HISTORISCHE STUDIEN

HISTORISCHE STUDIEN

DOOR

Mr. D. VEEGENS

UITGEGEVEN DOOR

Mr. J. D. VEEGENS

TWEEDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
W. P. VAN STOCKUM & ZOON
1884

GEDDES EN JACOB DE WITT.

Is het dan nog niet genoeg, dat de Engelschen ons op het gebied van handel en scheepvaart ten eenenmale hebben overvleugeld? Zullen zij of hunne stamgenooten aan gene zijde des Oceaans ons nu ook beginnen voorbij te streven op het terrein, dat dan toch bij uitnemendheid ons eigen mag genoemd worden, het aanlokkelijk terrein onzer roemrijke volkshistorie? — Onwillekeurig ontsnapten mij die verzuchtingen onder het kennismaken met het werk van James Geddes, History of the administration of John de Witt, waarvan onlangs het eerste deel in 't licht verscheen en dat, op gelijken voet voortgezet, aanmerkelijke uitbreiding erlangen zal. Het is een merkwaardig boek, in een levendigen stijl geschreven, en dat, zoover ik daarover mag oordeelen, van historischen tact getuigt. De mij geheel onbekende schrijver, wien blijkbaar de door Motley verworven laauweren den slaap hebben ontroofd, heeft niet enkel, zooals men uit den titel van zijn boek zou kunnen opmaken, het tijdvak onzer geschiedenis, waarin de Witt, na eens op den voorgrond te zijn getreden, tot den einde toe alles bezielt, willen beschrijven; hij heeft het licht vooral op dien staatsman zelven willen doen vallen; hem voor den geest brengen, gelijk hij was, door afkomst, karakter en opvoeding, in zijn huis, in zijn kabinet, in de vergaderingen van de Staten des lands. Zoo als hij dit beproeft, heeft nog geen landgenoot het onderwerp behandeld. Toegerust met eene in een Engelschman of Schot schier ongeloofelijke kennis onzer moedertaal,

heeft hij nagenoeg alle bronnen, waaruit voor zijn doel iets te putten viel, oude en nieuwe, geraadpleegd. Hij is even goed te huis in de logge folianten van Aitzema als in die van burgemeester van de Wall. Het onschatbare werk van de Jonge over het zeewezen is hem niet vreemd. Hij kent Balens weinig behagelijke beschrijving van Dordrecht, zoowel als de belangwekkende bijdragen van van Sijpesteyn en nog eene geheele reeks andere schrijvers. Hij heeft, wat zelfs de nijvere, naauwkenrige Wagenaar meestal versmaadde, uit de pamfletten van het midden der zeventiende eeuw de wisselende openbare meening getracht te leeren kennen. Uit de Fransche archiven heeft hij gezantschapsberigten opgedolven, die men zelfs bij Groen van Prinsterer niet vindt. Toen Thorbecke door zijne snerpende recensie het werk van Mr. P. Simons: Johan de Witt en zijn tijd, vermorzelde, was het een zijner grieven, dat in dat werk nergens de resolutiën van Holland werden aangehaald. Bij Geddes worden zulke aanhalingen niet gemist en komen zelfs blijken voor, dat de veel minder toegankelijke resolutiën der Staten-Generaal zijn doorbladerd. Uit twee oogpunten vooral belooft zijn werk eene belangrijke aanwinst te zullen worden voor de beoefenaren onzer geschiedenis. Als Engelschman beoordeelt hij de gebeurtenissen uit zijn nationaal standpunt en is hij in de gelegenheid uit de verzamelingen van staatsstukken, die in zijn vaderland met kwistige hand worden uitgegeven, de berigten van Nederlandschen oorsprong aan te vullen. In het thans verschenen boekdeel vindt men, wat den eersten Engelschen oorlog betreft, daarvan reeds hier en daar blijken. In de tweede plaats wordt door hem, althans gedeeltelijk, openbaarheid gegeven aan de onuitgegevene brieven aan en van de Witt, die op ons Rijksarchief worden bewaard. Reeds menige bijzonderheid omtrent het huisselijk leven, de omgeving en het karakter van den Raadpensionaris heeft hij uit dien schat opgedolven. Van sommige der brieven worden fragmenten in het werk ingelascht. Met genoegen heb ik gezien, dat in de vertaling, die reeds van dezen historischen arbeid het licht ziet, de vertaler, Dr.

J. C. van Deventer, een deel dier fragmenten in den oorspronkelijken tekst wedergeeft. Niet ieder, die in de zaak belang stelt, kan het Haagsche Rijksarchief bezoeken, en een brief uit de zeventiende eeuw is, juist wegens den verouderden vorm, dubbel behagelijk.

Maar is dan de arbeid van Geddes onberispelijk; levert hij een standaardwerk over de Witt, waaraan nagenoeg niets meer te verbeteren valt? Ik geloof het niet en zou integendeel wenschen, dat, als het werk voltooid is, een tweede van Wijn opstond, die nalezingen leverde „op den treffelijken schrijver." Er zijn in het voor mij liggende boekdeel onnaauwkeurigheden, dwalingen, aan te wijzen, waarvoor een middelmatig Hollandsch geschiedschrijver zich zou weten te wachten. Deze zou bijv. onder de schoolboekjes, waaruit Johan de Witt waarschijnlijk lezen heeft geleerd, niet ligt „de Fransche tirannye" hebben gerangschikt, zooals Geddes doet (p. 33). Ik ben ver van dit aan den geleerden vreemdeling, die het mogelijke heeft gedaan om zich op de hoogte zijner taak te stellen, euvel te duiden. Wie zich met historisch onderzoek heeft bezig gehouden, wordt voor dergelijke vergissingen, ja, voor onjuiste voorstelling van ondergeschikte feiten, toegefelijk. Grooter bezwaar heb ik tegen het algemeen oordeel, door Geddes over de staatsvormen en Regenten der oude republiek of zelfs over Johan de Witt zelven geveld. Wel verre van, gelijk Motley in zijn Oldenbarnevelt, den eens gekozen held ten hemel toe te verheffen en hem gestadig voor te stellen als de spil, waarop half Europa draait, tracht hij ons te betoogen, dat de Witt alleen daarom zoo uitblonk, omdat niets dan middelmatigheid hem omringde. Hij kent den Raadpensionaris bekwaamheid en geestkracht toe, maar waarschuwt toch nadrukkelijk, dat men hem niet met groote mannen van den eersten rang moet gelijkstellen. Onder dezen rangschikt hij vooral den huichelachtigen dwingeland Cromwell en den verraderlijken Marlborough. Misschien heeft hij in die waardering gelijk, en maakt ook mij het nationaal gevoel eenzijdig. Misschien zien wij, Hollanders, al te hoog op tegen de Witt, al betreuren wij ook, dat hij zijne aan Oranje vijandige

staatkunde tot een rampzalig uiterste dreef. Toch geloof ik mij te regt aan den aanhef der voorrede van Geddes te hebben geërgerd. „Het tijdperk, in dit boek beschreven", zegt hij daar, „is geen heldhaftig tijdperk en Johan de Witt is in „geenerlei opvatting des woords, *in no sense*, een held." Hoe, kan men vragen, is er niets heldhaftigs in een tijdperk, door den dood van Tromp, den vierdaagschen zeeslag en den togt naar Chatham verheerlijkt? Mag de Witt in geen geval onder de heroën van zijn tijd of van zijn land worden geteld? Veldslagen heeft hij niet gewonnen; maar indien moed, tot overmoed toe, het kenmerk vormt van den waren held; indien hij dien naam verdient, die, waar hij dit voor het algemeen belang noodig acht, zijn leven op het spel zet, kan de Witt dan althans niet eenige aanspraak maken op die onderscheiding? Een ander Engelschman, William Temple, die den Raadpensionaris goed had gekend, noemde het een kenmerkenden karaktertrek van dezen, dat hij wel voor zijne gezondheid zorg droeg, maar, waar het nood deed, levensgevaar trotseerde. Dat hij werkelijk zijn leven voor de zaak, die hij voorstond, veil had, bewees hij reeds in den aanvang zijner loopbaan, toen hij, tegen de raadgeving der lafhartigheid aan, te Middelburg de woede van het Oranjegezinde gepeupel trotseerde, dat hem in 't water wilde werpen (Geddes, p. 245). Dat bewees hij in 1665, toen hij, de man van het kabinet en nog daarenboven een lijder aan zeeziekte, zich aan 't hoofd stelde van 's lands vloot en daarmede maanden lang rondzwierf op de onstuimige baren, zich over niets anders beklagende, dan dat stormen en nevels hem verhinderden een strijd op leven en dood met den overmagtigen vijand aan te gaan. Diezelfde onverschrokkenheid berokkende hem zijn treurig uiteinde. Wetende dat de bevolking der hofstad vreesselijk tegen hem en zijn geslacht verbitterd was en dat moordenaren loerden op zijn gevangen broeder, was hij te hooghartig om voor den storm te wijken. Den dag vóór zijn dood doorwandelde hij met opgeheven hoofde de straten van 's Gravenhage en legde bezoeken af, als in den tijd toen

alles voor hem boog. En wat was die poging om in zijn eigen karos den in zijn oog schandelijk mishandelden broeder van de Gevangenpoort naar een veilige wijkplaats te geleiden; wat was zij anders dan een uitvloeisel van den onbuigbaren trots, dien men in de helden van het oude Rome bewondert?

Maar ik mag op deze wijze niet voortgaan. Het ligt niet in mijne bedoeling eene uitgewerkte beoordeeling van het werk van Geddes te leveren. Als het gerucht waarheid spreekt, hebben wij zoo iets van den hoofdman onzer geschiedonderzoekers te wachten, en waar deze zich hooren doet, legt een schamel voetknecht, zooals ik, de wapens neder. Ik wensch, gelijk dit in de parlementaire taal heet, het woord te vragen voor een persoonlijk feit.

In 1867 schreef ik een stukje in „de Gids", waarin voorkomt, dat Johan de Witt in den vroegen ochtend van den 5den Augustus 1650, tegen het streng verbod van Prins Willem II aan, in het slot van Loevestein wist door te dringen en voor het bed zijns vaders stond, met dezen middelen beramende om de geschonden eer van zijn hooghartig geslacht zooveel mogelijk te herstellen [1]). Ik voegde er bij, dat mij deze bijzonderheid uit onuitgegeven brieven gebleken was. Zelfs dit mijn geschrijf is aan Geddes niet ontsnapt; maar zonder de door mij beweerde ontmoeting van vader en zoon op dat tijdstip te logenstraffen, geeft hij toch te kennen, dat zij op geen gezag steunt of althans, dat hij de bron, waaruit ik putte, niet heeft kunnen opsporen (p. 121). Ik moet mij dus tegen de verdenking van ligtvaardigheid verdedigen. De taak is gemakkelijk. De door mij bedoelde brieven, waarvan ik, reeds vele jaren geleden, op het Rijksarchief afschrift nam, zijn zeer zeker daar nog aanwezig. Dat Geddes een daarvan niet heeft kunnen vinden, laat zich, als men die verzameling kent, zeer goed verklaren. Gaarne neem ik deze ongezochte gelegenheid waar om zeer karakteristieke schrifturen van merkwaardige,

---

[1]) Zie het hierachter geplaatste opstel „*Johan de Witt als publicist.*"

zoo dan al niet groote Nederlandsche staatslieden aan 't licht te brengen. Het zij mij tevens vergund, nog op enkele andere punten hetgeen Geddes van Jacob de Witt zegt, aan te vullen of te verbeteren. Hij heeft, door een vuilaardig pamfletschrijver op een dwaalweg gebragt, den zonderlingen, niet zeer beminnelijken, maar toch achtbaren vader van den Raadpensionaris een weinig mishandeld.

De Dordtsche de Witten bezaten het voorrecht hunnen stamboom tot de dertiende eeuw te kunnen doen opklimmen. In de volgende eeuw behoorden zij reeds tot de regenten-familiën van de oudste stad van Holland; zij handhaafden zich in dien rang, nagenoeg onafgebroken, tot den val der republiek. Op het gezag van het geslachtregister van Balen zet ook Geddes dit nader uiteen. Zoo Jacob van Lennep nog leefde en het boek van dezen gelezen had, zou hij, geloof ik, de verzoeking niet hebben kunnen weerstaan, om daarop een kantteekening te maken. Het geslacht, hoe aanzienlijk ook, zou hij gezegd hebben, had waarschijnlijk een nederigen oorsprong. Het zal wel uit een plattelandsbewoner gesproten zijn, die, door armoede gekweld of naar meer vrijheid smachtende, binnen de muren der ontluikende stad eene wijkplaats zocht. De oorspronkelijk op velerlei wijze gespelde, ook wel tot Wittensz verlengde naam wijst dit eenigermate aan. Die naam was oudtijds een voornaam, die boschbewoner beteekende: in 't Nederduitsch *Wit* of *Witte*, Hoogduitsch *Veit*, Vlaamsch *Wijt*, Fransch *Gui;* welke voornaam dan later geslachtsnaam werd. Dezelfde geestige schrijver plagt zich vrolijk te maken over het familiewapen van de Witt, 't welk zondigt tegen de regelen der heraldiek. Het vertoont op een groen (sinopel) veld een haas, door een hazewind en een brak vervolgd, alle van zilver. Mijn gissing, dat aan een sprekend wapen, aan het streven naar *wit* te denken zij, wilde van Lennep niet aannemen.

Toen Jacob de Witt in 1618 zijn openbaar leven aanving, stond zijn geslacht te Dordrecht hoog aangeschreven. Zijn

vader, die bij den opstand tegen Spanje met geestdrift de partij van Oranje en der vrijheid had omhelsd, was voor de zestiende maal burgemeester der stad. Hij zelf had zich door regtsgeleerde studiën en langdurige reizen in vreemde landen tot de dienst van stad en land voorbereid. Zijne eerste stedelijke betrekking was het lidmaatschap van de goede luiden van den achten, dat is: van het collegie, dat bij het Dordtsche stadsbewind de gilden vertegenwoordigde. Geddes neemt aan, dat Jacob de Witt van zijn vader voorliefde voor het Huis van Oranje had overgeërfd; doch toont zich niet vreemd van het gevoelen, dat het aan Oldenbarnevelt voltrokken doodvonnis aan zijne staatkundige zienswijze eene andere rigting gaf (p. 28). Dit laatste geloof ik niet. In 1618 en 1619 was Dordrecht contraremonstrantsch tot in merg en been en dus tegen Oldenbarnevelt's staatkunde gekant. Na de inhechtenisneming van dien staatsman werd Andries de Witt, de oudere broeder van Jacob, met het waarnemen der betrekking van Landsadvokaat belast. Als Pensionaris van Dordrecht was hij daarvoor de aangewezen persoon. Men zou hem echter zeer zeker ter zijde gelaten, althans niet tot Januarij 1621 als leider der Hollandsche Statenvergadering gehandhaafd hebben, als de toen zooveel vermogende Prins Maurits niet geweten had, dat hij op hem rekenen kon. In de commissie voor het onderzoek van Oldenbarnevelt's papieren, die van hatelijke partijdigheid blijken gaf, voerde hij de pen. Jacob de Witt zelf werd — met het oog op 's mans latere loopbaan klinkt het vreemd en wordt dan ook, om ligt te bevroeden redenen, zelfs door Brandt niet vermeld — den 19den November 1618 door de Staten-Generaal tot penningmeester der Dordtsche Synode benoemd. Die benoeming, waartegen de ontvanger-generaal Doubleth zich verzette, werd met moeite doorgedreven [1]). Het was dus Jacob de Witt, die de *f* 100,000 beheerde, aanvankelijk voor de kosten der Synode toegestaan; hij was het, die de rekeningen betaalde van het prachtig

1) Resolutiën Staten-Generaal, 5, 7, 19 November 1618.

afscheidsmaal, dat den 9den Mei 1619 — vier dagen vóór Oldenbarnevelt's teregtstelling — aan de afgevaardigden ter Synode gegeven werd en dat de ergernis der Remonstranten zoo zeer opwekte [1]). Ofschoon hij op lateren leeftijd, toen hij aan de spits stond eener partij, die de Groot's verantwoording als hare staatkundige geloofsbelijdenis beschouwde, niet schroomde zijn veelbelovenden zoon aan de hoede van een remonstrantsch ouderling, den advocaat van Andel, toe te vertrouwen, bleef hij, zoover dit zich laat nagaan, streng regtzinnig. In zijne op hoogen ouderdom vervaardigde gedichten ontmoet men daarvan sporen. Toen hij, als burgemeester van Dordrecht, daar nagenoeg alles vermogt, waren de predikanten der heerschende kerk zijne huisvrienden. Des te meer moet het hem hebben gegriefd, dat sommige dier predikanten zich niet zelden op den predikstoel vijandige uitvallen tegen de Regering van stad en land veroorloofden. Van geheeler harte toch was hij het beginsel toegedaan der resolutie van Holland van 18 Junij 1654, waarbij de predikanten als dienaren van het staatsgezag werden beschouwd. Zij werden uitgenoodigd en gelast, al hunne handelingen, predikatiën en gebeden zóó in te rigten, dat de verordeningen en bevelen van de Staten des lands door een iegelijk „*voor goet aengenomen*, *geapprobeert* „ende punctuelyck achtervolgt mochten worden". Eens, in eenen brief aan zijn zoon den Raadpensionaris, van 30 Junij 1654, liet hij zich op dit punt met zekere naïveteit uit. Hij verzocht bij dien brief den Raadpensionaris narigten in te winnen betrekkelijk een te Dordrecht te beroepen predikant. Onderzoek, schreef hij, omtrent gaven, geleerdheid en zeden kwam niet te pas. Zekerheid bestond, dat daaraan niets ontbrak. Op hetgeen de Raadpensionaris met opzigt tot „humeur „en maximes" van den predikant kon uitvorschen, kwam het aan. Wat de oude de Witt daaronder verstond, is niet moeijelijk

---

1) Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I, 271. De maaltijd, voor 130 personen aangeregt, kostte *f* 1219.18, en dus weinig minder dan *f* 10 per hoofd. Voor dien tijd zeker een zeer hoog cijfer!

te gissen: hij laat onmiddelijk volgen: „aen de maximes ende „respectueusigheit (jegens de overheid) is seer veel gelegen". Men valle hem over die uitspraak niet te hard; de oneerbiedigheid van den destijds uit Dordrecht naar Rotterdam beroepen predikant Borstius had hem veel last en ergernis berokkend.

Van meer belang is het, eene andere bijzonderheid uit Jacob de Witt's vroegere loopbaan, tegenover Geddes, in het licht te stellen. Nadat hij eenmaal den voet op de ladder had gezet, klom hij spoedig tot meer aanzienlijke stads- en landsbetrekkingen op. Reeds in 1620 werd hij schepen en lid van „de veertig"; eene soort van kiescollegie, dat te Dordrecht nevens den oudraad of vroedschap bestond. In 1625 genoot hij de eer naar de Hollandsche Statenvergadering te worden afgevaardigd. Nagenoeg te gelijker tijd werd hem eene goed bezoldigde landsbetrekking, die van ontvanger der gemeenelandsmiddelen in zijne geboortestad, opgedragen. Hij handhaafde zich daarin tot in 1637, toen hij, tot lid van Gecommitteerde Raden benoemd, verpligt werd zich tijdelijk te 's Gravenhage te vestigen. In zijne plaats werd zijn neef Cornelis van Hogeveen, die op zijn kantoor werkzaam was, tot ontvanger benoemd. Indien, zooals wel waarschijnlijk is, Jacob de Witt en de zijnen die benoeming hebben uitgelokt, om het voordeelig ambt in de familie te houden, werden zij voor hun nepotisme vrij gevoelig gestraft. Hogeveen maakte in 1650 een bankroet, waarvan de schande, tot zekere hoogte, op geheel het geslacht nederkwam, toch reeds door de vernederende gevangenschap op Loevestein diep getroffen. Tot overmaat van ramp was Jacob de Witt voor zijnen neef borg gebleven. Aanvankelijk heerschte te Dordrecht over dit voorval, waardoor verscheidene ingezetenen gevoelige verliezen leden, vrij wat gisting. Een brief van Johan de Wit [1]) aan zijnen neef en naamgenoot, den aanstaanden Raadpensionaris, van 25 October 1650,

[1]) Deze Johan de Wit, die mede een niet onbelangrijke staatkundige rol heeft vervuld, onderscheidde zich van zijnen naamgenoot door het schrijven van den geslachtsnaam met een enkele *t*.

getuigt daarvan. Men leest daarin aan het slot van narigten over de te Dordrecht plaats gehad hebbende stedelijke verkiezingen: „Zulks dat de nominatie van den achten wel en „goed is uitgevallen. Was 't schelmstuk van Hogeveen niet „op de borst gevallen, zouden naar apparentie nog beter „[voor het partijbelang der de Witten] zijn geweest". De zaak werd echter na eenigen tijd geschikt, en Hogeveen zelfs eenigermate in eere hersteld.

Nogtans werd dit voorval niet geheel vergeten. Toen in den zomer van 1672 de partijwoede tegen de de Witten ten top steeg, regende het schotschriften, waarin al wat te hunnen laste te zeggen viel, opgerakeld en, als naar gewoonte, een zweem van waarheid met allerlei vuigen laster vermengd werd. In sommige dier boekjes werd beweerd dat de Raadpensionaris zich ten onregte op het aanzien van zijn geslacht beroemde: zijn vader toch was houtkooper geweest. Tegelijk werd het bankroet van Hogeveen, wien men een zwager van Jacob de Witt noemde, op rekening van dezen gesteld. De liefelijke benamingen van: „Ouden Nero, aartsverrader en tiran van „Loevestein" werden hem toegevoegd [1]). Ook deze schotschriften zijn aan Geddes in handen gekomen en hij neemt daaruit aanleiding om te zeggen, dat Jacob de Witt in zijn hoogen ouderdom door vijandige pamfletschrijvers als een „gefailleerde houtkooper" werd gebrandmerkt en dat die aanduiding wel op waarheid gegrond kan zijn geweest (p. 28). Tegen die voorstelling moet ik opkomen. Dat de oude de Witt in zijne jeugd houthandel heeft gedreven, neem ik aan. Alleen laffe partijzucht kon in het uitoefenen van dat beroep iets vernederends zien; even gelijk zij, eene eeuw later, aan den schranderen Rendorp van Marquette er een verwijt van maakte, dat hij een bierbrouwerij dreef. Maar hoogst onwaarschijnlijk is het, dat de oude de Witt,

1) Zie „Catalogus van boeken in de bibliotheque van Mr. Jan de Wit door zijn discipel den pensionaris Vivien", en eenige andere pamfletten, als een vervolg daarvan te beschouwen.

toen hij, met eervolle betrekkingen overladen, een groot deel des jaars te 's Gravenhage gevestigd was of zelfs als gezant buiten 's lands vertoefde, den houthandel heeft voortgezet. Zeer zeker is hij niet als handelaar gefailleerd. Nergens wordt dit ook in de door Geddes bedoelde schotschriften beweerd. Zij doen het voorkomen, alsof hij zijn ontvangerskantoor in ontredderden toestand aan Hogeveen had overgegeven, opdat deze, als bij procuratie, bankroet zou maken. Zij wachten zich intusschen wel daarbij jaartallen te noemen, waardoor het ongerijmde der beschuldiging in 't oog zou springen. Indien in 1650 eenige wezenlijke smet op den naam van Jacob de Witt had gekleefd, zou hij niet in datzelfde jaar, onmiddelijk na den dood van Prins Willem II, in al zijn waardigheden zijn hersteld, en dat met eerbewijzen en onder eene opgetogenheid, waarvan Johan de Wit, de neef, in een brief van 8 November van dat jaar, eene levendige beschrijving geeft.

In 't algemeen komt het mij voor, dat Geddes het standpunt, waarop Jacob de Witt in 1650 geplaatst was, niet genoeg heeft gewaardeerd. Hij was, zegt de Engelsche schrijver, geen vermogend man (p. 31). Maar hij noemde zich dan toch Heer van Manizee, Melissant, Cromstrijen, enz.; aan welke Heerlijkheden wel eenig landbezit verknocht zal zijn geweest. Volgens familiepapieren, onder een zijner nazaten, Mr. Lotsy berustende, liet hij anderhalve ton gouds na. Meermalen was hij burgemeester zijner geboortestad geweest, en als afgevaardigde naar de Hollandsche Staten-vergadering, maar vooral als lid van het collegie van Gecommitteerde Raden, had hij grooten invloed op den loop der algemeene zaken uitgeoefend. Zoo hoogen dunk had men van zijne bekwaamheid en zijn beleid, dat hij in 1644 aan 't hoofd werd gesteld van een der beide gezantschappen, die de roeping hadden om door bemiddeling den vrede tusschen Zweden en Denemarken te herstellen en eene aannemelijke schikking omtrent den Sondtol tot stand te brengen. De Amsterdamsche burgemeester Andries Bicker, later zijn lotgenoot, was daarbij zijn medegezant. Zulke zendingen waren wel geschikt

om de borst onzer stadsregenten, wien het toch reeds niet aan zelfgevoel ontbrak, hooger te doen zwellen. Daar bij de onderhandeling de Latijnsche taal werd gebruikt en de Witt zich in die taal met gemakkelijkheid uitdrukte, was hij bij uitnemendheid voor zulk eene zending geschikt. In zijn op het Rijksarchief aanwezig verbaal van het gezantschap weidt hij met kennelijk welgevallen uit over de feesten, die den 18^{den} en 19^{den} December 1644 te Stockholm ter gelegenheid der meerderjarigheid van Koningin Christina gegeven werden en waarbij hij tegenwoordig was. Hem werd, als ambassadeur van den reeds zoo magtigen Nederlandschen Staat, alle mogelijke eer aangedaan. Hij had de hoogste plaats aan de koninklijke tafel, zelfs boven een regerend Duitsch Vorst. Het feest werd, zooals de Witt schrijft, elken avond of nacht besloten „met „*fatsoenlijcke* dansen ende balletten". Van waar die zonderlinge, vergoelijkende uitdrukking in een staatsstuk? Dacht de Witt misschien aan het kort te voren uitgekomen boekske van den door hem zeer gewaardeerden, Dordtschen predikant Wassenburg, het betoog inhoudende, dat het dansen den Christen ongeoorloofd was?

Gedurende den loop van dit gezantschap had hij zeer smartelijke dagen. Terwijl hij zich op een eilandje bij Colmar bevond, waarheen de plaats der onderhandeling was verlegd, opende hij den 26sten Februarij 1645 de uit het vaderland aangekomen brieven en vond daaronder met ontzetting een, die, geheel onverwacht, het overlijden zijner echtgenoote aankondigde. Aan terugkeer naar zijn geboortestad en zijne treurende kinderen schijnt hij niet gedacht te hebben. Hij bepaalde zich tot het schrijven van een brief aan zijne mede-afgevaardigden, inhoudende dat hij, van droefheid overstelpt, eenige dagen in stille afzondering ging doorbrengen en dat hij, als hij lucht gegeven had aan zijn rouw en... de rouwkleederen vervaardigd waren, de werkzaamheden hervatten zou. Van die gade van Jacob de Witt weten wij niets. Alleen haar portret is bewaard gebleven. Zij vertoont zich daarop als eene niet van schoonheid misdeelde

vrouw, wier gelaatstrekken tevredenheid ademen. Ook Geddes stond voor dit portret, doch kon daarin geenerlei gelijkenis met haren beroemden zoon ontdekken (p. 29). Zij was eene bloedverwante van den verdediger van Steenwijk en heette Anna van den Cornput. Was, in weerwil van haar kalm uiterlijke, iets van den geest van volharding van dien krijgsman in haar gemoed overgegaan en had haar jongste zoon Johan van haar dien geest overgeërfd? Indien men haar naar hare beide dochters beoordeelen mag, was zij geen gewone vrouw. Die dochters doen zich in hare brieven van eene zeer gunstige zijde kennen en hadden blijkbaar eene zorgvuldige opvoeding genoten. Door hare huwelijken met telgen uit de voornaamste Dordtsche geslachten, van Beveren en Hoeufft, kon de invloed des vaders in zijne stad niet anders dan toenemen.

Dat die vader, ofschoon in zijne jeugd stadhoudersgezind, later, onder het bijwonen der Hollandsche Staten-vergadering, een voorvechter der tegenovergestelde partij werd, laat zich zeer goed verklaren. In die vergadering herleefde, tijdens het stadhouderschap van Frederik Hendrik, de geest van Oldenbarnevelt, zij het niet in kerkelijke zaken. Men had den grijzen staatsman het hoofd afgeslagen, maar daardoor het staatkundig begrip, waarvan hij uitging, niet kunnen vernietigen. De leer der provinciale souvereiniteit was te aanlokkelijk om ze niet, als op de Unie van Utrecht zelve gegrond, te doen gelden. Er moest bij het magtige Holland, dat meer dan de helft der openbare lasten droeg en dan nog dikwijls de andere provinciën of zuster-republiekjes moest bijspringen, neiging blijven bestaan om zich aan het gezag der Staten-Generaal, ook waar dit gezag door den Stadhouder of zijn invloed versterkt werd, zooveel mogelijk te onttrekken. Jegens dien Stadhouder zelven openbaarde zich allengs bij de regenten van sommige Hollandsche steden vrij wat ijverzucht. Terwijl het volk Frederik Hendrik op de handen droeg, dichters hem als den grooten stededwinger huldigden, zagen zij met weerzin, dat het buitenland hem, den dienaar der Staten, met regerende, oppermagtige Vorsten

op ééne lijn stelde; dat een Fransch leger aan zijn opperbevel werd toevertrouwd. Het huwelijk van zijn zoon met eene Koningsdochter kwetste hun republikeinsch gevoel. Zelfs de overwinningen van Frederik Hendrik wekten hunne ergernis. Daar waren er, die met leede oogen steden als 's Hertogenbosch en Maastricht aan het gebied der republiek zagen toegevoegd. Waartoe, vroegen zij, zulk eene uitbreiding, die niet dan nieuwen last kon aanbrengen en ten koste van Holland de magt der Staten-Generaal verhoogde? Vooral echter de hooge uitgaven, waartoe de voortzetting des oorlogs dwong, wekten bij deze staatslieden bezorgdheid en wrevel. Ten tijde van Prins Maurits, zeiden zij, werden de kosten van elken veldtocht vooraf nauwgezet berekend; thans was alle begrip van spaarzaamheid verdwenen. De schuld van Holland nam daardoor ontzettend toe: zij zou nog vóór het einde des oorlogs tot het ongehoorde cijfer van 140 milioen klimmen. Al deze bezwaren vonden bij de Witt, die reeds vroeg met de voornaamste Amsterdamsche regenten in naauwe betrekking stond, gereeden ingang. Hij werd een anti-stadhoudersgezinde en wel van de hevigste soort. Vurigheid, hevigheid van karakter wordt hem in geschriften van dien tijd toegeschreven. In sommige zijner brieven ontdekt men daarvan sporen. Niet zelden drukt hij zich over staatkundige tegenstanders met zekere ruwheid uit. Men knevelt ons naar fantaisie, zegt hij in eenen brief van 7 Julij 1646, waarin hij zich over een voor Dordrecht nadeeligen finantiëlen maatregel beklaagt. Later zou hij in een brief aan zijn zoon, den Raadpensionaris, Frederik Hendriks weduwe onder de benaming „het oudt wijf" aanduiden. De zoon veroorloofde zich, zelfs in vertrouwelijke brieven, zulke uitdrukkingen niet: hij kon scherp en bitter zijn, maar verloor de waardigheid van den echten staatsman niet uit het oog.

Ook aan de gematigdheid van Frederik Hendrik was het te danken, dat in zijnen tijd ernstige botsingen tusschen de Staten van Holland en den Stedehouder vermeden werden. Nu echter de van eerzucht gloeijende Willem II zijn vader was opgevolgd,

waren die botsingen naauwelijks meer te ontgaan. De Staten van Holland verdachten hem, en waarlijk niet ten onregte, dat hij, aan het reeds te magtige Frankrijk de hand reikende, den pas gesloten vrede met Spanje wilde verbreken en goed en bloed der landzaten verspillen voor het herstel der Stuarts op hun ontledigden troon. De Prins had reden om zich te beklagen, dat Holland hem den voet dwars zette; ja, dat er regenten waren, die hem, zoo mogelijk, zijne stadhouderlijke waardigheid wilden ontnemen. Thans, in tijd van vrede, hebben wij geen Stadhouder meer van noode, had men een lid van de Regering van Dordrecht, misschien wel Jacob de Witt zelf, hooren zeggen [1]). Van daar dat het geschil over het afdanken van krijgsvolk, 't welk, zoo minder wantrouwen en verbittering van weerszijden hadden geheerscht, gemakkelijk had kunnen worden beslecht, zulk eene gevaarlijke wending nam.

Voor Jacob de Witt en de met hem verwante regenten van Dordrecht bestond eene bijzondere reden van vijandschap tegen den Prins. Vooral sedert 1647 heerschte onder de burgerij dier stad een oproerige geest, aangestookt door zekeren advocaat Walen. Deze had, over vroegere behandeling en het verlies van een regtsgeding in eene nietige accijnszaak verbitterd, schotschriften onder de gemeente verspreid, waarin de Dordtsche oligarchie met ongehoorde hevigheid werd aangetast. Zij was, beweerde hij, in het schenden van de privilegiën der stad nog verder gegaan dan Alva. Het zoogenaamde houten boek, waarin het oorspronkelijk handschrift dier privilegiën bewaard werd, was op geheimzinnige wijs uit het raadhuis verdwenen. Aan de gilden was hun invloed op het stadsbewind allengs wederregtelijk ontnomen. In het geregt of de schepensbank waren mannen gezeten, die elkander in verboden graad van bloedverwantschap bestonden; zij vonnisden niet zelden in hunne eigene zaak. Dordrecht werd door eene familieregering onderdrukt, was aan de de Witten, de Beverens als overgeleverd. Die

---

1) Aitzema, III, 391.

klagten vonden te meer weerklank, omdat zij, althans ten deele, gegrond waren. Jacob de Witt was destijds burgemeester en moest dus aan den verwoeden aanval de spits bieden. Zoo ver kwam het, dat men de bezetting uit de stad moest verwijderen, uit vrees dat zij, met de burgerij gemeene zaak makende, de regenten van het kussen zou drijven. Elk oogenblik verwachtte men, dat Walen, die, ofschoon uit de stad verbannen, zich daarin bleef ophouden, aan het hoofd eener oproerige menigte, het raadhuis zou bestormen, om daar als burgemeester te worden uitgeroepen. Vermogende ingezetenen, voor hunne veiligheid beducht, ontvlugtten de stad; vreemd gespuis, op plundering belust, sloop daarbinnen. De Witt verloochende zijn hooghartig karakter niet. Tegenover de gilden, wier vertegenwoordiger hij geweest was, gedroeg hij zich als een Romeinsch patriciër tegenover onrustige plebejers. Hij dreigde de dekens der gilden met uitzetting, indien zij het waagden de gilden zelven tot onderling overleg bijeen te roepen. In den uitersten nood verscheen eene bezending uit de Staten van Holland te Dordrecht, aan wie het gelukte eene schikking met de gilden te treffen. Nogtans bleef er onrust in de stad heerschen. In 1648 werd de Witt in zijne woning door eenige honderden mannen van het kaaiwerkersgilde bestookt en moest hij beleedigende woorden van die ruwe gasten verduren. Zelfs nog na 1650 waren er gestrenge maatregelen noodig om de Dordtsche gemeente in toom te houden [1]). Maar nu was het voor de Witt en zijne mederegenten eene bittere grief, dat de oproermakers niet slechts het hoofd naar den Prins wendden en als ijverige Oranjemannen wilden doorgaan; maar dat Willem II hen zijdelings steunde. Bij de benoeming der luiden van den achten in 1649 had hij, naar beweerd werd, van deze zijne partijdigheid duidelijke blijken gegeven.

Brengt men zich dit een en ander voor den geest, dan laat

---

[1]) Zie over deze onlusten o. a.: *Dordrecht*, door Dr. Schotel, 1858, blz. 61 en volgg.

zich bevroeden, met welke hartstogtelijkheid de Witt het besluit der Staten van Holland hielp doordrijven, waarbij tot afdanking van krijgsvolk besloten werd, en tevens wat er in zijn gemoed omging toen in Junij 1650 de Prins aan 't hoofd eener bezending uit de Staten-Generaal, door een stoet van krijgsoversten omstuwd, te Dordrecht verscheen, om de stad tot intrekking van het genomen besluit of, zoo het heette, tot onderwerping aan het gezag der Unie te bewegen. Dat in den tegenstand moest worden volhard, leed bij de Witt en de met hem verwante regenten geen twijfel. Maar bij dien tegenstand wisten zij omringd te zijn van eene burgerij, waarvan een groot deel slechts een wenk behoefde om voor den Prins partij te kiezen. Zelfs van sommige leden van den raad waren zij niet zeker. De onderhandeling tusschen de leden der bezending en die van den oudraad getuigde van de spanning der gemoederen. Deze klom ten top, toen van der Capellen van Aertsbergen de stoutheid of de onvoorzigtigheid had de Dordtsche regenten in hunne eigene raadzaal met de straf aan lijf en goed te bedreigen, bij de Unie van Utrecht zelve tegen degenen, die haar verbraken, bedreigd. Er vielen zeer bittere woorden; de Witt zelf, ofschoon toen geen burgemeester meer, mengde zich in den woordentwist met van der Capellen [1]). Ongetwijfeld drukten de notulen der hier bedoelde vergadering van den oudraad van 9 Junij 1650 zijn gevoelen uit. Men leest daarin, dat de woorden, door van der Capellen gesproken, waren lasterlijk en strijdig met de hoogheid, geregtigheid en vrijheid van provincie en stad; dat Hun Ed. Achtb. daardoor ten hoogste waren ontsticht en gescandaliseerd en bij alle occasiën zouden toonen haar uiterste ressentiment [2]). Het doel der bezending was te Dordrecht ten eenenmale mislukt. De breuk was, in plaats van geheeld, grooter geworden. In de meeste Hollandsche steden ging het niet beter. Amsterdam weigerde

[1]) Van der Capellen, *Gedenkschriften*, II, 286.

[2]) De Wicquefort, *Preuves*, 479.

zelfs den Prins, als vertegenwoordiger der Uniemagt, in de vergadering der vroedschap te ontvangen.

Wat volgde is aan ieder beschaafd Nederlander bekend. Na eenige mislukte pogingen om nog een vergelijk tusschen de Staten van Holland en de Staten-Generaal te treffen, nam Willem II zijn toevlugt tot geweld. De aanslag tegen Amsterdam werd bevolen, en Jacob de Witt werd met vijf andere leden der Hollandsche Statenvergadering gevangen genomen. Er is voor mijn gevoel in dat in hechtenis nemen van mannen, wien men niets wezenlijks kon te laste leggen dan dat zij den wil der steden, die zij vertegenwoordigden, met hevigheid hadden voorgestaan, iets zeer stuitends. Willem II had zich moeten herinneren, dat een soortgelijke, tegen leden van het Britsche Parlement genomen maatregel in de gevolgen aan zijn schoonvader troon en leven had gekost. Hij was te schrander om niet te weten, dat op staatkundig gebied het toegeven aan persoonlijken wrok slechte vruchten draagt. Dat deze hier in het spel was, is niet twijfelachtig. Den dag voor de gevangenneming zag 's Prinsen raadsman, Graaf Willem Lodewijk, op den Haagschen Vijverberg de Witt en zijn aanstaanden lotgenoot Keyser elkander met vele strijkaadjes begroeten. Hij schrijft dit aan den Prins, onder bijvoeging van woorden, waaruit af te leiden is, dat hij met hatelijk welgevallen beide mannen als eene aanstaande prooi beschouwde, die reeds den volgenden dag verzekerd zou zijn. Wie vijand is van Uwe Excellentie, schrijft hij, is vijand van den Staat [1]).

Den 1[sten] Augustus zag het Hollandsche landvolk een ongewoon schouwspel. Twee koetsen, waarin de zes gevangenen gezeten waren, bewogen zich op de landwegen. Tal van ruiters en voetknechten begeleidden de koetsen. De togt ging naar Loevestein. Blijkbaar nam men een omweg om de groote steden te mijden, waarin bij het zien der gevangenen ligt beroering kon ontstaan. Thans bereikte de stoet zonder eenige hindernis

[1]) Groen v. Prinsterer, *Archives*, 2e Série, IV, 385.

de beruchte staatsgevangenis. Eenige uren nadat hij daar was aangekomen, schreef Jacob de Witt den volgenden brief aan zijne kinderen.

Seer waerde ende lieve kinderen,

Voorleden Saterdach den 30ste deser dede Syne Hoocht my seggen door een helbardier, dat my omtrent de clocke halff negen geern soude spreken, ende hoewel *ick wel eenige gedachte krege van 'tgene gepasseert was, oordeelde evenwel sulx van geen apparentie te syn, dewyle de saecke van de militie te verminderen stont in seer goede pointen, ende dien dagh met eenparigheyt van de steden (de heeren Edelen alleen uytgesondert) volgende seecker concept van een advies conciliatoir, dat d' heer Raedtpensionaris hadde aengenomen, volgende de advysen van de leden, bij geschrifte te brengen, geconcludeert te werden*, resolveerde oversulx precise op den tyt by Syn Hoocht te gaen, om te sien off eenich gemack tot de saeke conde bybrengen. Binnen gebracht synde vonde den luitenant coll. van de guardes, d' heere de Meetre, die my seyde last te hebben van Syn Hoocht door ordre van de Staeten genl om myn persoon te arresteren, en dede my geleyden boven op een oppercamer int Hoff, alwaer ick seer wel geaccommodeert en getracteert ben geweest tot des Sondachs 's avonts omtrent ten tien uyren, als wanneer my, mitsgaders de heeren de Wael, Ruyl, Duyst van Voorhout van Delft, Keyser en Stellingwerff wierde aengeseydt, dat souden delogeren en gebracht werden ter plaetse daer wy wel souden syn; gelyck wy oock met twee carossen van Syn Hoocht, geaccompaigneert met twee compn ruyteren ende eene compe te voet gereden zijn tot Bodegrave, alwaer wy wat pleysterden, ende den volgenden nacht gecomen syn alhier ter plaetse omtrent twaelff off een uyren; ben alhier seer wel geaccommodeert, ende op een goede luchte camer seer wel gemeublcert gelogeert. Ben seer wel gerust ende gemoet, versekert zijnde niets te hebben gedaen in 't reguard van den staet als volgende den last van de heeren van Dordrecht, en Syn Hoocht in 't particulier noyt eenige reden van offentie gegeven te hebben; sulx dat alles met een stantvastich gemoet verhope te passeren wat my gemoeten sal; versekert zynde dat alles t' mynen beste dienen sal, vertrouwende ende ook seker wetende dat Godt Almachtich my lief heeft, dewyle ick hem lieff hebbe. Weest gylieden oock clouckmoedich, ende doet tot myne

verlossinge niet als dat behoorlyck ende eerlyck is. Ende hebt altyt de vreese des Heeren voor oogen, so sal het U. E. sekerlyck wel gaen. Ende weest met my niet becommert, want ick ben wel. Hebt my lieff gelyck ick Uwe E. lieff hebbe. Seyndt my by gelegentheyt myn reyscleere ende reysmantel ende voorts de cousscn, die in den Hage zyn met de hembden ende ander lywaet. Ick verhoope dat de saecke met Amsterdam geaccommodeert sal werden, d' welck onse delivrance soo ik verhope sal faciliteren. Ick blyve

Zeer lieve ende weerde kinderen,

Uwe E. geaffectioneerde vader

JACOB DE WITT.

Ick verhope Uwe E. ter naester gelegentheyt nader te sullen schrijven; behoeft hier niet te comen, want soudt voor als noch by my niet worden geadmitteert; schryfft my watter passeert; verhope dat de brieven gelezen zijnde my behandigt sullen werden.

Seyndt oock voor Maerten syn frouwe. . . . [een woord onlcesbaar] cleeren met een rockjen ende lywaet. Legt in syn coffer ende casken.

Op 't huys te Louvesteyn
den 2den Aug. 1650.

Mynheer Mr. Cornelis de Witt, dyckgraeff van Werkendam en schepen tot Dordrecht off in absentie aen den heer Mr. Diederick Hoeufft, outraedt tot Dordrecht.

Eerst na aan den Prins opgezonden te zijn geweest, kwam deze brief in handen van de kinderen van de Witt [1]). De in cursijf gedrukte regels zijn in het oorspronkelijke doorgehaald, doch aan den kant met de kennelijke hand van Johan de Witt hersteld. Waarschijnlijk zagen de Prins of die van zijnen rade in de doorgehaalde zinsnede eene verkeerde voorstelling van den stand van het geschil, waaraan geen voet moest worden gegeven [2]).

---

1) Men vergelijke hier en vervolgens de aanschrijvingen van Willem II aan den commandant van Loevestein bij Groen van Prinsterer t. a. p., blz. 392, 396, 403. Die stukken werden oorspronkelijk in „*de Gids*" van 1845 openbaar gemaakt.

2) Geddes kent dezen brief uit de papieren van den heer Hoog (p. 121). Wat hij gezien heeft, moet een gelijktijdig afschrift zijn.

De toon van zachtmoedige gelatenheid, die in dit schrijven van den ouden de Witt heerscht, is wel geschikt om bevreemding te wekken. Geen zweem ziet men hier van dat „uiterste ressentiment", dat de mannen van Dordrecht te allen tijde aan den dag zouden leggen; geen spoor van die hevigheid van karakter, door den tijdgenoot aan de Witt toegeschreven. Was het zijn hoofddoel zijne kinderen gerust te stellen? Of wilde hij, vermoedende dat de brief onder de oogen van den Prins komen zou, op diens gemoed werken? Het laatste is niet onwaarschijnlijk. Toen hij daar in den eenzamen kerker op Loevestein nederzat, moet hij in zijne verbeelding de schimmen van de Groot en Hogerbeets rondom zich hebben zien waren. Misschien zelfs dacht hij aan het hofschavot en aan Oldenbarnevelt. Soortgelijk gevoel van moedeloosheid zal hem hebben aangegrepen, als dat 't welk de Groot tot zijn onderdanigen brief aan Prins Maurits drong. Wel is tusschen het karakter der beide mannen groot verschil. Maar de voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat ook hevige opgewondenheid, als zij door krachtig verzet in hare vaart wordt gestuit, tot het tegenovergestelde overslaat. Is de onderstelling gegrond, dat zoo iets hier in het spel was, hoe moet het dan later de bitterheid van de Witt hebben verhoogd, dat hij zich voor den Prins had vernederd!

Het was, zoo als ook uit den brief blijkt, de wil van Willem II, dat de gevangenen op Loevestein, althans in de eerste dagen, voor niemand toegankelijk zouden zijn. Zonder zijn voorkennis mogten zij met niemand buiten het slot briefwisseling voeren. Zijne bevelen waren gestreng en bepaald. Maar ook de willekeur en het geweld zijn niet alvermogend. De Prins vermoedde zeer zeker niet, dat hij in den jeugdigen Johan de Witt een tegenstander had, hem overtreffende in beleid, standvastigheid en geestkracht, en die zijne maatregelen zou weten te dwarsboomen. Op het eerste berigt der gevangenneming van zijnen geëerbiedigden vader snelde Johan de Witt naar Dordrecht en trad daar met de stadsregenten in overleg over hetgeen bij den

hoon, aan zijn geslacht en aan de stad zelve aangedaan, te doen viel. Hij vond bij die regenten een geopend oor. Zij haastten zich te verklaren, dat de oude de Witt in de Hollandsche Staten-vergadering niets had verrigt dan wat hem door de stad, die hij vertegenwoordigde, was gelast. Op dit punt gerustgesteld, begaf hij zich met zijnen broeder Cornelis naar den omtrek van Loevestein, op middelen zinnende om in het slot en tot zijnen vader door te dringen. Cornelis keerde spoedig naar Dordrecht terug, maar Johan bleef en liet zich niet afschrikken. Weldra werden, hetzij door overredingskracht, hetzij door omkooping, de poorten van het gevreesde slot voor hem geopend. Eerst zond hij aan zijn vader een breedvoerig overzigt van den staat van zaken en ontving daarop een antwoord. Zeer kort daarna drong hij, naar het schijnt onder voorwendsel, dat de magistraat van Dordrecht dit wenschelijk of noodzakelijk oordeelde, in de kamer door, waar de vader gevangen zat. Hij stond voor diens bed, terwijl Willem II in zijnen overmoed zich bleef voorstellen, dat nog geen sterveling een woord tot de gevangenen gesproken had. Doch hooren wij, hoe hij zelf in een brief aan zijn broeder zijn wedervaren beschrijft.

Mijnheer ende broeder,

'T sedert U Ed. vertrek van hier, hebbe ick soo vele weten te wege te brengen, dat eene groote missive, innehoudende een sommier relaes van alle 'tgene, soo ter vergaderinge van Hollandt, alsmede in 't collegie van de Staten generael ende omtrent de stadt van Amsterdam, als oock binnen de stadt van Dordrecht, soo vele my bekent was, is gepasseert, ons Ed. Heer ende vader secretelyck ter handen gecomen is, waerop ook, van gelycke secretelyck, dit nevensgaende tot antwoordt becomen hebbe. (Dit te mesnageren om redenen). Huyden morgen de clocke omtrent ses uyren, door den bode Mens, een brief van de heeren van Dordrecht, addresserende aen ons Ed. heer ende vader, den commandeur behandicht synde, ben met den selven heere commandeur op 't huys gegaen, ende permissie gecregen, naerdat de voors. brief bij ons Ed. heer vader, in presentie van den commandeur

was gelesen, binnen in de camer te komen, alwaer voor het bedde van onsen Ed. vader een langen tijdt, nevens den heere commandeur, hebbe staen practen. Ick verwachte alhier noch tot naerder tydinge gecomen sal zijn. Ondertusschen gelieve UEd. niet naer te laeten my eens een letterken toe te senden, ende t' adviseren wat voorts soo in 't generael, als in 't particulier binnen Dordrecht passeert, alsoo vastelyck vertrouwe, dat alweder gelegentheyt sal connen vinden, aan ons Ed. vader daervan secrete notificatie te doen. Hiermede U Ed. ende de verdere vrinden geluck wenschende mette provisionele goede tydinge ende op noch meerdere hopende, ende vastelyck vertrouwende, sal blijven

Mijnheer ende broeder,

U. E. dienaar ende geaffectionneerde br.

Johan de Witt.

Louvesteyn den vijffden Augusti 1650,
's morgens ten 9 uyren.

De brieven aan my t' addresseren in t' schip van Syn Hoocht [1]).

Hoe gaarne zouden wij iets meer weten van het gesprek, in den vroegen ochtend van den 5den Augustus tusschen Johan en zijn vader gehouden. Er was goede tijding, hetgeen wel beteekenen zal, dat te Amsterdam alles tot eene schikking neigde, en dat noch gedelegeerde regters, noch langdurige gevangenschap meer te vreezen waren. Op het beramen van middelen, om de geschonden eer van het geslacht nog zoo veel mogelijk te redden, kwam het dus aan. Maar ook het schouwspel zelf, dat de „goede, luchte camer" op Loevestein, door de morgenzon beschenen, opleverde, had verdiend voor de vergetelheid te worden bewaard. Ware een Rembrandt tegenwoordig geweest, hij had een tafereel kunnen leveren, met geen goud te betalen. In den achtergrond de vader, zich opheffende in zijn bed en welgevallig den geliefden zoon aanstarende, toen reeds Hollands wonder geheeten, met een gelaat, waarop de moeiten des levens diepe voren hadden geploegd. Voor het

[1]) Waarschijnlijk een logement.

bed de forsche, rijzige gestalte van den zoon, met zijn sterk gebogen neus en weinig behagelijke gelaatstrekken, waaraan echter de doordringende oogen buitengewone uitdrukking gaven. Daarnevens of daarachter de commandant van Loevestein, die, wetende dat hij de bevelen van zijn meester overtrad, wel met verlegenheid de beide mannen zal hebben gade geslagen. In 't gemoed der beide de Witten zelve moest deze eerste ontmoeting, na dagen vol angst en onzekerheid, een onuitwischbaren indruk achterlaten.

Gedurende de volgende dagen bleef Johan de Witt in 't belang zijns vaders rusteloos werkzaam. Hij reisde heen en weder tusschen Loevestein en Dordrecht en bezocht, naar het schijnt, in dat belang ook andere Hollandsche steden. Verzeld van zijn broeder Cornelis, hield hij nog meer dan één mondgesprek met den gevangene; thans met medeweten en goedkeuring van den Prins. Deze had in 't wezen der zaak zijne tegenstanders overwonnen. De Hollandsche steden toonden zich geneigd, met opzigt tot de afdanking van krijgsvolk, aan zijnen wil te gehoorzamen. Nu wilde hij ook aan den aandrang op het vrijlaten der gevangenen op Loevestein toegeven, mits zij, gelijk de Bickers reeds gedaan hadden, afstand deden van hunne stedelijke waardigheden. Ook Jacob de Witt voldeed, zeer zeker met grooten weerzin, aan die vernederende voorwaarde, waarop het bevel tot invrijheidstelling spoedig volgde. Maar thans drong, blijkens een bewaard gebleven brief van Johan aan zijn broeder van 17 Augustus, de eerste er krachtig op aan, dat dit bevel met zekere plegtigheid door den Pensionaris van Dordrecht naar Loevestein werd overgebragt Deze moest zich daartoe op het stedelijk jagt, dat den echt Dordtschen naam „Stapelregt" droeg, inschepen. Die brief heeft ook Geddes getroffen (p. 125). Hij ziet daarin te regt een bewijs van staatkundig doorzigt. Wanneer het bevel niet op de voorgestelde wijze werd overgebragt, schrijft Johan, zou het den schijn hebben als of de vrijlating door smeekbeden van de familie ware verworven, terwijl dan toch de stad Dordrecht daarop had

gestaan en geheel de onderhandeling daarover van harentwege was gevoerd. Die schijn behoorde „tot conservatie van ons „Ed. heere en vaders, mitsgaders ook 's lands reputatie in alle „manieren voorkomen te worden." Opmerkelijk is in dien brief nog het gezegde: „dat de zaak niet zoo gepresseerd is, dat men „om de avance van zoo weinig tijds zich zou stellen in hazard „van zoo schandaleuze opsprake" Met andere woorden: beter is het dat de vader nog eenige dagen langer op Loevestein opgesloten blijve, dan dat hij niet met alle nog mogelijke eer zijne gevangenis verlate. Den 19den Augustus keerde Jacob de Witt te Dordrecht in den schoot zijner familie terug; thans ambteloos burger, maar om, na nog geen drie maanden, in al zijne waardigheden te worden hersteld.

Ten slotte nog een enkel woord over de laatste levensjaren van den ouden de Witt In 1653 en 1654 bekleedde hij op nieuw het burgemeesterschap van Dordrecht, terwijl hij tevens in eerstgenoemd jaar eene zending naar Lubeck vervulde, ten doel hebbende om nieuwe vijandelijkheden tusschen Zweden en Polen te voorkomen, welke zending echter vruchteloos afliep. Niet lang daarna zien wij hem eene ambtsbetrekking aanvaarden, die hem dwong zijne geboortestad, het voorname tooneel zijner bedrijvigheid, voor goed te verlaten en zich blijvend te 's Gravenhage te vestigen. Hij werd raad en rekenmeester van de domeinen van Holland; volgens de Wicquefort toen reeds niet veel meer dan eene sinecure. Wat mag hem bewogen hebben op die wijze zijn werkzaam leven te besluiten? Zeker in de eerste plaats de innige begeerte om voortaan den dagelijkschen omgang van zijnen geliefden, jongsten zoon te genieten, die thans alles voor het overwigt van zijn genie deed buigen en naar wien hij steeds bewonderend opzag. Met dat doel werd hij een huisgenoot van den Raadpensionaris. Misschien ook was het verblijf te Dordrecht hem langzamerhand onbehagelijk geworden. Hij had zich daar door zijne strenge maatregelen tegen de oproerige gildemannen vele vijanden gemaakt

en telde ook onder de stadsregenten partijzuchtige tegenstanders. Eindelijk kan de plooi, die zijn karakter allengs gekregen had, tot zijn besluit hebben medegewerkt. Hij was allengs somber en afgetrokken geworden, sprak ongaarne en werd, schijnbaar althans, een menschenhater. Indien wij dit enkel wisten uit de gedenkschriften van een verwaanden Franschman, die in 1665 en 1666 gelegenheid had hem te leeren kennen 1), zouden wij misschien aan overdrijving denken; maar ook de pamfletten van 1672 stellen hem voor als uitermate norsch en stilzwijgend. Men zag hem dagelijks in diepe eenzaamheid dwalen door de lanen van het Haagsche bosch, zoodat kwaadwilligen vroegen, wat die grijsaard daar uitrigtte. Het antwoord is gemakkelijk. Terwijl hij daar peinzend rondwaarde, vervaardigde hij tweeregelige versjes van godvruchtigen inhoud, die hij te huis komende opschreef, en onder den niet zeer smaakvollen titel: „Vier hondert zedige tweelingen, anno 1668 „gegroeijt in 't Haagsche bosch" verzamelde. Of het waar is, wat de Guiche verhaalt, dat het: Gedenk aan Loevestein! somtijds zijn morgengroet aan den Raadpensionaris was, willen wij daarlaten. Onmogelijk is het zeker niet, dat hij zich wel eens ongerust maakte, of sommige handelingen van Johan de Witt, zooals het aannemen van den jeugdigen Willem III tot kind van Staat, niet al te zeer de strekking hadden om het herstel van Oranje te begunstigen. Er zijn blijken voorhanden, dat ook andere leden der staatspartij in die bezorgdheid deelden. Zij was, naar het mij voorkomt, geheel ongegrond. Waar Johan de Witt aan neiging tot bevrediging van de Oranjegezinde bevolking scheen toe te geven, was het omdat hij voor het oogenblik geen anderen, veiligen uitweg zag. In de hoofdzaak bleef hij onwrikbaar. Nooit zou hij vrijwillig zijne toestemming tot de verheffing van Willem III tot Stadhouder hebben gegeven. Een geheel andere wensch lag op den bodem van zijn gemoed. Wie het „public gebedt" — een werk, onder

1) *Mémoires du comte de Guiche*, p. 30.

zijn oog door den meermalen genoemden neef en naamgenoot geschreven — met eenige aandacht gelezen heeft, komt tot de overtuiging, dat niets hem zoo begeerlijk toescheen dan... vrijwillige ballingschap van de leden van het Huis van Oranje.

Eene enkele handeling van Jacob de Witt als raad en rekenmeester der domeinen is bekend; zij is wel geschikt om deernis in te boezemen voor hem, die ze bedreef. De beroemde Constantijn Huygens namelijk ijverde, zooals men weet, vroeg en laat, voor het wegruimen van het schavot, dat, onder den naam van groene zoodje, den Haagschen Vijverberg ontsierde. Het Binnenhof met den onmiddelijken omtrek werd toen geacht, tot het gebied, niet van den Haagschen magistraat, maar van de graaflijkheid te behooren. Toen derhalve Huygens in het tijdperk tusschen 1657 en 1672 een bepaald voorstel deed tot wegruiming van dit afzigtelijk gebouwtje, moesten raad en rekenmeesteren der domeinen daarmede worden gemoeid. En wat was de uitslag? Huygens zelf zegt het ons in een brief aan Willem III van 2 Julij 1674, waarbij hij op zijn voorstel tot wegruiming terugkomt. „Il n'y avoit entre tous que le vieux de Witt", schrijft hij, „qui soutint avec son obstination naturelle (et certes „en ce particulier assez fatale) qu'il falloit maintenir ledit „bastiment pour le respect de la justice".

Bij de namelooze smart, bij de verbijsterende gewaarwordingen, die het gemoet van Jacob de Witt na het gruweltooneel van 20 Augustus 1672 moesten bestormen, voegde zich dus het zelfverwijt van onwillekeurig de oorzaak geweest te zijn, dat de mishandeling van de lijken zijner zonen nog op meer stuitende wijze had plaats gevonden, dan zonder zijn tegenstand het geval had kunnen zijn. Maar op welke wijze gedroeg hij zich onder dien verpletterenden slag? Hoe verduurde hij, de meer dan tachtigjarige grijsaard, den dood zijner geliefde zonen, den roem zijner hooge jaren; hoe den ondergang der staatspartij, die hij met al de kracht van zijn hartstogtelijk gemoed had voorgestaan? Nergens vindt men iets stelligs daaromtrent vermeld. Men weet alleen, dat hij 's Gravenhage ontweek of

heimelijk van daar werd weggevoerd, om te Dordrecht bij zijne dochters zijn leven te eindigen. Als men het treurspel „de Broedermoord" van Oudaan raadpleegt, zou men tot het vermoeden komen, dat hij, toen zijne zonen op weinige schreden afstands van zijne woonplaats vermoord werden, reeds tot een staat van kindschheid vervallen was, die hem de wetenschap van hetgeen daarbuiten voorviel, ontnam Oudaan was, toen hij zijn treurspel schreef, met de overgeblevene leden der familie de Witt van nabij bekend. Hij kon dus de waarheid weten, maar schijnt niets dan eene dichterlijke fictie te hebben geleverd. Het blijkt namelijk, dat de oude de Witt gedurende de anderhalf jaar, die hij nog leefde, zich met het vervaardigen van gedichten bezig hield, en dat hij op zijn sterfbed, ja, tot weinige uren voor zijn dood, „korte gebedekens" rijmde. Die gedichten nemen geen hooge vlugt, maar zij getuigen althans van helderheid van hoofd. Zij werden in 1674, onmiddelijk na zijn overlijden, door zijne kinderen, onder den titel van „Eenvoudige uytdrucksels van godtvruchtige gedachten, „naergelaten bij d' heer Jacob de Witt" uitgegeven. De uitgave was eene daad van piëteit, eene hulde aan den overledene gebragt. Geddes dwaalt, als hij ergens (p. 49) verhaalt, dat Jacob de Witt zelf in hoogen ouderdom zijne gedichten in 't licht zond. Niets lag minder in de rigting van den vijf-en-tachtigjarigen grijsaard, dan de lezende wereld met zijne verzen te vermoeijen. Hij verkeerde trouwens gedurende zijne laatste levensjaren in zeer ziekelijken toestand, of liever was, zooals aan het hoofd der gedichten vermeld wordt, „met overgroote „zwakheyt des lichaems beladen".

Bij het doorlezen dezer gedichten wekt het bevreemding, dat daarin nergens, zelfs niet in de verte, gezinspeeld wordt op de vreesselijke ramp, die het geslacht de Witt had getroffen. Ligt zou men vermoeden, dat de uitgevers van den bundel, om geen aanstoot te geven en de half geslotene wonde niet weder open te rijten, zulke gezegden hadden weggelaten. Maar dat vermoeden wordt door geheel de inrigting van den bundel en nog

meer door hetgeen men van de stemming der familie de Witt in 1674 weet, gelogenstraft. Die familie, waartoe de kloeke weduwe van den Ruwaard behoorde, had zich van den schok, dien zij geleden had, reeds hersteld en stak het hoofd weder fier naar boven. In datzelfde jaar liet zij te Parijs den bekenden gedenkpenning slaan, waarop de lijken der twee gebroeders, door allerlei monsters omringd, zijn afgebeeld en hun lof in krachtige bewoordingen wordt verkondigd [1]). Geen andere verklaring weet ik te geven van het feit, dat Jacob de Witt, terwijl hij de innigste uitingen van zijn gemoed op schrift bragt, datgene verzweeg, wat hem elk oogenblik in de gedachten moest komen, dan dat hij een zonderling grijsaard bleef tot den einde.

Februarij 1880.

(„De Gids", 1880, II, bladz. 1).

---

[1]) Pélisson, *Lettres historiques*, 1729, II, 209.

JOHAN DE WITT ALS PUBLICIST.

Heeft de Witt inderdaad, te midden van zijne rustelooze werkzaamheid als Raadpensionaris, de la Courts „Interest van Holland" herzien en met twee hoofdstukken van zijne hand verrijkt? En bezitten wij dus van den grooten staatsman iets, wat naar gedenkschriften zweemt? — Aan de lezers van „de Gids" is het bekend, dat dit vraag- of geschilpunt sedert jaren voor de vierschaar onzer geschiedenis aanhangig is. Zij herinneren zich, hoe in 1853 mijn geachte vriend Mr. J. Heemskerk Bz. en veel later de hoogleeraar Fruin in dit tijdschrift getracht hebben, het der oplossing nader te brengen. Aan beide was het gelukt, bescheiden op te sporen, die nieuw licht over de zaak deden opgaan; maar het belangrijkste gedingstuk van alle, het bewaard gebleven handschrift van het boekske, was niet onder hun bereik. In de boekerij van Professor Tydeman verscholen, bleef het zelfs voor den schrijver der „Verhandeling „over de politike gronden en maximen" ontoegankelijk. Wel had de heer Tydeman door zijne verklaring, dat in dit handschrift de beide veelbesprokene hoofdstukken met de eigen hand van de Witt waren ingevoegd, den knoop doorgehakt; maar ook op historisch gebied geldt, althans tot zekere hoogte, die verwerping van menschelijk gezag, in de oudere geloofsbelijdenis der Hervormde Kerk zoo snerpend uitgedrukt. Toen

na den dood van den geleerden en achtenswaardigen bezitter van het handschrift, dit uit zijn schuilhoek te voorschijn was gekomen, leverde de heer P. A. Tiele, mede in „de Gids", daarvan eene met groote zorg bewerkte beschrijving, wel geschikt om de medewerking van de Witt aan het „Interest van Holland" boven allen twijfel te stellen. Nogtans geloof ik, dat het onderwerp niet is uitgeput, en vraag ik verlof het op mijne beurt te mogen bespreken. Ik doe dit, nadat de bestuurders der Koninklijke Bibliotheek, waarin, tot mijne groote vreugde, het handschrift is aangeland, mij met hunne gewone, hoog te waarderen bereidwilligheid gelegenheid hebben gegeven, het in de stilte der boekenkamer gezet te onderzoeken en te vergelijken. De heer Tiele houde het mij ten goede, zoo ik mij op een reeds door hem betreden pad begeef. Ik heb niets hoegenaamd boven hem vooruit, dan dat ik welligt meer te huis ben in den schat van brieven en papieren van de Witt, die — dank zij 's mans geest van orde en den haat zijner vijanden — gespaard zijn gebleven en sedert 1672 in 's lands archief berusten.

I.

Met het jaar 1660 opent zich een nieuwe phase in den strijd, dien de Witt, aan het hoofd der regerende staatspartij, levenslang tegen het herstel van het stadhouderschap in Holland voerde. Die strijd werd hagchelijker. Tot dusver was de Prins van Oranje alleen gesteund door de onuitdoofbare gehechtheid van een groot deel der bevolking aan zijn beroemden naam. Zijne moeder en grootmoeder, door onderlinge twisten verdeeld, bedierven zijne zaak meer, dan dat zij die bevorderden. De andere Nassauers dachten minder aan hem dan aan hun eigenbelang. Zoo lang Cromwell de teugels van 't bewind in de ijzeren vuist klemde, had de Prins van Engelands zijde niets dan tegenwerking te wachten. Op eens echter werd als door een wonderwerk Karel II op den troon zijner vaderen hersteld.

Hij was de natuurlijke beschermer van zijn neef. Al had het staatsbelang den ligtvaardigen Britschen Koning niet tot het voorstaan der zaak van dien neef aangezet, zijn wrok tegen Hollands Staten, die hem gedurende zijne ballingschap meêdoogenloos voor 't hoofd hadden gestooten, zou er hem toe gedreven hebben. Te vergeefs hadden die Staten, toen hij in 't voorjaar van 1660 zich hier bevond, diep in de beurs getast, in de hoop van hem door een schitterend onthaal vroegere grieven te doen vergeten; te vergeefs trachtte het plegtig gezantschap, met den natuurlijken zoon van Prins Maurits (Beverweerd) aan het hoofd, hem gunstiger te stemmen; te vergeefs had Holland het besluit van 25 September 1660 genomen, dat voor Willem III het uitzigt op het stadhouderschap in een verwijderd verschiet scheen te openen. Karel II wilde meer dan bloote beloften; hij wilde de verheffing zelve, en daartoe konden de Witt en zijne vrienden, zonder geheel hun verleden te verloochenen, zonder een zedelijken zelfmoord te plegen, niet overgaan. Geen middel liet de Witt onbeproefd om, met vermijding van dat uiterste, den Britschen Koning nog te winnen. Zelfs de hulp der ongelukkige Elisabeth van Boheme riep hij daartoe in. Ik heb een eigenhandigen brief van deze Vorstin in handen gehad, van den $\frac{14}{24}$ Junij 1661 uit Londen gedagteekend, waarin zij aan de Witt schrijft:

,,Monsieur, je vous ay mandé par la dernière poste dan ma lettre à Madame de Merode, que j'avoit dit au Roy ce que vous m'aviez prié à luy dire, mai je n'ay voullue mander qu'à vous mesme ce que le Roy a respondue, car lorsque je lui parlay comme vous m'avez desiré, il me respondit qu'il esperoit que vos actions luy temoigneroit vostre affection, et *qu'alors il le croiroit.* J'ai creu vous dire cecy et vous assurer à même temps que je n'oublieray jamais vos civilitez envers moy qui suis, Monsieur,

Vostre très affectionnée amie

ELISABETH."

Men ziet het, Karel II wilde daden, geen woorden. Misschien ware de Britsche Koning nog wel van zijn eisch ten behoeve van den jeugdigen Prins van Oranje af te brengen geweest, zoo 's lands Staten hem eenige millioenen goede Hollandsche guldens in handen hadden gespeeld, die hem in staat stelden, aan zijne zucht tot genot een weinig ruimer bot te vieren, zonder daarvoor de hulp van een lastig Parlement te behoeven. (Gedrukte brieven van de Witt, IV, 25, 30). Lodewijk XIV gebruikte later dat middel van vorstelijke omkooping met uitstekenden uitslag. Maar reeds in de zeventiende eeuw kon enkel een alleenheerscher zich zulk een wegwerpen van 's lands penningen veroorloven. De Staten van Holland waren wel niet altijd even naauwgezet, maar stelden toch de conscientie niet als een onnut huisraad ter zijde. — Hoe het zij, er bleef aan de andere zijde van het Kanaal eene norsche stemming jegens de Witt en zijne partij heerschen. Zij leidde tot den tweeden Engelschen oorlog, waarin de Witts staatsmansbeleid en zelfopoffering meer dan ooit uitblonken, maar te midden van welks wisselende kansen hij nu en dan groot gevaar liep door de voorstanders van Oranje overvleugeld te worden. Hoe hij tot in 1672 volhield en toen in de bres sneuvelde, ligt buiten mijn bestek.

Juist terwijl de Witt zich op het aangeduide keerpunt zijner loopbaan bevond, in 1660, begon de uitgave van die lange reeks van geschriften, die in onderscheiden, doch altijd wetenschappelijken vorm de verdediging zijner staatkunde ten doel hadden en aan de gebroeders de la Court, aan den neef en naamgenoot van den Raadpensionaris, aan Uytenhage de Mist en anderen worden toegeschreven. Met de „Consideratiën en exempelen van staat", in 't genoemde jaar te Amsterdam uitgegeven, opent zich de reeks. De grondtoon van al die geschriften is aanprijzing van den aristocratischen boven den eenhoofdigen regeringsvorm. Stoutweg wordt ondersteld, dat zoo de Prinsen van Oranje nog geen oppermagtige Souvereinen waren geweest, het aan den goeden wil niet ontbroken had. Soms worden zij monarchen

genoemd. Tevens treedt hier en daar het begrip, dat de Witt en zijne vrienden zich van de Unie vormden, te voorschijn: een bondgenootschap van zeven kleine republieken, waarin Hollands overwigt aan die provincie de opperste leiding verzekerde. Aan den schranderen Raadpensionaris kon dit geschrijf, vooral nu de behoefte aan het te keer gaan der Oranjezucht grooter werd, niet anders dan welkom zijn. Van zijne optreding op het staatstooneel af volgde hij, blijkens meer dan één zijner brieven, de pamfletten-literatuur dier dagen met gespannen aandacht. Al sprak het bij hem van zelf, dat alleen de leden der patricische familiën het land regeren moesten, gevoelde hij, dat ook de strengste oligarchie den steun der openbare meening, dus ook de drukpers, behoeft. De deductie van 1654, als uitgebreid staatkundig vertoog zijn eersteling, werd, op last der Staten, in ik weet niet hoeveel talen overgezet, zelfs in 't Latijn, en met milde hand onder de gemeente verspreid. Al wist men dus daaromtrent hoegenaamd niets, zou de onderstelling niet gewaagd zijn, dat de Witt op de uitgave der bedoelde geschriften invloed heeft geoefend. Dat hij in twee daarvan persoonlijk de hand heeft gehad, is thans zeker. Het kan alleen de vraag nog zijn in hoever. Ik bepaal mij bij voorraad tot het „Interest van Holland", waarvan het handschrift voor mij ligt.

Dat dit handschrift de drukkopij is, naar welke de eerste uitgave van het boekske op de vermaarde drukkerij van Blaeu te Amsterdam ter perse werd gelegd en in 1662 bij van der Gracht in het licht verscheen, duldt geen tegenspraak De gewone aanwijzing van den zetter is op elke bladzijde van het handschrift gegrift en die aanwijzingen stemmen onveranderlijk overeen met paginering en bladnommering der eerste uitgaaf. Tevens bevestigt de uiterlijke gedaante van het handschrift op verrassende wijs wat men omtrent de wording van het werk weet. Of, gelijk de overlevering wil, Pieter de la Court zich door de Witt liet overhalen, om het „Interest van Holland" te schrijven, blijft onzeker. Heeft hij zulk een aanzoek ontvangen,

dan moet dit in 1658 of 1659, althans na den dood van de la Courts eerste gade, hebben plaats gehad. Zeker schijnt dat hij het werk, in zijn oorspronkelijken vorm, toen het, in plaats van 47, slechts 42 capittelen telde, in den nazomer van 1660 voltooide. Op bladz. 13 der voorrede [1]) wordt gezegd, dat de Hollanders nog geen tien jaren vrij waren geweest; hetgeen in de la Courts spraakgebruik beteekent, dat sedert den dood van Prins Willem II nog geen volle tien jaren waren verloopen. Het capittel over de alliantiën met Engeland spreekt telkens van den Koning, niet van den protector, en moet dus na het herstel van Karel II (Mei 1660) geschreven zijn. Eindelijk gewaagde de la Court in eene plaats over de betrekking met Denemarken (blz. 158) oorspronkelijk van „de fondamentale constitutie" van dat Rijk. Na de Deensche omwenteling van October en November 1660, die den Koning in 't bezit der meest onbeperkte magt stelde, zou een gezworen vijand der alleenheerschappij als hij zich zulk eene uitdrukking niet hebben veroorloofd.

Toen de la Court het werk volgens zijn eerste ontwerp voltooid had, liet hij het, blijkens ons handschrift, door eene en dezelfde nette hand overschrijven en voorzag het van een „register der capittelen". In dien toestand was het ongetwijfeld, toen het handschrift den 10den Julij 1661 aan de Witt door diens getrouwen klerk werd opgezonden. Het vormde een afgesloten geheel, doch erlangde later twee gewigtige aanvullingen, kenbaar aan de andere hand, waarmede zij op ander papierformaat geschreven zijn. In verband met die beide aanvullingen werd het „register der capittelen" telkens gewijzigd. De eerste bestaat in de nieuwe hoofdstukken XXIX en XXX, die het oorspronkelijk hoofdstuk XXIX vervingen. Dat deze omwerking niet had plaats gehad, toen het handschrift aan de Witt

---

1) Ten gerieve der lezers, die het geduld mogten hebben mij op den voet te volgen, haal ik telkens den eersten druk van het „Interest", niet het handschrift aan.

gezonden werd, schijnt ook af te leiden uit een gezegde van den gewijzigden tekst (blz 117), volgens hetwelk van de 41 jaren, die na 1655 zouden verloopen, „nu al omtrent een zestepart voorbij" was: eene berekening, die eer naar het einde van 1661 of het begin van 1662 heen wijst, dan naar 1660. In verband met mijne onderstelling, dat de la Court zijn oorspronkelijken arbeid in den nazomer van 1660 voltooide, verdient het opmerking, dat in een der nieuwe hoofdstukken (blz. 125) de heilzame finantiële gevolgen uiteengezet worden van eene resolutie der Staten van Holland tot afdanking van krijgsvolk, eerst den 11den December 1660 genomen.

De later bewerkte hoofdstukken XXXIX—XLIII vormen de tweede aanvulling. Uit de stukken, in „de Gids" van 1853, blz. 513 en volgg. medegedeeld, weet men, hoe deze hoofdstukken ontstaan zijn. Het was Junij 1662 en het boek lag reeds ter perse. De la Court liet zich door Pieter de Groot of door andere vertrouwelingen van de Witt overhalen, om met deze hoofdstukken zijn werk „noch meerder te illustreren". Zij handelen, wel niet uitsluitend, maar toch voornamelijk over „de macht, die Holland ende desselfs meeste steden hebben „om door sich self te konnen subsisteren, sonder de hulp ende „beschermingh van haere Bondgenoten van node te hebben". Alleen dit deel van het handschrift verraadt medewerking van de Groot. Waarschijnlijk behoorde hij eerst later tot de „seer uytsteekende personagiën", die in de uitgave van het boek gemengd werden. In 1660 tot Pensionaris van Amsterdam gekozen, was hij, toen de Witts bemoeijenis met het „Interest" begon, een nieuweling, niet op het staatstooneel, maar in den kring der leiders van de heerschende partij. Om onbeperkt vertrouwen in hem te kunnen stellen, moest men hem daar meer van nabij leeren kennen.

Maar wat is nu het aandeel, dat de Witt, volgens het handschrift, aan de zamenstelling van de la Courts werk heeft gehad? Sedert de ontdekkingen van de heeren Heemskerk en Fruin weten wij, dat de vroeger en later bewerkte deelen van

het geschrift vóór de uitgave onder zijn oog zijn gebragt, en wel, althans wat de hoofdstukken XXXIX—XLIII betreft, met het bepaalde doel om alles met zijne „gewone wijsheit" te considereren en met zijne „bedencking" terug te zenden. Wij weten verder, dat hetgeen de la Court over het onverwinnelijk maken van Holland door het graven eener gracht had neêrgeschreven, in het gedrukte werk (blz. 227) door de eigen woorden van de Witt vervangen is. Zou deze, in de gelegenheid om over een boekske, tot verheerlijking zijner staatkunde geschreven, de beschavende hand te laten gaan, daarin hoegenaamd niets meer te veranderen hebben gevonden?

Na mijn onderzoek antwoord ik, even als de heer Tiele, met volle overtuiging: neen; de Witt heeft zich daartoe niet bepaald. Hij heeft met zijne eigene, forsche, ligt te onderkennen hand in de drukkopij een aantal andere wijzigingen van meer of minder gewigt gebragt, die dan, als men de hoofdstukken XXIX en XXX aan hem toeschrijft, latere verbeteringen zijn in eigen werk. Het onderscheid der handen, die in de kopij werkzaam waren, is zóó groot, dat aan de Wittiaansche herkomst van naauwelijks een enkel woord te twijfelen valt. Even stellig is het oordeel van jhr. C. A. van Sijpesteyn, die zich voor een bepaald doel in de laatste jaren meer dan iemand met de eigenhandige brieven van den Raadpensionaris heeft bezig gehouden. Het is niet zoo zeer 's mans gewoon loopend schrift, dat men hier ontmoet, als wel de meer staande letter, die hij bezigde, wanneer hij regt duidelijk wilde zijn; b. v. als hij een artikel uit een tractaat aanhaalde of de redactie daarvan aangaf. Welligt had de Witt, als anderen, ondervonden, dat bij het werken voor de drukpers, het duidelijk schrijven zijn eigen loon meêbrengt.

Ook 's mans eigenaardige spelling vindt men in elke dezer inlasschingen weder. Het ware dwaasheid te beweren, dat hij eene vaste, op wetenschappelijken grond steunende spelling volgde, waarvan hij nimmer afweek. Even als de meeste Hollandsche staatslieden van zijnen tijd — Constantijn Huygens

en Gillis Valckenier maken hier eene loffelijke uitzondering — legde hij in zijne brieven geen overdreven eerbied voor de moedertaal aan den dag. Maar hij schreef toch te veel om zich niet zekere eigenheden aan te wennen; eigenheden, alleen uit zijne eigenhandige brieven, niet uit de gedrukte brievenverzameling in zes 4°. deelen te kennen. Die verzameling drukt, wat de spelling betreft, enkel de fantaisie uit der klerken van de Staten van Holland, door wie de brieven werden overgeschreven. Tot de eigenheden van de Witts spelling en schrijfwijze, die in zijne toevoegsels tot het handschrift telkens het oog treffen, behoorden: het uitdrukken van den tweeklank *ui* aan 't begin van een woord door de letter *w*; het bezigen in enkele woorden van de letters *ie* voor de enkele of dubbele *e*, en de in zijnen tijd reeds ietwat verouderde afkapping der lettergreep *de* aan het eind van een woord. Waar de la Court, die meer werk van de taal maakte dan de Witt, *uit*, *regeeringe*, *regeerders*, *overblijvende* schreef, spelde de Raadpensionaris *wt*, *regieringe*, *regierders*, *overblijveñ*.

Niet enkel de hand, het schrift, kenmerkt deze wijzigingen als uit de pen van den Raadpensionaris gevloeid. Er is, naar mijn bescheiden meening, naauwelijks eene enkele onder, die zich niet uit zijne bekende denkwijze verklaren laat, of waarin zijne persoonlijkheid niet doorstraalt. Zelfs in nietigheden, schijnbaar beneden hem, herkent men den man, gelijk hij was. Zoo vind ik het volstrekt niet vreemd, dat hij op een paar plaatsen, waar in het handschrift van den Raadpensionaris gesproken werd, het woord: „Heere" heeft ingelascht. Hem kenmerkte zekere stijfheid en gehechtheid aan vormen, met patricische hooghartigheid gepaard; een karaktertrek, ook aan zijn vader en broeder niet vreemd en die zich zelfs in den meest vertrouwelijken brief niet verloochende. Bovendien, de Witt was Dordtenaar en bleef dit, uit den aard van zijn ambt, ook als Raadpensionaris. Te Dordrecht nu droegen de stedelijke regenten, als bij uitsluiting, den titel van „Heer" en was die titel in zekeren zin erfelijk. Daar werd de zoon of dochter

van een lid der vroedschap — eigenlijk van den oudraad — steeds als „Heeren Jacobszoon" en „Heeren Johansdochter" aangeduid, in tegenstelling met de gewone menschenkinderen, die blootweg „Jacobszoon" en „Johansdochter" heetten. Balen verliest in zijne beschrijving van Dordrecht de onderscheiding nooit uit het oog. — Van denzelfden geest getuigt eene andere kleine correctie. In zijn avontuurlijke berekening van het getal ingezetenen van Holland beweert de la Court, dat in die provincie 2,200,000 menschen arbeidden voor de overige 200,000 (blz. 21). Daarbij vergat hij zich echter zoo ver, van deze niet arbeidenden aldus te omschrijven: „Edelluiden, „soldaten, renteniers, beedelaars, inwoonders van godshuizen, „regeerders en officianten in politie, justitie, finantie, militie." Die rangschikking der regeerders achter de „beedelaars" en „inwoonders van godshuizen" moest de Witt stuiten. Eigenhandig veranderde hij de volgorde en plaatste de „regeerders" onmiddellijk achter de „edelluiden."

Simon van Leeuwen, wiens merkwaardige getuigenis door prof. Fruin is opgedolven, verzekert de kopij van het „Interest" op de drukkerij van Jan Blaeu gezien te hebben en kenschetst dit geschrift als „met veel heftige termen door den eijgen „handt van den Raadpensionaris de Witt vermeerdert". Wie thans, na twee eeuwen, dezelfde drukkopij in handen neemt, begrijpt terstond, op welke „heftige termen" van Leeuwen doelde. Men vindt daarvan reeds een proef in de voorrede (blz. 8); de la Court sprak daar van 't gemeene volk, dat de republieken veracht, vooral als het geblinddoekt en tegen de wettige regeerders opgehitst wordt door predikers, die naar de heerschappij dingen. Ongetwijfeld kwamen aan de Witt, dit lezende, de Stermonts, de Teelingen en zooveel andere, vooral Zeeuwsche predikanten voor den geest, wier ijver zoo dikwijls zijne plannen had gedwarsboomd, en hij schreef er achter: „hoedanige (Godt beetert) ook al eenige in Hollandt ende „omliggende provincien gevonden worden." — In 't capittel, waarin de la Court trachtte te betoogen, dat het vervallen tot

de eenhoofdige regering voor Holland „een onwederopstandelike dood" zou zijn, sprak hij met minachting van de Heeren, die een Koninklijk hof houden „'t zij deselve Koning, Prins, „Hertog, Graaf, Goeverneur, Protecteur &cet. werden genoemd" (blz. 71). De Witt achtte dit „&cet." nog niet duidelijk genoeg, en laschte achter: „Protecteur" de woorden „Stadhouder, Capitain Generael" in. — In een volgend hoofdstuk, waarin de la Court op zijne wijze de redenen ontvouwt, waarom de ingezetenen van Holland door de regering der Prinsen van Oranje niet nog meer geruïneerd zijn geworden, had hij reeds doen gevoelen, dat gedurende den tachtigjarigen oorlog het belang van den kapitein-generaal medebragt om „deze kleine landen naar sijn vermogen te doen welvaren" (blz. 89). De Witt werkte in eene vrij breedvoerige inlassching dat denkbeeld verder uit, en voegde er bij dat indien de kapitein-generaal niet de gunst en liefde van regeerders en ingezetenen „door 't besorgen van haer algemeen welvaren" zorgvuldig had geconserveerd, de Hollanders zich eer tot verzoening met Spanje zouden hebben verstaan. — De vinnigste uitval van alle komt op blz. 100—103, in het aan de Witt toegeschreven cap. XXIX voor. In den oorspronkelijken tekst werd daar het verval van 's lands zeemagt na den vrede van Munster aan Prins Willem II geweten. De voornaamste der roofschepen, die in 1650 en 1651 in de Middellandsche zee en elders aan de Hollandsche scheepvaart zulk eene onnoemelijke schade hadden berokkend, waren ter kwader ure verkochte Hollandsche oorlogschepen geweest Het was „publykelik en „seer waarschijnelik aangewesen", dat Willem II heimelijk de uitrusting van roofschepen door de Britsche koningsgezinden had aangemoedigd, omdat, zoo als zijne oorblazers hem diets maakten, daarin het eenige middel lag om Amsterdam gedwee te maken: even als of Willem II dwaas genoeg zou zijn geweest, in den handel dier wereldstad zich zelven den hartader af te steken! Bij nader inzien begreep de Witt zeker, dat het dan toch te ver ging, den verkoop van oorlogschepen,

die met medewerking der Staten en der admiraliteits-collegiën had plaats gehad, alleen op rekening van den Prins te stellen, en hij voegde er eigenhandig tusschen: „daerjegens de vrome „eñ verre-siende regierders sich doenmaels des te minder hebben „mogen opposeren, omdat haer daerentegens door den Captñ. „generael noch een ander quaet boven 't hoofft hing, naementlijck „dat soo haest hij (die doenmaels sijn tijdt noch meest met „*jaegen*, *vliegen*, *caetsen*, *dansen*, *comoedien* eñ andere *infamer* „*debauchen* doorbrachte) sich tot saecken van staet soude „beginnen te appliceren, alle d' overblijven *navale macht* van 't „landt soude gebruyckt hebben *tegen de regieringe van Enge-* „*landt tot voortzettinge van de interessen van sijne familie*, doch „tot seer beswaerlijcke ongemacken van alle, eñ voornamentlijck „vañ traffyqnereñ ingesetenen van Holland," enz.

Vreemd is het in den medegedeelden, voor Willem II alles behalve vleijenden tusschenzin de „comoedien" onder de „debauchen", zelfs van infamen aard, te zien rangschikken. De Witt, die, meen ik, in zijne jeugd den Horace van Corneille heeft vertaald, kan geen gezworen vijand van het tooneel zijn geweest. De Fransche tooneelspelers, die Willem II te 's Gravenhage onderhield, speelden juist stukken van Corneille. Misschien moet hier aan de betrekking van den Prins tot de begaafde tooneelzangeres la Barre worden gedacht, met welke betrekking, volgens het verhaal van een tijdgenoot, te Amsterdam openlijk de spot was gedreven. — Vraagt men misschien: is die bittere toon, waarmede hier, zonder volstrekte noodzakelijkheid, de losbandige levenswijs van den jeugdigen Willem II gebrandmerkt wordt, wel overeen te brengen met de gematigdheid van een staatsman als de Witt, die eenmaal betuigde het stadhouderschap der Prinsen van Oranje alleen te weêrstreven, omdat hij hun belang achterstelde aan dat des lands, en wiens prijzenswaardige zorg voor de goede opleiding van Willem III in 1666 aan zijne eigene vrienden wantrouwen inboezemde? Ik antwoord slechts, dat het hier niet Willem III, maar diens vader geldt, en dat tegen den laatsten onuitdoofbare wrok in

'tgemoed van de Witt heerschen moest. De Guiche verhaalt, dat Jacob de Witt zijne zonen dagelijks met het: Gedenkt aan Loevestein! begroette. Ik geloof niet, dat dergelijke tooneelvertooning in het karakter des stuggen grijsaards lag. Zeer zeker was zij niet noodig, om aan Johan de Witt den vroegen ochtend van den 5den Augustus 1650 in herinnering te brengen, toen hij, tegen het streng verbod des Prinsen aan, in het slot Loevestein doorgedrongen, voor het bed zijns vaders stond, met dezen de middelen beramende om de geschonden eer van zijn hooghartig geslacht te herstellen [1]). Aan den vijf-en-twintigjarigen jongeling moeten op dat tijdstip de beelden van de Groot en van Hogerbeets voor de oogen hebben gezweefd. Al ware dit niet het geval geweest, het zijnen vader aangedaan onregt moest bij hem een niet uit te wisschen indruk achterlaten; want het gevangennemen der zes leden van de Hollandsche Staten-vergadering, voor zoo ver zij als lasthebbers hadden gehandeld van de door hen vertegenwoordigde steden, was, ook in mijn oog, eene daad van willekeur, op ééne lijn te stellen met soortgelijke handeling van den ongelukkigen Karel I van Engeland, en volgens het staatsregt der oude republiek veel minder verdedigbaar dan de door onze voorvaderen zoo hoog opgenomen, gewapende optogt naar Amsterdam.

Keeren wij terug tot ons handschrift! Meer dan ééne wijziging komt daarin voor, die niet van partijzucht, maar van de Witts staatkundigen blik getuigt. De la Court had (blz. 159, 160) de Machiavellistische leer omtrent het niet nakomen van nadeelige verbonden met zwakkere Staten, waaraan hij zoo hardnekkig vasthield, aldus uitgedrukt: „In allen gevallen, „met magteloozer republiken ofte monarchen schadelike verbonden „gemaakt hebbende, kan men altijds daaruit scheiden, *quod male* „*juratur, pejus praestatur*. Een quaaden eed is God leet. *Frangenti*

---

[1]) Dit doordringen van Johan de Witt op Loevestein, den vierden dag van de gevangenschap zijns vaders, is bij geen onzer schrijvers vermeld, maar blijkt uit onuitgegeven brieven.

„*fidem fides frangatur eidem.* En dus werd konst met konst „betaald". Onder de Witts hand werd de ketterij verzacht. In plaats van: „kan men altijds daaruit scheiden" schreef hij: „kan men altijds noch eenige uitvluchten vinden om door 't „praesteren van dien sich selven niet te ruineren". Tevens schrapte hij het: „*Frangenti fidem*", met de vrije vertaling daarvan weg. — Van Hollands betrekking tot Engeland sprekende, had de la Court beweerd, dat wij, onder eene vrije regering, „door een Engelsch oorlög geruineerd zijnde", nog altijd „naar beter luk" zouden kunnen uitzien (blz 178). De Witt, die in 1662 een tweeden Engelschen oorlog niet onmogelijk moest achten, verving het woord „geruïneerd" door „verswackt", op 't gevaar af, dat 't geen volgt niet meer volkomen aan 't voorafgaande sloot. — Elders (blz. 182) liet de la Court zich oorspronkelijk aldus uit: „Het is ende zal altijds voor Holland „zeer gevaarlik zijn, een alliantie met Vrankrijk, Spanjen „ofte Engeland aan te gaan, om datter apparentie is, dat die, „als meerder sijnde, alle twijfelachtige pointen tot haar voordeel „zullen uitleggen. Doch vermits wij Vrankrijk minst vreesen „moeten, mogen wij met dat Ryck best ende [geenszins] met „Spanje, omdat wij 't selven meer moeten vreesen, alliantien aan„gaan". Die laatste volzin kon onmogelijk bij de Witt genade vinden. Hij wist maar al te zeer, dat de republiek van het ontzenuwde Spanje niets wezenlijks meer te vreezen had, en daarentegen, zoo mogelijk, in het dagelijks in magt aanwassend, maar wel degelijk te duchten Frankrijk een steun tegen den naijverigen mededinger aan de overzijde des Kanaals zoeken moest Hij begreep tevens, dat het, nu de Spaansche Nederlanden toenemend door Frankrijk bedreigd werden, voorzigtig was van de wenschelijkheid eener nadere alliantie met Spanje te zwijgen, en wijzigde den volzin aldus: „Doch, vermits wij Vrankrijk minst vreesen „moeten, mogen wij met dat Rijk best alliantien aangaan „tot *gemeene bescherminge* tegens dengenen die d'een off d'ander „soude mogen comen te verongelijcken eñ te beoorlogen". De laatste, door de Witt eigenhandig bijgevoegde woorden

drukken de hoofdstrekking uit van het tractaat met Frankrijk van 1662, waarover, toen de Witt het handschrift herzag, nog werd onderhandeld: een bewijs te meer, dat de leider, de ziel der toenmalige Nederlandsche diplomatie dat handschrift wijzigde. — In de reeds door mij aangehaalde zinsnede wegens Denemarken (blz. 158) beweerde de la Court oorspronkelijk, dat Holland niets te vreezen of te hopen had van een verbond met die Kroon, omdat zij „door de fondamentale constitutie des Rijks" zoo weinig bekwaam was om te oorlogen. De Witt schrapte de woorden: „fondamentale constitutie des Rijks" weg, als in 1662 geen zin meer hebbende, en verzachtte het gezegde over Denemarken's magteloosheid of onbekwaamheid tot den oorlog door de inlassching van: „voor als nog." Inderdaad schijnt hij de Deensche omwenteling van 1660 als eene gebeurtenis te hebben beschouwd, die in 't belang der republiek goede gevolgen kon hebben. „Mij „dunckt" — schreef hij den 12den November aan Vogelsangh — „dat hoe den Koningh aldaer meerder autoriteyt gedefereerd „wordt, hoe de Alliantien met sijn Majesteyt ook kragtiger en „bondiger werden." (Gedrukte brieven van de Witt, VI, 504).

Ook in de wijziging van sommige plaatsen, tot binnenlandsche toestanden betrekkelijk, herkent men nu en dan den geest van den Raadpensionaris. Karakteristiek is eene kleine verbetering in een der capittelen, waarin P. de Groot de hand heeft gehad. In 't vuur van zijn betoog, dat Holland, nu het eene vrije regering bezat, op zich zelf kon bestaan, en zich niet moest laten overstemmen of ringelooren door de andere provinciën, had de la Court die provinciën met den naam van: „trouloose bondgenoten" bestempeld (blz. 200). Die qualificatie: „*trouloos*" voor medeleden der Unie, waarmede men dan toch leven moest, achtte de Groot zeker te sterk. Hij stelde er: „*ongeaffectioneerde*" voor in de plaats. De Witt, in wiens oog eene vijandige stemming der overige provinciën jegens Holland slechts het gevolg van dwaling of misverstand kon zijn, veranderde op zijne beurt het woord: „*ongeaffectioneerde*" in

„*misleyde*". — Op meer dan ééne plaats komt het verschil van zienswijze over gewigtige binnenlandsche aangelegenheden tusschen de la Court en de Witt vrij duidelijk uit. In theorie waren beide het volkomen eens, dat in eene vrije republiek het bewind aan de bekwaamsten en braafsten toekwam, zonder aanzien van rijkdom of geslacht (Vergelijk van Rees, verhandeling, blz. 152). Maar in de praktijk begunstigde de Raadpensionaris, op het voetspoor zijner vaderen, maar al te zeer de aanmatiging der heerschende geslachten. De onlusten te Dordrecht, die hem in 't begin zijner loopbaan zooveel moeite baarden, sproten oorspronkelijk voort uit de ergernis der goede gemeente over de zamenstelling der Schepensbank, tegen de oude handvesten aan, in een Wittiaanschen familiekrans ontaard. Uit deze onmiskenbare neiging van de Witt verklaar ik het wegschrappen der volgende zinsnede, die in het handschrift volgt op 't gezegde, dat het wel in 't generaal niet dienstig is vreemdelingen in de regering te gebruiken, maar dat men hen toch bij de wet niet moet uitsluiten (blz. 40). „Want men „bevinden sal dat die vrijheid van in de regeering te mogen „gebruikt werden, voor den vreemdeling een ijdele wind zal „weesen, soo lange bij de regeering eenig voordeel is, doordien „soo weinig regeerders altijds wel sullen accordeeren om de „vreemdelingen metter daad buiten te sluiten, ende dat voordeel „aan hare familien liever als aan vreemden te laten; daarenboven „zijn de vreemdelingen hier in zoo grooten ende de regeerders „in zoo kleynen getale, dat een opentlike seclusie den regeerders „zeer vele ongemakken ende oproeren zoude kunnen veroorsaaken. „Waaruit de ruine van het geheele land zeer ligtelik zoude „kunnen volgen." Zoo, in al hare naaktheid, moest de toenmalige oligarchie niet worden ten toon gesteld! — Waar de la Court daarentegen een enkele maal, door zijn belang als lakenfabrikant verblind, de gepredikte vrijheid van handel en nijverheid uit het oog verliest, wijst de herziener van zijn werk hem teregt. „Alle gemaakte waaren" — schreef de la Court, blz. 50 — „die „wij hier te lande souden konnen maken behoorde men, inkomende,

„of gansch te verbieden, of wel vermits de negotie van de steden „zig daarbij zouden vinden verkort, soo veel te beswaaren, als de „negotie lijden mag." De Witt wilde van zulk een verbod van invoer niets weten. Onder zijne hand kromp de volzin tot de volgende regels in: „Alle gemaakte waaren, die wij hier te lande „souden konnen maken behoorde men, inkomende, soo veel te „beswaaren, als de negotie lijden mag." — Te midden van het betoog der uitnemende geschiktheid van Holland voor den handel, had de la Court doen uitkomen, dat de kooplieden daar, ook zonder pand, geld konden leenen tegen *vier* ten honderd 's jaars (blz. 13). De Witt, die als financier in een lagen rentestandaard groot belang moest stellen, en zelf, weinig jaren later, van hem toevertrouwde geldsommen 2½ pCt. betaalde, kon zulk eene te weinig gunstige voorstelling der zaak niet laten doorglippen. Hij wilde van eene rente van 3½ of zelfs 3 ten honderd gesproken hebben, en wijzigde in dien zin het handschrift.

Een der capittelen van het oorspronkelijk geschrift, het 28ste, verdween onder de herziening daaruit ten eenenmale. Volgens het register was het getiteld: „De Staaten van Holland leeren „ons dat 's lands welvaaren in alle de voorverhaalde zaaken „bestaat." Voor zoo ver in dat hoofdstuk het betoog te pas kwam, dat Hollands Staten tegen de stadhouderlijke — de la Court zou gezegd hebben, tegen de eenhoofdige — regering gekant waren, was de taak niet moeijelijk: de deductie van 1654 bood stofs genoeg. Maar kwam het nu tevens aan op het aanhalen van besluiten, waaruit bleek, dat de Staten steeds vrijheid van godsdienst, van nijverheid en van handel hadden voorgestaan, of ook „de zware imposten en convoygelden" zoo veel mogelijk hadden verligt, dan werd het terrein glibberig. In sommige opzigten zou juist het tegendeel van 't geen de la Court beoogde aan 't licht getreden zijn. (Zie van Rees, verhandeling, blz. 72). Bovendien bezat de la Court in 1660 de hulpmiddelen niet om een goed overzigt van dezen aard te leveren. De resolutiën van Holland waren nog niet gedrukt en van de eerste 4°. uitgave van Aitzema slechts eenige deelen in zijne

handen. Een en ander, gevoegd bij den toestand van het handschrift, 't welk waar cap. XXVIII komen moest, eenige bladzijden onbeschreven papier vertoont, begunstigt het vermoeden, dat het bedoelde capittel nooit heeft bestaan; dat de la Court de bewerking daarvan aan beter ingelichte staatslieden heeft willen overlaten, en dat de Witt aan het doen wegvallen van het hoofdstuk de voorkeur heeft gegeven.

Om niet al te langwijlig te worden, verdiep ik mij niet in de andere, blijkbaar door de Witt in het handschrift gebragte wijzigingen. Behalve nog een hevige uitval tegen de „edelluiden en andere ingesetenen" der landprovincien, die tot Hollands schade „de meeste eñ proffitabelste militaire ampten" hadden verworven (blz. 196), zijn zij van ondergeschikt belang. Vraagt men, als slotsom van dit onderzoek: was de Witts herziening zóó grondig en ingrijpend, dat hij daardoor op geheel het „Interest van Holland" den stempel van zijnen geest heeft gedrukt, dat werkje tot het zijne heeft gemaakt, ik moet ontkennend antwoorden. Bij de herziening zijn zinsneden ongeschonden gelaten, die onmogelijk de Witts denkwijze kunnen uitdrukken. Men denke b. v. aan de overdrijving, waarmede de la Court, blz 235 en volgg., van het onwinbaar maken der Hollandsche steden gewaagt. Zelfs is strijd ontstaan tusschen enkele gezegden van de la Court en den inhoud der nieuw bijgevoegde, aan de Witt toegeschreven capittels. Zoo leest men in een dier capittels (blz. 123), dat als Holland eenmaal geheel zijne staatsschuld zal hebben afbetaald, „ALLE „de middelen van comsumptie die de gemeene man soo lastich „vallen", zullen worden afgeschaft; terwijl in een vroeger deel van het werk de la Court zelf deze soort van belastingen, voor zoo ver zij overdaad en weelde helpen beteugelen, in bescherming had genomen. „Door imposten op de consumtien" — zegt hij blz. 49 — „werd de deugd allezins opgequeekt." Had de Witt het „Interest" tot zijn eigen werk gemaakt, hij zou, waar van de nadeelige werking der gilden gesproken werd, niet van den oproerigen geest der gildemannen hebben kunnen

zwijgen, die zijn vader en hem te Dordrecht zoo dikwijls belemmerd had. Bij eene zeer naauwgezette herziening eindelijk ware op blz. 58 en 59 het getal ingevuld der gecommitteerden uit Holland in de onderscheidene admiraliteits-collegiën. In het handschrift liet de la Court dat cijfer open, zeker omdat hij het niet kende, en het bleef onvermeld, ook in het gedrukte werk. Aan de Witt zou het niet de minste moeite hebben gekost die slordigheid te voorkomen.

Dit onvolledig karakter der herziening laat zich uit hetgeen wij van de Witts wijze van werken weten eenigzins verklaren. Wanneer hij, die zoo ongeloofelijk veel zelf deed, nu en dan gedwongen werd voor het stellen van staatsstukken of brieven de hulp van anderen in te roepen, liet hij de hem voorgelegde ontwerpen meestal onveranderd. Zonder onverschillig te zijn omtrent den vorm, hechtte hij daaraan geen overdreven gewigt Ontmoette hij echter iets wat hem aanstoot gaf of in 't belang zijner staatkunde anders moest worden uitgedrukt, dan ziet men zijne pen dadelijk en rusteloos werkzaam. Wil men een voorbeeld uit zijne papieren, ik geef het te liever omdat het aan hoofd en hart van den Raadpensionaris tot eere strekt. Den 1[sten] Julij 1668, kort na het sluiten van het Drievoudig Verbond en den Akenschen vrede, toen geheel Europa in de Witt den eersten staatsman van zijnen tijd huldigde, verloor hij, onder treffende omstandigheden, zijne gade, de goedaardige Wendela Bicker. Van alle zijden werd hij met brieven van rouwbeklag overstelpt, en ook de meeste Britsche en Fransche staatslieden mengden zich in het koor. Te midden van al zijne staatszorgen buiten de mogelijkheid, om zoo veel verpligtend geschrijf persoonlijk te beantwoorden, riep hij, voor zoo ver de antwoorden in het Fransch gesteld moesten zijn, de hulp in van zijnen vertrouweling A. de Wicquefort, als uitgeleerd diplomaat voor zulk eene taak bijzonder geschikt. Wicqueforts opstellen werden, meestal zonder eenige wijziging, door de Witt goedgekeurd. Alleen voor den brief aan de Lionne, destijds nog in Frankrijk aan het hoofd van het beheer der buitenlandsche zaken, maakte

hij eene uitzondering. De Franschman had o. a. aan de Witt geschreven, dat hij het niet waagde „de suggérer à l'un des „plus grands hommes de nostre siècle des consolations qu'il „trouvera bien mieux en sa propre force et en sa fermeté ordinaire". Die laatste uitdrukking bood de Wicquefort de gewenschte gelegenheid aan tot het ten beste geven van een paar Fransche phrases, waarin het, naar den toenmaligen smaak, niet aan geveinsde nederigheid faalde. „Si j'avois en effet" — dus hief het ontworpen antwoord aan — „la fermeté et la force d'esprit „que vous me donnez, je me pourrois consoler mesme dans „l'affliction dont Dieu m'a voulu visiter; mais je ne crains „point d'avouer qu'elle m'a tellement abattu qu'il a fallu que „mes amis m'ayent presté la main pour m'aider à me relever". Aan de Witts adelaarsblik ontsnapte de verwerpelijkheid van dezen volzin niet. Minder dan ooit mogt in Julij 1668 bij Lodewijk XIV of zijne raadslieden het denkbeeld post vatten, dat de Hollandsche Raadpensionaris, door huisselijk verdriet verlamd, het roer liet glippen. De Witt vernietigde het werk van de Wicquefort en schreef op zijne beurt aan de Lionne de volgende waardige, echt-Hollandsche regelen: „Quoique j'aie „à rendre grace au Souverain Monarque de l'Univers de m'avoir „appris dès ma jeunesse à conformer ma volonté à la Sienne, et „à n'augmenter point mon mal par des regrets et des voeux „inutiles contre Sa disposition, je dois pourtant avouer que dans „l'affliction domestique dont il m'a voulu visiter, je receois „beaucoup de satisfaction de ce que mes amis me prestent la „main pour me soutenir et empescher que je ne chancelle", enz.

Is mijne opvatting juist van de wijze, waarop de Witt hem voorgelegde schrifturen herzag, dan kan het niet bevreemden, dat hij, hoe veel ook in het „Interest" onaangeroerd latende, twee uitgebreide capittels aan dat werkje persoonlijk toevoegde. Maar die capittels verdienen eene afzonderlijke beschouwing: uit een historisch oogpunt zijn zij de belangrijkste van alle.

II.

De later ingelaschte capittels XXIX en XXX zijn, zoo als zij zich bij het handschrift bevinden, *niet* door de Witt zelf geschreven. Ook op dit punt bestaat bij de door mij geraadpleegde deskundigen geen twijfel. Zoo zij nogtans van hem afkomstig zijn, ligt de onderstelling voor de hand, dat de Witt zijn oorspronkelijk opstel, vóór het naar de drukpers gezonden werd, door een klerk of vertrouweling heeft laten overschrijven. Zelfs zeer gewone behoedzaamheid eischte die voorzorg. De Witt zou een dwaas zijn geweest, indien hij zijne medewerking aan het „Interest", vooral aan hoofdstukken, als eene apologie van zijn bewind te beschouwen, niet zoo veel mogelijk verborgen had gehouden. Reeds beging hij eene onvoorzigtigheid door eigenhandig veranderingen in het handschrift te brengen. Tijdgenooten, het blijkt uit de getuigenis van van Leeuwen, herkenden, toen zij de drukkopij zagen, dadelijk zijne hand. De kopiïst, dien de Witt gebruikte, was, naar het mij voorkomt, het onderwerp niet geheel meester. Ik twijfel of hij Latijn verstond. Van daar, dat men in dit deel van het handschrift op elke bladzijde kleine correctiën en verduidelijkingen ontmoet, blijkbaar van de Witt zelf afkomstig, en van dien aard als men alleen maakt in eigen werk. Met eigen kennelijke hand heeft de Witt later het nieuwe capittel XXIX in tweeën gesplitst. De inlassching: „30 cap. *Wat goede vruchten de* „*beginselen van een vrije regieringe al bereyts gebaert hebben*", is ontwijfelbaar van hem. Wat den Raadpensionaris tot die splitsing bewogen hebbe, bevroedt ieder, die het „Interest" gelezen heeft.

Op de eerste bladzijde der ingelaschte vellen papier heeft de la Court de volgende aanteekening geplaatst: „*NBene dit* „*neevenstaande* 29^e^ *capittel is de hand van den heere Johan de* „ *Wit Pensionaris van Holland saliger ende loffeliker gedagte-* „*nisse*". In mijne schatting zijn deze weinige woorden genoeg-

zaam tot beslissing van het vraagstuk. Als men zich in de omstandigheden verplaatst, waaronder zij moeten geschreven zijn, hebben zij iets aandoenlijks. De omwenteling van 1672, door het meerendeel der natie als eene redding uit bangen nood begroet, had de rust, het levensgeluk van de la Court vernietigd. Die wijze Raadpensionaris, tegen wien hij zoo hoog opzag en wiens lof hem tot den einde toe op de lippen zweefde, was door verblinde burgers wreedaardig vermoord; hij zelf in diens val meêgesleept. Om aan de woede van het Leidsche graauw te ontkomen, dat ook hem, als vriend van den gehaten de Witt, den dood had gezworen, moest hij vlugten. Maanden lang zwierf hij buiten 's lands om, en toen hij, na het bedaren der hartstogten, den vaderlandschen bodem weder betrad, zeide hij aan zijne ondankbare geboortestad, wier „welvaren" hij naar zijn beste weten behartigd had, voor altijd vaarwel. Wat voor een man van zijne onwrikbare overtuiging het grievendst van alle moest zijn, die „vrije regeeringe", waarmede hij had gedweept en die hij aan zijne medeburgers zoo dringend had aangeprezen, was onherroepelijk gevallen. Zijne stem was als die eens roependen in de woestijn geweest. In zijne hooggaande ontmoediging zag hij den nacht der dwingelandij zich uitbreiden over geheel Europa, en in dien nacht, zoo God het nog niet verhoedde, alles ondergaan wat der menschheid dierbaar is. („*Voorreeden*" der „*Sinrijke fabulen*", laatste blz.; voorts blz. 331 en elders). Te midden van zulk eene sombere gemoedsstemming, verbeeld ik mij, nam hij het handschrift van het „Interest" nog eenmaal op en schreef de aanteekening, die althans aan dezen of genen nazaat leeren zou, dat Johan de Witt, „saliger ende loffeliker gedagtenisse", met hem in geschrifte de goede zaak had voorgestaan. Het was eene daad van piëteit, een uitvloeisel van dienzelfden eerbied, waarmede hij den tekst dezer capittels steeds beschouwde. Hoe anders gewoon het eenmaal door hem geschrevene te vijlen en te beschaven, die hoofdstukken liet hij onaangeroerd. In de „Aanwijsing" werden zij onveranderd overgenomen en in de latere, niet

uitgegevene bewerking van dat boek, die thans mede op de Koninklijke Bibliotheek berust, waagde hij naauwelijks een enkel woord er bij te voegen. Gesteld, de la Court had zich, toen hij in 1668 of 1669 in de voorrede der „Aanwijsing" een der hoofden van de toenmalige republiek als schrijver van de bewuste capittels aanduidde, aan grootspraak schuldig gemaakt; gesteld, alleen uit die grootspraak ware de overlevering voortgesproten, die sedert 1672 den naam van de Witt aan die hoofdstukken verbindt; zou dan de gemoedelijke man, jaren later, na het verdwijnen van al zijne begoochelingen, zonder eenige noodzakelijkheid, die logen nog eens hebben opgedischt in eene aanteekening, die schier het karakter heeft van een uitersten wil? Of zou misschien de la Court zelf omtrent het auteurschap der capittels in dwaling hebben verkeerd? Naar hetgeen wij thans van zijne betrekking tot de Witt weten, is dit hoogst onwaarschijnlijk. Aangenomen hij ware misleid, van wien zijn dan de beide hoofdstukken afkomstig? Van Pieter de Groot? Maar geheel de inhoud van dit deel van het geschrift verraadt, zoo als de la Court te regt beweerde, „groote en innerlijke kennisse" van de zaken der republiek, en wijst tevens op een staatsman, die van 1651—1662 alles „selfs heeft gehandeld ofte ten minste bijgewoond." Op de Groot, nog in den aanvang van 1660 Resident van den Keurvorst van de Paltz en andere Duitsche Vorsten, is althans het laatste niet toepasselijk. Van Johan Eleman misschien of van Hendrik van Willigen? Maar beide worden in de geschriften van hunnen tijd naauwelijks genoemd. Voor zoo ver Eleman naderhand aan zijn zwager de la Court de behulpzame hand bood tot de laatste, niet uitgegeven bewerking van de „Aanwijsing", geeft hij wel bewijs van dwaze zelfverheffing [1]), niet van een scherpen staatkundigen blik.

---

1) Zonder eenige noodzakelijkheid laschte Eleman in dit geschrift het Latijnsche opschrift in van de nieuw gebouwde geschutgieterij te 's Gravenhage, waarin de vermelding niet ontbreekt, dat zijn zoon den eersten steen van het gebouw heeft gelegd.

Juist die staatkundige blik stempelt de beide hoofdstukken met het merk van de Witt. Zij dragen het *inwendig* bewijs van hunne herkomst, en zoo als prof. Fruin reeds aanmerkte, inwendige bewijzen zijn hier van veel meer kracht dan uitwendige. De laatste, al schijnen zij voldingend, kunnen bedriegen. Wie het elders aanhangige geschil over de echtheid der brieven van Marie Antoinette met eenige aandacht volgde, heeft zich daarvan op nieuw overtuigd.

Vóór ik mij waag aan 't betoog, dat alleen de Witt de hoofdstukken XXIX en XXX van het „Interest" heeft kunnen schrijven, nog twee bedenkingen, waartoe de la Courts aanteekening voet geeft. Hij schrijft enkel het 29ste, niet tevens het 30ste aan den Raadpensionaris toe. Wie het handschrift gezien heeft, begrijpt terstond, dat dit eene niet onnatuurlijke vergissing is. Beide hoofdstukken vormen één geheel, zijn onmiskenbaar uit dezelfde bron voortgesproten. De la Court verloor, toen hij de aanteekening maakte, de latere splitsing van de Witt uit het oog. In elk geval vervingen de beide capittels het 29ste van de la Court. Van meer belang is het bezwaar, dat in de woorden ligt: „Dit neevenstaande *is de hand* van den „heere Johan de Witt." Zou de la Court die hand niet gekend en werkelijk gemeend hebben, dat hij het schrift van den Raadpensionaris voor zich had? Ik kan het niet gelooven. Het verschil tusschen het tweeërlei schrift, dat ons treft, heeft ook hem in 't oog moeten vallen. Of heeft hij alleen willen uitdrukken, dat de capittelen *van de hand* des Raadpensionaris waren? Ik kan de moeijelijkheid niet geheel oplossen. Men bedenke echter, dat de vraag, wie de bladen geschreven of overgeschreven had, voor de la Court, die de eigenlijke herkomst van het stuk kende, van oneindig minder beteekenis was, dan voor ons, die twijfelen en onderzoeken. Voor zijn doel had hij even goed kunnen zeggen: hier spreekt de Raadpensionaris de Witt, „saliger ende loffeliker gedagtenisse".

Wanneer men zich de Witt voorstelt, bezig met het doorlezen van het handschrift van de la Court, moet hij diens 29ste

capittel met belangstelling in handen hebben genomen, maar tevens al spoedig wrevelig en ongeduldig het voorhoofd hebben gefronst. Het gold hier het beantwoorden eener tegenwerping, die in de zeventiende eeuw aan elk aandachtig lezer van het boekske voor den geest komen moest. Hoe, moest die lezer zeggen, al het voorafgaande leert, dat alleen onder eene „vrije regeeringe" handel en nijverheid bloeijen kan, dat alleen van zulk eene regering vermindering van lasten te hopen is; en wij, Hollanders, die dan toch liefst zoo min mogelijk aan den lande betalen, gaan nog onder dezelfde tallooze, drukkende lasten gebukt als voor tien jaren, toen onze laatste Stadhouder overleed! — Daar door een gelukkig toeval het 29ste capittel, zoo als het oorspronkelijk luidde, bij het handschrift bewaard is gebleven, weten wij, hoe de la Court de tegenwerping trachtte op te lossen. Hij was een zelfstandig denker, op staathuishoudkundig gebied zijne eeuw ver vooruit, en waarschijnlijk ook boven de Witt verheven; maar hij was geen praktisch staatsman. Dit bleek ook hier. Na eene inleiding, waarin de Witt slechts weinig woorden wijzigde, en die men op blz 92 van het „Interest" wedervindt, liet de la Court deze merkwaardige, maar ongeloofelijke zinsneden volgen:

„Waarop ik niet kan antwoorden, dan met te bekennen, „dat de langdurige gravelike regeeringe, ende tagtigjaarige „oorlog onder die magtige Capitains generaal, soo onuitspreeklik „veel lasten off corruptien voor een vrijen Staat ondragelik „hebben ingevoerd; dat nu een oneindelik getal menschen daar„van alleen welvarende, sig geduurig teegen alle heilsame „raadslagen ende noodige reformatie sullen kanten.

„Wie kan ontkennen dat zoo lange de *Schouten* ofte *Baill„juwen* in de dorpen ende steeden ad vitam, haar leeven gedurende „voor zoo weynige en jaarige regters vierschaire spannen, ende „gemelde rechters gedurig familiarelik met de selve omgaen „moeten, als met haar meerder, die wel zelfs, ofte ten minsten „door hare vrinden, ook in de politie groote magt hebben, wie „kan ontkennen soo lange als dat duurt, vraag ik, voorneemelik

„als ook de Secretarissen ad vitam zijn, dat voor de gemeene „ingeseetenen geen vonkjen van justitie te verhoopen is? Is „hier ook wel meer schijns van regt te sullen verkrijgen in „pleydoyen teegen *Bailljuwen van geheele landschappen*, soo lange „zij ad vitam zijn ende selfs jareliks de nominatie doen van „dobbeld getal mannen, waaruit het hof provinciaal een enkeld „kiesen moet? Kan men wel beeter vaaren voor eenen *Dijkgraaf* „*ende seeven ofte agt Heemraden*, alle ad vitam, die gedurig „haare eige medebroeders kiesen? Voorwaar als hier nog bijkomt „dat men in alle die collegien opentlik stemd ende niet met „balletjens oordeeld, soo en weet ik niet wat een *oligarchie* is, „indien men die hier niet ziet.

„Wat sal men seggen van die monstreuse *Reekenkamer der* „*Gravelikheids Domeinen*, wel eer aan den Graave, nu aan „niemand rekening schuldig zijnde? Is niet alle dat magtige „goed bijna gewerden het eigen inkomen ende patrimonium „van weynige reeken- ende rentmeesters ofte anderen die van „haar dependeeren?

„Werden niet gecontinueerd *alle die onnoodige officien van de* „*generaliteit ofte provintiale regeering* dependeerende, in politie, „finantie, ende militie, die men oneindelik heeft vermeenig-„vuldigt ende profitabel gemaakt?

„Heeft men niet zedert in volle vreede aangehouden *die* „*gedurige krijgsmagt* te lande, sulks Holland alleen daar aan „jareliks vier millioenen heeft moeten besteeden? hoewel men „weet dat de benden van ordonnantien die onse leste tirannige „Graaven, als de eenige krijgsmagt in vreede, teegen dat magtige „Vrankrijk aanhielden, niet boven 3000 mannen, ende een „millioen des jaars over alle de provintien beliepen.

„Heeft men wel tevreeden geweest *met op zijn defentie te* „*staan?* Heeft men niet ter contrarie sich gesteeken in die „oorlogen tusschen Sweeden en Poolen, alsmede tusschen Deene-„marken en Sweeden? Tusschen den Bisschop van Munster en „zijn stad? Jaa heeft men niet onbedagtelik Portugal opentlik „den oorlog aangesegt? Voorwaar, indien wij *koopluiden*, ons dus

„willen transformeeren in *krijgsluiden*, ende wij met het swaard „alle kromhout dat in de weereldt wascht ofte ongeregtigheid „die daar geschied, willen regten, soo sullen wij gewisselik door „de wapenen vergaan. Ende dit behoorden wij ten minsten nu „wel te zien, want is ons wel eenig voordeel door dat gewoel „aangekomen? Heeft men niet de imposten moeten continueeren „ende vermeenigvuldigen?

„Voorwaar, voorwaar! Holland heeft veele jaren in weelde „toegenoomen ook zeer qualik geregeerd zijnde, omdat de om- „leggende landen nog erger wierden geregeerd ende nergens „anders om: immers is het een bekommerliken Staat *niet dan „door anderer Staaten misslagen te konnen bestaan*, de zeeden ende „alle politiken leeren, *dat men op zijn eige bequaamheid*, *en „nergens anders op* steunen moet. Wij zouden zeer haast de „waarheid hiervan bemerken, indien de religie ende koophandel „in eenig ander land omtrent ons geleegen, voor een yder wierd „opengesteld ende geprotegeerd; terwijl de ingeseetenen ende „koopluiden hier te lande soo geplukt en op zee in haare negotie „belet ende berooft werden".

Met deze uitboezeming meende de la Court het pleit voldongen te hebben! Er lag waarheid in 't geen hij zeide. Zelfs in lateren tijd is wel eens uit het oog verloren, dat Hollands grootheid in de zeventiende eeuw haar wortel had in het wanbestuur van meest alle andere Staten. In 't oog der lezers van zijn werk, en in dat van de Witt bovenal moest echter zijn betoog ten eenenmale verwerpelijk zijn. Wat wierd er toch van de hooge voortreffelijkheid der vrije boven de eenhoofdige regering, als onder de eerste alle misbruiken uit den ouden tijd onveranderd bleven bestaan, en zelfs de zucht tot oorlog, in de Stadhouders zoo bitter gegispt, zich onder een anderen vorm openbaarde? Zoo ik straks de aangehaalde zinsneden van de la Court *ongeloofelijk* noemde, doelde ik vooral op die betrekkelijk de baljuwen en de grafelijkheids rekenkamer. Ook hier had hij in de zaak gelijk; maar hoe kon het in zijn brein opkomen, juist over die onderwerpen uit te varen in een geschrift, dat aan de censuur

van den Raadpensionaris onderworpen werd? Wist hij dan niet, dat onder de baljuwen van geheele landschappen de Ruwaard en baljuw van Putten, Cornelis de Witt, dat in die ,,monstreuse" rekenkamer de oude Jacob de Witt eene eerste plaats bekleedde? Of was hij naief genoeg van te gelooven, dat de Raadpensionaris, als hij dit verhoeden kon, zijne naaste bloedverwanten in hunne ambtsbetrekkingen openlijk zou laten schandvlekken? Weinig minder moest de Witt zich ergeren over de beweerde ,,oneindige vermenigvuldiging" van lands- en provinciale ambten. De klagt was bovendien onbillijk. Het zou uit hetgeen men van de zoogenaamde huislasten weet gemakkelijk te bewijzen zijn, dat het raderwerk van 't beheer der provincie Holland ten tijde van de Witt betrekkelijk eenvoudig en weinig kostbaar was. En dan die afkeuring van elk staand leger; die terugblik op den grafelijken tijd, toen, als het vrede was, niet meer dan 3000 man in dienst werden gehouden! Ook daarmede kon de Witt onmogelijk instemmen. Het ideaal, waarnaar hij streefde, was, ook volgens een gezegde in dat deel van het ,,Interest", 't welk ik hem toeschrijf (blz. 123), van Nederland ,,de considerabelste, machtigste en *redoutabelste* staat van de ,,geheele wereld" te maken. Daarvoor was wel in de eerste plaats eene geduchte zeemagt, maar toch ook een vrij talrijk leger noodig. De landmagt der republiek telde, ten tijde van de Witt, ook na de reductie van 1660, op 't papier nog 21,390 koppen. — Was het, als men dit alles bijeenvoegt, wonder, dat de Raadpensionaris door al het medegedeelde geschrijf van de la Court de pen haalde en op zijne beurt het betoog leverde, waarom de vrijheid in Holland sedert den dood van Willem II niet meer goeds had gewrocht?

Wanneer men de beide nieuw ingevoegde capittels met aandacht leest, is het, althans voor mijn gevoel, als of de Witt zelf het woord opvat. Het is zijn stijl, zijn klemmende betoogtrant, als in de deductie van 1654. Al wat hij zegt is naar het doel gerigt. Alleen bij het opluisteren der redenering met een paar ,,aardige gelijkenissen" schijnt de Witt zich eenig-

zins naar den smaak van de la Court geschikt te hebben. Waar de verpligting moet worden ingescherpt om „de vrije regeeringe" te handhaven, wordt hij warm, en als hij van de Prinsen van Oranje en hunne voorstanders spreekt, scherp, tot stuitende onregtvaardigheid toe; maar ook daarin ligt, wij hebben het gezien, eene reden te meer om het auteurschap aan de Witt toe te kennen. Reeds in den aanhef legt hij den vinger op de wond door op de drukkende staatsschuld van 140 millioen gulden te wijzen, waarmede Holland gedurende den oorlog met Spanje was bezwaard, en die dadelijke opheffing van de bestaande lasten onmogelijk maakte. De la Court had in de voorafgaande hoofdstukken slechts eene enkele maal (blz. 90) van die staatsschuld gewaagd. Daarna wordt gesproken van de onberekenbare schade, door den eersten Engelschen oorlog en door den zeeroof in de Middellandsche zee aan Hollands scheepvaart, handel en nijverheid berokkend, en de oorlog in de Oostzee gelaakt op eene wijze, die, zoo als prof. Fruin heeft aangetoond, met de Witts van elders bekende inzigten overeenstemt. Omtrent het gewapenderhand partij trekken voor de stad Munster tegen haren bisschop en den oorlog tegen Portugal wordt een behoedzaam stilzwijgen bewaard; waarschijnlijk omdat de Witt zich zelven bewust was, daartoe de hand te hebben geleend. Daarentegen wijst de schrijver, wat de la Court niet gedaan had en toch zoo geheel in de hoofdstrekking van het „Interest" lag, op de goede vruchten, door „de beginselen van een vrije regieringe albereyts gebaert." Opmerkelijk is het, dat daarbij enkel daden van bestuur worden vermeld, waartoe de Witt persoonlijk had medegewerkt. De rente der Hollandsche staatsschuld is gereduceerd en daardoor het uitzigt geopend op aanmerkelijke vermindering van lasten, wel niet dadelijk, maar in eene allengs naderende toekomst. Hooggaande geschillen in de provinciën Overijssel en Groningen zijn beslecht, oproerige bewegingen in Hollandsche steden bedwongen, twisten tusschen regerings-collegiën, „boven memorie van menschen getrotteerd hebbende", bijgelegd,

zonder dat de tusschenkomst eens Stadhouders noodig was: de invloed en het gezag van den Raadpensionaris en van eenige leden der Staten waren tot het doen bedaren der verhitte gemoederen genoegzaam. Terwijl de Staten te midden van den eersten Engelschen oorlog zestig nieuwe kapitale oorlogschepen hadden doen bouwen, is die aanbouw krachtig voortgezet, en worden al die verbeteringen in het zeewezen gebragt, die wij uit de Jonge's klassiek werk als vooral van de Witt zelven afkomstig kennen. Ten slotte wordt met gepaste zelfverheffing gewezen op den toenemenden bloei der voornaamste Hollandsche steden, op de welvaart en weelde, die zich overal openbaren, op het vergrooten van Amsterdam, „noch met geheele twee dardeparten." — Dat de Witt op zijn standpunt zóó spreken kon en moest, zal niemand betwisten; doch het verdient nadere uiteenzetting, dat hetgeen hier van de staatsschuld van Holland en de rentereductie van 1655 wordt gezegd, naauwelijks van iemand anders afkomstig kan zijn dan van hem.

Nederlands finantiële kracht was ten tijde van de Witt *betrekkelijk* veel grooter dan thans. Ware dit niet het geval geweest, de kleine Staat zou zich onmogelijk in meer dan een strijdperk met veel magtiger naburen hebben kunnen meten. Het staatsinkomen der republiek kan in dat tijdperk op meer dan 20 millioen gulden worden geschat, waarvan Holland alleen 12 millioen, en als men de convooyen en licenten (in- en uitgaande regten) meêrekent, 14 millioen opbragt. In de beste dagen van Hendrik IV bereikten de staatsinkomsten van geheel Frankrijk te naauwernood dat cijfer van 20 millioen. Ofschoon zij onder Lodewijk XIV in verbazingwekkende evenredigheid ware gestegen, vermogt zelfs een Colbert niet, ze hooger op te drijven dan tot omstreeks 100 millioen van onze munt. Maar onze republiek bezat, boven de gewone staatsinkomsten, in de gemakkelijkheid, waarmede zij of liever de provincie Holland geldleeningen sloot, de vrucht van hare alom bekende naauwgezetheid in het vervullen van geldelijke verpligtingen, een middel tot krachtsontwikkeling, dat in die mate toen aan geen

andere Mogendheid ten dienste stond. Frankrijk en Engeland leenden insgelijks, zelfs millioenen bij millioenen, maar òf door middel van naar roof zweemenden dwang, òf op de wijze des verkwisters, die zich in den nood aan de drukkendste voorwaarden onderwerpt, om zich later daarover door mishandeling zijner schuldeischers te wreken. Noch de overmoedige Lodewijk XIV, noch zijn opvolger, de losbandige Regent, noch de eerste Fransche republiek met hare schoonklinkende beloften deinsde terug voor openlijk of bedekt staatsbankroet. In Engeland dagteekent de gevestigde staatsschuld, het staatscrediet, eerst van 1692, toen daar in Willem III de goede Hollandsche beginselen den troon hadden beklommen (Macaulay, *History of England*, III, 325). Die beginselen, men weet het, zijn door Nederland nooit verkracht, zoo lang het slechts een zweem van zelfstandigheid behield. Voor Napoleon I was het bewaard, daarvoor ook hier de Fransche tiercering in de plaats te stellen; voor enkelen onzer tijdgenooten om de onverdedigbare trouwbreuk te vergoelijken.

In weêrwil van den onmiskenbaren rijkdom van ons vaderland in de zeventiende eeuw, kan het niet bevreemden, dat de Witt in het „Interest" met zekere ontzetting spreekt van het vervaarlijk en onuitsprekelijk kapitaal van 140 millioen, „door „soo geringe provincie als Hollant" op interest geligt (blz. 94). Slechts dan wordt hij weder onregtvaardig, wanneer hij dien last te uitsluitend voorstelt als „door den Capitain generael en „sijne flatteurs de goede Regierders van Hollant over den halse „gedrongen" (blz. 96). De Hollandsche staatsschuld was te groot geworden. De rente daarvan verslond meer dan de helft van de gewone inkomsten der provincie. De belastingen, waaruit deze inkomsten voortsproten, vormden een te gedrochtelijker zamenstel, omdat de Staten van Holland de op zich zelf loffelijke gewoonte hadden van bij het opnemen, ook van kleine geldsommen, afzonderlijke of verhoogde middelen in te voeren tot kwijting der rente. Geen wonder dat de Raadpensionaris, zoodra de vrede met Engeland de handen vrijer liet, eene rente-reductie

van 5 op 4 pCt. beraamde, waardoor voor de provincie eene jaarlijksche besparing van 14 tonnen gouds werd verworven. Hij spande, zoo als hij zelf aan den ambassadeur Nieupoort schrijft (Gedrukte brieven, III, 101), tot het doordrijven van dien maatregel alle krachten in, overwon den tegenstand van stedelijke regenten, die liever 5 dan 4 pCt. van hun geld wilden blijven trekken, en slaagde volkomen. Ongehoord of uitermate verdienstelijk was echter deze maatregel niet. Weinig jaren te voren was reeds eene rente-reductie door Holland met goed gevolg tot stand gebragt. Gelijk van zelf spreekt, hadden de obligatie-houders, die zich daaraan niet wilden onderwerpen, het regt aflossing hunner schuldvordering te vragen. Maar daarvoor behoefde men niet te vreezen. De Hollander van die dagen achtte zich gelukkig, zijne bespaarde penningen, zij het ook tegen lagere rente, den lande te kunnen toevertrouwen. Zijn kapitaal was verzekerd, daar aan geen andere aflossing dan à pari gedacht werd. Toen Holland gedurende den tweeden Engelschen oorlog nieuwe geldleeningen moest aangaan, werd de Raadpensionaris door een zijner verwanten gewaarschuwd, dat men te Amsterdam over verregaande begunstiging dier verwanten mompelde, omdat van de nieuw uitgegeven obligatiën zoovele op hun naam wierden gesteld. Maar de rente-reductie van 1655 onderscheidde zich daarin van de vroegere, dat de Witt de Staten wist over te halen tot het besluit van 7 Augustus, om de te verkrijgen besparing voortdurend tot aflossing van schuld te besteden, en dat wel in den ruimsten zin. Niet slechts zouden de oorspronkelijk bespaarde *f* 1,400,000 jaar op jaar tot dat doel worden gebruikt, maar ook de rentewinst, „de jaarlikse avance", zoo als de Witt het noemde (blz. 117), door de voortgezette aflossing verkregen. Er werd dus hier eene amortisatiekas gesticht, welker inkomsten, als men het zoo mag uitdrukken, door het genot van rente op rente in sterke evenredigheid moesten klimmen. Bedroeg de daarin beschikbare som in het eerste jaar *f* 1,400,000, dan had zij in het tweede jaar *f* 1,456,000, in het derde *f* 1,514,240

te besteden, en zoo vervolgens; zoodat, gelijk het „Interest" ter aangehaalde plaatse zegt, „de bovengenoemde vervaarlycke „somme van 140 millioenen in den tijd van een-en-veertigh „jaren [in plaats van in eene eeuw] onder Godes genadigen „zeegen geheel en al sal weesen afgelost." Zulk een denkbeeld was den schranderen Raadpensionaris waardig, die zich zoo gaarne in moeijelijke becijferingen verdiepte. Zijn amortisatie-stelsel overtrof in hechtheid van grondslag al wat van dien aard in lateren tijd is uitgedacht. Er was slechts één, maar een allergewigtigst bezwaar. Zou het gelukken de Staten van Holland voortdurend te belezen tot het jaarlijks heffen van 1½, 2, 3 millioen meer aan belastingen, dan tot voorziening in de gewone behoeften noodig was, enkel en alleen opdat de provincie eenige jaren vroeger van hare staatsschuld bevrijd zou zijn? Zou niet allengs het gevoelen ingang vinden, dat het levend geslacht ook eenig genot van de besparing hebben moest; dat de nakomelingschap wel een deel van den last dragen kon? Ik geloof niet, dat een maatregel als die der Staten van Holland in 1655, ooit in eenig land tot den einde toe is voortgezet. Noord-Amerika heeft, ja, zijne vroegere staatsschuld afbetaald, maar niet uit drukkende belastingen. Zoo het thans iets dergelijks beproeft, zet het slechts de eerste schrede op eene baan, welker eindpaal niet dan met taaije volharding gewapend, te bereiken is. Welligt werd wel eens onder de leden der Hollandsche Staten-vergadering over het besluit van 1655 gemord; maar dat besluit was in bewoordingen genomen, die de intrekking niet gemakkelijk maakten. Eenparigheid van stemmen was daartoe noodig. Bovendien werden de geldmiddelen van Holland op eene wijze beheerd, die slechts aan zeer weinig ingewijden een overzigt van den waren toestand vergunde. Het was een zeer geheimzinnig, tusschen de ont-vangerskantoren in de steden verbrokkeld beheer. Tien jaren lang werd dan ook de aflossing van schuld onafgebroken, met overdrijving zelfs, voortgezet. Onder de papieren van de Witt bevinden zich een aantal becijferingen, ook van zijne hand,

waaruit blijkt, met welk een gespannen aandacht hij den goeden voortgang van den maatregel gadesloeg. Zij hebben alle ten doel om uit te maken, wanneer het laatste uur der Hollandsche staatsschuld geslagen zou zijn. Toen de oorlog in de Oostzee tot buitengewone uitgaven dwong, namen de Staten van Holland liever aanmerkelijke sommen op, dan dat zij de reductie-penningen, zoo als zij hun amortisatiefonds noemden, zouden aanspreken. Het „Interest" gewaagt van het destijds ongeschonden laten der reductie-penningen met grooten ophef (blz. 124 en 125), doch verzwijgt, blijkbaar met opzet, dat te gelijk nieuwe schuld werd gemaakt. Die nieuwe schuld beliep in 1659 en 1660, volgens in mijn bezit zijnde aanteekeningen, vermoedelijk van den beroemden Slingelandt afkomstig, een kapitaal van *f* 2,581,960. In datzelfde jaar 1660 werd eene inkrimping der landmagt tot stand gebragt, en besloten de Staten van Holland, bij resolutie van 11 December, dat het daardoor bespaarde half millioen 's jaars tot stijving zou dienen van hetgeen ik de amortisatiekas heb genoemd. Langs dien weg zou, gelijk het „Interest" zegt (bladz. 126), de schuld „omtrent geheele zes jaren vroeger" tot den laatsten penning toe gekweten zijn. Zoo zou Holland in 1690 geen staatsschuld meer kennen en als de republiek dan wierd aangevochten, over ongehoorde schatten kunnen beschikken. Het noemen van dit zesjarig tijdvak, 't welk op uitvoerige opgaven en langwijlige becijferingen steunde, zou voor mij genoegzaam zijn, om de twee capittels aan de Witt toe te schrijven. Zijne tijdgenooten wisten niets van dergelijke berekeningen. Aitzema behandelt de reductie der landmagt van 1660 met zijne gewone uitvoerigheid, maar zwijgt van het finantiëel doel (III, 638, 984). De levensbeschrijver der gebroeders de Witt, van der Hoeven, die het „Interest" kende en geheel het hoofdstuk XXIX, als van den Raadpensionaris afkomstig, overnam, verzuimt zijn verhaal van de rentereductie met de aangehaalde bijzonderheden aan te vullen (zie blz. 24, 73, 147). Een en ander zou onbegrijpelijk zijn, als men niet wist, hoe weinig de natie

destijds in hare eigene finantiële aangelegenheden was ingewijd.

Hoe het zij, de Witt had in 1662, toen hij het „Interest" aanvulde, eenig regt met geestvervoering te spreken van het naderen van het land van belofte, van het nakend einde der reis door de woestijn (blz. 127). En toch — zoo worden de menschelijke berekeningen beschaamd! — dat land van belofte werd niet bereikt; de Hollanders bleven rondwaren in de woestijn tot op dezen dag. Toen in 1665 de tweede Engelsche oorlog was uitgebroken, moest Holland in dat enkele jaar 11 à 12 millioen leenen, en werd, zeker tot grievende smart van de Witt, het besluit van 7 Augustus 1655 buiten werking gesteld. Het herleefde nog eenmaal na het herstel des vredes of liever na den afloop der geduchte wapening van 1668; maar weldra naakte de veroveringsoorlog van Lodewijk XIV, en in jaren, wat zeg ik, in geheel eene eeuw, werd aan afdoende schuldamortisatie niet meer gedacht. Toch gaf de onverzettelijke de Witt, zoolang hij aan 't roer stond, het denkbeeld om Holland eenmaal van alle staatsschuld te bevrijden, niet geheel op. Hij schreef in 1671 zijne beroemde verhandeling tot aanprijzing van het negotiëren van lijfrenten en moedigde die wijze van geldleening aan, ook door aanmerkelijke opoffering van eigen fortuin. Langs dien weg, meende hij, kon de staatsschuld, hoe groot ook, niet langer leven dan een enkel menschengeslacht. Die voorkeur voor lijfrenten uit het aangeduide oogpunt, straalt reeds in het „Interest" zelf door (blz. 127). De staathuishoudkundigen van onzen tijd mogen er hem geen verwijt van maken. De Witt, steunende op de strenge spaarzaamheid zijner tijdgenooten, ging van de onderstelling uit, dat de houder van lijfrente, wat hij meer dan de gewone rente genoot, voor het vormen van nieuw kapitaal zou aanleggen.

Aan het einde van de Witts loopbaan staat een feit, dat krachtiger dan alle redenering bewijst, hoe zeer het geheim der finantiën van Holland geacht werd alleen bij hem te berusten. Den 4den Augustus 1672 verscheen hij voor het laatst in de Hollandsche Staten-vergadering, waarvan hij twintig jaren de

ziel was geweest, en vroeg zijn ontslag als Raadpensionaris. Dat ontslag werd verleend, doch in zeer koele bewoordingen, treurig afstekende bij de hooggestemde lofspraak, waarmede men hem vroeger bij verlenging van dienst had vereerd. Het getij was gekeerd en de Staten van Holland waren kleingeestig genoeg om daarop, zelfs in hunne notulen, te letten. Toch deden zij onwillekeurig hunnen aftredenden Raadpensionaris grooter eer, dan de uitbundigste dankbetuiging voor jaren lang den lande bewezene, getrouwe diensten hem geven kon. Zij verzochten en gelastten hem „een staat van het inkoomen en de lasten „der provincie, zoo ordinaris als extraordinaris, te formeeren," om daardoor de beraadslaging van H. Ed. Gr. Mog. over de geldmiddelen gemakkelijker te maken (Resolutiën van Holland, 1672, blz. 835, 837). Het geven van dien last onder de toenmalige omstandigheden ware onbegrijpelijk, als de Staten kans hadden gezien, zich zonder de Witt te redden. Men vergt geen onverpligte dienst van een aftredend staatsman, wien men voor het hoofd stoot. De zaak laat zich verklaren. Het beheer der geldmiddelen van Holland werd in de bijzonderheden door de beide collegiën van Gecommitteerde Raden, dat van Zuid-Holland en dat van het Noorderkwartier, gevoerd; maar die beide collegiën hielden steeds met kleingeestig wantrouwen hunne ontvangsten en uitgaven voor elkander verborgen, uit vrees dat kennis der waarheid tot het opleggen van hoogere quota leiden mogt. Dit was geen geheimzinnigheid, aan Holland alleen eigen. In de andere provinciën had iets dergelijks plaats, terwijl dan weder de provinciën onderling, zoolang de republiek duurde, het geheim harer finantiën als een onwaardeerbaren schat bewaarden. Nu was echter in Holland de Raadpensionaris de onmisbare tusschenpersoon, wien Zuid-Holland zoowel als het Noorderkwartier vertrouwen moest schenken. Hij had tot beide collegiën van Gecommitteerde Raden toegang en kon dus uitsluitend den toestand der geldmiddelen in hun geheel overzien. Zeker is het, dat de Witt den verlangden staat nog leverde. Waarschijnlijk mag men dit stuk, 't welk gelukkig bewaard

is gebleven, als 's mans laatsten arbeid op staatkundig gebied beschouwen. Het vergunt uit het hier behandeld oogpunt de balans van zijn beheer op te maken. Daaruit blijkt namelijk, dat, terwijl Holland in 1654 ƒ6,907,709 voor de renten zijner staatsschuld betaalde, dat rentebedrag den 1sten Januarij 1672 tot ƒ5,580,956 was gedaald. Die dorre cijfers hebben hunne eigenaardige welsprekendheid. Zij bewijzen, dat het tijdperk van de Witt ten slotte nog eene vermindering van rentelast van weinig minder dan de dikwijls genoemde 14 tonnen gouds opleverde. Men achte die uitkomst niet gering. Nederland zal weldra drie eeuwen lang als zelfstandige Staat hebben bestaan. Gedurende al dien tijd zijn slechts twee andere tijdperken aan te wijzen, waarin soortgelijke vermindering van rentelast of van staatsschuld plaats greep: het tijdperk van den goeden Raadpensionaris Steyn en dat waarin wij leven.

Voor ik aan het handschrift van het „Interest" vaarwel zeg, moet mij nog eene bedenking van 't hart, die het mij pijn doet, niet te mogen smoren. Toen de la Court in de voorrede der „Aenwijsing" te kennen gaf, dat het „Interest" buiten zijn weten gedrukt was, deed hij — de heer Tiele heeft het insgelijks gevoeld — der waarheid te kort. De drukkopij draagt overal, ook in de later bewerkte deelen, duidelijke blijken van door de la Court zelf voor de pers gereed te zijn gemaakt. De notae marginales of inhouds-opgaven heeft hij persoonlijk daarop gesteld en er eene aanteekening omtrent de overname bijgevoegd, die niet anders dan tot den zetter gerigt kan zijn. Terwijl het boek ter perse lag, werd hij overgehaald om daarin nog eenige nieuwe capittelen te lasschen, en nu laat het zich toch wel niet onderstellen, dat men destijds voor hem verborgen hield of verborgen heeft kunnen houden, dat het werk reeds gedrukt werd. Zelfs de omstandigheid, dat de drukkopij in zijn bezit is gebleven, bewijst, dat hij aan het drukken niet vreemd bleef. Waarschijnlijk was de latere verklaring van de la Court het gevolg van een vroegere noodleugen, die niemand hem euvel zal duiden. Toen hij in 1662 door den kerkeraad der

Hervormde gemeente te Leiden, wegens de uitgave van het „Interest" en van de „Polityke discoursen" met ontzegging van het gebruik des avondmaals bedreigd werd, trachtte hij zich te redden door het beweren, dat het eerste geschrift hem afhandig gemaakt en buiten zijn toedoen gedrukt was, en dat — wat hij naar waarheid zeggen kon — het tweede een anderen auteur had (Wttewaall, *Welvaren der stad Leyden*, XIII). Maar waarom dan die noodleugen na eenige jaren nog eens te berde gebragt? Ik zie meer kans de la Court ook deswege te verdedigen, dan de Witt over zijnen aan P. de Groot, den 19den Januarij 1663 geschreven brief („de Gids", 1853, blz. 518). In dien brief straalt niet enkel neiging door om de la Court in den strijd tegen verbitterde predikanten over te laten aan zijn lot, maar tevens die om hem, des noods, te verloochenen. Dat had de la Court aan de Witt niet verdiend! Nu wij weten, dat de Raadpensionaris inderdaad het „Interest" met vele heftige, ook voor de predikanten aanstootelijke inlasschingen heeft verrijkt, kan men deze zijne handelwijze, om het zachtste woord te gebruiken, niet anders dan weinig edelmoedig noemen. Voor zulk eene onedelmoedigheid stond de Witt te hoog.

1866.

(„De Gids", 1867, I, bladz. 1).

HET PUBLIEK GEBED.

Niet enkel bezitten wij in het belangwekkend boekske van Pieter de la Court, het „Interest van Holland", iets wat naar gedenkschriften van den Raadpensionaris de Witt zweemt: de beroemde staatsman heeft ook persoonlijk de hand gehad in een tweede, nagenoeg gelijktijdig geschrift, „Het publiek gebed." Onuitgegeven brieven, in den schat van Wittiaansche papieren op ons Rijksarchief bewaard, verheffen dit feit boven twijfel. Het lag op mijnen weg het in 't licht te stellen. Zoo ik daarmede onverschoonlijk lang gedraald heb, men wijte het ook aan den aard van het onderwerp; aan zekere huivering, die mij bij het doordringen daarin overviel. Ik zal over hetgeen mij deed aarzelen niet uitweiden. Genoeg zij de verzekering, dat, indien ik over het *publiek* gebed, gelijk de vaderen dit noemden, anders denk dan zij, het gebed zelf — de innigste, hoogste uiting van het menschelijk gemoed, die niet afhankelijk kan zijn van voorschriften der overheid, veelmin van staatkundige berekeningen — mij heilig is.

Gedurende geheel het tijdperk van de Witt waren de gestadige opwellingen van de Oranjezucht des volks voor hem en de

Hollandsche regenten van zijne partij eene bron van ergernis; een dreigend spooksel, dat hen rusteloos vervolgde en eene sombere schaduw wierp op hunne schoonste dagen. Dat de andere provincien Holland bij herhaling met voorstellen lastig vielen om den jeugdigen Willem III tot de waardigheden zijner vaderen voor te beschikken of te verheffen, liet zich nog verduren. De Witt bestempelde in zijne vertrouwelijke brieven zulke pogingen wel eens met den naam van „onhebbelijk.” Hij gevoelde zich sterk genoeg om ze te verijdelen. Maar dat in Holland zelf zoowel de burgerij als 't gemeen telkens blijken gaf van terug te hunkeren naar de vleeschpotten van Egypte, was in de schatting der bedoelde regenten even hatelijk als onverklaarbaar. Was dit dan, vroegen zij, het loon voor hunne trouwe diensten aan den Staat, die onder hunne hoede zulk eene bewonderenswaardige welvaart genoot? Waren zij niet bij uitnemendheid „liefhebbers en patronen der vrijheid,” om wier wille zij het stadhouderschap hadden afgeschaft? Was die voorliefde dan niet ongerijmd voor 't gezag van een Stamhuis, aan 't welk het vaderland, ja, dure verpligting had, maar waarmeê toch voor goed was afgerekend? De deductie van 1654 had dit laatste immers door de onweêrstaanbare kracht der cijfers betoogd! — Toch leerde hun de ondervinding, dat, om bevolkingen als die van Dordrecht en 's Gravenhage in opschudding te brengen, soms niets meer noodig was dan op het dek van een voorbijvarend schip of aan een venster van het Binnenhof het knaapje te vertoonen, van wien niemand nog vermoedde, wat hij eenmaal worden zou. Toch moesten zelfs te Amsterdam, vier jaren na dien als eene ongehoorde daad van geweld uitgekreten aanslag, de burgervaderen, om de afkondiging van den vrede met Cromwell smakelijk te maken aan de gemeente, daarbij het Wilhelmus van Nassouwen laten blazen. In weerwil van het overstrenge plakkaat van Augustus 1652, gingen in Holland blaauwboekjes van hand tot hand, waarin het Oranjehuis ten koste der „Loevesteinsche heeren” werd verheerlijkt, en veroorloofde zich de eerzame burger in

veerschuiten en op wagens „calumnieuse, scandaleuse en seditieuse propoosten". Nu en dan was het slaan van den Oranjemarsch noodig om aanwerving van krijgsvolk te doen gelukken; ja, nog in 1665, toen 's lands zeewezen reeds jaren lang de Witts bezielenden invloed had ondervonden, weigerden niet slechts ruwe matrozen, maar dappere zeekapiteins, hun leven voor het vaderland te wagen op den oceaan, als de Prinsenvlag niet boven hun hoofd bleef wapperen.

Geen dezer ergernissen was echter zoo grievend als die, door 's lands regenten te dikwijls bij den gewonen, Zondagschen kerkgang ondervonden. Als zij daar, doordrongen van 't gevoel hunner waardigheid, in het hooge, gebeeldhouwde gestoelte gezeten waren, gebeurde het, dat van den kansel regtstreeksche aanvallen gerigt werden tegen hunne politiek. Het thema was meestal de lof der dankbaarheid; de toepassing Hollands ondankbaarheid jegens het Huis van Oranje. In tijden van groote spanning verstoutte zich deze en gene predikant verder te gaan. Zoo was het bijv. in November 1665, op een bededag te midden der tegenspoeden van den tweeden Engelschen oorlog, toen Thaddaeus de Lantman reeds door 't voorlezen van zijn tekst de Haagsche gemeente ontroerde. De keus van dien tekst getuigde van 's mans vindingrijkheid. Hij was aan Hosea II ontleend en behelsde de woorden: „Ick sal henen gaen ende „keeren weder tot mijnen vorigen man; want doe was mij „beter dan nu." Zulke uitspattingen bleven niet ongestraft. In de stemhebbende steden was het de Magistraat, te 's Gravenhage waren het de Staten van Holland of Gecommitteerde Raden, die daartegen hun gezag deden gelden. Gewoonlijk werd de gezondigd hebbende predikant tot vergoelijking zijner gezegden gedwongen of met schorsing in de dienst en in 't genot van jaarwedde gestraft. Dat lot viel dan ook aan de Lantman te beurt, gelijk het in de woelige jaren 1650—1655 bij herhaling een zijner voorgangers, Jacobus Stermont, getroffen had. Een derde Haagsch predikant, die, mede in 1665, het thema der ondankbaarheid ietwat te zeer had uitgewerkt, kwam

er gemakkelijker af. Hij werd bij den Raadpensionaris de Witt geroepen, „die," zegt Aitzema, „hem vriendelijck vermaende; „hem voort ter maaltijdt houdende." De bijzonderheid verdient aandacht. Die dischgenoot van de Witt was niemand anders dan Simon Simonides, wien wij den 20sten Augustus 1672 bij het groene zoodje wedervinden.

Maar terwijl zich dus al te regtstreeksche oppositie van de zijde des kansels beteugelen liet, moesten de Witt en zijne geestverwanten jaren lang ééne doorgaande aanleiding tot van die zijde gegeven ergernis ongehinderd laten bestaan. Zij lag, men weet het, in het gebed des Zondags na de predikatie, 't welk volgens het formulier, destijds algemeen bij de Hervormde Kerk in gebruik, de volgende zinsneden bevatte: „Inzonderheid „bidden wij U voor de overheden, die het U beliefd heeft over „ons te stellen, voor de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal „van deze Vereenigde Nederlanden, ende voor den Raad van „State, voor N. onzen getrouwen Gouverneur, voor Mijne „Heeren de Staten van dezen lande", enz. Ook als dit formulier onveranderd door den predikant ware uit te spreken geweest, zou het voor de Hollandsche regenten iets zeer stuitends hebben gehad. Holland bezat geen getrouwen Gouverneur of Stadhouder meer. De herinnering, dat vroeger zulk een eminent hoofd had bestaan, was ongepast. Nog ongepaster was het, hem in het gebed voor te laten gaan aan de Provinciale Staten, wier dienaar — een veelvermogend dienaar! — hij geweest was. Niet minder streed de voorrang, in het formulier aan de Staten-Generaal boven de Staten van Holland gegeven, een voorrang, dien het verschil in titel nog sterker deed uitkomen, met de begrippen der heerschende staatspartij. Bij vader Willems lijkbaar hadden de Staten-Generaal nog met goed gevolg aan de Staten van Holland het regt kunnen betwisten om hen voor te gaan in den Staat. Sedert had het bondgenootschappelijk gezag ten eenenmale voor dat der provincien moeten onderdoen. De Witt dreef zoo sterk als iemand het gevoelen, dat de zeven vereenigde provincien te beschouwen waren als even zoo veel zelfstandige

republieken, waarin de eigen Staten de volstrekte oppermagt bezaten [1]). Hij zag in de Staten-Generaal niets meer dan een collegie van ondergeschikte, streng aan hunnen lastbrief gebonden gemagtigden der provinciën. Nederland vormde, zoo als men het thans uitdrukt, een Statenbond, geen Bondstaat. Maar bovendien hielden de meeste predikanten zich bij het uitspreken van het nagebed geenszins onvoorwaardelijk aan het reeds zoo bedenkelijk formulier. Van de overheden gewagende, die het God beliefd had over den volke te stellen, waren zij gewoon de woorden in te lasschen: „als daar zijn", en dan in de eerste plaats de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal te noemen. De zaak werd verduidelijkt, maar de ketterij te gevaarlijker. Wierden toch de Staten-Generaal als hoogste overheid, de ingezetenen als onderdanen dier overheid erkend, de gebeurtenissen van 1618 en 1650 behoefden geen regtvaardiging meer. Op nieuw konden dan de Staten-Generaal, als Uniemagt, door tusschenkomst eens Stadhouders, zich tegenover eene bijzondere provincie doen gelden; dat is, konden de zes provinciën aan Holland straffeloos de wet stellen. Het denkbeeld alleen was genoegzaam om het gelaat van menig Hollandsch staatsman te doen gloeijen van verontwaardiging. Verwezenlijking moest voor altijd onmogelijk zijn, op 't gevaar af, dat het tot zijne uiterste grenzen gedreven foederalisme den Staat naar buiten tot magteloosheid doemde; een gevaar trouwens minder te duchten, zoo lang een man als de Witt aan 't roer stond. Hij nam, was het nood, op eigen verantwoordelijkheid, wat

---

1) In een brief van de Witt aan onze gezanten in Engeland van 10 Mei 1652 vindt men te midden van aanmerkingen op het van Cromwell's zijde voorgesteld tractaat: „Wijders is mede in genere genoteerd, dat de Engelschen „deze vereenigde Nederlanden in verscheidene artikelen noemen met den naam „van respublica, 't welk geoordeeld wordt eigenlijk daarop niet wel te passen, „alzoo deze provinciën niet en zijn te zamen una respublica, maar iedere „provincie apart eene souvereine republiek is, en dat zulks deze vereenigde „provinciën niet met den naam van respublica in singulari numero, maar „veeleer met den naam van respublicae foederatae ofte unitae, in plurali „numero genoemd zouden moeten worden".

van het bondgenootschap behoorde uit te gaan. — De zinsnede van het formulier, tot den „getrouwen Gouverneur" betrekkelijk, kon, als na 1650 inderdaad ongerijmd, wel niet anders dan worden weggelaten; maar nu vervingen de meeste Hollandsche predikanten die door uitweidingen ter eere van den jeugdigen Prins van Oranje en zijne hooge bloedverwanten en door zinspelingen op 's Prinsen toekomstige verheffing. Natuurlijk ging de eene predikant daarin verder dan de ander. Niet eens echter konden de regenten altijd hen ontwijken, van wie in het nagebed eene levendige ontboezeming van Oranjezucht te wachten was. Een hooggeplaatst staatsman waagde het destijds niet ligt, den gewonen Zondagschen kerkgang te verzuimen. Nog eenige jaren na zijn dood, werd het in een blaauwboekje van 1672 als een vlek op de nagedachtenis van den Heer van Wimmenum beschouwd, dat hij zekere godsdienstoefening niet had bijgewoond. Er bestonden, het is waar, twee verzwarende omstandigheden: het was op een bededag, dien hij zelf had helpen uitschrijven, en men had hem met zijne koets, in plaats van naar de kerk, naar den Doelen zien rijden.

De Witt en zijne geestverwanten noemden den uitbundigen lof, in het nagebed den Huize van Oranje toegezwaaid, „verfoeije„lijke adulatie, flatterye ende pluimstrijkerije." Zij beweerden, dat de predikanten daartoe door vereeringen werden aangevuurd. 1) Ik geloof, dat zij den hervormden kerkleeraren onregt deden. Onwaarschijnlijk is het niet, dat mannen als Goethals, die door zijn ijveren voor Oranje aan de Delftsche vroedschap vrij wat aanstoot gaf, of als de reeds genoemde Haagsche predikant Stermont, een jaargeld van Frederik Hendriks staatzuchtige weduwe genoten. Goethals had aan haar aangebeden gemaal, Stermont aan haar veelbelovenden zoon de oogen gesloten. Evenzoo laat zich aannemen, dat er predikanten waren, die,

---

1) *Public Gebedt*, I, 123, 124. Hier en vervolgens haal ik den druk van 1707 aan, waarin de afzonderlijk uitgekomen stukken van dit werk tot één geheel zijn zaamgesmolten.

enkel om de gemeente te vleijen, groot vertoon maakten van Oranjegezindheid. Bij de groote meerderheid, even als bij de burgerij zelve, werkten niet zoo zelfzuchtige drijfveren. In de verbeelding van den vurigen, trouwhartigen belijder der Hervormde kerkleer vertoonde zich het beeld der Prinsen van Oranje steeds als omgeven door een heiligenglans: zij waren echte beschermheeren der Kerk geweest. Van de Staten-Generaal, wier naam op het titelblad van zijnen bijbel prijkte, meende hij nog eenigen ijver voor de regtzinnige leer te kunnen verwachten. De leden der Staten van Holland daarentegen lagen bij hem, ter zake van het begunstigen der dissenters in de steden en menige dergelijke handeling, onder verdenking van meer dan laodiceesche onverschilligheid. — De hoofdgrief der predikanten lag echter nog niet eens daarin. Het beginsel: de vrije Kerk in den vrijen Staat, in onze dagen als de nieuw uitgevonden oplossing van een moeijelijk vraagstuk verkondigd, is aan het oorspronkelijk Calvinisme niet vreemd. Zelfs de strenge Voetius, tegen het midden der zeventiende eeuw bijna als het hoofd der Nederlandsche Hervormde Kerk te beschouwen, zou, meen ik, dien stelregel zonder aarzeling hebben onderschreven; met eenig verschil van opvatting evenwel. Zoo zocht Voetius bijv. een waarborg voor de onafhankelijkheid der Kerk, die hij met zijn gewonen ijver voorstond, in de onvervreemdbaarheid der geestelijke goederen; en met die onvervreemdbaarheid zijn de Cavour's niet zeer ingenomen. Hoe dit zij, begrippen als de aangeduide vonden bij de Hollandsche regenten der zeventiende eeuw geen weerklank hoegenaamd. Ook wat de Kerk betreft, kon van hen worden getuigd, dat zij de vrijheid te lief hadden om die, buiten hun kleinen kring, aan iemand anders te gunnen. Het lag in hun stelsel de Kerk en hare leeraren zooveel mogelijk te begunstigen, onder voorwaarde van algeheele onderwerping aan hun gezag. Dat streven der burgerlijke overheid naar gezag en invloed ook op zuiver kerkelijk gebied was geen onder de Witt opgekomen nieuwigheid. Het openbaarde zich van de opkomst der republiek af in onderscheiden vorm en deed zich

nog gelden jaren na haren dood. Zelfs ten tijde der Dordtsche Synode, toen aan de Kerk of hare regtzinnige meerderheid zoo schromelijk veel werd toegegeven, kon deze de verlangde meerdere zelfstandigheid niet verwerven. Het zesde geloofsartikel van Dordt, zeide men spottend, is niet aangenomen. In het tijdperk van de Witt echter liep veel zamen, wat aan de Kerk het knellen der haar aangelegde banden pijnlijker deed gevoelen, dan in een vroeger tijdsgewricht. De regenten lieten zich in hunnen strijd tegen de predikanten, die Oranje niet konden of niet wilden vergeten, tot overmaat van gezagsbetoon verleiden; tot onderdrukking zelfs. Het kwam zoo ver, dat menig vroom regent eerbiedige onderwerping aan den wil der overheid als het hoofdvereischte in een godsdienstleeraar begon te beschouwen. Deze hoofdgrief van vele predikanten was nog met een andere vermengd. Nagenoeg gelijktijdig met de optreding van de Witt op het staatstooneel, begon de theologische school van den geleerden Coccejus zich tegenover die van Voetius te verheffen; nam de felle strijd tusschen beider rigtingen een meer bepaald karakter aan. Op den bodem van het theologisch geschil lag dat over de Cartesiaansche wijsbegeerte, door Voetius zoo onverbiddelijk veroordeeld, maar waarover Johan de Witt waarschijnlijk gunstiger dacht [1]). De kweekelingen van Coccejus toonden zich op het punt der onderworpenheid aan de overheid veel rekkelijker dan hunne tegenstanders. Zij baden niet voor het Huis van Oranje. Van daar dat zij bij sommige vroedschappen, in 't algemeen bij de staatspartij, voorkeur en begunstiging vonden. Het geval deed zich voor, dat een Coccejaansch predikant, tegen het eenstemmig gevoelen van den kerkeraad aan, door den Magistraat der gemeente werd opgedrongen. Was het wonder, dat de ijverige Voetiaan steeds

---

1) Daar de Witt zijne vorming als wiskundige aan Descartes te danken had, zal hij wel niet tegen diens wijsbegeerte vooringenomen zijn geweest. In brieven van de beide Viviens aan de Witt van 1648 wordt met opgetogenheid gesproken van de oplossing van wiskundige problemata, „naar de maniere „van Descartes."

vuriger bad voor het herstel van een Stadhouder uit het Huis van Oranje, van wiens invloed alleen slaking der banden, die de Kerk beknelden, te wachten ware?

Maar was het dan niet hoogst afkeurenswaard, dat leeraren van de godsdienst des vredes staatsgeschillen op den predikstoel bragten en daardoor zelfs het gebed ontheiligden? Ik erken het gaarne, mits men mij toegeve, dat ook 's lands regenten schuld aan de heiligschennis hadden. Onder de resolutien van Holland, in de Witts tijd genomen, zijn er, waarbij alle behandeling van staatszaken op den predikstoel verboden wordt, maar ook andere, die een geheel tegenovergestelden geest ademen. De Staten konden, naar 't schijnt, niet altijd de verzoeking weêrstaan, om de predikanten als werktuigen te gebruiken tot schraging van hun gezag. Zij wisten wat dezen op het volk vermogten. Geen der bedoelde resolutien laat zich in den laatst aangeduiden zin sterker uit dan die van 18 Junij 1654. Zij behelsde de aanmaning om in predikatien en *gebeden* de onderdanen wel te doen begrijpen, dat het hun pligt was, „van 'tgene bij de heeren Staten van Hollandt „ende Westvrieslandt, als zijnde van Godt Almachtig ghestelt „tot derselver hooge ende souveraine overigheidt, wert goed- „ghevonden, geresolveert ende gestatueert, *niet anders te gevoelen*, „als dat sulcks geschiet ten besten van 't gemeene vaderlandt, „ende tot voordeel van de goede ingesetenen van dien." Zelfs werden de predikanten verzocht en gelast, „om al hunne „actien, praedicatien en *gebeden* daerhenen te dirigeren, ten „eynde de resolutien, edicten en ordres van Hun Ed. Gr. „Mog. bij yeder een mogten worden *voor goet aengenomen*, „*geapprobeert* ende punctuelyck achtervolgt." Of deze resolutie van de Witt persoonlijk afkomstig is, weet ik niet. Letterlijk opgevat, zweemen hare voorschriften naar gewetensdwang. Zeker is het, dat de Staten van Holland weldra inzagen te ver te zijn gegaan, en bij eene nadere resolutie van 16 December 1654 de kracht der vroegere vrij wat verzwakten. Zij verklaarden toen, dat opzettelijke verdediging van hun regeringsbeleid op

den predikstoel volstrekt niet in de bedoeling lag. De indruk echter was eenmaal gegeven. Waar het loven en prijzen als gebiedende pligt is voorgeschreven, kan men zich, als gemoedelijke overtuiging dit ingeeft, ook tot gispen geregtigd achten.

Ik keer tot het formulier van het nagebed terug. Reeds in Maart 1652 was in de Hollandsche Staten-vergadering eene poging aangewend, om dat formulier van hetgeen zoo veel aanstoot gaf te zuiveren. Johan de Witt had toen nog enkel als Pensionaris van Dordrecht zitting onder 's lands vaderen. Maar hij behoorde tot die zeldzame mannen, wier zedelijk overwigt zich dadelijk doet gevoelen, en die niet zelden eene veelhoofdige vergadering weten te buigen naar hunnen wil. En — ik zeg het een levend Nederlandsch staatsman na — de Witt wist wat hij wilde. Men waagt niet veel door de besluiten, in genoemd tijdsgewicht nopens den titel der Staten en den eed der magistraatspersonen genomen, aan zijn opkomenden invloed toe te schrijven. Zij strekten tot bevestiging van den streng aristocratischen regeringsvorm, zoo als hij zich dien dacht, en tot het uitwisschen van overgebleven herinneringen aan de oude grafelijkheid en het stadhouderschap. In verband daarmede kwam in de vergadering het formulier van het nagebed ter sprake, en werd door eene commissie uit haar midden, wier woordvoerder hij was, wijziging daarvan voorgesteld. Volgens dat voorstel verviel de vermelding van den „getrouwen „Gouverneur," en werd de voorrang der Staten van Holland boven de Staten-Generaal aangenomen, maar kunstig verbloemd. Voortaan zou gebeden worden, in de eerste plaats, niet voor de Staten-Generaal, maar voor de Staten der vereenigde provincien „*in 't generael*", en dan „*voornamentlyck*" voor de Staten van Holland en Westfriesland, „*de souveraine „regieringe* deser provintie". Hoe schrander uitgedacht dit voorstel ware, het leed schipbreuk. Eenige consideratien werden daartegen gemoveerd; wijziging in het concept-formulier gebragt; afschrift door verscheidene leden verzocht, en — de deliberatie uitgesteld:

een uitstel, dat lange jaren duren zou. De Resolutien van Holland vermelden, onder dagteekening van 19 Maart 1652, die uitkomst, doch zonder, ook niet met een enkel woord, den aard der gerezen bedenkingen te doen kennen. Hier, gelijk zoo dikwijls, stellen deze schijnbaar zeer volledige notulen te leur. Zij werden voor den tijdgenoot te boek gesteld, niet voor den nakomeling, die zich in een stelsel van openbaarheid verheugt, waarvoor de vaderen zouden zijn teruggedeinsd. Welligt echter zou de beraadslaging der Staten over de wijziging van het formulier, al ware zij met stenographische naauwkeurigheid opgeteekend, weinig leerrijk zijn. Niet in hunne vergadering, maar in die der stedelijke vroedschappen, van waar de magtiging tot het uitbrengen der stemmen moest uitgaan, werd dikwijls de hoofdstrijd over gewigtige staatsbelangen gestreden. Uit door Kluit medegedeelde stukken („Staatsregering", III, 523) blijkt, dat o. a. de Leidsche vroedschap, destijds nog zeer Oranjegezind, het door de Witt voorgesteld gebedsformulier verwierp. Hare gecommitteerden werden gelast, ter Staten-vergadering te verklaren, dat de stad aan de Unie en aan het oude getrouw wilde blijven. Te Leiden dreef dus in 1652 het gevoelen nog boven, dat door wegcijfering van de oppermagt der Staten-Generaal, met blijvende vernietiging van het stadhouderschap gepaard, de geest der Unie van Utrecht verkracht werd.

Ofschoon de eerste aanval mislukt was, bleef gedurende de onmiddelijk volgende jaren de zuivering van het gebedsformulier in den kring van de Witts vertrouwelingen aan de orde. Hoe kon het anders? Te midden der felle rampen van den eersten Engelschen oorlog zag de Hollander met bitteren weemoed achterwaarts, naar het tijdperk van Maurits en Frederik Hendrik, door zoo veel roem gekenmerkt. En toen de vrede met Cromwell voor de uitsluiting der Prinsen van Oranje gekocht was, kon het menig predikant minder dan ooit van het hart, in het nagebed te zwijgen van het opgeofferd Vorstenhuis. Buiten den Raadpensionaris was niemand zoo zeer op het breidelen van zulke uitboezemingen bedacht, als zijn neef en naamgenoot

Johan de Wit. Deze Johan de Wit [1]) werd ten onregte door Pieter Paulus als advocaat voor den Hove van Holland gekenschetst. Hij was, gelijk dit aan een man van zijn naam en ernstige regtsgeleerde studie paste, van der jeugd af tot het helpen regeren van stad en land voorbeschikt. Reeds in 1647 schepen en lid van den oudraad te Dordrecht, nam hij levendig deel aan de worsteling tusschen den Magistraat zijner geboortestad, met den ouden Jacob de Witt aan het hoofd, en de vertegenwoordigers der gilden, die niet ten onregte over verkrachting of verduistering hunner privilegien klaagden. Een in 1649 uitgekomen naamloos hekeldicht, tegen „de goede luiden „van achten", de Dordtsche volkstribunen van dien tijd, gerigt, werd aan hem toegeschreven. Ofschoon de Dordtsche plebejers ten slotte voor de patriciërs moesten onderdoen, bleef in Hollands oudste stad, tot den ondergang der republiek, regtstreeksche invloed der burgerij op de regentenkeus en het regeringsbeleid bestaan. Voor de waardering van de staatkundige begrippen der de Witten is de door hen tegen dien invloed gevoerde strijd niet zonder beteekenis. Zij werden daardoor versterkt in hun afkeer van alle inmenging der burgerij in regeringszaken. Ook tegenover de Dordtsche gildemannen verdienden zij den naam van „een redoutabel geslacht", hun in 1668 door een aanverwant gegeven. — Toen de aanstaande Raadpensionaris zich als advocaat te 's Gravenhage had neêrgezet, was de neef

[1]) Hij onderscheidde zich van den Raadpensionaris door het schrijven van zijn geslachtsnaam met een enkele *t*. In weerwil van die voorzorg heeft de gelijkluidendheid van naam der beide mannen tot zonderlinge vergissing geleid. De levensbeschrijver der gebroeders de Witt, van der Hoeven, stelt zendingen naar Zeeland en Overijssel, door den neef vervuld, op rekening van den Raadpensionaris. (Deel I, blz. 206, 210 en 213 van den druk van 1708). Martinet geeft in zijn „Vereenigd Nederland" een facsimile der handteekening van Johan de Wit, in het geloovig vertrouwen, dat hij die van den Raadpensionaris voor zich had. Evenzoo werd, naar ik meen, het octrooi der Staten van Holland van 10 December 1668 voor de „Aanwijsing der politike „gronden en maximen" van P. de la Court, niet, gelijk onze nieuwere geschiedkundigen beweren, door den Raadpensionaris, maar door zijn naamgenoot onderteekend.

en naamgenoot de man, die hem in vertrouwelijke brieven op de hoogte hield van 'tgeen te Dordrecht in den regeringskring voorviel. Twee dier brieven, uit het gedenkwaardig jaar 1650, geven omtrent denkwijze en karakter van den schrijver eenig licht. In den eersten, van 26 October, heerscht de toon van ontmoediging. Wel is de oude de Witt uit de Loevesteinsche gevangenis bevrijd, maar onder de vernederende voorwaarde van afstand zijner ambtsbetrekkingen. De neef heeft, tot het matigen dier vernedering, in den Dordtschen oudraad een voorstel helpen doen, om het lidmaatschap van Gecommitteerde Raden, door den gedwongen afstand van de ouden de Witt opengevallen, voorloopig onvervuld te laten. De poging is mislukt. Eenige onzer vrienden, schrijft de neef, die vóór hadden moeten stemmen, zijn ons afgevallen. Ten gevolge van een nieuwe ramp — het bankroet van *neef* Hoogeveen, den gemeente-ontvanger — is de keus der goede luiden van achten niet geheel in den geest der de Witten uitgevallen. Op de nominatie kwamen — o ergernis! — niet minder dan drie smidsbazen voor. De tweede brief, den 8sten November, twee dagen na den dood van Prins Willem II geschreven, getuigt van eene geheel andere stemming. Onwillekeurig herinnert men zich daarbij het versje van dien Amsterdamschen kerkganger, die op de voor hem blijde doodsmare zijne gift in het armenzakje verdubbelde. Met ophef verhaalt de neef, hoe op het ontvangen der gewigtige tijding de Dordtsche oudraad dadelijk bijeengeroepen is en tot herstel van Jacob de Witt in zijne ambten besloten heeft; hoe deze op het eervolst, gaande tusschen de beide Pensionarissen der stad, van zijne woning tot boven in de raadzaal is geleid, en daar dringend is aangezocht tot het weder bijwonen der Hollandsche Statenvergadering. De briefschrijver verklaart zich buiten staat te schetsen wat in hem omgaat. Zijn gemoed is tot barstens toe vol. „Het geheele werck," zegt hij, „oordeele ick te sijn eene „bysondere voorschikkinge ende voorsieninge van Godt almachtig, „die nooit genoeg kan werden gepresen. Ben jegenwoordig

„soodanig gealtereerd, dat noch te nachte heb konnen rusten, „noch jegenwoordig anders en sij gestelt als of ick de koortse „hadde. 't Is geen menschenwerck, maer van daerboven gecomen", enz. Mij dunkt, de aanstaande Raadpensionaris had zich zoo opgewonden niet getoond. Hij kon scherp zijn en bitter, maar wist toch steeds de kalmte van den staatsman te bewaren. Ook van hem bleef een brief bewaard, onmiddelijk na den dood van Willem II geschreven. Die gebeurtenis wordt daarin zoo onzijdig en omstandig verhaald, alsof het een geacht bloedverwant gold. Misschien laat zich hier denken aan den toeleg, om de Oranjegezindheid van zijn oom van Sijpesteyn, voor wien dit schrijven bestemd was, niet te kwetsen. Maar ook de brieven, eenige maanden vroeger over de gevangenschap van zijn vader op Loevestein geschreven, zijn even bedaard en afgemeten. Geen noodelooze uitweidingen; geen van verontwaardiging gloeijende phrases. Alles is naar het doel gerigt: handhaving der aangerande eer van het hooghartig geslacht. Daarvoor heeft de toekomstige staatsman, thans nog een jeugdig advocaat, alles veil. Zoo ziet hij er niet de minste zwarigheid in, dat de gevangenschap van den hartelijk geliefden vader dagen langer dure, mits de vrijlating slechts onder eervolle vormen plaats hebbe.

Hoe na de zuivering van het gebedsformulier de Wit, den neef, aan 't hart lag, blijkt voor het eerst zeer bepaald uit een brief, door hem den 21sten Maart 1655 aan den Raadpensionaris geschreven. Ook die brief neemt niet voor den schrijver in. Men leest daarin dat hij, gedurende een kort verblijf te 's Gravenhage, in de houding van den Raadpensionaris iets heeft meenen op te merken „verschelende van den vorigen „overvloet ende abondantie van gunste, met dewelcke ick altijts „te vooren de eere gehadt hadde van UEd. geaccuilleert te sijn." Gaarne wil hij dit aan de gewigtige bezigheden toeschrijven, die den Raadpensionaris overstelpen. Hij heeft dezen dan ook met de geringheid van zijnen persoon en van zijne zaken niet willen lastig vallen en zich zonder afscheidsbezoek uit 's Gra-

venhage verwijderd. — Had de Raadpensionaris inderdaad den vertrouweling met voorname geringschatting bejegend? Of kon deze het moeijelijk verkroppen, dat de veel jongere bloedverwant hem zoo ver boven 't hoofd was gewassen? Is het laatste waar, ook in 't vervolg bestond voor hem aanleiding te over tot ijverzúcht. Hij werd, ja, later meermalen naar de hooge Staatsvergaderingen afgevaardigd, zelfs met buitenlandsche zendingen belast; maar toch nooit iets meer dan een volgeling van den grooten man; een wachter, meêgevoerd in de loopbaan van het schitterend gesternte, waarop aller oog gevestigd bleef. Slechts dit had hij boven zijn beroemden bloedverwant voor, dat hij op zijn bed stierf. — Na de aangeduide inleiding verhaalt Johan de Wit in zijnen brief, dat hij, zoo daartoe gelegenheid ware geweest, den Raadpensionaris geraadpleegd zou hebben over zijn voornemen tot het schrijven van een vertoog betrekkelijk „het „nominative bidden voor den persoon van den Prince van Orangien". Het denkbeeld van zoodanig geschrift is bij hem opgekomen acht dagen te voren, terwijl hij in den Haag bij Ds. Stermont te kerk was en dezen het nagebed hoorde uitspreken. Wat dit gebed inhield, vermeldt hij niet: de Raadpensionaris kon het zich gemakkelijk voorstellen. Nu hij uit den mond van dien staatsman geen argumenten voor zijn vertoog heeft kunnen opzamelen, bepaalt hij zich tot het verzoek om mededeeling der aanschrijving van de Staten van Holland over het bidden voor Frederik Hendrik

Het antwoord van den Raadpensionaris was — kon het anders? — bevredigend. Hij verzekerde den neef van de onveranderlijkheid zijner vriendschap en beweerde dat de koele ontvangst alleen in zijne verbeelding had bestaan. Bij een naderen brief van 27 Maart 1655 toont de neef zich over dit antwoord opgetogen. Hij roept God, den kenner der harten, aan als getuige voor de „volkomentheyt ende sinceriteyt zijner „affectie;" toont zich bereid die affectie meer en meer door daden te doen blijken, en vleit zich dus de klagt van den Raadpensionaris te kunnen logenstraffen, dat „in dese „bedorvene tijden" geen onderlinge genegenheid tusschen

politieke medestanders meer te vinden is. Daarop volgt woordelijk: „Het project aengaende het nominative bidden voor den „Prince van Orangien in de publycque gebeden, in de voorledene „weeck bij mij in den Hage geconcipeert, is bij mijn in dese „weecke bijna in volschreven werck gereed ende daer ontbreecken „eenige weynige bladeren schrifts aen, die naer de heylige „dagen en eenige weynige occupatien sal voorts afschrijven en „UEd. soo als het uyt de penne gevallen is toe laaten coomen. „Het project gaet hiernevens; is verdeelt in acht deelen of „capittelen. De stoffe heeft mij in 't verhandelen veel scabreuser „ende difficylder gevallen als wel eerstelijck hadde gemeynt, „ende vallen veele consideratien op die materie . . . gelijck „gemeenlijck in [onderwerpen] die soo tusschen de theologie „ende het polityck doorloopen." Het bij den brief gevoegde „project" behelst de opschriften der acht capittelen van het vertoog. Die opschriften komen, op ééne onbeteekenende uitzondering na, letterlijk overeen met die der acht eerste capittelen van het boek: „Het public gebedt." Al waren derhalve geen andere bewijzen voorhanden, zou het feit, waarop het aankomt, reeds onbetwistbaar zijn: Johan de Wit, de neef, heeft het boek geschreven en aan de censuur van den Raadpensionaris onderworpen.

Het vertoog over het publiek gebed werd geenszins dadelijk in 't licht gegeven en was dan ook, volgens de uitdrukkelijke verzekering des schrijvers, oorspronkelijk niet voor de pers bestemd („Publ. gebedt", III, 256). Daarom bleef het niet in een verborgen hoek liggen. Nadat het oog van den Raadpensionaris daarover heen was gegaan, reisde het in Holland van stad tot stad, om onder de leden der vroedschappen zielen voor de formuliershervorming te winnen. Ook schijnt het handschrift aan invloedrijke staatslieden in andere provincien te zijn meêgedeeld. („Nadere consideratien tegen het publycq gebedt „van D. H.", 1663, blz. 4). Rekenende op de door dit geschrijf gemaakte bekeerlingen of ook op de veranderde zamenstelling der vroedschappen, waarin hij van tijd tot tijd geestverwanten

wist te brengen, achtte de Witt in 1657 het oogenblik gekomen, om den vóór vijf jaren mislukten aanval te hervatten. Bij eene resolutie der Staten van Holland van 17 November van dat jaar werd, zonder eenige vermelding van het vroeger deswege voorgevallene, eene nieuwe commissie tot herziening van het gebedsformulier benoemd. Zij was zoo zaamgesteld dat, behalve de Wit de neef, ook andere hoofdmannen der staatspartij, Johan Meerman, Gillis Valckenier en de stugge republikein Nicolaas Stellingwerff, zich daarin konden doen gelden. Haar lastbrief strekte zich ook uit tot het beramen van maatregelen, „opdat de bedienaren des goddelycken woordts haer buyten de „substantie van de voorschreven formulieren, sulcks als deselve „albereydts ter neder ghestelt syn ofte noch naerder ter neder „ghestelt souden mogen werden, niet en komen te elargeren." Niet enkel op de bewoordingen van het formulier kwam het aan; tevens en vooral op het te keer gaan van elke inlassching of uitweiding, die aan 't gebed — men vergeve mij het woord — een Oranjetint gaf.

Ook nu weder hadden de Witt en zijne vrienden zich misrekend. Gehechtheid aan het oude en aan Oranje, meer misschien nog huivering voor het kwetsen van de godsdienstige denkwijze des volks, behield in verscheidene vroedschappen de bovenhand. Na verkenning van het terrein bragt de commissie geen verslag uit. Zoo werd het jaar 1660 bereikt, waarin de Witt zelf het aanvatten dezer aan den spijker hangende zaak hoogst ontijdig zou hebben gekeurd. In wat zonderling licht toch hadden de Staten van Holland zich vertoond, zoo zij alle vermelding van het Huis van Oranje in het openbaar gebed verboden, kort voor of kort na hun besluit van 25 September 1660, waarbij zij de zorg voor de opvoeding en de geldelijke belangen van den jeugdigen telg uit dat Huis op zich namen? Zou daardoor de ware beteekenis van dat besluit niet te zeer in 't oog zijn gesprongen? Die beteekenis is, naar ik meen, niet twijfelachtig. De Britsche omwenteling, die aan Karel II de kroon hergaf, zijn verblijf te 's Gravenhage en al het daarbij

voorgevallene, bragten tijdelijk eene merkwaardige wijziging in de denkwijze van vele Hollandsche regenten omtrent het stadhouderschap. Zij hadden den Koning, wien behagelijke vormen te dienste stouden, zoo dringend en hartelijk voor de verheffing van zijn neef tot die waardigheid hooren ijveren; zij verwachtten zoo veel heils van zijne hoog opgevijzelde vriendschap voor onzen Staat, ook als tegenwigt voor Frankrijks toenemende magt, dat zij zich tot het toegeven aan zoo minnelijken aandrang voelden wegslepen. Zelfs de Amsterdamsche burgemeesters, zelfs de Graeff van Zuidpolsbroek, wien de Witt oom noemde, wankelden of waren gewonnen. Op uitnoodiging van den Amsterdamschen Magistraat bezocht de moeder van Willem III, thans zuster eens regerenden Konings, met haren zoon de wereldstad. Beide werden met eerbewijzen ontvangen, als of zij eene Koningin-moeder, hij een troonopvolger ware geweest. Men zag den tienjarigen Prins te paard langs Heeren- en Keizersgrachten rijden, omstuwd van eene eerewacht uit jongelingen van patricische geslachten, die oranje-sjerpen over den schouder, oranje-pluimen op den hoed droegen. Een edelman hield de slippen van 's Prinsen vorstelijken mantel (Aitzema, IV, 633). Alles neigde daarheen, dat Holland, gehoor gevende aan de roepstem der overige provincien, toestemde in de zoogenaamde designatie; dat is, zich plegtiglijk verbond om den Prins, bij het bereiken van den zestien- of achttienjarigen leeftijd, de stadhouderlijke magt in handen te geven. In dat voor hem moeijelijk tijdsgewricht stond de Witt met weinigen pal. Zijne overtuiging, later met zijn bloed bezegeld, liet zich zoo ligt niet schokken. Zoo te eeniger tijd optreding van Oranje aan 't hoofd van 's lands krijgsmagt, en dan nog tijdelijk en met de noodige beperking, denkbaar ware, herstel van het stadhouderschap in Holland mogt, als doodelijk voor hetgeen hij 's lands vrijheid noemde, nimmer worden toegegeven. Hij begreep evenwel, dat iets moest worden gedaan om den aandrang te breken, tijd tot het doen bedaren der opgewonden gemoederen te geven. Van daar de

met ophef verordende vernietiging der acte van uitsluiting; van daar het besluit van 25 September 1660, door hem persoonlijk doorgedreven. (Zie o. a. van Sijpesteyn, „Geschiedkundige bijdragen", I). Holland toonde zich grootmoedig bereid, den Prins voor de hooge waardigheden, door zijne vaderen bekleed, bekwaam te helpen maken; geenszins om hem op een bepaald tijdstip tot die waardigheden te verheffen. De maatregel opende verwachtingen, die men hoopte te kunnen verijdelen, gaf schijn voor wezen, en verzekerde tevens aan de Hollandsche regenten een onder bepaalde omstandigheden nuttigen invloed op den persoon des Prinsen.

Was het de Witt in September 1660 vooral te doen geweest om tijd te winnen, zijne staatkunde werd met den besten uitslag bekroond. Na eenige maanden was de ijver der Hollandsche regenten, om Koning Karel II ter wille te zijn, niet weinig bekoeld. In geen opzigt voldeed de wufte Vorst, voor wien het Koningschap weinig meer was dan eene zeer winstgevende sinecure, aan de in Nederland opgewekte verwachting. Wel verre van zich een getrouw vriend der republiek te toonen, sloot hij reeds zeer spoedig na het aanvaarden der regering een verbond met het ons vijandige Portugal. In plaats van, zooals sommigen zich hadden gevleid, Frederik Hendriks jongste dochter tot gemalin te kiezen, onderhandelde hij, die zich beschermer des geloofs noemde, over een huwelijk met eene Portugesche Prinses. In plaats vooral van Cromwells maatregelen tot kortwieking van Hollands scheepvaart en handel te verzachten, gaf hij voet aan de hooggaande ijverzucht van zijn volk jegens onze toen zoo benijdenswaardige welvaart. Het gerucht vond ingang, dat hij zwanger ging van „het execrabel dessein" — de uitdrukking is van de Witt zelf — om Holland door het bemoeijelijken der visscherij in de Britsche zeeën tot de designatie van den Prins te dwingen. Dat was dan toch gansch iets anders dan minnelijke aandrang op de verheffing van een geliefd bloedverwant! Nog meer bepaald kwetste hij de fierheid der Hollandsche regenten. Na den dood der moeder van Willem III sloten 's Prinsen naaste

bloedverwanten, Karel II, de Keurvorst van Brandenburg en Amalia van Solms, het verdrag van 7 Mei 1661, waarbij zij de zorg voor de *bevordering* en de belangen van den Prins op zich namen, aan de Staten van Holland slechts beperkten invloed op zijne opleiding overlatende. Het kostte de Witt weinig moeite dezen stap als een stuitend blijk van wantrouwen en tevens als zwanger van dreigend gevaar voor eene allengs naderende toekomst ten toon te stellen. Reeds onder gewone omstandigheden was de verheffing van den Prins tot Stadhouder verderfelijk; hoe dan, als hij weinig meer zou zijn dan — Britsch stedehouder! Dat Willem III zich nimmer tot zulk eene rol zou verlagen, kon niemand voorzien. Weldra was dan ook de maat vol, het tij gekeerd. De anti-stadhouderlijke rigting had weder in de Hollandsche Staten-vergadering ver de bovenhand. De vroeger door de Staten aangegane verbindtenis omtrent de opvoeding van den Prins van Oranje werd buiten werking gesteld; menig ander besluit genomen, dat van het beslissend overwigt der Loevesteiners getuigde. Men denke bijv. aan de thans geregelde schadeloosstelling der erfgenamen van Hugo de Groot en Hogerbeets.

Nog duisterder werden de uitzigten. Reeds in 1662 liet het zich, helaas, niet langer ontveinzen, dat Karel II zoowel als zijn volk van oorlogzuchtige plannen tegen de bevrijde republiek zwanger ging. Te vergeefs hadden de Staten van Holland, om den Vorst in betere luim te brengen, hem, als welkome prooi, een drietal koningsmoorders toegeworpen: de laffe toegefelijkheid baatte niet. Zelfs het vriendschapsverbond van 14 September 1662, door de republiek aan Engeland afgedwongen, gaf geen waarborg voor het behoud van den vrede. Niet dan „*ein Galgenfrist*" — uitstel van executie — is door dit tractaat gewonnen, schreef de Brandenburgsche gezant (Droysen, „Preuss. Politik", III, 3, p. 31). Brak het dreigend onweder los, geheele vernietiging der staatspartij kon het gevolg zijn. Bij het tegenloopen der krijgskans zou de Hollandsche burgerij, als in 1652 en 1653, om Oranje roepen

en zou dat geroep thans maar al te ligt in eene door Engeland ondersteunde volksbeweging ontaarden. Daarom achtte de Witt het noodzakelijker dan ooit, Oranje ten minste uit de kerk te bannen; elke Oranjegezinde verzuchting op den predikstoel te smoren. Den 8/9 December 1662 bragt de commissie voor de herziening van het gebedsformulier aan de Staten van Holland verslag uit. Weinige maanden daarna gelukte het den Raadpensionaris, de laatste nog overgebleven hinderpalen te overwinnen en de herziening zelve door te drijven.

Maar is deze voorstelling wel juist? Wordt daarbij niet te zeer aan de Witt persoonlijk toegeschreven, wat op rekening te stellen is van een deel der Staten van Holland? Beklaagde hij zich niet in Maart 1663 tegen d'Estrades, dat zijne goede bedoelingen omtrent de opvoeding des Prinsen van Oranje onverwinbaren tegenstand bij de meeste Hollandsche steden ontmoetten? (Groen van Prinsterer, „ Archives," V, p. XXXIII, 235) Inderdaad zijn blijken voorhanden, dat de schrandere Raadpensionaris over dit punt der opvoeding eenigzins anders dacht dan sommige heethoofden zijner partij. Met het oog op de onzekere toekomst achtte hij het niet onverschillig, welke staatkundige begrippen den jeugdigen Vorstenzoon werden ingescherpt. Zijn gevoel van regtschapenheid verhief zich tegen verwaarloozing der opleiding van den nazaat van Willem I en Frederik Hendrik. Tot *Stadhouder* echter wilde hij zeer zeker den Prins niet hebben opgekweekt. Het bestuderen der boekwerken, na 1660 onder zijn oog geschreven, is ook daarom van historisch gewigt, omdat zij den laatsten twijfel omtrent zulk een hoofdpunt wegnemen. Overigens zou het onnoozelheid verraden, al wat hij van tijd tot tijd aan vreemde staatslieden zeide of schreef, naar de letter op te vatten. Onder zijne papieren van dit tijdvak bevindt zich een brief van 27 Maart 1663 aan Lord Clarendon, door hem zelf opgesteld en door den gedienstigen de Wicquefort in sierlijk Fransch overgebragt. Hij heeft betrekking tot een aanmaning van Karel II aan de Staten van Holland om 's Prinsen opvoeding

weder op zich te nemen en bevat de volgende zinsnede: „La „lettre qu'il a plue à Sa Maté d'escrire à mes dicts Seigneurs „les Estats au sujet de M. le prince d'Orange son neveu, a „esté leue en leur assemblée avec beaucoup de satisfaction, „tellement que je puis dire qu'il ne peut rien adjouster au „contentement qu'ils ont eu de voir les sentiments de confiance „et d'affection que Sa Maté y tesmoigne pour eux." De klagt volgt, dat het schrijven des Konings ongelukkig één dag vóór het uiteengaan der vergadering is ingekomen, zoodat onverwijlde afdoening onmogelijk was. Toch heeft de Witt, zoo hij zegt, nog gelegenheid gevonden, om de aanbeveling van twee der personen, die den Prins omringden, door Clarendon uit 's Konings naam gedaan, aan de Staten zeer op 't hart te drukken. Die personen waren — Zuilestein en Buat. Als of een en ander nog niet genoeg ware, leest men in den brief: „Et cependant je travailleray incessamment à faire serrer „de plus en plus le noeud d'amitié entre les deux nations, „et *à l'avancement de l'interest et de la gloire du Roy de la „Grande Bretagne.*" Mij dunkt, bij het lezen van zulke phrases moet aan den Britschen staatsman een glimlach om de lippen hebben gespeeld. Hij wist of kon weten, dat de bemoeijenis van Karel II met de zaken van den Prins toenemend aan de Staten van Holland verdroot; dat geheel andere zorgen dan die voor de glorie des Konings van Grootbrittanje de Witts hoofd vervulden; ja, dat deze zich reeds bezig hield met het voorbereiden van den aanbouw en de uitrusting eener oorlogsvloot, geducht genoeg tot fnuiking van den Britschen overmoed.

Het verslag, door de commissie tot herziening van het gebedsformulier bij de Staten van Holland uitgebragt, getuigde niet van vijfjarigen arbeid. Het behelsde weinig meer dan dat het tot dusver gebruikte formulier aan „eenvoudige en onervarene luyden" den indruk kon geven, als of de Staten van Holland niet waren „den ontwijfelbaren souverein, ende naest Godt, „de eenige hooge overigheydt dezer provintie," en als of aan de Staten-Generaal, zelfs in Holland, de voorrang toekwam

boven den souverein van het territoir. Van het bidden voor den Prins of het Huis van Oranje wordt in het verslag niet gerept. Achtte de commissie het der vermelding onwaardig, dat, nu Holland geen „getrouwen Gouverneur" meer bezat, het bidden voor Oranje niet meer te pas kwam? Of wilde zij door een behoedzaam stilzwijgen het oorspronkelijk hoofddoel van den maatregel uit het oog doen verliezen? — Om aan de aangewezen „mercke- „lycke ende essentiele incongruïteiten" in het publiek gebed een einde te maken, stelde de commissie voor, het hier in aanmerking komend deel van het formulier aldus te doen luiden: „Wij „bidden U voor de gene, die het U belieft heeft over ons te „stellen, te weten, de Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, „zijnde onze wettighe hoogste Overigheydt; wij bidden U oock „voor de Staten van de andere vereenichde provintien hare „bondtghenoten, voor derselver gesamentlycke gedeputeerden „ter vergaderinge van de Staten Generael ende in den Rade „van State." In den verderen tekst van het nagebed werd door de woorden: „dat wij onder de regeringe van de „*voornoemde* hooge overigheydt een gerust en stil leven leyden „mogen", nog eenmaal het oppergezag der Provinciale Staten herinnerd. Bij de weerbarstigheid of hardhoorigheid der meeste predikanten en leeken was de herhaling niet overbodig. Hoe zij paste in een gebed, mogen de mannen van 1662 verantwoorden! — Aan het slot van haar verslag verklaarde de commissie het dienstig te achten, dat de predikanten zich voortaan aan de letter van het vast te stellen formulier hielden, en stelde zij, tot bereiking van dit doel, overleg voor met de aanstaande Synoden van het Zuider- en Noorderkwartier; welk overleg door tusschenkomst der commissarissen politiek kon plaats hebben. Door wiens invloed dit laatste voorstel het verslag binnensloop, blijkt niet. Dat het met de zienswijze van den Raadpensionaris streed, lijdt geen twijfel. In het boek „Het public gebedt" wordt met klem de stelling verkondigd, dat het bidden voor de overheid is „eene pure politique zake," waaromtrent de beslissing uitsluitend aan haar toekomt (I, 33).

De Witt kende bovendien de kerkelijken te goed, om niet te weten, dat overleg met hen geheel de zaak, waarop hij zoo hoogen prijs stelde, bederven zou. Toen dan ook de Staten, na veel raadplegens, zoowel in hun boezem als in de vroedschapsvergaderingen, tot aanneming en invoering van het door de commissie voorgesteld formulier besloten, werd het moeijen der Synoden met de zaak eerst in bedenking gehouden, later stilzwijgend ter zijde gelaten. Bij de eindresolutie van 27 April 1663 waren het de Staten zelven, die de predikanten gelastten, het nieuwe formulier, zoo als het in een overgroot aantal gedrukte exemplaren werd rondgezonden, naar de letter te volgen, of zich althans geen afwijking daarvan te veroorloven, met het hoofddenkbeeld in strijd. Zoo had de Witt ten laatste in deze zaak volkomen gezegevierd! Zijne overwinning werd door deskundigen als van geen gering gewigt geacht. „Je ne „vous manderai rien," schreef de Fransche gezant d'Estrades om dezen tijd aan zijnen Koning, „de ce que Monsieur de „Witt a fait par son adresse et par son crédit pour faire „changer la forme des prières et faire reconnaître la province „de Hollande pour la première souveraine. Certainement c'est „un grand homme et d'une grande capacité. Quand Votre „Majesté saura qu'il n'a que trente-six ans; qu'il y a dix ans „qu'il est dans les grandes charges; qu'il gouverne toutes les affaires „étrangères, aussi-bien que celles du dedans, avec coeur, adresse „et autorité, lorsqu'il la faut faire éclater, je m'assure qu'elle „sera persuadée que c'est un homme d'un mérite extraordinaire".

Niet ten onregte wordt in deze welverdiende lofspraak bij herhaling van de Witts behendigheid (adresse) gewag gemaakt. Ook nu nog was meer dan gewoon staatsmansbeleid noodig geweest, om de herziening tot stand te brengen. Onder de leden der Staten van Holland waren, gelijk in elke vergadering, weifelaars of flaauwhartigen, wie de stemming des volks of de dreigende onweerswolk aan de overzijde des Kanaals deed aarzelen. Zij wisten zeer goed, dat de hervorming van het gebedsformulier slechts een der momenten was in den strijd op leven en dood

tegen herstel van het stadhouderschap, die uitloopen zou op het eeuwig edict. Dat herstel kwam hun zoo begeerlijk niet voor; maar was het niet denkbaar, dat hun eenmaal rekenschap gevraagd wierd van hunne stem? Toen hunne voorgangers de scherpe resolutie vaststelden, hadden dezen weinig vermoed, dat voor den leider der vergadering het hofschavot de eindpaal zou zijn. Vooral ook om aan zulke wankelmoedigen een riem onder 't hart te steken, had de Witt met sommige zijner vrienden het uitreiken der zoogenaamde acte van indemniteit uitgedacht. De beraadslaging daarover werd, zeer zeker niet bij toeval, door de Staten hervat op denzelfden dag, waarop de commissie tot herziening van het gebedsformulier verslag uitbragt. Beide zaken hielden in de vergadering gelijken tred; zoodat de indemniteitsacte slechts weinig maanden na de herziening werd uitgereikt. Eigenlijk was die acte niet veel meer dan eene ligt doorboorbare wapenrusting. Wanneer men niet aanneemt, dat de Staten van Holland, bij elk aan het stadhouderschap vijandig besluit, angstig de teekenen des tijds gade sloegen, is het schier onverklaarbaar, dat iemand daarin eenig heil zocht. Terwijl zij, als een raad van Koningen, bij elke gelegenheid verklaarden, geen ander gezag boven zich te erkennen, dan dat van God Almagtig, waarborgden zij elkander bij dat stuk vergoeding en herstel van staatswege voor alle schade aan lijf, goed, eer of ambten, feitelijk of regtens geleden ten gevolge van handelingen, tot handhaving van den bestaanden regeringsvorm of tot behoud der vrijheid gepleegd: eene vergoeding, zich uitstrekkende tot weduwen, kinderen en erfgenamen tot in het verste nageslacht. In weerwil derhalve van hunne volstrekte of, zooals zij het in hunnen overmoed wel eens noemden, „onfeilbare" souvereiniteit („Publ. Gebedt", III, 282), onderstelden zij, dat eene magt zich boven hen kon doen gelden, een regter hen wegens regeringsdaden ter verantwoording roepen. Zij verstrekten aan elkander eene onverjaarbare vordering, die in menig geval, bijv. waar het verlies van ambten gold en de overweldiging jaren lang duurde, geen waarde had hoegenaamd. Toch geloof ik, dat zelfs de Witt

de indemniteitsacte, waarvan hij mede een met het groot zegel van den lande prijkend exemplaar ontving, als nog iets meer beschouwde dan nietig scheurpapier. Aan de bescherming van zijn persoon, die daarin gelegen mogt zijn, zal hij wel niet gehecht hebben. Onverschrokken ging hij zijn weg, nimmer voor levensgevaar beducht. Reeds bij den aanvang zijner loopbaan spotte hij met de woede van het Middelburgsche gepeupel, dat hem in 't water wilde werpen, of, zoo als hij schertsend schreef, eens voor al voor 't gevaar behoeden van door de Zeeuwsche koortse te worden gepijnigd. Maar de Witt stelde grooten prijs op het behoud van het aanzienlijk vermogen, dat hij allengs verzamelde. Het lag niet in den geest der patriciërs van dien tijd, om, gelijk William Pitt, onder het behartigen van de zaak des vaderlands, de eigen zaak te verzuimen. Men valle hen daarover niet hard. Zonder ook door rijkdom uit te blinken, kon geen Hollandsch regentengeslacht zich op den duur als zoodanig handhaven. Zoo zeer werd het bezit van een aanzienlijk vermogen als een vereischte in den stedelijken regent beschouwd, dat zelfs een man als Pieter de Groot het als eene grief te meer tegen de regeringsverandering van 1672 beschouwde, dat daarbij, alleen te Rotterdam, personen uit de vroedschap verwijderd waren, „qui ont ensemble plus de trois millions de „vaillant" (Brief aan A. de Wicquefort van 30 Januarij 1673). Ik geloof dan ook, dat voor mannen als de Witt de eigenlijke kracht der indemniteitsacte gelegen was in het waarborgen van schadeloosstelling aan de nakomelingen van hen, wie bij eene omwenteling de wreede straf der verbeurdverklaring van goederen treffen mogt. Stemt gerust, scheen die acte aan de leden der Staten-vergadering toe te roepen, in een aan Oranje vijandigen zin! In het ergste geval erlangt uw nageslacht het verbeurd verklaarde goed even onvoorwaardelijk uit Hollands schatkist terug, als de erfgenamen van de Groot en Hogerbeets, na eene regtsweigering van eene halve eeuw.

1869.

JOHAN DE WITT ALS DICHTER.

Het kan tamelijk onverschillig schijnen, of de Raadpensionaris de Witt al dan niet in zijne jeugd den Horace van Corneille in Nederduitsche verzen heeft overgebragt. Hij bezit betere aanspraken op onvergankelijken roem. Maar in 't leven van een groot man zijn ook geringe zaken van gewigt, en er ligt iets behagelijks in het denkbeeld, dat de Witt de uitspraak van Madame de Stael heeft bevestigd: „Il y a toujours de l'uni„versalité dans le génie."

Onmogelijk is het feit zeker niet. In de Witts tijd wemelde het te Dordrecht van dichters en verzenmakers. In zijne vroege jeugd was Jacob Cats, van 1623 tot 1636 Pensionaris der stad, daar de algemeen gevierde dichtervorst. Zelfs juffers van deftige herkomst begroetten dezen in zelf gemaakte verzen als zoodanig. Tot den kring van geletterde regeringsleden, die de vernuftige volksdichter om zich schaarde, behoorde Jacob de Witt, vader van den Raadpensionaris. De gedichten van dien vader zijn vooral merkwaardig, omdat zij, in strijd met de bekende hevigheid van 's mans karakter, lijdzame onderwerping aan hoogeren wil, stille godsvrucht ademen. Van die gedichten is trouwens niet veel meer bewaard gebleven dan de godsdienstige gezangen en verzuchtingen, waardoor hij zich in zijnen hoogen ouderdom, bij het ronddrentelen door het Haagsche Bosch, of te Dordrecht bij het naderen van zijn

levenseinde, troostte of stichtte. Na zijnen dood werden die laatste uitboezemingen des grijsaards door zijne nazaten, als om een vromen pligt te vervullen, in 't licht gegeven [1]). Niet enkel de Witts vader, ook verscheidene andere zijner bloedverwanten, zoowel als zijne academiemakkers en vrienden Johan van Someren, Govert van Slingelandt, misschien ook Nicolaas Vivien, maakten verzen of waren dichters. In zulk eene atmospheer opgewassen, moest hij wel neiging gevoelen, zelf zijne krachten op dichterlijk gebied te beproeven; vooral in den leeftijd, als voor het ontluikend genie niets onbereikbaar schijnt.

Het is waar, de beoefening der wiskunde had reeds vroeg voor de Witt onweêrstaanbare aantrekkelijkheid; maar daarom moet men zich den aanstaanden Raadpensionaris niet voorstellen als een stug en stroef kamergeleerde, steeds in de oplossing van een of ander wiskundig vraagstuk verdiept. Zijne brieven uit de jaren zijner jeugd getuigen van levenslust, zucht naar genot. Ik ken een onuitgegeven brief van Vivien aan zijnen vriend, van 25 Junij 1648 gedagteekend, waaruit blijkt, dat zij destijds te zamen zekere „ridderlijke „en maegdelijcke bijeenkomsten" bijwoonden, hoogstwaarschijnlijk aan muzijk en dichtkunst gewijd. Sommige van de Witts tijdgenooten, van de veelzijdigheid zijner gaven gewagende, kennen hem uitdrukkelijk dichterlijke verdiensten toe. Een hunner noemt hem: „absolut meester der seven vrije konsten" en tevens „een gaeuw poeet" [2]). Een ander: „een zoetvloeyent „poeet, als hij er zijn werk af wilde maken" [3]).

In 1648 zag de Nederduitsche vertaling van den Horace voor 't eerst het licht. De Witt was toen drie en twintig jaren oud. Na 't volbrengen zijner studien, reeds in zijn

---

[1]) *Eenvoudige uytdrucksels van godvruchtige gedachten, naergelaten bij d'heer Jacob de Witt.* Dordrecht, 1674.

[2]) *Historisch verhael en oorloghszaken onder de heeren Cornelis en Johan de Witt.* Amsterdam, 1677.

[3]) *Het ontroerde Nederlandt,* 1674, blz. 345.

zestiende jaar aan de Leidsche Hoogeschool aangevangen en buitengewoon spoedig voltooid, had hij, gelijk in zijn geslacht een vaste regel was, eene langdurige buitenlandsche reis gedaan. Daarvan teruggekeerd, was hij in November 1647 als advocaat bij het Hof van Holland opgetreden en dus te 's Gravenhage gevestigd. Op zijne reis had hij ook te Parijs vertoefd en daar welligt sommige van Corneille's meesterstukken zien opvoeren. Al ware dit laatste niet het geval geweest, die treurspeldichter kon hem niet onbekend zijn. De Fransche letterkunde, die toen hare gouden eeuw zag aanbreken, vond in Nederland steeds bewonderaars en navolgers. De meeste stukken van Corneille werden, even als later die van Racine en Molière, weinige jaren na hunne verschijning, in Nederduitsche verzen overgebragt en in den Amsterdamschen schouwburg vertoond. Te 's Gravenhage bestond ten tijde van Frederik Hendrik en Willem II een Fransche schouwburg, waarin de Cid reeds vóór het jaar 1640 in 't oorspronkelijke werd opgevoerd. Te Leiden zag in 1638 een nadruk van dat treurspel het licht, in welks voorrede het „un oeuvre admirable" werd genoemd, „qui n'a point d'éloge „assez relevé qui ne soit au dessous de ses beautés" [1]). In het geslacht van de Witt heerschte daarenboven, even als bij onze meeste regentenfamiliën der zeventiende eeuw, onmiskenbaar voorliefde voor de Fransche taal en letterkunde. Zijne beide zusters doen zich in hare brieven als degelijke Hollandsche huismoeders kennen, maar stelden er toch prijs op, dat een Fransch kamermeisje hare jonge kinderen verzorgde, opdat die kinderen de Fransche taal zuiver zouden leeren spreken. Zijn broeder Cornelis zocht in de laatste uren zijns levens afleiding in het doorbladeren van een bundeltje Fransche treur- en blijspelen, waaronder van Racine en Molière [2]). Voor Johan de Witt waren in die vreesselijke oogenblikken

---

1) Zie de „*ghetuyghenissen*" voor den eersten echten druk van: *De verduytste Cid. Hoorn. Ghedruckt voor Barent Adriaensz. Berentsma.* 1641.

2) Schotel in de *Vaderlandsche letteroefeningen* van October 1856, blz. 605.

de Fransche tooneeldichters niet ernstig genoeg meer. Toen het moordziek graauw de kamer in de Gevangenpoort binnendrong, lag het II[de] Boek der Koningen, Hoofdstuk IX, voor hem opgeslagen, waar dit Izébels jammerlijk uiteinde vermeldt [1]).

De verduitschte Cid, waarvan wij reeds melding maakten, was aan den geleerden en smaakvollen schrijver der „Batavische „Arcadia," Mr. J. van Heemskerk te danken. Deze was, toen het andere treurspel van Corneille, de Horace, in 't Nederduitsch uitkwam, raadsheer in den Hoogen Raad. Waarschijnlijk bestond tusschen hem en Johan de Witt, die onder de uitbundigste loftuigingen over zijne buitengewone schranderheid als lid der Haagsche balie optrad, toen reeds eenige betrekking. Weinige jaren later was dit stellig het geval. Van Beuningen verwijst, in een zijner brieven van 1653, de Witt naar dien raadsheer, zijnen zwager. Heemskerk zegt in de voorrede van zijnen Cid, den 15[den] April 1640 geschreven, dat hij te liever, reeds ettelijke jaren te voren, de overbrenging van dit stuk in 't Nederduitsch had beproefd, „doordien ick mij liet duncken een Hollants „hert in een Spaenschen boesem gevonden te hebben; dat is „een onversettelijken voorstander der vaderlandsche vrijheit, „en een onvertsaeght teghenspreecker van den opdrangh der „uytheemscher heerschappije: die deze Cid afweert met woorden „recht weerdigh om door een vrijen Hollander tegen den „heerschsucht der huydendaegsche Spanjaerden uytgesprooken „te sijn." Soortgelijke beweegredenen konden een republikein als de Witt tot vertolking van den Horace nopen. Mij dunkt, de oud-Romeinsche geest, waarvan dit stuk doortrokken is, moet den jongen man, die later bij menige gelegenheid toonde, zijn leven voor de eer des vaderlands veil te hebben, nog meer dan de nadruk der welluidend rollende verzen hebben bekoord.

De eerste, zeer zeldzame uitgave van den Nederduitschen Horace is getiteld: „J. J. Z. D. W. D. J. Horace. Treurspel.

1) Schriftelijke aanteekeningen van een tijdgenoot, den Raadsheer van Kinschot.

t'Amsterdam, gedruckt bij Gillis Joosten. Voor Adam Karelsz, in 't Vreedenjaer 1468". Op die geheimzinnige hoofdletters komt het aan. Scheltema [1]), Schotel [2]) en anderen lazen daaruit: Johan Jacobszoon de Witt, doctor juris. Daar zijn er echter die deze lezing verwerpen, en de vertaling toeschrijven, niet aan den aanstaanden Raadpensionaris, maar aan zijn neef en vertrouweling, die tevens in den volsten zin zijn naamgenoot zou zijn geweest, indien hij niet volstandig bij het schrijven van zijnen geslachtsnaam de dubbele *t* verworpen had. Volgens dezen zouden de bedoelde initialen beteekenen: Johan Johanszoon de Wit de jonge. Bilderdijk scheen van dit gevoelen. Ergens van den neef sprekende zegt hij, dat deze zich ook met verzen maken ophield en ten gevolge van de gelijkheid van naamteekening niet zelden met den Raadpensionaris verward is [3]). Dit laatste is waar. Zelfs in de levensbeschrijving der de Witten door van der Hoeven worden zendingen, door den neef volvoerd, aan den Raadpensionaris toegeschreven [4]). Maar is het daarom waarschijnlijk, dat ook met opzigt tot den vertaler van den Horace zoodanige verwisseling heeft plaats gehad? Ik geloof het niet.

Johan de Wit, de neef, was in 1648 dertig jaren oud en raad te Dordrecht. Hij was betrokken in de hevige twisten tusschen de stadsregenten en de gildemannen, die destijds Dordrecht beroerden. Zeker naamloos schimpdicht, van de regeringspartij afkomstig en tot die onlusten betrekkelijk, werd door de burgerij aan hem toegeschreven [5]). Dat hij, die later in het bekende werk: „Het public gebedt" de staatkunde van den Raadpensionaris meesterlijk ontvouwde en verdedigde [6]), kunde en bekwaamheid

---

[1]) *Geschied- en letterkundig mengelwerk*, *IIIc*, blz. 120.

[2]) *Tilburgsche avondstonden*, 1850, blz. 128.

[3]) *Geschiedenis des Vaderlands*, IX, 135.

[4]) Men zie bijv. in den druk van 1708 boek I, bladz. 206, 210, 212.

[5]) Schotel, *Dordrecht*, 1858, blz. 67.

[6]) Dat Johan de Wit, de neef, inderdaad dit werk schreef, is niet twijfelachtig meer. Brieven, door jhr. C. A. van Sijpesteyn en door mij in het

bezat, is boven allen twijfel. Het zou dus niet vreemd zijn, dat ook hij zijne krachten aan het vertalen van een Fransch treurspel had beproefd; maar moeijelijk laat het zich aannemen, dat, indien de vertaalde Horace van hem ware, deze onder den straks medegedeelden titel, met eene voor den tijdgenoot niet zeer raadselachtige naamsaanduiding, in 1648 het licht zou hebben gezien. Men lette toch op de woorden: „*Ghedruckt voor Adam* „*Karelsz*", op den bedoelden titel voorkomende. Deze Karelsz is blijkbaar de beroemde Amsterdamsche tooneelspeler van Zjermez of Germes, wiens verwonderlijke zeggenskracht door den hoogleeraar Francius zoo uitbundig wordt geroemd en aan wien om dezen tijd Gerard Brandt het uitspreken zijner lijkrede op Hooft opdroeg [1]). De vertaler van den Horace stond zijn werk aan dezen tooneelspeler af, en gedoogde dat van dien afstand op den titel van het boekske melding werd gemaakt. Zoodanige afstand is niet wel denkbaar, als die vertaler niet nu en dan den Amsterdamschen schouwburg bezocht en met den tooneelspeler in eenige betrekking stond. En zou nu een Dordtsch regeringslid die voorliefde voor den schouwburg, gesteld dat ze bij hem bestond, nagenoeg openlijk hebben durven erkennen? Men onderscheide hier wel: door het schrijven van een treurspel bezoedelde zulk een regeringslid zijne achtbaarheid niet; meer dan één hunner verrijkte in de zeventiende eeuw onze letterkunde door het uitgeven van oorspronkelijke of vertaalde treurspelen, zonder daarvoor iets anders dan lof in te oogsten. Maar daarom bleef toch te Dordrecht het bezoeken van den schouwburg en nog veel meer de omgang met tooneelspelers eene hooggaande ongeregtigheid, waartegen van den kansel en door den kerkeraad met nadruk werd geijverd. Men was daar op dit punt zeer veel strakker dan in het van

---

Rijksarchief opgespoord, bewijzen dit ten stelligste. Daaruit blijkt tevens, dat de Raadpensionaris het werk vóór het afdrukken onder de oogen gehad en naar zijne inzigten gewijzigd heeft.

[1]) Vergelijk van Halmael, *Bijdragen tot de geschiedenis van het tooneel in Nederland*, bladz. 15.

oudsher vrijgevige Amsterdam of het hoofsche 's Gravenhage. Naauwelijks werd te Dordrecht gedurende enkele kermisdagen iets wat naar eene tooneelvertooning zweemde geduld. Alleen voor de Latijnsche schoolknapen was men — vreemd genoeg — eenigzins minder streng; bij plegtige prijsuitdeelingen vertoonden dezen soms eene tragedie. Zou een man als Johan de Wit, lid eener regeringspartij, wier regtzinnigheid buitendien niet altijd buiten verdenking bleef, in dit opzigt noodeloos het volksgevoelen hebben getrotseerd? Zou hij dit hebben gedaan bij zoodanige beweging der gemoederen, als destijds in zijne stad heerschte, terwijl dan toch zijne bevordering in stads- en landsbeheer, ten gevolge van de geheel bijzondere inrigting der verkiezingen te Dordrecht, grootendeels van den goeden dunk der burgerij afhankelijk was? Op den titel van „Het public gebedt" verborg hij zijnen naam onder de letters D. H., die geene aanduiding hoegenaamd geven; een bewijs dat hij, later althans, zijne veiligheid niet aan roemzucht opofferde.

De aanstaande Raadpensionaris had in 1648 het volksgevoelen te Dordrecht veel minder te ontzien. Wel was ook hij voorbestemd, te eeniger tijd als regeringslid in die stad op te treden; wel zorgde hij zich den weg daartoe niet voor altijd te versperren [1]); maar hij was dan toch bij voorraad te 's Gravenhage gevestigd en voornemens zich daar gedurende eenige jaren met hart en ziel aan de regtspractijk te wijden. Wat ging het hem aan, hoe deze of gene onbeschaafde gildeman in zijne geboortestad thans over hem dacht! Lag er ook voor hem iets gewaagds in de uitgave van het treurspel onder den medegedeelden titel, van een jongeling als hij, in het vol gevoel van zijne kracht en zijnen reeds verworven roem, laat zich zulk een waagstuk verwachten. Hij kwam, ook in dit tijdperk zijns levens, niet zelden te Amsterdam, waar hij toen vooral met de familie Trip zeer vertrouwd was. Zijn vader wenschte, dat

[1]) Dit blijkt o. a. uit eene briefwisseling met eene zijner zusters over de inlevering zijner kerkelijke attestatie te 's Gravenhage.

hij zich uit eene der Amsterdamsche regentenfamilien, aan sommige waarvan hij reeds vermaagschapt was, eene gade koos. Hij was een te goed rekenaar om dat verlangen te weerstreven. De gissing is geoorloofd, dat hij bij dat bezoeken der wereldstad het buitengewoon talent van Zjermez leerde bewonderen, en er hoogen prijs op stelde, zijn werk door dien acteur en de overige leden van het Amsterdamsche tooneelgezelschap te zien opvoeren. Misschien zelfs bragt hij den Horace in Nederduitsche verzen over met het oog op dat gezelschap. De uitgave voor rekening van Zjermez wordt dan zeer natuurlijk. Zelfs ware het mogelijk, dat de Witt, even als Francius, van den tooneelspeler de kunst der uiterlijke welsprekendheid trachtte te leeren; zoodat deze zou hebben bijgedragen tot de vorming van een staatsman, voor wiens gladde tong later elk tegenstrever zwichtte.

Wat daarvan zij, de vertaalde Horace maakte te Amsterdam opgang en werd in den schouwburg aldaar tallooze malen vertoond. Behalve de druk van 1648 zijn mij nog vijf andere bekend, die de jaartallen 1649, 1679, 1680, 1699 en 1700 dragen. De latere dier drukken, bij Lescaille of zijne erven uitgegeven, zijn zuiverder van taal: de beschavende hand van dien boekhandelaar en letterkundige is blijkbaar daarover heengegaan. Aan 't hoofd van al de uitgaven vindt men de veelbeteekenende initialen terug; maar deze worden op het eigenlijke titelblad allengs tot het drietal J. D. W. ingekort: een overtuigend bewijs, dat men in de laatste helft der zeventiende eeuw de vertaling aan den Raadpensionaris bleef toeschrijven. Om den Johan de Witt bij uitnemendheid aan te duiden, was geen verdere omhaal noodig. Al hadden honderd naamgenooten bestaan, de Hollander van dien tijd dacht bij het zien der drie letters J. D. W. aan hem alléén.

Maar van waar dan de latere twijfel over het auteurschap van de Witt, zoodat bijv. een vlijtig, onpartijdig navorscher als van Halmael [1]) de zaak niet voor uitgemaakt houdt? Ik

---

[1]) De aangehaalde *Bijdragen*, blz. 21.

weet daarvoor geene andere reden, dan dat men bij de vroegere levensbeschrijvers der gebroeders de Witt, en vooral in Balens *Beschrijving van Dordrecht*, te vergeefs naar eenige vermelding van het vertalen van Corneille's treurspel heeft gezocht en daardoor in 't onzekere is geraakt. Het stilzwijgen van Balen bewijst echter weinig, daar deze van de dichterlijke gaven des staatsmans, door de anderen zoo uitdrukkelijk vermeld, in 't geheel geen gewag maakt. Misschien wel meende de vlijtige Mennoniet, dat aan de nagedachtenis van de Witt, die door hem hoog werd vereerd, geene eer zou worden gedaan door van de gedichten zijner jeugd te spreken. Misschien wenschte de Raadpensionaris zelf in latere jaren, dat zijne vroegere betrekking tot den Amsterdamschen tooneelspeler in 't duister bleef. Geen ander geschrift van de Witt wordt door Balen vermeld, dan dat over de kromme lijnen [1]).

In elk geval laat zich tegenover dit stilzwijgen het gezag van den grooten taalkenner Balthazar Huydecoper stellen, die in zijne *Proeve van taal- en dichtkunde* den Horace als het werk van den Raadpensionaris vermeldt en er blijkbaar behagen in schept daaruit aanhalingen te doen [2]). Met Schotel acht ik die getuigenis van Huydecoper zoo goed als beslissend [3]). Hij was wel geen tijdgenoot, maar zijn geboortejaar (1695) was toch zoo ver niet van het sterfjaar der de Witten verwijderd. In zijn geslacht moest men weten, van wien de Nederduitsche Horace afkomstig was, die in zijne vroege jeugd nog altijd in den Amsterdamschen schouwburg opgevoerd en toen door eene andere vertaling verdrongen werd. Tot dat geslacht behoorde toch Joan Huydecoper van Maarseveen, door zijne manhafte taal bij den aanslag op Amsterdam in 1650 bekend, en die, zoo lang hij leefde, tot de bijzondere vrienden en vertrouwelingen van de Witt behoorde. Een Amsterdamsch

---

1) Balen, *Dordrecht*, 226.

2) *Proeve*, 2e uitg., I, 97, III, 73, 298.

3) Bilderdijk, *Geschiedenis*, XI, 261.

burgemeester en voorstander van den schouwburg als deze kan moeijelijk omtrent den dichterlijken arbeid van zijnen vertrouwden vriend in dwaling hebben verkeerd.

Menig Nederlandsch letterkundige der vorige eeuw stond even vast in 't geloof, dat de Raadpensionaris den Horace vertaald heeft, als Balthasar Huydecoper. Het reeds vermeld, zeer zeldzaam exemplaar van den eersten druk, thans in mijn bezit, heeft vroeger aan het Haagsche dichtgenootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt* toebehoord. De wijze, waarop het boekske is ingebonden, toont dat de leden van het dichtgenootschap het als een sieraad hunner boekerij beschouwden, niet om de dichterlijke waarde der vertaling, die in 't oog van taalzifters als zij niet groot kon zijn, maar om den grooten naam van de Witt.

Ook in onzen tijd zal geen onpartijdige die dichterlijke waarde zeer hoog schatten. De vertaling is getrouw; de verzen rollen meestal gemakkelijk, maar blijven in juistheid van uitdrukking, in bezielende kracht ver beneden die van het oorspronkelijke treurspel. Vooral dáár springt het gebrekkige der vertaling in het oog, waar het er op aankwam een dier geniale trekken weêr te geven, aan Corneille eigen, die thans nog, wanneer de tooneelspeler daarop den juisten nadruk legt, als een plotseling invallende donderslag, geheel eene schouwburgzaal electriseren. Zoo is bijv. het beroemde:

Que vouliez-vous qu'il fît contre trois? — Qu'il mourût.

in de vertaling aldus verwaterd:

Alleenigh tegens drien maer overigh.... Fylace,
Wat wout ghy dat hy deed? —
Altyt niet dat hy vlood,
Maer dat hy liever sigh gewilligh gaf ter dood.

Zeer veel betere regels waren uit het stuk aan te halen; maar toch dringt zich bij het lezen de overtuiging op, dat het de Witt voor zulk een arbeid aan meesterschap over de taal ontbrak. Even als aan ver de meeste Nederlandsche staatslieden

van zijnen en ook van veel lateren tijd, bleef beoefening der moedertaal hem vreemd. Men bewondert in zijne brieven en geschriften zijne schranderheid en gevatheid. Hij weet daarin altijd den toon aan te slaan, die strookt met zijn doel; hij kan evenzeer innemend en overredend, als scherp en bitter zijn; maar gekuischt, kernachtig is zijn stijl nooit, en zelfs bestaat bij hem geen zweem van poging om zich eene bepaalde schrijfwijze, eene vaste spelling eigen te maken [1]). Hij staat in dat opzigt achter bij enkele tijdgenooten, zooals, om Hooft en Huygens niet te noemen, den Amsterdamschen burgemeester Gillis Valckenier. Evenzoo mist men in zijne vertrouwelijke brieven de gedurige aanhalingen uit klassieke dichters, waarvan die van verscheidene aanzienlijke mannen uit zijn tijdperk overvloeijen. Tot zekere hoogte moge dit te verklaren zijn uit zijne bewonderenswaardige werkzaamheid, die hem dwong al het overtollige af te snijden; het getuigt toch ook van mindere ingenomenheid met het dichtrenwoord, althans in lateren leeftijd. Ware dit hem diep in de ziel gegaan, het zou nu en dan van zelf uit zijne vlugge pen gevloeid zijn.

Scheltema vond in een liederboekje, dat in de jeugd van de Witt, onder den titel *De Dordtsche kraam* het licht zag, minnedichten, met het woord *candide* geteekend, die hij, op vernuftig uitgedachte gronden, den aanstaanden Raadpensionaris meende te moeten toeschrijven. Zij missen, zegt hij, die bewegelijke losheid, zonder welke deze soort van verzen niet behagelijk zijn kan [2]). Wat daarvan zij laat zich door anderen niet beoordeelen. Het bedoelde liederboekje, dat Scheltema tijdens het schrijven van zijn werk reeds niet meer bezat, is spoorloos verdwenen. Sedert jaren hebben vermogende verzamelaars vruchtelooze pogingen aangewend om een exemplaar daarvan magtig

---

[1]) De gedrukte brieven van de Witt geven geen juist denkbeeld van zijne schrijfwijze. Zij zijn uitgegeven naar afschriften, door klerken vervaardigd, die, naar de gewoonte van vroegeren tijd, de woorden spelden, zooals hun dit in 't hoofd kwam, zonder op het oorspronkelijke te letten.

[2]) *Geschied- en letterkundig mengelwerk*, IIIc, 115, 119.

te worden. Ook de schrijver dezer regelen deed daarvoor vergeefsche moeite. Hij troost zich met de gedachte, dat, moge de vroegere rijmelarij van Johan de Witt verloren zijn gegaan, een tot nu toe naauwelijks ontgonnen schat van allerlei brieven van en aan den uitstekenden man bewaard is gebleven, en dat op de uitgave dezer brieven, die op hem en zijnen tijd een nieuw licht werpen, meer uitzigt bestaat dan immer te voren [1].

September 1863.

---

[1] Dat uitzigt is thans weder vervlogen. Januarij 1872.

WENDELA BICKER [1].

I.

DE BRUILOFT.

Den 16den Februarij 1655 ging van het deftige huis, dat Mevrouw de Weduwe Bicker op de Keizersgracht te Amsterdam bewoonde, een vrolijk feestgedruisch uit. Al had het voor de burgers der wereldstad verholen kunnen blijven, dat hier heden bruiloft werd gevierd, de met maagdepalm bestrooide stoep, de groenende eerepoorten in voorhuis en gang, de toevloed van sierlijk of prachtig uitgedoste gasten en de van buiten zigtbare toebereidselen tot het feestmaal zouden het aan iederen voorbijganger hebben verkondigd. Zelfs het gemeen of ten minste de langs de straat rondzwervende jeugd had eenen, hoewel zeer flaauwen voorsmaak van het feest genoten; want toen de jonggehuwden, niet in het echt Amsterdamsche sleedje met het opgepronkte paard, maar in Mevrouw Bickers karos, waarvoor twee fiere rossen draafden, uit de kerk terugkeerden, was een regen van bruidsuiker, met loovertjes en

[1]) De niet van elders bekende bijzonderheden in dit stukje zijn aan bijzondere brieven ontleend, die in het Rijksarchief te 's Gravenhage berusten, en waarvan de bewaarders van dien historischen schat mij met hunne gewone bereidwilligheid kennis hebben laten nemen.

kleine geldstukjes vermengd, neêrgedaald op den wachtenden volkshoop, en was er bij het grabbelen met verbittering gestreden om 't bezit dier in het slijk weggeworpene kleinigheden. Zoo wilde het de voorvaderlijke gewoonte, waaraan destijds niemand te Amsterdam zich vermogt te onttrekken; zelfs zij niet, die in aanzien en rijkdom daar geene meerderen kenden. Tot de zoodanigen behoorde onbetwistbaar de hier bedoelde Weduwe van Johan Bicker Gerardszoon. Zelve uit het burgemeesterlijk geslacht van de Graef gesproten, had zij zich door haar huwelijk aan de Bickers verbonden, die tegen het midden der zeventiende eeuw toongevers in de Amsterdamsche raadzaal en tevens steunpilaren van de Amsterdamsche beurs mogten heeten. Prins Willem II had een geheel heir noodig gehad, om de twee vermaarde broeders van dien naam van het kussen te stooten; maar na zijnen dood was de invloed der familie op de zaken van stad en land weder even groot als te voren. Voortdurend beschaduwde, om met Vondel te spreken, de vlag der Bickers den grooten oceaan: alle zeeën werden van voor hun handelskantoor bevrachte, rijk geladene schepen doorsneden,

Die 's werelds gouden oogst in Hollands boezem sleepten.

Toen naauwelijks twee jaren geleden, Johan Bicker Gerardszoon, in den bloei zijner jaren, aan gade en kinderen werd ontrukt, was hij, even als vroeger zoo velen zijner stamgenooten, regerend Burgemeester van Amsterdam. Hard was de slag voor de Weduwe, die met een aantal kinderen achter bleef; maar zij bezat ten minste den troost van niet onder de ongelukkige huismoeders geteld te kunnen worden, die te gelijk met den dood des echtgenoots kommer en gebrek de sombere woning zien binnentreden. Niets was sedert in de levenswijze van Mevrouw Bicker en hare kinderen veranderd. Menig jongelingshart klopte sneller, als het rijtuig hem voorbijrolde, waarin de moeder met hare vijf bloeijende dochters gezeten was; menig jeugdig Amsterdammer verwenschte dan

zijn stand of zijne bezigheden, die hem verboden de juffers naar de Beverwijk te volgen, waar zij op het buitengoed der familie een deel van het schoone jaargetij doorbragten. Aan minnaars ontbrak het de juffers niet, en zij zelven toonden zich niet uitermate weêrbarstig, als een vermogend of aanzienlijk Amsterdammer naar hare hand dong. Eerst was er eene met Jacobus Trip gehuwd. Later, en wel slechts weinige maanden geleden, eene andere met Jean Deutz, een handelaar, die voor eene onderneming, waaraan een half millioen gulden hing, niet terugdeinsde [1]). Thans was de derde, Wendela geheeten, aan de beurt. Daar zat zij, het achttienjarige meisje, aan den bruiloftsdisch, in een damastzijden gewaad, duurzaam genoeg om ongeschonden tot een volgend geslacht te kunnen overgaan, met het juweelen bruidskroontje op het hoofd, met nedergeslagene oogen en gloeijende wangen, als of zij zich schaamde de koningin van het feest te zijn!

Eene jeugdige bruid is altijd schoon en belangwekkend, al heeft de natuur, gelijk met Wendela Bicker het geval was, hare geene zeer schitterende gaven toebedeeld. En toch durven wij de gissing wagen, dat bij dit feest de bruidegom oneindig

---

[1]) De Witt wist in 1664 door zijnen invloed op den Spaanschen ambassadeur te verwerven, dat zijn zwager Deutz, die hem daartoe had aangezocht, de levering verkreeg van het kwikzilver, waaraan Spanje voor zijne Mexicaansche zilvermijnen behoefte had. De levering bestond jaarlijks in 2000 vaatjes, ter waarde van vijf tonnen gouds. Deutz berekende zijne provisie op *f* 20,000 's jaars. De bijzonderheid verdient voor de vergetelheid te worden bewaard, omdat zij op nieuw bewijst, dat de schitterende bloei van den Amsterdamschen wereldhandel ook aan elders heerschende traagheid of onverschilligheid te danken was. Spanje, in plaats van het naar Amerika bestemde kwikzilver zelf uit Dalmatie te doen aanbrengen, gebruikte daarvoor de tusschenkomst van een koopman te Amsterdam! Deutz was ten gevolge van deze handelsonderneming genoodzaakt, voortdurend aanzienlijke sommen aan de bank van Venetie over te maken. Zoo de Witt bij de aanbeveling van zijn zwager eenigzins verder is gegaan dan de kieschheid toeliet, werd hij daarvoor hard gestraft. Juist toch deze speculatie gaf in 1672 zijne vijanden aanleiding tot de geheel ongegronde beschuldiging, dat hij een deel van zijn vermogen bij de Venetiaansche bank in veiligheid had gebragt.

meer dan de bruid de aandacht der talrijke gasten tot zich trok. Hij was een reeds dertigjarig man, zeer rijzig van gestalte en krachtig van ligchaamsbouw. Zijne kleedij was eer statig en deftig, dan sierlijk en naar bruidegomswijze opgepronkt. Met de vrijmoedigheid, die de jaren, het verkeer in de wereld en het gevoel van verstandelijke meerderheid geven, zag hij om zich heen. Niets gedwongens of stijfs heerschte in zijne bewegingen: men kon het hem aanzien, dat hij in alle mannelijke ligchaamsoefeningen bedreven was. Schranderheid sprak uit den opslag zijner groote, levendige oogen, en zijne zware bruine lokken, op voorhoofd en kruin vaneen gescheiden, golfden te weêrszijden niet onbevallig over de breede schouders. Nogtans was zijn voorkomen alles behalve innemend. Men behoefde hem slechts eenmaal te zien, om zich voor altijd den indruk der scherpe hoeken van zijn gelaat, vooral ook van den sterk gebogen neus, in 't geheugen te prenten. Een Lavater zou ongetwijfeld uit 's mans ongewone wezentrekken arbeidzaamheid, heerschzucht en zeldzame geestkracht gelezen hebben, of ook misschien tusschen zijne physionomie en die van Prins Willem III een flaauwen zweem van gelijkenis hebben opgemerkt. Indien deze gelijkenis werkelijk bestond, mogt zij wel een zeldzaam spel des toevals heeten; want de man, die den 16den Februarij 1655 in het huis op de Keizersgracht bruiloft vierde, stond tot den Prins, toen nog een knaapje, van wien niemand wist wat hij eenmaal worden zou, in eene zeer bijzondere betrekking. Het was de betrekking van uit edele gevoelens voortgesproten, maar diep gewortelden, onuitdoofbaren haat. De verheffing van den Prins tot de waardigheden zijner roemruchtige voorouders was het schrikbeeld, dat dezen feestvierenden bruidegom reeds sedert verscheidene jaren rusteloos vervolgde en waartegen hij zijn leven lang met onwrikbare hardnekkigheid strijden zou, tot hij ten laatste in en door dien strijd jammerlijk onderging. Die bruidegom toch — wie heeft het niet reeds geraden? — was niemand anders dan de Raadpensionaris Johan de Witt, wien zijne tijdgenooten de wijsheid van Holland

heetten en aan wiens beeld de onpartijdige geschiedenis voor altijd eene eerste plaats in de rij der groote staatslieden heeft toegewezen.

Ligt stelt deze of gene onder mijne lezers zich voor, dat Johan de Witt zelfs op zijn bruiloftsfeest den ernst des staatsmans niet geheel heeft kunnen verloochenen. Misschien beklaagt men de arme, bijna kinderlijke Wendela Bicker, die in dat geval met een neêrgedrukt, van angstig voorgevoel vervuld gemoed den gewigtigsten dag haars levens zou hebben doorgebragt. Zulk een vermoeden zou echter, naar onze overtuiging, ongegrond zijn. Johan de Witt had, ja, een goed deel van die hooghartigheid en stroefheid overgeërfd, waardoor zijn vader allen, die hem niet behaagden, van zich stiet. Maar als de Raadpensionaris zich onder vertrouwde vrienden of op een vrolijken maaltijd bevond, verdween die onaangename buitenzijde van zijn karakter. *Il y a toujours de l'universalité dans le génie*, zegt Mevrouw de Stael. Dezelfde man, die van den vroegen morgen tot den laten avond in zijn kabinet kon arbeiden, zonder zweem van vermoeijenis te vertoonen of zich zelfs het gebruik van eenige versnaperingen te veroorloven; die, hoe de last der staatszorgen hem ook drukte, genoeg helderheid van hoofd behield, om in zijne uitgewoekerde vrije uren naar nieuwe ontdekkingen op het gebied der hoogere wiskunde te streven, betooverde bij feestelijke gelegenheden al de aanwezigen door zijn welig vernuft, muntte in de reijen der dansenden uit, liet zich op meer dan een muzijk-instrument hooren, of gaf zelfs wel eens een door hem vervaardigd minnedichtje ten beste. Dit laatste zal hij thans wel niet gedaan hebben. Aan verzen mogt het op eene oud-Hollandsche bruiloft nooit ontbreken; maar de bruidegom liet zich in den regel niet hooren. Daarenboven zou men den dichter, die bij dit feest opstond om iets middelmatigs voor te dragen, zeer vermetel hebben kunnen noemen. De bruiloft toch van den Raadpensionaris en de edele juffer Wendela Bicker werd door een gedicht van den ouden Vondel, zijner en zijn onderwerp waardig, verheerlijkt. Met

krachtige trekken schilderde daarin de Vorst onzer dichteren den bekwamen staatsman, die in 't opgaan zijner jaren, onwrikbaar als eene rots, bekoord door niemands gunst, verschrikt door niemands haat, aan 't roer van den vrijen Staat stond, nog onlangs door zijn beleid aan den bloedigen Engelschen oorlog een einde had gemaakt, en thans zich verheugde in den herboren bloei van zijn dierbaar vaderland. Mij dunkt, de borst van Johan de Witt moet bij het aanhooren dier schoone verzen hooger hebben geklopt. Ook de bruid heeft zeker niet zonder ontroering zich door den dichter den pligt hooren voorhouden, om voor zulk een man „een stut en minnelijken troost" te zijn en hem, wanneer hij vermoeid van den arbeid of van de worsteling in den raad tot haar kwam, door vriendelijken omgang het gemoed te verkwikken.

Maar op de oud-Hollandsche bruiloften werd gewoonlijk elke ernstige indruk spoedig door allerlei jokkernij uitgewischt. Wie weet, of bij de tegenwoordige niet de zonderlinge heilbede van Jacob Cats, die ook tot deze twee jonggehuwden was gerigt: „Ik wensch, dat gij malkanderen tot flenters [flarden] moogt verslijten," rijke stof tot boertige commentariën opleverde! Wie weet, of men, in weerwil der tegenwoordigheid van verscheidene leden der stadsregering, de vrijheid niet zoo ver dreef van een onlangs door de Amsterdamsche burgervaderen uitgevaardigd edict te bespotten! Weinige weken geleden namelijk (den 29sten Januarij 1655) was, op aandrang van den beroemden geneesheer Nicolaas Tulp, te Amsterdam eene keur tegen de overdaad op bruiloften en maaltijden uitgevaardigd; welke overdaad thans, nu het den lande zoo wel ging, schroomelijk toenam. Daarbij was onder anderen ook bepaald, dat bij een bruiloftsmaal op het tweede geregt geene gentillessen en geen gegoten suiker mogten worden opgezet. Maar men was, ten minste in de hoogere kringen, gewoon, dergelijke verordeningen slechts in zoo ver na te komen als men dit goedvond, en zich aan de bedreigde geldboeten niet te storen. Ieder vroeg niet wat de wet veroorloofde, maar wat het gebruik medebragt. Toen het nog slechts het aanteeken-

maal, niet de bruiloft van Johan de Witt gold, schreef hij aan zijnen aanstaanden schoonbroeder Deutz: „Dewijl ik, „bij foute van experientie, zeer onkundig ben van 't geen mij „in zoodanige gelegenheid, inzonderheid *naar de manier*, *binnen* „*de stad van Amsterdam gebruikelijk*, staat te bezorgen, zoo „bidde ik bij dezen zeer gedienstelijk, dat UEd de moeite gelieve „te nemen van mij daarvan door een letterken te verwittigen, „inzonderheid ten reguarde van die zaken, die voor den solem- „nelen dag moeten gereed wezen, 't zij van wijn, van suiker, „van hypocras, en generalijk van al 't geen bij UEd. onlangs „in gelijke gelegenheid besteld is geworden." — De verbodene vrucht smaakt zoet: en de gentillessen en gegoten suiker, die zeer zeker op het nageregt der bruiloft van Johan de Witt prijkten, zullen wel door de talrijke gasten vrolijk en zonder wroeging genuttigd zijn. Misschien werd het straks vermelde edict tegen de overdaad te dezer gelegenheid nog in een ander opzigt overtreden. Het verbood den bruidegom om bij het huwelijk voor eene grootere waarde aan juweelen aan zijne bruid weg te schenken, dan op dat tijdstip het twintigste deel van zijn persoonlijk vermogen bedroeg. Het verbod was verstandig en noodzakelijk: onze voorvaderen, in den gewonen loop van het huisselijk leven zoo spaarzaam en naauw berekenend, waren tot verkwistens toe mild, als het een dier groote feestdagen gold, die den ingang van een nieuw levenstijdperk kenmerken. Maar hoe groot moest de verzoeking niet zijn, om de willekeurig gestelde grens te overschrijden! Welk bruidegom toch kan angstvallig de waarde van 't geen hij bezit becijferen, als het er op aankomt om zijnen grootsten schat eere aan te doen, om de uitverkorene zijns harten op te tooijen en te doen schitteren op den zoo lang met onbeschrijfelijk ongeduld verbeiden bruiloftsdag! Dat Cornelis de Witt voor zulk eene verzoeking bezweken zou zijn, kan men met eenig vertrouwen beweren. Zucht tot uiterlijke praal behoorde tot zijne kenmerkende karaktertrekken, en er is nog een blijk voorhanden, dat hij zich, door het koopen van juweelen voor zijne huisvrouw,

gedurende de eerste jaren van zijn huwelijk in geldelijke beslommeringen wikkelde. Maar mag men van Johan de Witt, in verstandelijke gaven zoo oneindig ver boven zijnen broeder verheven, iets dergelijks veronderstellen? Als de ondervinding van alle eeuwen niet geleerd had, dat de liefde ook den schranderste tot dwaasheden verleidt, zouden wij het niet wagen. En verliefd zal de Raadpensionaris wel geweest zijn, al moge ook oorspronkelijk staatkundige berekening aan de keus zijner gade niet geheel vreemd zijn gebleven. Door zich aan eene Amsterdamsche burgemeesterlijke familie, als die der Bickers, te verbinden, werd zijn staatkundige invloed aanmerkelijk uitgebreid en versterkt. Vóór hij aan de goede Wendela de hand bood, had hij dan ook aan de dochter van eenen anderen Amsterdamschen burgemeester, den reeds genoemden Nicolaas Tulp, het hof gemaakt, en wel zoo openlijk, dat zijne tegenwoordige bruid zeer goed wist, de eerste jonge maagd niet te zijn, die „de wijsheid van Holland" betooverd had.

Verre is het van ons, door het gezegde iets te willen afdingen op den lof, door Temple en andere tijdgenooten aan Johan de Witt, ter zake van den eenvoud zijner levenswijze, toegezwaaid. Integendeel is wat zij daaromtrent aangeteekend hebben, nog met een paar kleine trekken aan te vullen. Toen Johan de Witt in 1653 tot Raadpensionaris van Holland was verheven, moest hij zich voor goed te 's Gravenhage vestigen: tot dien tijd toe had hij, als Pensionaris van Dordrecht de Staten-vergadering komende bijwonen, in het logement dier stad op den Vijverberg zijn intrek genomen. Daarvoor nu riep hij de hulp in van zijne oudste zuster Johanna, de echtgenoote van van Beveren, en die schrandere, achtenswaardige vrouw was hem dadelijk ten dienste. Er werd een huis in het Westeinde gehuurd, en door de zorg van Johanna van huisraad voorzien. Dat huisraad werd echter geenszins naar de nieuwste mode in het toen betrekkelijk reeds zoo weelderige 's Gravenhage vervaardigd; maar uit Dordrecht daarheen overgescheept. Van uit die stad bleef Johanna de Witt de kleine huishouding van haren broeder naauwgezet

gade slaan, stond, als het een of ander, b. v. tafellinnen, ontbrak, dit gaarne uit eigen voorraad af, en kwam, telkens als zij meende, dat daaraan behoefte bestond, naar 's Hage over, om de huisselijke zaken in het regte spoor te houden. Geheel in den geest van eene echt-Hollandsche huismoeder, had zij, almede te Dordrecht, voor haren broeder eene vertrouwde dienstmaagd opgespoord en deze overgezonden. Over die dienstmaagd nu schreef zij den 2den Augustus 1654 aan Johan de Witt: „Mijn l. man heeft mij gezegd, toen ZEd. „laatst uit den Hage kwam, dat Lysbet, UEd. dienstmaagd, „niet genegen zou zijn te blijven, overmits het werk haar te „zwaar viel en dat moei de Veer meende, dat men niet wel „eene meid zou kunnen krijgen, die het alleen bekwamelijk zal „doen;... maar mij dunkt, indien UEd. met Lysbet wel gediend „zijt, dat men die dan best zou houden en eene andere daarbij, „ofte een dag ter week een hulp te stellen, overmits ik meene „dat Lysbet zekerlijk trouw is en bezorgd, waaraan voor UEd. „zeer veel gelegen is, en waarom men wel eenige kleinigheden „over 't hoofd zou mogen zien." — De Raadpensionaris van Holland leefde dus, zoo lang hij nog ongehuwd was, met ééne enkele dienstmaagd, en aarzelde blijkbaar om een tweede daarbij te nemen. Dat deed hij in een tijdperk, toen door de vreemde gezanten, met wie hij dagelijks in aanraking kwam, het bezit van een geheelen sleep van dienaren en lakkeijen eene onmisbare weelde werd geacht. Zoo spaarzaam en eenvoudig leefde een man, wien Lodewijk XIV, indien hij hem daarvoor tot het gewetenloos bevorderen zijner belangen had kunnen overhalen, gaarne honderd duizenden livres zou hebben geschonken! Maar Johan de Witt was voor niets en voor niemand veil. Toen hij stierf liet hij aan zijne kinderen geen onaanzienlijk vermogen na; maar de oorsprong van elken penning kon hij regtvaardigen. Ook in dit opzicht vond men, wat ook de laster mogt verbreiden, in zijne papieren niets dan eerlijkheid.

Doch keeren wij nog een oogenblik tot 's mans bruiloft

terug, en slaan wij een blik op de talrijke gasten, in de ruime feestzaal aangezeten. Op het schitterendst werd aan dezen disch door de bloedverwanten der bruid de Amsterdamsche handelstand vertegenwoordigd. Meer dan één koopman behoorde onder de feestvierenden, die gewoon was zijne winsten slechts bij duizenden te berekenen, en wiens naam, als het op geldzaken aankwam, evenzeer te Venetie, te Genua of in de Levant geëerbiedigd werd, als op de Amsterdamsche beurs. Zoo deze gasten zelven in hunne kleedij nog veel van den voorvaderlijken eenvoud behouden hadden, dan getuigden toch de Brabandsche kanten en de edelgesteenten, waarmeê hunne vrouwen zich hadden opgepronkt, van toenemende weelde. De genoodigden uit naam des bruidegoms waren meer van gemengden stand; want Johan de Witt had niemand te huis gelaten, aan wien hij door naauwe familie- of vriendschapsbanden verknocht was. Zoo zaten hier aan dezelfde tafel een staatsman als Hieronymus van Beverningk, die den vrede met Engeland had helpen sluiten en het toch niet beneden zich achtte, speelnoot op de bruiloft van zijn vriend te zijn, en Jonker Jan van Sijpesteyn, die, hoewel tot eene der oudste familiën van het land behoorende, maar een eenvoudig soldaat was in de lijfwacht der Heeren Staten; — de griffier van den Hoogen Raad M^r^. Johan Coenen en de Haagsche advocaat van den Andel, aan wiens huis de Witt zich drie jaren achtereen in de regtspraktijk had geoefend; — leden van den oudraad te Dordrecht, en — zonderling genoeg — de auditeur van rekeninge bij Z. H. den Prins van Oranje, M^r^. Maarten Persijn. Niet de minst gelukkigen onder de gasten waren zeker de advocaat Cornelis Fannius en zijne gade, die zelven eerst weinige dagen te voren waren gehuwd, en daarom te meer zich verheugden, dat de Witt, aan wien zij beide zeer naauw verbonden waren, het doel zijner wenschen had bereikt.

Ongetwijfeld liep de bruiloft vrolijk ten einde; en toch, wat wolk van zwaarmoedigheid zou neêrgedaald zijn op het gelaat van de meesten der feestvierenden, als — gelijk men zegt,

dat eenmaal, bij het naken der Fransche omwenteling, in een kring van vertrouwde volgelingen van Lodewijk XVI en zijne gemalin, plaats greep — hier iemand had kunnen binnentreden, die met ernstigen blik, zonder iets te verbloemen, aan ouden en jongen verkondigde, wat hun volgend levenslot zou zijn! Wat ontzetting zou allen hebben aangegrepen, als zulk een van profetischen geest bezielde, den bruidegom en zijn broeder in de verte gewezen had op het groene zoodje te 's Hage, met al de daaraan verknochte ijsselijkheden! Misschien zou Johan de Witt zelf zich nog het minst ongeloovig hebben getoond; want vroeg reeds was het hem voorspeld, dat hij zijn eigen dood niet sterven zou; eene voorspelling, zamenhangende met het volksvooroordeel van den bedachtzamen Hollander, dat het met hem niet goed eindigen kan, die al te zeer uitsteekt in gaven des geestes en daardoor eene al te hooge vlug neemt. Maar hoe zou de ernstige, sombere vader twijfelend het hoofd hebben geschud, als hem ware toegeroepen: „Gij „zult, als tachtigjarig grijsaard, den roem van uw leven, „uwe beide zonen, smadelijk zien vallen; gij zult zelf het „moordgebrul hooren der wreedaardige volksmenigte, die hen „opoffert aan hare toomelooze woede; gij zult zelf, te midden „van den ondergang der staatspartij, waarvoor gij gedurende „eene lange reeks van jaren hebt geijverd, moeten vlugten en „u schuil houden als een misdadiger, en toch zult gij blijven „leven, denken en besef behouden van hetgeen er met u „gebeurt!" — Minder vreesselijk zou de voorzegging geklonken hebben voor de andere gasten, en toch zou ook onder hen menigeen zijn geweest, die de waarheid voor dwaze spotternij gehouden had. Of zou de glimlach des ongeloofs zich niet op het gelaat van van Beverningk hebben vertoond, als hem ware toegevoegd: „Gij, die pas den vrede met Engeland hebt „helpen sluiten; die daarbij, zoo veel in u was, hebt mede- „gewerkt, om den eenigen telg van den Oranje-stam voor „altijd van de waardigheden zijner voorouders verwijderd te „houden, zult, lang voor uwe loopbaan ten einde is, tot de

„ ijverige medestanders van dienzelfden Oranje-vorst behooren „ en in zijne verheffing het heil van uw vaderland zien!" — Zou niet aan Fannius, altijd zoo naauw met de de Witten bevriend, eene siddering over 't lijf zijn gegaan, als men hem voorspeld had, dat hij, tot lid van het Hof van Holland opgeklommen, slechts door een toeval ontheven zou worden van den allerpijnlijksten pligt, om regt te spreken over den Ruwaard Cornelis de Witt, als deze zich tegen de beschuldiging van eenen aanslag tot vorstenmoord zou moeten verdedigen, en in tegenwoordigheid zijner regters op de pijnbank zou worden uitgerekt? — Aan enkelen uit den kring zou zeker het hart van vreugde hebben geklopt, als zij te weten gekomen waren, welke gulden dagen de toekomst voor hen in haren schoot verborgen hield. Met trotschen moed zou b. v. Jonker Jan van Sijpesteyn rondom zich hebben gestaard, als hem de zekerheid was gegeven, dat hij niet enkel tot veel hoogeren rang zou opklimmen, maar daarenboven eenmaal eene der hier aanwezige juffers Bicker, naar wier bezit zoo menig Amsterdamsch jongeling smachtte, zijne gade zou kunnen noemen.

Maar wat zou de voorspellende genius, dien wij in onze verbeelding de bruiloftszaal binnenleidden, aan de koningin van het feest, aan Wendela Bicker, hebben verkondigd? Zou haar lot, als echtgenoote van Johan de Witt, benijdenswaardig of te beklagen zijn? Zou zij, zoo als Vondel haar toezong, voor haren gemaal een stut en minnelijke troost wezen? Iets, al is het dan slechts weinig, is ter beantwoording dezer vragen bij te brengen.

II.

HET HUWELIJK.

Daar is alle reden om te gelooven, dat Wendela Bicker voor Johan de Witt de beste huisvrouw geweest is, die hij zich wenschen kon. Die overtuiging heeft voor den beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis iets troostrijks. Het lot van een hooggeplaatst staatsman, die met al de krachten van zijn geest aan het heil van zijn land arbeidt, is gewoonlijk meer te beklagen, dan te benijden: tegen enkele dagen van zegepraal en zelfvoldoening staan maanden en jaren vol afmattende zorg en teleurstelling over. Allereerst was dit met Johan de Witt het geval, wiens staatkundig leven eene lange worsteling kan genoemd worden met den stroom, waardoor hij ten laatste overstelpt werd, en die van den aanvang zijner loopbaan af, niet geheel buiten zijne schuld, oneindig meer gehaat werd dan bemind. Ongetwijfeld drukte hij zijne innigste overtuiging uit, toen hij in 1665, bij eenen brief, bestemd om zijne gade over zijn afzijn te troosten, en met opzigt tot de gevaren, waaraan hij zich op 's lands vloot ging blootstellen, op te beuren, haar toeriep: „Wees mijnenthalve niet bekommerd, „maar zijt verzekerd, dat het mij in leven en sterven altijd zal „welgaan, *en in 't laatste geval oneindig beter dan in 't eerste*". Maar daarom ook is de wetenschap niet onverschillig, dat, te midden van de staatsstormen, die rondom het hoofd van den Raadpensionaris loeiden, in zijne woning vrede, rust en liefde heerschten.

In de brieven, die van Wendela Bicker bewaard zijn gebleven, doet zij zich kennen als eene zachte, aan haar gemaal teederlijk gehechte vrouw en tevens als eene zorgvuldige huismoeder. Door niets kenmerken die brieven zich echter meer, dan door innemende bescheidenheid en nederigheid. De Witt noemt ergens, van zijne gade sprekende, haar „mijne lieve en waarde

huiscommanderesse"; maar zeer zeker moet dit laatste woord, dat de Raadpensionaris trouwens wel schertsende zal hebben neêrgeschreven, hier niet in al de strengheid zijner beteekenis worden opgevat. Integendeel blijkt uit alles, dat Wendela haren echtgenoot niet enkel hoogachtte en liefhad, maar bijna als een halven God vereerde. Niet zelden noemt zij zich, kennelijk in vollen ernst, „uwe onwaardige huisvrouw." Telkens geeft zij de vrees te kennen, dat „haar onnoozel schrift" de aandacht van haar door zoo veel gewigtiger zaken afgetrokken echtgenoot niet waard zal zijn; ofschoon zij er dan ook wel bijvoegt, dat zij hem tot zulk eene kleinachting niet in staat keurt. Eens schrijft zij de woorden: „wat ik vermag" onder hare handteekening, om daardoor verschooning te verzoeken voor het schrift en den stijl van haren brief, die werkelijk vrij veel te wenschen overlaten. Toen in 1666 de Witt zich, ten gevolge van zijne bemoeijenissen ten nutte van 's lands zeemagt, voor langeren tijd van huis moest verwijderen, liet hij de goede Wendela in eenen hoogzwangeren toestand achter. Het afzijn van den gemaal viel haar daardoor te pijnlijker; maar verre was zij er daarom af van zich bitter te beklagen over haar lot. Integendeel schreef zij in dien tijd de volgende regelen aan de Witt, die bijna eene kinderlijke onderwerping ademen: „Zoo dadelijk komt mij ter hand UEd. missive, die „ik wel wenschte dat van te huis komen gesproken had; doch „als het niet anders is en kan zijn, zoo zal ik mij zeer wel „tevreden houden, alzoo ik mij gelukkig achte een man te „hebben, die den dienst van het vaderland voor particuliere „affaires laat gaan, en ik heb groote reden, om mij daar wel „in tevreden te stellen. Hope ook UEd. nooit van mij anders „en zult hooren; alhoewel dat ik veel zwakheden en nog „veel meer gebreken hebbe, zoo hope ik dat ik het ontijdig „verlangen naar uwe overkomste zal te boven komen en mij „in alle voorvallende zaken gerust houden, hetwelk ik meer „en meer van u geleerd hebbe."

De aangeduide verhouding tusschen Wendela en haren

echtgenoot laat zich gemakkelijk verklaren. Als achttienjarig meisje had zij haar lot voor altijd verbonden aan dat van een man, twaalf jaren ouder dan zij, in den kring, waar zij zich bewoog, als een wonder van schranderheid en als een uitstekend patriot vereerd en gehuldigd, overal elders ontzien en gevreesd; aan dat van een man, gewoon de gemoederen van anderen te kneeden als was: — hoe zou zij, het zwakke meisje, zich geheel hebben weten te onttrekken aan een neêrdrukkend gevoel van minderheid, verheven hebben kunnen blijven boven eenen overheerschenden invloed, waaraan de rijkstbegaafde mannen van dien leeftijd zich niet wisten te onttrekken? Daarbij kwam nog, dat Wendela in geen opzigt bijzonder uitblonk. De opvoeding der juffers Bicker schijnt, gelijk het meer met rijke erfdochters gaat, eenigermate verwaarloosd geweest te zijn. Zij staken in verkregene kundigheden ongunstig af bij de zusters van de Witt, die in onzen tijd op den twijfelachtigen eernaam van *savantes* aanspraak hadden kunnen maken. Ook heerschte in het huis van Mevrouw Bicker een geheel andere toon, dan in dat van den ouden de Witt, waar alles ernst en degelijkheid ademde. „Wat „aangaat onze overkomst," schreven twee der zusters van Wendela eens aan den Raadpensionaris, „zoude nog niet „kunnen wezen, alzoo wij tegenwoordig met *masoeur* Trip in „de Wijk nog iets te doen hebben, *en voort te Amsterdam* „*ter kermisse, want wij der geen verzuimen, alzoo UEd. dat* „*wel bekend is, dat wij zeer gaarne bij de vreugd zijn.*" Noch Johanna, noch Maria de Witt zou zich zulk een schier ligtvaardig gezegde hebben veroorloofd.

De Ruwaard de Witt kan, naar onze overtuiging, in geen enkel opzigt met den Raadpensionaris op ééne lijn worden gesteld. Maar ook wat hun huisselijk verkeer betreft, heerschte tusschen de beide broeders een kenmerkend verschil. In een der gewigtigste oogenblikken zijns levens, toen men hem de medewerking tot herroeping van het eeuwig edict trachtte af te dwingen, bukte Cornelis de Witt voor den invloed zijner

echtgenoote, offerde hij aan hare tranen de steilheid zijner beginselen op. Minder algemeen is het bekend, dat dezelfde Ruwaard het aanbod, hem door zijnen broeder gedaan, om 's lands Staten op de vloot te gaan vertegenwoordigen, die den trotschen Brit tot in zijne hoofdrivier zou gaan bestoken, niet durfde aanvaarden, dan na de toestemming zijner gade verkregen te hebben; en toch gold het hier een togt, die een glans van heldhaftigheid over zijn naam zou werpen. Johan de Witt heeft meer dan ééne ruim zoo gevaarlijke zending vervuld, maar er is niet het minste blijk voorhanden, dat hij bij het aanvaarden daarvan iets anders raadpleegde dan zijn gevoel van pligt en vaderlandsliefde. In den ochtend van den noodlottigen 20sten Augustus 1672 smeekte de teêrgeliefde oudste dochter van Johan de Witt hem onder een vloed van tranen om zich niet aan de woede der opgeruide volkshoopen bloot te stellen; zij bezwoer hem, om zich zelven en om zijne kinderen te denken; maar, zegt een tijdgenoot, zij kon op zijne onverzettelijke standvastigheid niets verwinnen: met opgeheven hoofde ging hij zijn noodlot te gemoet.

Men zou onze bedoeling miskennen, zoo men uit het gezegde opmaakte, dat in onze schatting Wendela Bicker niet dan slaafsche vrees voor haren gemaal koesterde. Integendeel komen in hare brieven meer dan eens gezegden voor, die alleen uit een van teedere huwelijksliefde overvloeijend harte kunnen zijn voortgekomen. „Ik hoop," schrijft zij in Junij 1665, toen alweder de zorg voor 's lands zeemagt de Witt naar Texel had gedreven, „dat UEd. in het schrijven niet en zult nalaten. „Nu ik uw vriendelijk gezigt moet derven, zoo is het mij een „groot vermaak, nog uwe hand te mogen zien. Ik heb zorge, „dat UEd. al te veel moeite daar hebt. Hope UEd. u zelven „zoo veel zult sparen als het mogelijk is en doch uit allen „perijkel houden." Op een anderen tijd, terwijl zij zich bij hare familie te Amsterdam bevond en de Witt te 's Hage was achtergebleven, eindigt zij eenen brief, vol kleine huisselijke mededeelingen, met het volgend naschrift: „Laat UEd. wat

„wel tracteren. En houd uwe belofte van 's ochtends wat te „ontbijten, want het heel gezond is." De trek is karakteristiek: een met zorgen en bezigheden overladen staatsman, die zich den tijd niet gunt om een ontbijt te nuttigen, en wien zijne teederminnende gade door vriendelijk vermaan van die slechte gewoonte tracht af te brengen; eene vrouw tevens, die de vrees niet kan verbergen, dat haar echtgenoot, gedurende haar afzijn, minder goed aan zijne eigene tafel onthaald zal worden, dan wanneer zij met al de zorgvuldigheid eener echt-Hollandsche vrouw het oog over de kleine huishouding laat gaan!

Zulk eene zorgvuldige huismoeder was Wendela Bicker ongetwijfeld. Zij bragt, als door een gelukkig instinct gedreven, het hare toe tot het verdienen van den lof, door Temple aan het huis van Johan de Witt toegezwaaid, waar, ook toen hij ten top van aanzien was geklommen, burgerlijke eenvoud en spaarzaamheid bleven heerschen, de tafel nooit meer voorzien was, dan voor het gerief van het huisgezin of van een enkelen vriend gevorderd werd en één mannelijke bediende den geheelen stoet des meesters uitmaakte; een dienstknecht, die voor allerlei huisselijk werk gebruikt werd en alleen als de Raadpensionaris statiebezoeken had af te leggen, een eenvoudigen liverei-rok aanschoot. In de brieven van Wendela ontbreekt het niet aan bewijzen voor deze hare huisselijke deugden, en er zijn daaronder, die onwillekeurig doen glimlagchen. „Gelieft toch eens," schrijft zij ter gelegenheid van eene korte afwezigheid, aan den Raadpensionaris, „in de kamer te gaan, daar het nieuwe „ledikant staat en te zien of de gordijnen al toe zijn: anders „zou het ledikant verbleeken." Elders zegt zij: „Laat Jan" — zeker de reeds vermelde eenige dienstknecht — „den tuin ter „dege schoon maken; want hij anders niet veel te doen en heeft."

Wendela Bicker schonk aan haren echtgenoot acht kinderen, waarvan er drie kort na de geboorte stierven, maar de overigen in volwassen leeftijd eer deden aan den naam, dien zij droegen. Inzonderheid was dit het geval met de oudste dochter Johanna, die de beide ouders liefhadden als hunnen

oogappel en wier opvoeding Johan de Witt met dezelfde onvermoeide zorg behartigde, als de belangen van zijn vaderland. Wicquefort, die deze dochter in haren prillen leeftijd gekend had, roemt hare schanderheid en vroegtijdige ontwikkeling zeer. Enkele bewaard geblevene brieven van hare hand, als tienjarig kind geschreven, bewijzen, dat hij niet te veel zegt, en tevens, hoe zeer vader en moeder aan de lievelinge gehecht waren.

Nog één trek ontbreekt aan deze vlugtige schets. Wendela Bicker ontviel aan haren gemaal den 1sten Julij 1668. Zij beleefde het, dat de Raadpensionaris feestdagen vierde, zoo als dien van het sluiten van den Bredaschen vrede, waarop hij, van vreugde vervoerd, zich zelven tot laat in den nacht mengde onder de volkshoopen, die onder uitbundig jubelen dansten voor zijne woning; maar de liefderijke Voorzienigheid nam haar weg, eer de vreesselijke dagen van 1672 aanbraken, die haar, de zachte, trouwe gade, duizend dooden zouden hebben doen sterven. Haar stof rust in de Nieuwe Kerk te 's Gravenhage. Vier jaren later werden in hetzelfde graf de geschondene lijken van Johan en Cornelis de Witt voor verdere aanranding van een verwoed graauw beveiligd. Indien niet ergens aangeteekend was, dat dit graf Nommer 77 droeg, zou niemand de laatste rustplaats meer weten aan te wijzen van den grootsten Nederlandschen staatsman van zijnen tijd.

1849.

(„Het Hollandsche Schilder en Letterkundig Album", 1849, blz. 50. „Mengelingen van het letterkundig genootschap: *Oefening kweekt kennis*, voor 1849 – 1851", blz. 116. „Volks-almanak voor Nederlandsche Katholieken", 1873, blz. 100. De noot op blz. 108 komt alleen in den herdruk van 1873 voor.)

MARIA VAN BERCKEL.

Op een gedenkpenning, na den moord der gebroeders de Witt te hunner eere geslagen, worden zij „eens van zin en *in* „*alles lotgemeen*" genoemd. Wie beider levensloop nagaat, kan in die laatste uitspraak onmogelijk berusten. Zoo al het lot van den eenen broeder naauw aan dat des anderen verbonden was en zij het jammerlijk uiteinde met elkander gemeen hadden, liep toch in menig opzigt hunne loopbaan ver uiteen. Op hun huisselijk leven is het gezegde zeer zeker niet toepasselijk. De echtgenooten, die zij zich gekozen hadden, stonden, wat karakter en verstandsontwikkeling betreft, in verre na niet op ééne lijn, maar konden veeleer als tegenbeelden worden beschouwd. Volgens eene overlevering, tot in onze eeuw onder de afstammelingen der de Witten bewaard, werd dit kenmerkend onderscheid tusschen de beide vrouwen door den tijdgenoot, ruw maar kernachtig, aldus uitgedrukt: „De vrouw van den Raad- „pensionaris is een goed schaap, maar de vrouw van den „Ruwaard heeft de broek aan" [1]). In al zijne gestrengheid moet men echter dit volksoordeel niet opvatten. Wendela Bicker, de gade van Johan de Witt, teekent zich in hare brieven wel af als eene goede, zachtaardige vrouw, wie het aan aangeleerde kennis ontbrak en die, in 't gevoel harer minderheid,

---

[1]) De familie-overlevering werd door Mr. J. S. Lotsy, regtstreeks afstammende van Maria de Witt, de zuster van Cornelis en Johan en met Diederik Hoeufft gehuwd, in den almanak „Holland" van 1850 vermeld.

hoog opzag tegen den schranderen, algemeen geëerden of gevreesden gemaal; maar geeft daarin toch blijken te over, dat de botheid en onnoozelheid, die men aan het schaap toeschrijft, geenszins haar deel waren. Zoo elke zinsnede dier brieven van beminnelijke nederigheid, innige gehechtheid en onbegrensd vertrouwen getuigt, straalt daarin evenwel geen slaafsche onderwerping door. Als eene echte, oud-Hollandsche huismoeder acht zij het haar eersten pligt voor het welzijn en genoegen van den rusteloos werkzamen staatsman zorg te dragen, die aan hare zijde staat. — En wat is er nu van het snerpend verwijt, tegen Maria van Berckel, de gade van Cornelis de Witt, gericht? Behoorde zij tot de heerschzuchtige vrouwen, die, met verloochening van de aanminnigheid harer kunne, al wat haar omringt onderwerpen aan haar gezag en den heer des huizes verlagen tot een gedweeën dienstknecht? Of laat zich ook hier eene mildere opvatting aannemen, zoodat de overlevering niets meer wil zeggen dan dat Maria van Berckel eene buitengewoon kloeke, schrandere vrouw was, die aan hare huisgenooten ontzag inboezemde, en wier oordeel door allen die met haar in betrekking stonden, maar vooral ook door haren gemaal, op hoogen prijs werd gesteld?

Wanneer wij, ook met hulp van enkele bewaard gebleven brieven, ons haar beeld voor het oog trachten te brengen, dringt zich de overtuiging op, dat de laatste onderstelling der waarheid het meest nabij komt. Afgewerkt kan dat beeld echter niet meer worden. Slechts enkele flaauwe trekken zijn te leveren. Maar Maria van Berckel was te zeer in hoogst tragische episoden uit onze geschiedenis gemengd, dan dat men niet wenschen zou haar eenigzins nader te leeren kennen. Of zou het waar zijn, wat sommigen beweren, dat het leven van bijzondere personen geen voorwerp van historisch onderzoek verdient uit te maken, allerminst wanneer zij slechts eene ondergeschikte rol op het wereldtooneel hebben vervuld? Maar als Fransche geschiedschrijvers, door de gedenkschriften, die hun te dienste staan en waarin wij zoo arm zijn, daartoe in staat gesteld,

het niet beneden hunne waardigheid achten, ook omtrent de bijzitten van Lodewijk XIV allerlei kleine bijzonderheden meê te deelen, zelfs dan wanneer deze, gelijk de beminnelijke la Vallière, geen staatkundigen invloed hebben uitgeoefend, waarom zouden wij, Hollanders, dan geen poging mogen wagen, om in de huisselijke omgeving door te dringen van een der vermaarde mannen uit het schitterendst tijdperk der oude republiek?

Cornelis de Witt genoot dezelfde opleiding als zijn jongere broeder, de aanstaande Raadpensionaris. Met hem volbragt hij zijne regtsgeleerde studien te Leiden; met hem deed hij de toen voor jongelieden van goeden huize noodzakelijk gekeurde reis door vreemde landen; even als hij begon hij zijne loopbaan met de uitoefening der practijk als advocaat te 's Gravenhage. Dit laatste stadium duurde echter voor Cornelis de Witt slechts korten tijd. Na het bereiken van zijn vijf-en-twintigste jaar, in 1648, trad hij op als schepen in zijne geboortestad Dordrecht, met het voor een patricier als hij geopend uitzigt van, naar mate hij in jaren vorderde, telkens een trap hooger in het stedelijk bestuur te klimmen en ten slotte het burgemeesterschap te bereiken. Den 21sten September 1650 werd zijn huwelijk met de achttienjarige Maria van Berckel gesloten.

Er is weinig twijfel aan, dat staatkundige berekening, zoo al niet van Cornelis de Witt zelven, dan toch van zijnen ernstigen, somberen, alles voor de staatspartij, die hij aanhing, veil hebbenden vader, eenigen invloed op de keuze dezer echtgenoote heeft uitgeoefend. De van Berckels behoorden tot de aanzienlijkste regentenfamilien te Rotterdam. Maria's grootvader was daar burgemeester geweest. Haar vader was tot ontvanger-generaal van Holland opgeklommen: eene betrekking, die tot het bijeenbrengen van een aanzienlijk vermogen in staat stelde. Voor een man als den ouden de Witt was het geenszins onverschillig, een middel te meer te bezitten tot het plooijen der vroedschap van eene der voornaamste stemhebbende steden van Holland naar zijne inzigten en wenschen. Te Dordrecht deed hij zijn invloed krachtig gelden, niet slechts door per-

soonlijk overwigt, maar ook door zijne schoonzonen van Beveren en Hoeufft, beide van hooge geboorte, beide daar op het kussen gezeten en in provinciale ambtsbetrekkingen werkzaam. Enkele jaren later zou zijn jongere zoon uitsluitend onder de schoonen der Amsterdamsche aristocratie eene gade zoeken. Dan zou althans in drie der grootste Hollandsche steden het geslacht van de Witt den naam van „redoutabel", daaraan door een aanverwant gegeven, ook door familiebetrekking kunnen doen gelden.

Maar niet enkel wegens hare afstamming uit eene regentenfamilie was Maria van Berckel eene begeerlijke levensgezellin. Een der levensbeschrijvers van de gebroeders de Witt, Emanuel van der Hoeven, kenschetst haar als „een vrouw van zeldzaame „hoedanigheden, bestaande in een louter verstand, vaardig oor„deel, uitgeleeze schoonheid en meer als geleerde redenen, die „in alle rampen haar zelve met de bladeren der heilige geschiede„nisse wist te troosten, beschamende veele der verstandigste en „geleerdste mannen" [1]). Ofschoon van der Hoeven, die toen Maria van Berckel reeds lang weduwe was, met haar in betrekking schijnt te hebben gestaan, onder de lofredenaars moet worden geteld, bestaat er geen reden om die persoonsbeschrijving niet als in hoofdzaak juist te beschouwen. Zelfs een verklaard tegenstander der de Witten noemt, terwijl hij eene in zijn oog gewigtige beschuldiging tegen Maria rigt, haar „anders een vrouwe van veel prijslijcke deugden" [2]). Ook van Cornelis de Witt weet van der Hoeven niets anders dan hetgeen tot zijn lof strekt te vermelden. Naar zijne getuigenis blonk deze als regtsgeleerde uit en had hij van de krijgskunde eene bijzondere studie gemaakt. Het oordeel van de meeste andere tijdgenooten, men weet het, is in verre na zoo gunstig niet. Volgens hen moest Cornelis de Witt niet slechts in gestalte en gelaatsuitdrukking onderdoen voor zijn beroemden broeder, wiens adelaarsblik door

---

[1]) Van der Hoeven, I, 13.

[2]) L. v. d. Bos, *Reysende Mercurius*, blz. 111.

merg en been drong, maar miste hij ook de buitengewone gaven, waardoor die broeder zijne tijdgenooten beheerschte. Hij was niet enkel hooghartig, maar trotsch, eigenzinnig en terugstootend. Onverzettelijk gehecht aan de beginselen der tegenstadhouderlijke partij, wist hij niet, als het nood deed, althans eenigermate tij te kavelen. Aan den anderen kant was hij, even als zijn broeder, onverschrokken en toonde hij bij meer dan eene gelegenheid zijn leven veil te hebben voor de eer en het belang des vaderlands [1]). Oppervlakkig laat zich bij een man van zulk een karakter geen gedweëe volgzaamheid tegenover zijne echtgenoote onderstellen. De ondervinding van alle tijden leert evenwel, dat zelfs degeen, die in de raadzaal of op het oorlogsveld ontzag of vrees inboezemt, niet altijd meester is in zijn eigen huis. De schrandere Marlborough, die talrijke legers ter overwinning wist te leiden, bukte zich smadelijk onder het juk van zijne echtvriendin.

Het bewijs bestaat, dat Cornelis de Witt bij het aangaan van zijn huwelijk zoo zeer met zijne jeugdige, schoone bruid was ingenomen, dat hij daardoor de bedachtzaamheid in geldzaken, anders aan zijn geslacht eigen, uit het oog verloor. Uit den aard der zaak bezat hij destijds geen eenigzins aanzienlijk vermogen of belangrijke inkomsten. Waarschijnlijk echter bracht zijne echtgenoote een niet te versmaden huwelijksgoed aan. Nu ziet men uit een brief, dien hij den 26sten October 1650 aan zijn broeder schreef, dat hij bij den juwelier Codde aankoopen had gedaan, die hij slechts gedeeltelijk had kunnen betalen, zoodat hij voor het overige een schuldbrief van omstreeks f 1000 had moeten onderteekenen, dien hij thans wilde aflossen. Ongetwijfeld waren de aangekochte edelgesteenten bestemd geweest voor het tooijen zijner bruid. Het was hem te vergeven, dat hij daarin te ver ging. Onze voorvaderen, anders zoo spaarzaam, veroorloofden zich in dit opzigt eene geldverspilling, die men o. a. te Amsterdam te vergeefs door eene

---

1) De Guiche, p. 104. De Wicquefort, IV, 405. Basnage, II, 319.

stedelijke keur binnen zekere grenzen trachtte te beperken. Eene bruid uit den aanzienlijken stand moest, als zij op den met groen versierden zetel gelukwenschen ontving, een met edelgesteenten omzet kroontje dragen, althans een parelsnoer of prachtige armbanden. Vader Cats gewaagt van de daaromtrent heerschende overdrijving in deze woorden:

Omtrent de bruyloftsdagen
Soo doet de bruydegom aan zijn geminde dragen
Gesmijde voor den arm, en edel halssieraet;
Wel naer het oud gebruyk, *maer dikmael sonder maet.* [1])

Zeer weinigen waren in de gelegenheid het voorbeeld van Constantijn Huygens te volgen. Toen diens eenige dochter in 1660 met haren neef Doublet huwde, droeg zij bij de bruiloftsfeesten een diamanten kroon. De juweelen daarvoor waren echter niet aangekocht. Huygens, hoe rijk ook, had ze voor dit gebruik van de Prinsessen van Oranje of andere aanzienlijke vrouwen te 's Gravenhage geleend [2]).

Van de eerste huwelijksjaren van Maria van Berckel weten wij niets bepaalds. Zij schonk aan haren echtgenoot een vijftal kinderen. Indien het huisgezin aanvankelijk in minder ruime omstandigheden verkeerde, werd dit spoedig geheel anders. Voor een lid van het geslacht van de Witt was het verwerven van voordeelige ambtsbetrekkingen niet moeijelijk. Het behoorde tot de staatkunde van Johan, weldra tot Raadpensionaris opgeklommen, om in de regerings-collegien zoo veel mogelijk mannen te doen optreden, aan wie hij verwant was. Zou hij dan zijn eenigen broeder ter zijde hebben gelaten, die, hoe onbuigzaam anders ook, de verstandelijke meerderheid van den jongeren staatsman erkende en zich door hem liet leiden? Reeds in 1652 vinden wij Cornelis onder de afgevaardigden van Dordrecht bij de Rotterdamsche admiraliteit. Een paar

---

[1]) Cats, 1712, II, 293.

[2]) Aanteekeningen van Prof. Fruin op de *Overblijfsels van geheughenis* van C. Droste, 294.

jaren later werd hij Ruwaard, Baljuw en Opperdijkgraaf van den lande van Putten, waarbij vervolgens nog andere betrekkingen van soortgelijken aard gevoegd werden. In de Staten van Holland nam hij als gedeputeerde van Dordrecht zitting, en sedert 1665 trad hij onder de Gecommitteerde Raden der provincie op. Die laatste betrekking maakte eene althans tijdelijke vestiging te 's Gravenhage noodzakelijk, en gaf dus aanleiding dat de huisgezinnen der beide broeders, die buitendien reeds met elkander in gedurige aanraking stonden, zich nog naauwer aaneensloten. Het hoofdverblijf moest echter, vooral toen de Ruwaard ook burgemeester werd, wel te Dordrecht zijn.

Het genoemde jaar 1665 riep de beide broeders tot eenen hun tot dusver vreemden werkkring. De tweede Engelsche oorlog was uitgebroken. Het levensbelang van den Staat, zoowel als dat der de Witten zelven, eischte, dat de strijd met klem gevoerd en zoo spoedig mogelijk tot een goed einde gebracht werd. Daartoe was, vooral ook door de bemoeijenis van den Raadpensionaris, wiens genie in niets meer uitblonk dan in hetgeen hij voor het zeewezen deed, eene vloot uitgerust, die zich met de Engelsche kon meten. Jammerlijk echter werd de gunstige verwachting, op hare sterkte en op den heldenmoed onzer zeelieden gebouwd, te leur gesteld Bij den zeeslag van 13 Junij leed de Nederlandsche vloot eene geduchte nederlaag. Het schip van den vlootvoogd Wassenaar-Obdam sprong in de lucht, en wat van onze vloot overbleef nam in verwarring de vlugt naar onze zeegaten. Johan de Witt gaf zich ook nu niet aan wanhoop over. Onder zijnen bezielenden invloed was de geleden schade in korten tijd hersteld, zoodat na weinige weken weder eene van alles wel voorziene vloot in het Texelsche zeegat gereed lag om uit te loopen. Daar de eenige de Ruyter, met een smaldeel naar de kust van Guinea gezonden, afwezig was, had de Witt er in moeten toestemmen, dat het opperbevel dier vloot werd toevertrouwd aan Cornelis Tromp, wien hij wegens zijne vurige gehechtheid aan het Huis van Oranje en zijn onhandelbaren aard geen goed hart toedroeg. Hij bleef

den moedigen, maar onbesuisden zeeman wantrouwen, en dit droeg er toe bij, dat hij aan een reeds vroeger gekoesterd voornemen gevolg gaf. Op zijnen aandrang besloten de Staten-Generaal, dat gevolmagtigden, waarvan hij er één zou zijn, zich met den vlootvoogd zouden inschepen om tegenover dezen eene soort van oppergezag te doen gelden. Bij landoorlogen was zoo iets niet ongewoon. In den regel bevonden zich bij het leger van den Staat zoogenaamde gedeputeerden te velde, die over hetgeen er te verrigten viel moesten worden geraadpleegd of zelfs beslisten. Op de zeemagt plagt de maatregel niet te worden toegepast.

Door de tegenstanders van de Witt werd zijn voornemen om zich, zij het ook met anderen, aan het hoofd der vloot te stellen, scherp gelaakt of zelfs bespot. Het was, meenden zij, een bewijs van verregaanden overmoed, dat hij, de man van het kabinet, van wien het daarenboven bekend was, dat hij reeds bij een kleinen zeetogt aan zeeziekte leed, ook op 's lands vloot den meester wilde spelen. De Oranjegezinde provincie Zeeland had den ongewonen maatregel zoo lang mogelijk bestreden, ook omdat zij daarin eene poging zag om duidelijker dan ooit te doen blijken, dat de republiek evenmin een kapitein-admiraal uit het verzaakte Vorstenhuis als een kapitein-generaal behoefde. Niet dan schoorvoetende en onder protest benoemde zij den oud-burgemeester Boreel tot haren gevolmagtigde. Onder de voornaamste leden der staatspartij wekte het groote bezorgdheid, dat bij den hagchelijken toestand, waarin de republiek zich bevond, de man, die het roer van Staat voerde, tijdelijk afwezig zou zijn. Inzonderheid echter huiverden de Witts bloedverwanten voor de uitvoering van het genomen besluit. Zij wisten, dat hij tot elken prijs een beslissenden zeeslag zou uitlokken en daarbij zijn leven in de waagschaal zou stellen. Een gevolmagtigde der Staten-Generaal op de vloot kon zich gedurende den strijd niet, als de gedeputeerden te velde, op een eerbiedigen afstand houden. Hij liep hetzelfde gevaar als een gewone vlootvoogd, die maar al te dikwijls doodelijk

getroffen werd. Geen wonder dan ook, dat men in den familiekring van de Witt, waar men hem als aller hoofd vereerde, op middelen peinsde om hem, zoo mogelijk, nog van zijn noodlottig geacht besluit te doen afzien.

Wat Wendela Bicker deed om den geliefden gemaal bij zich te houden, laat zich slechts gissen. Vermoedelijk heeft zij zwijgend, maar met verborgene tranen, in het besluit van den onverzettelijke, die alles zoo veel beter wist, berust. Maria van Berckel was zoo schroomvallig niet. Eene schrandere vrouw als zij moest wel bijzondere sympathie voor den rijkbegaafden Raadpensionaris koesteren, die in den dagelijkschen omgang zoo ongedwongen vrolijk kon zijn. Sidderend voor het levensgevaar, waaraan hij zich ging blootstellen, wilde zij eene laatste poging wagen. Misschien zou hij nog naar hare stem luisteren. Bij een brief, waarin zij hem ook over eene andere aangelegenheid schreef, trachtte zij hem te overreden om zich niet op zee te wagen. Die brief is waarschijnlijk verloren gegaan, maar de inhoud laat zich opmaken uit de Witts antwoord, den 12den Augustus 1665 uit het Nieuwe Diep gedagteekend en gelukkig bewaard gebleven. Dat antwoord teekent den man, zoo als hij was: vol zelfgevoel, niet aan anderen willende overlaten, wat hij zelf beter meende te kunnen doen, tot elke opoffering voor het vaderland bereid. Toen hij schreef wist hij reeds, dat niet Cornelis Tromp, maar de Ruyter, die weinige dagen te voren in het vaderland was teruggekeerd, aan het hoofd der vloot zou staan. Hij schatte den onvergetelijken zeeheld hoog, en toch drukt hij zich over al onze vlootvoogden met zekere minachting uit, toch verklaart hij geen hunner in staat om de orde onder twintigduizend zeelieden te bewaren, zoodat hooger gezag noodig is om hen in het rechte spoor te houden. Tevens getuigt zijn schrijven van den hoogen dunk, dien hij van het oordeel, de kloekheid en de vaderlandsliefde van zijne schoonzuster koesterde. Te midden van velerlei werkzaamheid en gewoel geeft hij zich de moeite om voor haar in 't breede te ontvouwen, waarom zijne tegenwoordigheid op

de vloot -- van zijne mede-afgevaardigden, blijkbaar als figuranten beschouwd, spreekt hij naauwelijks — onvermijdelijk noodzakelijk is. Zie hier hoe hij zich uitlaat:

Mevrouwe ende veelwaerde suster,

Ick hadde mij altijdts in UwEd. soodaenige standvastigheydt ende courage voor oogen gestelt, dat ick mij niet hebbe kunnen verbeelden soodanige teederheydt, als waervan ick nu in 't laetst van UWEds. missive de teeckenen bespeure. Mijne resolutie om de expeditie met 's lands vlote bij te wonen, is gefondeert op eene absolute nootsaeckelijkheidt tot behoudenisse van ons algemeene lieve vaderlandt, imm^s. om daeromtrent sooveel te helpen contribueeren als in mijn vermogen sal sijn. Wel is waer, dat voor diegenen, die 't niet selfs gezien heeft, het bijnaer ongelooffelijck schijnt, dat in een leeger van omtrent twintigh duysent menschen off daerover, bestelt met verscheyden hoofden, die haer gansche leven lang het werck bij de handt gehad hebben, niet één éénigh capabel persoon soude worden gevonden om daerover de noodige conduite te hebben ende te exerceeren, maer echter soo is de saecke, God beetert, waerlijck alsoo geleegen, sulks dat het eene onvermijdlijcke nootsaeckelijckheydt is daarinne van buyten ander leeven ende als de ziele te brengen, om niet weetens ende willens sich te exposeeren in 't uiterste gevaer van den vijandt ten proije te worden; hoedanich nu hetselve stonde te werden geëffectueert, was de eenige deliberatie; militaire officieren daerover te brengen was ondoenelijck, soo om de jalousie, die 't selve omtrent de hoofden te water soude hebben geeauseert, als om verscheyde andere respecten, te lange alhier te verhaelen, invoegen dat niet anders overblijft, als met commissarissen met de authoriteyt van den Staet het werck, soo veel doenlijck, te rechten te brengen, waeromtrent de ervaerentheydt geleerdt heeft, eerstelijck, dat niemandt bij de hoofden van de vlote die aengenaemheydt ende dat credit soude hebben gevonden, dat se aen sijn advis ende orders souden vrijwillichlijck ende als overtuycht weesende pareeren; ten anderen is bij de leden van de Regieringe verklaert, dat sij niemandt kenden, die bij sijn selven die confidentie soude hebben om de hoofden in haere advisen te derven tegengaen, ende echter met een goedt werck, contrarie haer sentiment, te doen voortvaeren, 't welck in mijn regardt in 't uitbrengen van de voor-

gaende vlote was gebleeeken, ende apparentelijek met Godes hulpe, in 't verzeylen met deese vlote ooek wederom blijeken sal, die wij verhoopen met een zuyden, ja selfs suydtwesten windt in zee te helpen, beyde, soo ten aansien van 't voors. gepasseerde, als ten aansien van 't geene wij nu wederom geresolveerdt hebben te onderneemen, eontrarie het eenparieh gevoelen van alle de lootsluyden [1]. Ten derden, dat het ooek niet genoeeh is de saeeke wel te begrijpen, en tegens 't advys van de soldaeten ende zeeluyden te derven onderneemen, maer dat het ooek noodwendieh is die luyden met eene groote langmoediehheydt ende eraeht van demonstratien alvorens te overtuygen, 't welek omtrent luyden op een soo ruuw element opgevoet, al seer beswaerlijek is te effeetueeren. Ten vierden dat als yemandt uyt Hollandt hadde eonnen worden gesonden, die men 't geene voorseydt is, conde vertrouwen ende toesehrijven, deselve eehter van dat gewieht bij de meede gedeputeerden uit de andere provineien niet soude sijn geweest, dat deselve aen sijn advis meerder als aen dat van de hooftoffieieren ende zeeluyden souden willen defereeren, daer mijne langdurige eonversatie met deselve gedeputeerden haer als in eene gewoonte gebraeht heeft het werek in alle eommissien meest op mij te laeten aeneomen ende mij de saecke genoegsaem alleen ende absolutelijek toe te betrouwen.

Gelijck dan ooek om die voors. ende meer andere redenen de meeste leden van Hollandt ende alle de andere provineien eenpaerlijek van dat sentiment waeren, dat als iek in de voors. eommissie niet soude gebruyekt werden, alsdan de geheele eommissie behoorde aehterweege te blijven. Iek sal mij niet inlaeten om te diseuteeren de swaerigheden, die van de andere sijde door mijne absentie ende voornaementlijck bij mijn overlijden in de vlote, hier te lande souden staen te verwaehten, die ick, alhoewel van mijn selven niet veel presumeerende, eehter bekenne al vrij hooeh te hebben gewogen, maer noehtans geensins soo verre om tegens de eerste redenen te eonnen opwegen, 't welck ooek alsoo geoordeelt sijnde bij verre de meeste leden van Hollandt, die iek verseeekert ben, dat mij alle estimeeren ende

---

[1] Men ziet dat de Witt met eenige zelfverheffing spreekt van hetgeen hij persoonlijk in 1665 voor het uitloopen onzer vloten deed. Hij had die van Wassenaer-Obdam in Mei in zee helpen brengen en leidde twee dagen na het sehrijven van dezen brief de thans gereed gemaakte vloot door het Spanjaardsgat.

liefhebben, soo is het redelick, dat de bloedtvrinden, die van al te stercken affectie lichtelijck daerinne soo klaer niet connen sien als neutralen, haer 't selve oordeel mede onderwerpen ende haere al te groote apprehentie voor die swaerigheden versetten, met een aengenaeme gedachte, dat naemelick Godt de Heere het voorgenomen werck zegenende (gelijck deselve daerom vierichlijck moet gebeden sijn ende daerbenevens een vast betrouwen op Hem gestelt wesen) 's landts vrijheydt daerdoor des te meerder sal werden bevesticht, daervoor wij alle onbeswaert moeten sijn ons lijf, leven, goedt ende bloet te waegen ende op te setten, ende soo UEd. becommeringe oock wat kan werden verset met mijne onbecommerde resolutheydt, soo kan ick UEd. met waerheydt verseeckeren, dat ick geduyrende al mijn aenwesen alhier ende anders noyt een eenige swaermoedige gedaechte op 't werck gehadt hebbe, maer mij verseeckert houdende het beste te hebben verkoosen, sal ick in Godt betrouwende den eenen en den anderen uitslach getroost ende sonder eenige swaermoedige beweegingen te gemoedt sien, immers soo sijne Goddelijke Majesteit mij de genaede doet van bij mijne tegenwoordige standvastigheydt te laeten continueeren, daeromme ick Hem vieriglijck sal bidden, gelijck mede, dat het Hem gelieve UWEd. ende alle andere mijne verwanten ende geallieerden van gelijcken te stercken, verblijvend

Mevrouw ende suster
UWEd. oodtmoedige dienaer ende geaffectioneerde broeder
JOHAN DE WITT.

Waarschijnlijk heeft dit beroep op de vaderlandsliefde en het godsdienstig gevoel der Ruwaardin — want zoo werd Maria van Berckel onveranderlijk door den tijdgenoot genoemd — wel eenigen indruk op haar gemoed gemaakt. De gewrongen, breedsprakige stijl van den brief zal haar minder hebben gehinderd, dan hij het ons doet. Zeker is het, dat de bloedverwanten van de Witt de overtuiging erlangden van in dit opzigt niets op hem te vermogen. Toen er in het volgende jaar 1666, kort vóór den vierdaagschen zeeslag, op nieuw sprake was van het vertrek van de Witt naar de vloot, ontving hij van zijnen zwager de Graeff een brief, gedagteekend

Amsterdam den 6den Junij, waarin het volgende voorkwam:
„Ick heb met hartgrondig leedwezen confuselijck verstaen, „dat nogmaels persisteerde bij UEd. voorgaende kwaed voor-„nemen om zelf op 's lands oorlogsvlote te gaan. Bijaldien „'t zelve niet van goeder hand hadde, zou mij niet hebben kunnen „laten persuadeeren, dat een man van zoo veel wijsheid en „verstand tot zulke dolligheid zou komen. Voor mij ick zal „niet ondernemen om eenige motiven ofte beweegredenen te „gebruicken, om UEd. hiervan af te manen of te persuadeeren, „hoewel alle en ontelbaer zijn; want wel weet, bijaldien „geresolveerd zijn, dat doch maer te vergeefs zijn; derhalve „bijaldien gaat alleen zeggen zal, gelijk den Apostel Paulus „gezegd wierd: „uwe groote wijsheid brengt U tot razernij.""

Niet om zijn zwager genoegen te doen, maar om staatkundige redenen, zag de Witt destijds van zijn vertrek naar de vloot af. Hij was dus bij den vierdaagschen zeeslag niet tegenwoordig. Evenmin bij den volgenden zeeslag van 4 en 5 Augustus 1666, waarin de Ruyter, na het sneuvelen van Evertsen en Tjerk Hiddesz. de Vries en na het afwijken van Cornelis Tromp, tot eenen terugtogt gedwongen werd, die, met zeldzaam beleid volvoerd, 's mans roem verhoogde. In den laten herfst van 1666, toen de Ruyter door eene ernstige ziekte gedwongen werd de vloot te verlaten, scheepte de Raadpensionaris, als gevolmagtigde der Staten-Generaal, zich nog eenmaal daarop in en voerde nu een paar weken achtereen onverdeeld het opperbevel. Beide zijne zeetogten stelden zijne verwachting bitter te leur. Bij dien van 1665 streefde hij, twee maanden achtereen, met de hem eigene volharding, naar het slaags raken met de Engelschen, doch verijdelden stormen en nevels dien toeleg. Met verlies van eenige afgedwaalde schepen, moest de vloot ten laatste naar onze zeegaten terugkeeren. Evenzoo stak in 1666, toen hij de Engelsche vloot in 't gezigt had, een storm op, die den vurig verlangden strijd onmogelijk maakte. Toen het weder bedaard was, noodzaakte het vergevorderde jaargetijde tot het binnenvallen der vloot.

Cornelis de Witt was gelukkiger. In Augustus 1665, en dus in een tijdsgewricht, toen zijne gade zulk eene teedere bezorgdheid voor zijnen broeder liet blijken, werd hij tot een der gedeputeerden te velde benoemd bij de landmagt, die den inval van den Bisschop van Munster in de oostelijke provincien der republiek moest te keer gaan. Dat hij die betrekking niet aannam, zonder met zijne echtgenoote geraadpleegd en hare toestemming verworven te hebben, lijdt, met het oog op hetgeen twee jaren later plaats had, geen twijfel. Droef te moede zal zij geweest zijn. Maar mogt zij, nu haar zwager door zijne inscheping op de vloot toonde voor het belang des vaderlands zijn leven veil te hebben, haar echtgenoot terughouden van het vervullen eener dergelijke eervolle, doch minder gevaarlijke roeping? Mogt zij hem aan het verwijt van lafhartigheid blootstellen? Zij had weldra den troost van te vernemen, dat Cornelis de Witt den naam, dien hij droeg, eere aandeed. Het Nederlandsche legertje, dat zich aan den IJssel verzameld had, was aanvankelijk te zwak om iets wezenlijks tegen de Munstersche benden te ondernemen, die het oostelijk deel des lands overstroomden: het moest zich tot verdediging bepalen. Maar bij elken daartoe genomen maatregel onderscheidde de Ruwaard zich boven zijne mede-gedeputeerden — er waren er niet minder dan negen — door voortvarendheid en moed. Toen de provincie Groningen bedreigd werd, spoedde hij zich met den bevelhebber onzer krijgsmagt, Joan Maurits van Nassau, en twee anderen der gedeputeerden daarheen, en was het mede aan zijne zorg te danken, dat het platteland der provincie grootendeels voor een inval der roofzieke vijandelijke benden bewaard bleef. Later, toen het verloopen der Munstersche benden aan de onzen veroorloofde aanvallend te werk te gaan, vinden wij hem bij het beleg van Lochem, welke vesting in den aanvang van den krijg was verloren gegaan. Ook bij dat beleg kwam hij zeer op den voorgrond. Hij waagde zich met Joan Maurits in de loopgraven, die zoowel door onze krijgslieden als door de met hen vereenigde Fransche troepen voor die vesting werden aangelegd. Bij eene dier gelegenheden

schijnt hij, bemerkende dat hij aan het vuur uit de vesting was blootgesteld, zich met meer overhaasting verwijderd te hebben dan de altijd bedaarde opperbevelhebber. De Franschman de Guiche tracht hem wegens dat ontwijken van het gevaar in een belagchelijk licht te stellen [1]), vergetende dat het allerminst tot de roeping der gedeputeerden te velde behoorde, zich in eene loopgraaf te laten doodschieten. Niet gebrek aan moed kon hem bij dezen veldtogt worden verweten, maar wel dat hij te zeer aan zijnen korzeligen aard toegaf en daardoor de gestadige oneenigheid tusschen den goedaardigen Joan Maurits en de gedeputeerden in hatelijken twist deed verkeeren. Maar ook hier is hij te verontschuldigen. Het belang der staatsgezinde partij bragt gebiedend mede, dat de oorlog met zulk eenen betrekkelijk nietigen vijand als den Bisschop van Munster spoedig een einde nam. De Ruwaard werd onophoudelijk door zijnen broeder den Raadpensionaris aangemaand om daartoe met alle kracht mede te werken. Maar als hij bij Joan Maurits aandrong, eerst op aanvallende bewegingen, later op een inval in het Munstersche of op het beleg der daartoe behoorende versterkte stad Boecholt, vond hij bij den opperbevelhebber telkens tegenstand: deze wilde met zijne ontoereikende krijgsmagt niets wagen of keurde het onraadzaam in de wintermaanden eene belegering te ondernemen. Zoo liep onder gestadig twisten de veldtogt ten einde en kon Cornelis de Witt weder in den schoot zijns gezins de doorgestane moeijelijkheden en ergernissen trachten te vergeten. Zijne taak als gedeputeerde te velde was echter nog niet afgeloopen. De Munsterschen, hoewel aanmerkelijk verzwakt, bleven nog het veld houden en deden in Februarij 1666 een inval in Noordbrabant, waarbij zij echter eene gevoelige nederlaag leden. Van onze zijde nam men maatregelen om den strijd met verdubbelde kracht voort te zetten; maar die maatregelen waren overbodig. De Bisschop, van alle zijden

[1]) De Guiche, 181.

in 't naauw gebragt, zag zich reeds in April 1666 tot een voor hem weinig eervol vredesverdrag gedwongen.

Veel grooter roem dan bij den strijd met den Bisschop van Munster te behalen was, viel in 't volgend jaar 1667 aan Cornelis de Witt ten deel door zijne medewerking tot het vernielen van Engelsche oorlogschepen op de rivier van Londen. Reeds lang te voren was zijn broeder op eene onderneming van dien aard bedacht geweest en had hij de kansen op het gelukken daarvan berekend. Toen, ook ten gevolge van de loszinnigheid van Koning Karel II, die de hem door het Parlement voor de vloot toegestane gelden schandelijk verspilde, het tijdstip om daartoe over te gaan was aangebroken, werd stipte geheimhouding van hetgeen men onzerzijds voor had en tevens een naauwgezet uitvoerder van het door den Raadpensionaris ontworpen plan gevorderd. Deze begreep daarom de leiding der onderneming aan niemand beter dan aan zijn broeder te kunnen toevertrouwen, en vroeg hem of hij geneigd was, die opdragt te aanvaarden. De Ruwaard antwoordde, dat hij daarover vooraf zijne gade moest raadplegen. Was dit eene hulde aan haar doorzigt? Streed het met zijn begrip van huwelijkstrouw zich aan gevaren bloot te stellen, zonder zich daarover vooraf met haar te beraden? Of waagde hij het niet naar eigen overtuiging te handelen? Zeker is het, dat zijn broeder dergelijke raadpleging met zijne Wendela onnoodig zou hebben gekeurd. Den 10^den^ Mei 1667 schreef hij aan den Raadpensionaris den volgenden brief:

Mijnheer en broeder,

Ik hebbe mijne huisvrouw gecommuniceerd, dat bij sommige leden speculatien loopen, om mij op de vlote tegen de aanstaande expeditie te deputeren en deselve ligtelijk kunnen persuaderen, dat het niet geraden zou zijn te excuseren zoodanig emploi als Haar Ed. Groot Mogenden zouden goedvinden mij te vereeren, 't welk volgens ons laatste afscheid niet hebbe willen nalaten UEd. te notificeren, blijvende:

Mijnheer en broeder
UEd. ootmoedige dienaar en geaffectionneerde br.
C. DE WITT.

Het luisterrijk wapenfeit op den Theems behoeft geen herinnering. De Witt nam daaraan meer regtstreeks deel en stelde zich dus ook aan grooter lijfsgevaar bloot, dan zijne betrekking van gedeputeerde vorderde. Toen hij zag dat de Ruyter en van Ghent, om de krijgsverrigtingen nabij Upnor-castle te leiden en tot moedbetoon aan te moedigen, zich in eene sloep inscheepten en dus aan het vuur uit die sterkte blootstelden, riep hij hun toe: „Ik zal met u gaan", en bleef hij hun bij. Na het verbranden der Britsche oorlogschepen kruiste hij nog een paar maanden met onze vloot op de Engelsche kust, in de hoop van nog eenig ander voordeel op den vijand te behalen, en keerde, toen het uitzigt daarop verdwenen was, naar het vaderland terug. De wijze, waarop hij daar ontvangen werd, moet ook aan zijne echtgenoote regtmatigen trots hebben ingeboezemd. Bij zijne aankomst te Dordrecht zag men hem, met zijnen „rok van Staat" getooid, tusschen twee der burgemeesters en door de leden der vroedschap omstuwd, onder het gebulder van het geschut, in plegtigen optogt van scheepsboord naar het stadhuis geleiden, waar hij door de verzamelde schutterij met salvo's uit de musketten begroet werd. Even als de Ruyter en van Ghent, werd hij door de Staten van Holland met een gouden kop begiftigd. In de vergadering dier Staten werd het voorstel gedaan om hem de Heerlijkheid Spijkenisse, in zijn Ruwaardschap gelegen, te schenken. Dit voorstel werd echter, ten gevolge van de wangunst van sommige leden, niet aangenomen. Eindelijk werd, tot blijvende herinnering aan de welgelukte onderneming, op het Dordtsche stadhuis eene schilderij geplaatst, waarop hij was afgebeeld, omringd van de Chathamsche zegeteekenen.

Maar al te spoedig gingen die schoone dagen voorbij. Het noodlottig jaar 1672 brak aan. Nadat de Ruwaard eene zending naar Brussel had vervuld, die het verkrijgen van onderstand tegen het Fransche oorlogsgeweld ten doel had, liet hij zich door zijnen broeder overhalen om den Staat op de vloot te vertegenwoordigen. Niet dan onder voorwaarde, dat geen ander

gedeputeerde nevens hem zou worden benoemd, nam hij die betrekking aan: hij wilde met zijne gewone eigenzinnigheid alleen meester zijn. Het bewijs bestaat, dat zijne echtgenoote met een beklemd hart datgene bijeenbracht en deed inpakken, wat hij op dien tocht voor zijn persoon noodig had. De gedachte aan het levensgevaar, waaraan hij zich ging blootstellen, vervulde daarbij haar gemoed. In een brief dien hij, kort na in zee gestoken te zijn, aan haar richtte, leest men: „Ick hebbe onder mijne bagage gevonden een groote pot salve, „ende Hendrick seyt mij, dat UWEd. geseyt heeft, dat deselve „seer dienstig soude sijn om het bloet te stelpen, maer ick „weete niet hoedanich mij deselve sal moeten gebruycken, „versoeke dat UWEd. mij 't selve op eene memorie gelieve te „stellen ende by UWEd. missieve toesenden." In een postscriptum van denzelfden brief vermeldt hij nader: „Ick hebbe de memorie „van de salve ende balsem te gebruycken in de mande gevonden. „Hoope dat wij die niet van nooden sullen hebben, maer „bedancke UWEd voor de goede voorsorge." Er is iets treffends in dat inpakken van bloedstelpende middelen buiten weten van hem, voor wien zij bestemd waren. De voorzorg der trouwe gade was niet overbodig. Bij den bloedigen zeeslag van Solebay werd de Witt door jicht gekweld. Hij bleef desniettemin gedurende geheel den strijd boven op het dek van het admiraalschip, nu eens zittende dan weder staande, en werd met het bloed bespat van sommige der hellebaardiers, die hem tot lijfwacht dienden. Een der deelgenooten aan den strijd (Droste) meende, dat hij dien zeer goed op een galjoot had kunnen leiden, als wanneer hij blijkbaar aan minder lijfsgevaar blootgesteld zou zijn geweest. Weldra werd de Witt zoo ziekelijk, dat hij zich aan wal moest laten brengen. Daar vond hij alles in rep en roer Onze vestingen bezweken de eene na de andere voor het Fransche leger, en die tegenspoed werd aan de gebroeders de Witt geweten, tegen wie eene ongehoorde verbittering ontstond. Waarschijnlijk was die verbittering tegen Cornelis te grooter, omdat hij zich als baljuw vele vijanden

had gemaakt. Bij het stelsel van geldboeten, dat door die ambtenaren werd toegepast, hetwelk voor hen elke veroordeeling tot eene bron van persoonlijk voordeel maakte, was zoo iets onvermijdelijk. Van nu af was Maria van Berckel aan gestadige onrust voor aanslagen tegen het leven van den Ruwaard ten prooi.

. . . .

1884.

DE WONING VAN JOHAN DE WITT.

De vreemdeling, die in de historische merkwaardigheden van 's Gravenhage belang stelt, verlangt niet zelden, als men hem langs Binnen- en Buitenhof, Plaats en Vijverberg rondgeleid en de plek aangewezen heeft, waar vroeger het groene zoodje stond, dat men hem nu ook het huis toone, eenmaal door den beroemden Raadpensionaris de Witt bewoond. Tot zekere hoogte laat zich dit verlangen gemakkelijk bevredigen. Het is boven allen twijfel, dat de Witt zijne laatste levensjaren heeft doorgebragt in een der beide huizen op den Kneuterdijk, ten noorden van het Hertogstraatje, die eene eeuw vóór zijnen tijd aan hertog Erik van Brunswijk toebehoorden en toen één geheel vormden [1]). Gaat echter de weetgierigheid verder en wil men weten, waar de Witt, voor hij deze woning betrok, geleefd en gewerkt heeft, dan ligt het antwoord niet zoo voor de hand. De deswege bestaande onzekerheid is toegenomen sedert in een onzer tijdschriften, „de Navorscher", mededeelingen over de Witts huis te 's Gravenhage zijn opgenomen, die, gedeeltelijk althans, op misverstand berustten. Het verheugt ons daarom eenig meer licht over dit punt te kunnen verspreiden. Behalve uit de gewone bronnen,

---

[1]) De Riemer, I, 717—719. De Fonseca, II, 115—119. Kroon, 331.

hebben wij dat licht geput uit den rijken schat onuitgegeven brieven van en aan de Witt in het Rijksarchief, waarvan, naar wij ons vleijen, eerlang een belangrijk deel door Jhr. C. A. van Sijpesteyn zal worden openbaar gemaakt, en uit vele andere in onze handen gekomen bescheiden en aanteekeningen.

Den 24sten October 1641 werd Johan de Witt, toen nog slechts zestien jaren oud, te gelijk met zijnen ouderen broeder Cornelis, als student in de regten aan de Leidsche Hoogeschool ingeschreven. De twee gebroeders woonden ten huize van den hoogleeraar Bernardus Scotanus of van Schooten, vader van Franciscus van Schooten, die later de wiskundige werken van Johan de Witt in 't licht gaf. Na den afloop hunner studien deden zij, volgens de volstandige gewoonte in hun geslacht, eene reis door vreemde landen, waarna zij, in 1647, nagenoeg gelijktijdig, als advocaten voor het Hof van Holland optraden. Cornelis werd den 8sten October, Johan den 11den November van het genoemde jaar als zoodanig beëedigd. Weldra liep beider loopbaan uiteen. Cornelis, meer onder den naam van Ruwaard van Putten bekend, behoorde reeds in 1648 tot de schepenen zijner geboortestad Dordrecht [1]); Johan daarentegen bleef de regtspractijk te 's Gravenhage uitoefenen en verbaasde toen reeds ieder door zijne buitengewone schranderheid en welbespraaktheid. Men noemde hem het wonder van Holland, en onder zijne ambtsbroeders waren er, die, onder bedenkelijk hoofdschudden, elkander toefluisterden: de jonge man neemt al te hooge vlugt; hij zal zijn eigen dood niet sterven! [2])

Eenigzins vreemd klinkt het, dat de Witt, hoe groot zijn naam als pleitbezorger spoedig wierd, in plaats van op zich zelf te staan, onder de leiding bleef van een ouder advocaat, bij wien hij tevens inwoonde. Waarschijnlijk heeft men daarbij aan toenmalige gebruiken in de regtspractijk en ook aan bezorgd-

---

1) Balen, *Dordrecht*, 1327.

2) *Historisch verhael van C. en J. de Wit*, Amsterdam, 1677, 3.

heid van den ouden Jacob de Witt voor zijnen nog jeugdigen zoon te denken. De leidsman van den aanstaanden Raadpensionaris op het gebied van Themis heette van Andel of van den Andel. Hij woonde in de Nieuwstraat, en wel, volgens de overlevering, aan de oostzijde, in 't huis, thans n°. 26 geteekend. Verscheidene brieven uit het tijdperk van 1647—1650 zijn bewaard gebleven, alle aan Johan de Witt, ten huize van den advocaat van den Andel, in de Nieuwstraat te 's Gravenhage gerigt. Slechts één brief kwam ons in handen, op welks adres, in plaats van de Nieuwstraat, de Raamstraat te lezen is. Deze brief was den 26sten October 1650 gedagteekend. Inderdaad blijkt, zoo uit het kohier van de heffing van den 1000sten penning te 's Gravenhage van 1654 als van elders, dat van den Andel later aan de oostzijde van de Raamstraat heeft gewoond [1]).

Den 21sten December 1650 werd de Witt tot Pensionaris van Dordrecht benoemd. Hij keerde dien ten gevolge naar zijne geboortestad terug en nam, als zijne betrekking hem naar 's Gravenhage riep, naar toenmalig gebruik, zijnen intrek in het logement der Heeren van Dordrecht, destijds nog op den hoek van den Vijverberg en het Tournooiveld. Hij bleef daarin zijn verblijf houden gedurende de tijdelijke waarneming van het Raadpensionarisschap der Staten van Holland, hem in 1653, na den dood van Pauw, opgedragen. Toen echter de Staten hem den 23sten Julij 1653 in dat ambt hadden bevestigd, was zijne betrekking tot Dordrecht, althans tijdelijk, opgeheven, en vorderde zijn rang het bezit eener eigene woning.

Inderdaad schreef hij reeds den 21sten Augustus 1653 aan zijne bloedverwante Catharina van Sijpesteyn, dat hij „over „eenige dagen met der woon getrokken is in het huysch van „den heer van Assendelft in 't Westeynde, daer de heer van „Wimmenum gewoond heeft." Het lijdt geen twijfel, dat men

---

[1]) Zie den *Catalogus van boecken in de bybliotheque van Mr. Jan de Wit* — een der schotschriften van 1672 — bij n°. 12.

daarbij aan het aanzienlijk gebouw te denken hebbe, thans bij den Hagenaar onder den naam van het hof van Spanje bekend Dat huis had destijds, ook blijkens de plaat bij de Riemer [1]), een geheel ander voorkomen dan thans: het geleek meer naar een kasteel dan naar de woning van een ongehuwd, jeugdig staatsman, en was beroemd om zijnen uitgestrekten tuin, die, althans vroeger, tot de Assendelftstraat en de Laan liep. Wij kunnen dan ook naauwelijks gelooven, dat de Witt, althans aanvankelijk, meer dan een deel van dit oude gebouw bewoond heeft. Hij moest destijds grootendeels leven van zijne jaarwedde als Raadpensionaris, die nog niet meer dan *f* 3000 bedroeg. Zijn eigen vermogen, waarschijnlijk van zijne reeds overledene moeder afkomstig, begrootte hij zelf in 1654, volgens het reeds aangehaalde kohier, op *f* 10,000. Aan den anderen kant vorderde, wat men de *digniteit* der Staten van Holland noemde, zekere uiterlijke praal voor hunnen Raadpensionaris. Eenige weken na de aanvaarding van het ambt verzocht de Witt zijnen oom Cornelis van Sijpesteyn, Heer van Hillegom, hem in den aankoop van een span koetspaarden behulpzaam te zijn. Er had daarover eene karakteristieke briefwisseling plaats. De oom, een vermogend landedelman, wilde dat de Raadpensionaris zich een koppel moedige hengsten aanschafte en niet tegen het besteden van enkele honderden guldens meer opzag. De Witt en zijn inmiddels aangenomen koetsier waren voor makker, minder kostbare rossen gestemd. Van Sijpesteyn noemt dat span paarden in een zijner brieven aan de Witt: „huysraet noodich tot UEd[ts]. vergulde slavernye."

Te minder bezwaar zal bij de Witt tegen het betrekken van het genoemde huis hebben bestaan, omdat hij, eenmaal eene onafhankelijke stelling hebbende verworven, dadelijk naar eene gade uitzag. Zijne briefwisseling uit dien tijd geeft grond tot het vermoeden, dat die gade, zoowel naar zijn oordeel als naar dat van zijn vader, behalve al het overige, twee bijzondere

---

[1]) I, 746.

vereischten in zich vereenigen moest: zij moest rijk zijn en tot eene der Amsterdamsche regentenfamilien behooren. Dan toch alleen kon de jeugdige Raadpensionaris den vereischten invloed op de regeringszaken uitoefenen, als hij in het magtige Amsterdam een afdoenden steun bezat. Aanvankelijk schijnt hij eene dochter van den beroemden geneesheer en Amsterdamschen burgemeester Nicolaas Tulp tot levensgezellin te hebben gekozen; doch zijne betrekking met deze juffer werd, om ons onbekende redenen weder afgebroken. Zij huwde met den schepen Jan Six, terwijl de Witt nog een paar jaren ongehuwd bleef. Gedurende dien tijd hield zijne oudste zuster Johanna, echtgenoot van Jacob van Beveren, heer van Zwijndrecht, het oog over zijne huishouding, die zeer eenvoudig was ingerigt, en kwam zij daarvoor wel eens voor langeren tijd uit Dordrecht naar 's Gravenhage. Uit eenen brief van Johanna aan den geliefden broeder van den 2den Augustus 1654 blijkt, dat de Raadpensionaris toen slechts eene enkele dienstmaagd hield, en dat deze hem wilde verlaten, „omdat „het werck haer te zwaer viel"; waarop Johanna den goeden raad geeft, om door het verstrekken van meer hulp de getrouwe Lysbet te behouden!

Het kort daarop gevolgde huwelijk van Johan de Witt met Wendela Bicker, den 16den Februarij 1655 gesloten, bragt natuurlijk verandering in de levenswijze van den Raadpensionaris. Men mag aannemen, dat het aloude huis der Heeren van Assendelft hem nu niet meer te ruim zal zijn geweest. Die gade voldeed aan de straks genoemde vereischten en teekent zich, wat meer zegt, in hare brieven als eene vrouw van een zachtaardig, beminnelijk karakter, die hoog tegen den beroemden gemaal opzag en zeer zeker eenige bloemen op zijn moeijelijk pad heeft gestrooid. Zij was eene dochter van Johan Bicker, in 1653 als burgemeester van Amsterdam overleden. Hem ging de roem na van door het doen bouwen van een overgroot getal huizen en schepen aan duizenden brood verschaft en tot den bloei zijner geboortestad krachtig medegewerkt te hebben. Het

Bickerseiland draagt naar hem dien naam [1]). Als staatsman was hij minder bekend dan zijne beide oudere broeders Andries en Cornelis, die wegens hunnen tegenstand aan Prins Willem II in 1650 van hunne ambtsbetrekkingen afstand moesten doen.

Nog een ander huis dan dat in 't Westeinde werd later verscheidene jaren achtereen door den Raadpensionaris de Witt bewoond. Het stond in de Hofstraat, tegenover den Hofcingel, of liever de toegang daartoe was in de Hofstraat te vinden. Onder de redenen, die de Witt tot het verhuizen daarheen bewogen, zal wel de onmiddelijke nabijheid van het Binnenhof eene eerste plaats hebben bekleed. Weinige voetstappen had hij slechts te doen, om van deze zijne woning het hoofdtooneel zijner rustelooze werkzaamheid, de vergaderzaal der Staten van Holland en der Staten-Generaal, te bereiken. Nog op den platten grond van 's Gravenhage, door Nicolaas Visscher in 1681 uitgegeven, wordt dit huis als dat van den Raadpensionaris de Witt aangeduid. Daar het echter reeds sedert jaren geheel verdwenen is en de Hofstraat op dit punt thans een geheel ander aanzien heeft dan ten tijde van de Witt, valt het eenigzins moeijelijk van de juiste ligging een denkbeeld te geven. Wij zelven hebben ons die niet helder kunnen voorstellen, dan nadat de tegenwoordige eigenaar van het hier in aanmerking komend terrein, de Heer Roel, de beleefdheid had gehad ons daarop rond te leiden en wij inzage hadden kunnen nemen van een op het Rijksarchief aanwezigen platten grond van dit deel der oostzijde van de Hofstraat in 1660.

Wanneer men in onzen tijd, van het Binnenhof komende, door de Hofstraat gaat, stuit men aan de linkerhand tegen een vooruitspringend gebouw, n°. 69 geteekend. Het is de woning van den genoemden eigenaar, gedeeltelijk op de plek gebouwd, waar vroeger de herberg *de Blaauwe sluijer* zich vertoonde, die aan de uiterste zuidelijke voorpoort van den Hove, in onzen

---

1) Poesy van J. Six van Chandelier, 438, 439. Wagenaar, Amsterdam, I, 425, 426.

leeftijd afgebroken, grensde. Ten noorden van de genoemde woning n° 69 bevindt zich een daartoe behoorend zijgebouw, twee ramen breed. In plaats van dat zijgebouw zag men in 1660 en nog anderhalve eeuw daarna, een doorgang of rijweg, met een ijzeren hek afgesloten, die naar een vrij ruim plein leidde. Op dat plein stond reeds in 1616 een gebouw, 't welk naar een heerenhuis zweemde. Dat huis was, blijkens een appointement van de Kamer van rekeninge der Graaflijkheid van Holland van den 16den November 1616, door Prins Maurits aan Jonkheer Bartholt van Sterckenburch, kapitein van zijne lijfwacht, geschonken, onder voorwaarde, dat het na zijn overlijden aan de Graaflijkheid — of zoo als wij thans zouden zeggen aan het domein — terug zou keeren, tegen vergoeding van de waarde. Het wordt in het appointement omschreven als eene „huysinge, van oudts geheeten 't heck ofte de beugel„baen ende nu de witte molen." Die namen duiden aan, dat in dezen uithoek van het Hof vroeger eene herberg was geweest, waarin zich de dienaren ook met spelen konden verlustigen en dan daarbij het uitzigt hadden op het reigerbosch, 't welk — men kan zich dit naauwelijks meer voorstellen — in de nabijheid, aan de overzijde der hofgracht te vinden was, en waarin nog veel later de reigers volstrekt niet mogten worden verstoord. De gift van Prins Maurits liet in waardij wel iets te wenschen: het huis was, volgens de verzekering van Jonkheer van Sterckenburch, ten gevolge van ouderdom en slecht onderhoud, volstrekt onbewoonbaar. Hij verzocht eene som van *f* 1000 tot herstel te mogen besteden. De Kamer van rekeninge stond het toe, doch voegde er de voorwaarde bij, dat aan zijne erfgenamen, na zijn overlijden, niet meer dan *f* 5000 voor de waarde van geheel het pand zou worden vergoed. Ook een hoekje grond werd te zelfder gelegenheid aan het genoemde huis getrokken, waarschijnlijk om tot tuin te dienen.

Dertig of veertig jaren later was ditzelfde huis in 't bezit van zekeren Johan van Waerden, die het tot een aanzienlijk heerenhuis met stal en koetshuis schijnt te hebben verbouwd.

Op den bedoelden platten grond van 1660 wordt het althans als in 't bezit van dien eigenaar voorgesteld en met de woorden: „'t niewe gemaeckte huys in den witten molen" aangeduid. Het nam destijds met zijnen niet uitgestrekten tuin de achterzijde van het reeds omschreven plein geheel in en grensde ten noorden aan zekeren gemeenen gang of slop, die nog bestaat; terwijl de tuin oostwaarts tot de beek of hofgracht liep, aan welker overzijde in dien tijd op dat punt de tuin van Johan Maurits van Nassau zich bevond. Tot in onze eeuw was dit huis nog nagenoeg zoodanig in wezen, als het door de Witt bewoond werd. Meer bejaarde stadgenooten herinneren zich het als een deftige en aanzienlijke woning gekend te hebben en spreken van het bordes, dat tot den hoofdingang leidde, en van eenige boomen, die het voorpleintje beschaduwden. Thans echter maakt de grond, waarop huis, voorplein en tuin te vinden waren, een deel uit van den fraaijen, uitgestrekten tuin van den Heer Roel. Die tuin wordt ten oosten niet meer door de hofgracht begrensd, daar deze niet lang geleden overwelfd is; terwijl aan de andere zijde dier overwelfde gracht, in plaats van het reigerbosch of van den tuin des stichters van het Mauritshuis, het hooge gebouw van het Departement van Kolonien zich verheft.

Dit huis nu, met welks beschrijving wij ons misschien reeds te lang bezig hielden, huurde Johan de Witt, in te gaan met den 1sten November 1660, voor *f* 850 's jaars. Hij werd daardoor de naaste buurman van den beroemden veroveraar van Brazilie, Johan Maurits van Nassau, die destijds wel meestal in het door hem in een lusthof herschapen Kleef vertoefde, maar toch het met zoo veel kosten nieuw gebouwde huis te 's Gravenhage niet vergat en aan den daartoe behoorenden tuin met zijne grotten en vogelvlugten bijzondere zorg bleef wijden. De overlevering wil, dat eene brug de beide tuinen verbond. Inderdaad vindt men op zekere *figurative Caerte* van den jare 1668 zoodanige brug aangeteekend, onder uitdrukkelijke bijvoeging, dat deze aan de Witt toebehoorde. Zou waarlijk de

goedaardige Johan Maurits den schranderen Raadpensionaris nu en dan op zijn erf hebben rondgeleid en de uit Brazilie overgebragte vogels en andere zeldzaamheden hebben laten zien? Naauwe betrekking, ook van staatkundigen aard, bestond voortdurend tusschen de beide merkwaardige mannen; eene betrekking, die van de zijde van de Witt waarschijnlijk inniger zou zijn geweest, indien Johan Maurits een anderen naam had gedragen dan dien van Nassau. — Nog uit een ander oogpunt is de vestiging van de Witt in het huis in de Hofstraat niet van belang ontbloot. Hij werd daardoor lid van de Hofbuurt, tot welke ook de Prins van Oranje, Willem III, behoorde. In welke aanraking de Raadpensionaris daardoor soms met zijn jeugdigen tegenstander kwam, hebben wij in het I[ste] deel der *Mededeelingen*, bladz. 168, ontvouwd.

Bij het doordringen in het bijzonder leven van beroemde mannen wordt men soms pijnlijk verrast door de ontdekking eener sombere schaduwzijde op een anders schitterend tafereel. In den zomer van 1668 had de Witt het toppunt van zijnen roem als staatsman bereikt. Zoo iemand had hij in den tweeden Engelschen oorlog de eer van den Staat helpen ophouden, en daarvoor persoonlijk lijfsgevaar niet ontzien. De vrede van Breda, in 't vorig jaar gesloten, was vooral ook zijn werk. Aan zijn buitenbewoon beleid was het gelukt, een jaren lang gevoerd geschil tusschen het zuider- en noorderkwartier van Holland over de quota's te beslechten. Door het sluiten van het Drievoudig Verbond, waarop de Akensche vrede gevolgd was, had hij, meende men, een den lande dreigend gevaar voor goed afgewend. Toekomstige vijanden waren even uitbundig in zijn lof als de getrouwe volgelingen. De Staten van Holland gaven hem eenstemmig sterk sprekende blijken van erkentelijkheid voor de door hem bewezene diensten. Te midden van al die eerbewijzen trof hem een zware slag: zijne trouwe echtgenoot ontviel hem onder omstandigheden, die de beproeving dubbel smartelijk moesten maken. Tegen het einde van Junij 1668 was hij met zijne Wendela naar Soestdijk vertrokken,

om zich daar op de hofstede van zijnen zwager, den rijken Amsterdamschen koopman Jean Deutz, een weinig te verpoozen. De goede vrouw werd op dat buitengoed ernstig ziek. Met moeite vervoerde men haar nog naar 's Gravenhage; maar reeds den 1sten Julij bezweek zij, vijf kinderen achterlatende, waarvan het jongste nog geen jaar oud was. Niet eens hadden de drie oudste dochterkens hare moeder nog levend kunnen zien. Deze meisjes, wier ligchaamsgestel niet sterk schijnt geweest te zijn, bevonden zich op dit tijdstip, door eene getrouwe dienstmaagd vergezeld, te Oirschot, onder geneeskundige behandeling van Arnoldus Fey, een befaamd wonderdoener, die raad wist voor alle mogelijke kwalen. In den uitersten haast werden de drie dochters naar 's Hage opontboden. Men vervoerde haar dadelijk daarheen; maar zij kwamen te laat.

Deze treurige verandering in zijne huisselijke omstandigheden gaf aanleiding, dat de Witt een ander huis betrok. Nu hij zijne gade miste, wenschte hij, dat eene zijner vrouwelijke bloedverwanten in zijne onmiddelijke nabijheid leefde en eenig toezigt over zijn gezin oefende. De gelegenheid daartoe werd spoedig geopend. Door zijnen veel vermogenden invloed werd Gerard Bicker, Heer van Zwieten, die met eene zuster van Wendela gehuwd was, tot Raad en Meester van de rekeningen der domeinen in Holland benoemd. Het ambt was niet veel meer dan eene sinecure, maar dwong tot vestiging in 's Hage. Daarop bouwde de Witt zijn plan om twee nevens elkander staande huizen te huren of te koopen, in 't eene waarvan hij zelf wonen zou, terwijl dan in het andere de schoonbroeder met zijn gezin zich zou vestigen. Daartoe moest hij eerst en vooraf zich van de huur van het huis in de Hofstraat trachten te ontdoen. Hij schreef daarover den 2den Mei 1669 aan den Amsterdamschen koopman M. Broen, die voor zijne schoonmoeder, de weduwe Thiens, het beheer over het genoemde huis voerde, en kwam voor de reden van zijn verlangen uit. „Aengesien ick", schreef hij, „mits de komste van den heer „van Swieten metterwoon alhier, om redenen, wel gaerne

„twee commodieuse huysen naest den anderen soude vinden, „ten eynde het eene bij mij ende 't andere bij den gem. heer „van Swieten bewoont mochte werden; hoedanige commoditeyt „niet te becomen is bij of nevens het huysch alsnu bij mij „bewoont werdende", enz. De onderhandeling eindigde daarmede, dat de Witt, met goedvinden der eigenaresse, de huur van het meer dan acht jaren door hem bewoonde huis overdeed aan Unico Ripperda, Heere tot Hengelo enz. De acte, waarbij dit geschiedde, den 10den October 1669 gedagteekend, is in „de Navorscher," XII, 58, medegedeeld. Bij die mededeeling is in de omschrijving van het huis een zeer storende schrijffeil ingeslopen. Volgens de huurcedulle in „de Navorscher" geldt het eene huysinge, „daer voor desen uitgestoocken heeft *de Witts moeder*". Wie het geduld gehad heeft ons tot nu toe te volgen, begrijpt dadelijk, dat voor de laatste woorden gelezen moet worden: „*de witte molen*". Een uithangbord, met het opschrift: „*de Witts moeder*", zou zelfs na 1672 te 's Gravenhage eene onmogelijkheid zijn geweest.

Moeijelijker viel het de Witt de twee naast elkander staande „*commodieuse*" huizen, die hij behoefde, te vinden. Een aantal der aanzienlijkste woningen kwamen daarvoor in aanmerking. Hij had hier ook met den smaak zijner schoonzuster te rade te gaan, wier „sinnelijckheidt", zoo als haar gemaal, de Heer van Swieten, schreef, zich vooral ook uitstrekte tot zeker huis op den Vijverberg, waarvan „de standt ende de „lughtigheydt" haar zeer behaagde. Onder anderen was de Witt op het punt om het huis aan de noordzijde van het Voorhout, toen nog onder den naam van het huis van van der Mijle bekend, magtig te worden. Bewindhebberen der O. I. Compagnie, Kamer Amsterdam, dit vernomen hebbende, boden hem het daarnevens staande huis, 't welk eenmaal Oldenbarnevelts eigendom was geweest en thans door hen gebruikt werd, met groote beleefdheid aan. De Witt weigerde het aanbod. Had hij het aangenomen, dan zou hij met zijnen schoonbroeder de beide huizen betrokken hebben, die thans

het hoofdgebouw van het Ministerie van Finantien vormen. Uit het aanbod zelf blijkt, hoe zeer men in 1669 den invloedrijken Raadpensionaris naar de oogen zag.

Ten slotte viel de keus op de beide reeds vroeger door ons vermelde huizen op den Kneuterdijk, ten noorden van het Hertogstraatje, thans n[is]. 6 en 8 geteekend, en die destijds, althans wat de tuinen betreft, in elkander liepen. Weldra waren de beide gezinnen daarin gevestigd. Volgens eenen brief van de Witt van den 25[sten] September 1669 was men toen met de verhuizing bezig, „waarvan — schrijft hij — de moeite met „de gevolgen ende aancleven van dien op onze zuster van „Swieten eigentlijck aencomt." In eenen volgenden brief van den 15[den] October 1669 komt voor: „Naerdien wy alsnu vol- „comentlijck verhuyst ende in de huysen op de Kneuterdijck „op onse stell sijn", enz.

Het zou ons niet moeijelijk vallen bewijzen bij te brengen, dat de beide gezinnen, terwijl zij op den Kneuterdijk woonden, wel niet weelderig, maar toch op zeer ruimen voet leefden. Wat William Temple, die om dezen tijd een huisvriend van de Witt was, omtrent dien éénen knecht verhaalt, die bij den Raadpensionaris huisselijke diensten deed, en als de karos werd ingespannen, den livereirok aantrok [1]), is wel eens verkeerd opgevat. Met den Ambassadeur vergeleken, hield de Witt een kleinen stoet; maar zijne levenswijze was daarom verre van bekrompen. Door zijn huwelijk had hij een aanzienlijk vermogen verworven, hetgeen onder zijn zorgvuldig beheer nog aangroeide, zoodat hij weinig minder dan een half millioen naliet. Zijne bezoldiging was wel niet evenredig aan de door hem bewezen diensten, maar toch zoo karig niet, als Temple zich voorstelde [2]). Sedert 1668 bedroeg de Witts jaarwedde als Raadpensionaris *f* 6000. Hij was bovendien Stadhouder van de leenen en Grootzegelbewaarder, welke beide betrekkingen, volgens de Wicquefort,

---

1) Temple's *Works*, 1754, I, 73.
2) Hetzelfde werk, I, 70.

in dien tijd *f* 3000 's jaars opbragten. Dat de Staten van Holland een en ander niet genoegzaam achtten voor een man van zijne onovertrefbare werkzaamheid, bleek uit het geschenk van *f* 60000, 't welk zij hem in 1668 deden. Zoo hij in zijne ambtsbetrekking nog andere geldelijke voordeelen genoot, was daaronder geen penning, die uit eene onzuivere bron vloeide. Hij was voor niets en voor niemand te koop: eene lofspraak, die in zijne eeuw voor een hooggeplaatst staatsman zeer veel meer beteekende dan in de onze.

In de lente van het noodlottige jaar 1672 kwam er op nieuw eene verandering in de huisselijke inrigting van de Witt, die reeds veel vroeger zijn grijzen vader tot zich genomen had. Zijn zwager Hoeufft schreef hem den 1sten Februarij 1672: „Wy hebben gaerne wt ma soeur v. Swijndrecht verstaen, „dat deselve by UEd. en U vader in huys sal comen wonen." Dit beteekent met andere woorden, dat diezelfde zuster Johanna, die bij 't begin van de Witts loopbaan het oog over zijne huishouding had laten gaan, voortaan met haren echtgenoot een deel van zijn gezin zou uitmaken. Tot zekere hoogte is dit zeer verklaarbaar. De heer van Zwijndrecht, gemaal van Johanna, trad met Mei 1672 als lid van Gecommitteerde Raden van Holland op en moest dus te 's Gravenhage verblijf houden. Maar waarom nam de Witt beide in huis? Was het door de vrouw van van Zwieten over zijne kinderen gevoerd toezigt niet genoegzaam meer? Of gevoelde de Witt bij het toenemen der staatszorgen er behoefte aan, de trouwe zuster voortdurend tegenover zich te hebben? Wij kunnen die vragen niet beantwoorden; maar wel zijn blijken voorhanden, dat Johanna gedurende haar verblijf ten huize van de Witt zich zijner waardig toonde. Zij bleef hem bij na den eersten moordaanslag van den 21sten Junij, en toen op den 20sten Augustus hare beide broeders als onder hare oogen vermoord werden; toen het gepeupel dreigend het huis op den Kneuterdijk aangrimde en van plundering mompelde; toen alle andere bloedverwanten van de Witt de vlugt genomen hadden of zich

schuil hielden, — bleef zij alleen, met enkele getrouwe bedienden of volgelingen, in dat huis op haren post. Waarschijnlijk was het haar bedrijf, dat de afgeleefde Jacob de Witt en de kinderen van den Raadpensionaris op den noodlottigen dag bij tijds aan de woede der Haagsche burgers onttrokken werden. Zeker is het, dat de kloeke vrouw den moed had, zorg te dragen voor het afnemen, binnenbrengen en kisten der verminkte lijken van hare twee broeders, en dat zij de Witts huis eerst verliet, toen zij zich vleijen mogt, dat die rampzalige overblijfselen in den grafkelder der Nieuwe Kerk voor verdere schennis bewaard zouden blijven.

Nog één punt mag hier niet onaangeroerd blijven, de vraag namelijk, welk der beide huizen op den Kneuterdijk, dat op den hoek van het Hertogstraatje of het daarnevens staande, thans nº. 8, door den Raadpensionaris de Witt bewoond zij. De overlevering noemt het eerste, Fonseca en Kroon beslissen voor het andere, doch blijkbaar zonder afdoenden grond. De platte grond van 's Gravenhage van 1681, waarop de Heer Kroon zich beroept [1]), wijst het huis op den hoek van het Hertogstraatje aan als dat van Hoeufft; maar vermits in de Witts tijd beide de huizen aan dat aanzienlijk geslacht toebehoorden, ligt in die aanwijzing geen bewijs hoegenaamd. Wij hebben ons eenige moeite gegeven om de zaak tot klaarheid te brengen, en daartoe ook de eigendomsbewijzen der beide huizen geraadpleegd, door de tegenwoordige eigenaren, Baron Fagel en Mevrouw de Douairière van Tuyll, ons met welwillendheid toevertrouwd. Die zeer talrijke bescheiden zijn geenszins van historische waarde ontbloot; doch men vindt daarin niets wat de gestelde vraag beslist. Zie hier de slotsom van ons onderzoek.

In 't begin der zestiende eeuw, waarschijnlijk zelfs veel vroeger, stond aan den Kneuterdijk, op den hoek van het Hertogstraatje, destijds het Stinksteegje geheeten, een voor

---

[1]) Zie zijn werk, blz. 351.

dien tijd aanzienlijk gebouw. Het droeg den naam van *Huis van Oostervant*, en kan dus, even als het bekende huis in de Spuistraat [1]), aan Frank van Borselen hebben toebehoord. Den 31sten Maart 1520 verkocht de toenmalige eigenaar Floris van Egmond, Stadhouder van Holland, dit huis aan meester Abel van Coulster, een van 's Konings raden. Deze droeg het later over aan zijnen schoonzoon, den Ridder Antonie van Cats. Van den laatsten werd het omstreeks 1550 door Hertog Erik van Brunswijk gekocht. Wij kennen dien Hertog uit onze geschiedenis als een onrustig veldoverste, die in den slag van St. Quentin roem en buit behaalde, bij de worsteling tegen Spanje de zijde onzer onderdrukkers koos en in meer dan één opzigt een persoonlijk tegenstander van Prins Willem I bleef. Ook terwijl het land nog in rust was, vertoefde Hertog Erik slechts zelden in zijn huis. Prins Willem vond er in 1565 iets bedenkelijks in, dat de Hertog op het Hof te 's Gravenhage zijn intrek wilde nemen, terwijl hij toch zulk een fraai huis — „*une si belle maison*" — aldaar bezat [2]). Ongetwijfeld heeft dat huis in de volgende jaren gedeeld in het verval en de verwoesting, door den oorlog met Spanje over 's Gravenhage gebragt, en toch bleef het, gelijk uit de volgende bijzonderheden blijkt, een begeerlijk eigendom.

Hertog Erik stierf den 17den November 1584. Hij liet een met schulden bezwaarden boedel na en omtrent zijne erfgenamen bestond vrij wat onzekerheid. Zelf had hij het mogelijke gedaan, opdat na zijnen dood zijne goederen in Holland: het huis te 's Gravenhage, de aan hem verpande Heerlijkheid Woerden en de Baronie Liesveld, op zijne beide natuurlijke kinderen, Willem en Catharina, bij Jonkvrouw Catharina van Weldam verwekt, zouden overgaan. Hij had voor die kinderen brieven van wettiging van Koning Filips II weten te verwerven, en zijne wettige gemalin, eene Lotharingsche Prinses, overgehaald

---

1) De Riemer, I, 752.

2) *Archives*, 1e série, I, 430.

om eene acte te onderteekenen, waarbij de erfstelling ten behoeve der natuurlijke kinderen van haren gemaal werd bekrachtigd. De tijdsomstandigheden echter weêrstreefden zijnen wil. De oorlog met Spanje woedde voort. De Staten van Holland huiverden, rijke erfgoederen in een vijandig geslacht te doen blijven, en begonnen daarom met het leggen van beslag op die goederen, dadelijk na het overlijden. De regerende Hertogen van Brunswijk beweerden dat de erfenis hun toekwam en vorderden overgifte. Catharina van Brunswijk daarentegen, die in Italie met een telg uit het beroemde geslacht Doria gehuwd was, drong op het vervullen van den wil haars vaders aan, ook uit naam van haren broeder, die echter na eenige jaren kinderloos overleed. In 1589 namen de Staten van Holland een besluit tot verbeurdverklaring der goederen, 't welk evenwel aan degenen, die daarop aanspraak meenden te hebben, vrijheid liet, die aanspraak voor den gewonen regter te doen gelden. Zoo ontstond een proces voor den Hoogen Raad van Holland, 't welk, afgewisseld door incidenten en dadingen, meer dan eene halve eeuw hangende bleef en letterlijk van het eene geslacht op het andere overierf. Na eenigen tijd was geen der oorspronkelijke partijen meer in 't geding. Hertog Hendrik Julius van Brunswijk droeg zijne regten op de goederen van Hertog Erik over aan Graaf Filips van Hohenlo, den bekenden veldheer uit den Spaanschen oorlog. Catharina van Brunswijk deed, toen de zaak door het twaalfjarig bestand, 't welk vroegere verbeurdverklaringen te niet deed, eene andere wending had genomen, iets dergelijks. Bij een den 4den November 1615 uit Venetie gedagteekend stuk, waarin zij zich bitter beklaagt over al het verdriet, haar door dit eindeloos twistgeding berokkend, magtigde zij haren bloedverwant, Jonkheer van der Wiele, om in hare plaats als regthebbende op te treden. Deze verbond zich om, als hij de goederen magtig wierd, haar 22000 ducaten toe te tellen: eene betaling, die wel nimmer in haar geheel zal hebben plaats gehad. Toen de zaak in 1650 tot een einde kwam, was het een kleinzoon

van dezen van der Wiele, die nog voor de regten van Catharina streed, of liever voor de regten harer kinderen bij een tweeden gemaal, de Marchi geheeten. De Staten van Holland zorgden intusschen, dat zij het beste deel van den buit magtig werden. Door het aflossen van de pandpenning van Woerden, werd in 1617 die Heerlijkheid weder met de Graaflijkheid van Holland vereenigd [1]).

Inmiddels bleef het huis op den Kneuterdijk niet onbewoond. De Graaf van Hohenlo handhaafde zich in 't bezit daarvan, en na zijnen dood nam zijne weduwe, Maria van Oranje-Nassau, de oudste dochter van Prins Willem I, die anders op het kasteel te Buren woonde, daarin somtijds haren intrek. Zij schijnt het evenwel beneden hare waardigheid geacht te hebben, een huis te bewonen, waarop anderen regten deden gelden. Zoo verkocht zij den 26sten Mei 1607 de haar daarvan toekomende helft, „*om sekere goede consideratien*", voor *f* 3200 aan Mr. Erik Dimmer, Raad van het Huis van Oranje, die dan de andere helft van de Graven van Hohenlo, erfgenamen van Filips, huurde. De bedoeling was blijkbaar, dat Dimmer de zaak met de regtverkrijgenden van Catharina van Brunswijk zou trachten te schikken. Inderdaad vindt men gewag gemaakt van een accoord, door hem in 1621 met Jonkheer van der Wiele aangegaan, 't welk echter het geschil nog geenszins voor goed ten einde bragt. Na den dood van Mr. Erik Dimmer verkochten zijne erfgenamen in 1636 de helft van het huis aan Cornelis Musch, den befaamden Griffier der Staten-Generaal, voor *f* 15000, terwijl deze insgelijks de wederhelft van de Graven van Hohenlo bleef huren. Den 11den September 1649 werd Musch voor *f* 10000 eigenaar ook van die wederhelft, altijd echter onder het bezwaar van voor dat eigendom in regten te moeten strijden. Het ontbrak onzen Griffier niet aan handigheid, en werkelijk slaagde hij er in, den 6den Julij 1650 eene overeenkomst met Jonkheer van der Wiele te treffen, waarbij de erven of regt-

---

[1]) Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, VIII, 331.

verkrijgenden van Catharina van Brunswijk voor altijd afstand deden van hunne regten op een huis, dat nog lang daarna het *Huis van Brunswijk* heette. Welke geldelijke offers bij die dading, nu werkelijk de laatste, werden gebragt, blijkt niet. Het stuk spreekt van diensten, door Musch aan van der Wiele bewezen, doch voegt er uitdrukkelijk bij, dat het geen diensten waren, met zijne betrekking van Griffier der Staten in verband. De bijvoeging was, bij 's mans bekenden kwaden naam, niet overtollig.

Cornelis Musch had slechts korten tijd genot van zijne zegepraal. Hij stierf in December 1650. Zijne kinderen verkochten in 1652 de vaderlijke woning, die zij 't *Huis te Brunswijk* bleven noemen, voor *f* 32000 aan Mattheus Hoeufft, Heer van Buttingen, Zandvoort en Oyen, een aanzienlijk en rijk man. Uit verscheidene stukken blijkt, dat hij veel gelds aan dit zijn eigendom te koste legde; zoo zelfs, dat het in 1653 „*nieuw gebouwd*" wordt genoemd. Te gelijk echter maakte hij van het ruime gebouw twee huizen, waarvan dat op den hoek van het Hertogstraatje het aanzienlijkste en grootste bleef. Men vond daarin, behalve vele andere schilderstukken, een van Jordaens voor den schoorsteen in de voorkamer aan de linkerhand. De tuin, waarin reeds een stal en koetshuis stond, liep aan de zijde van 't Noordeinde achter dien van het tweede huis om. In den scheidsmuur bevonden zich twee gemetselde poorten of doorgangen, zoodat de tuinen in elkander liepen. Wat Mattheus Hoeufft tot zoodanige splitsing van zijn pand bewogen hebbe, is ons onbekend. Uit het later gebeurde zou men bijna vermoeden, dat hij voor elk zijner beide oudste zonen een der beide huizen bestemde; doch hij beleefde de volwassenheid dier zonen niet. Bij zijn overlijden, den 8sten April 1669, waren al zijne kinderen nog minderjarig, ten gevolge waarvan de beide *commodieuse* huizen, zoo als de Witt die noemde, open kwamen.

De vraag, die ons vooral bezig houdt, zou dadelijk beantwoord zijn, indien de huurcedullen, waarbij de Raadpensionaris en

zijn zwager Bicker de beide huizen huurden, teruggevonden wierden. Misschien echter werd niet eens zulk eene schriftelijke overeenkomst gesloten. Er bestond tusschen de Witt en Mattheus Hoeufft eene vrij naauwe familiebetrekking. Diederik Hoeufft, jonger broeder van Mattheus, was met de Witts zuster Maria gehuwd. Ofschoon de Witt geen voogd van de kinderen van Mattheus was, werd toch een deel van het vermogen dier kinderen door hem beheerd [1]). Waar anderen hadden moeten verzoeken en dingen, kon hij beschikken.

Indien de beide huizen sedert 1672 nagenoeg hetzelfde uiterlijk aanzien behouden hadden, wat zij thans hebben, zou het niet twijfelachtig zijn, dat de Witt het hoekhuis bewoond had. Uit een verhaal van het gebeurde op den 20sten Augustus 1672, voorkomende in de *Gedenkwaerdige stukken*, naar wij meenen, door den zoon van den Raadpensionaris in 't licht gegeven [2]), blijkt toch, dat de Witt zich dien ochtend in de eene, zijne zuster, de Vrouw van Zwijndrecht, in de andere *zijkamer* zijner woning bevond; eene uitdrukking, die alleen kan slaan op een huis, 't welk de voordeur in 't midden van den gevel heeft, zoo als tot voor weinige jaren met dit huis, niet met het andere, het geval was. Maar beide huizen zijn sedert 1672 herhaalde malen verbouwd. Dat, thans n°. 8 geteekend, is in de eerste helft der vorige eeuw aanmerkelijk vergroot en verfraaid, te welker gelegenheid, in 1736, ook een deel van den tuin van het hoekhuis voor *f* 10000 aan de eigenaressen van dit pand is overgegaan en de poorten in den scheidsmuur voor goed zijn toegemetseld.

Er zijn evenwel andere gronden, die ons tot het gevoelen doen overhellen, dat de overlevering de waarheid spreekt. Van de beide huizen was dat op den hoek van het Hertogstraatje in de Witts tijd ontwijfelbaar het aanzienlijkste. Laat het zich niet onderstellen, dat de Raadpensionaris daarin zijn intrek

---

1) *Aanmerkingen op de beschuldigingen raakende de heeren gebroederen de Witte*, 1674, bladz. 156 en volgg.

2) *Gedenkwaerdige stukken*, 30.

nam en het kleinste aan zijnen zwager Bicker overliet? Zijn rang eischte het voeren van eenen hoogen staat. In zijne woning waren in 1672, behalve zijn eigen gezin, dat zijner zuster en de grijze vader gevestigd. De Witt had geen buitengoed. Alleen de Heer van Zwijndrecht bezat iets van dien aard aan het eind van het Haagsche Bosch [1]). Bicker daarentegen bragt zeer zeker een goed deel van het jaar op het Huis te Zwieten door. Dat de Witt het hoofdgebouw bewoonde, komt ons ook daarom waarschijnlijk voor, omdat men in 1672, toen alles werd opgerakeld wat den Raadpensionaris hatelijk kon maken, het hem als een verwijt aanrekende, dat hij het huis van Cornelis Musch bewoonde, die nog steeds bij de gemeente in kwaden reuk stond [2]). Dat verwijt scheen minder te pas te komen, zoo zijne woning een van het hoofdgebouw afgenomen deel ware geweest.

Doch wij moeten eindigen. Wij voegen er alleen nog bij, dat na den tijd van de Witt het huis op den hoek van het Hertogstraatje het eigendom werd van den oudsten zoon van Mattheus Hoeufft, Jan Diederik, even als hij Heer van Buttingen, en het andere dat van zijnen tweeden zoon, Mattheus, aan wien de Heerlijkheden Oyen en Onsenoort werden verlijd. De afstammelingen van den laatsten bleven in dit huis tot in 1766 gevestigd. Voortdurend werden de beide aanzienlijke panden òf door zeer vermogende òf door aanzienlijke mannen bewoond en bleven zij ook uit een historisch oogpunt merkwaardig. Indien de eigenaar van het huis, waarin, naar onze meening, de Witt zijne laatste levensdagen sleet, er zich op beroemen kan, dat Koning Willem I, na de terugkomst uit zijne ballingschap in 1813, daarin het eerst zijnen intrek nam en door den toenmaligen eigenaar, den geleerden Collot d'Escury van Heinenoord, ontvangen werd, kan de eigenaresse van het andere gebouw er op wijzen, dat in haar huis twee der beroemdste staatslieden van onzen tijd, Gijsbert Karel van

---

1) *Waerlijck Verhael*, 1672, blz. 13.

2) *Sleutel, ontsluytende de boeckekas van* de Witte *bibliotheek*, 1672, 4.

Hogendorp en Jean Chretien Baud, tot hunnen dood hebben gewoond. Wij mogen niet onvermeld laten, dat de laatste, blijkens een nagelaten geschrift, zich met hetzelfde vraagstuk, waaraan deze regelen gewijd zijn, heeft bezig gehouden. Hij erkent daarin, dat het betwistbaar blijft, of zijn toenmalig huis al dan niet door de Witt bewoond zij; maar laat niet onvermeld, dat de overlevering, volgens welke zeker kabinetje in den noordelijken vleugel van het tegenwoordig huis van den Baron Fagel aan de Witt tot schrijfvertrek heeft gediend, geen grond kan hebben, omdat die vleugel eerst vele jaren later is opgebouwd [1]). Dat een zoo scherpzinnig man in dit vraagstuk groot belang stelde, geeft ons moed, dat ons tegenwoordig geschrijf voor dezen of genen lezer eenige aantrekkelijkheid hebben zal.

1864.

(„Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage," II, blz. 32).

---

1) Baud werd later overtuigd, dat de Witt in het hoekhuis gewoond heeft. Mijer, *Bauds leven*, blz. 698.

De in het begin van dit opstel genoemde advocaat van den Andel was ouderling bij de Remonstranten en behoorde tot de anti-stadhoudersgezinde partij. Het regtsgeding der erfgenamen van de Groot werd door hem geleid.

IETS OVER HET GRAF DER DE WITTEN.

(Uit eenen brief aan Mr. J. Heemskerk Bz.)

Eenige jaren geleden schreef ik aan het slot van een stukje over Wendela Bicker, Johan de Witts zachtaardige, trouwe gade, die hem den 1sten Julij 1668 ontviel: „Haar stof rust „in de Nieuwe Kerk te 's Gravenhage. Vier jaren later werden „in hetzelfde graf de geschondene lijken van Johan en Cornelis „de Witt voor verdere aanranding van een verwoed graauw „beveiligd. Indien niet ergens aangeteekend was, dat dit graf „nommer 77 droeg, niemand zou de laatste rustplaats meer weten „aan te wijzen van den grootsten Nederlandschen staatsman „van zijnen tijd."

Aan u, geachte vriend! die beter dan iemand weet, hoe gaarne ik mij sedert jaren, in uitgewoekerde uren, met nasporingen omtrent de Witt en zijn tijdperk bezig houd — nasporingen, waarvoor de onuitputtelijke, u welbekende schat van Wittiaansche papieren in ons Rijksarchief zulk eene aanlokkelijke gelegenheid aanbiedt — behoef ik niet te verzekeren, dat de aangehaalde woorden steunden op voorafgaand onderzoek. Werkelijk is in mijn oog het historisch feit, dat de gebroeders de Witt in de Nieuwe Kerk te 's Gravenhage, en wel in het door mij aangeduide graf, begraven zijn, naauwelijks betwistbaar. Onlangs echter zag ik uit een artikel in „de Navorscher," wien ik altijd met belangstelling in handen neem, dat er nog twijfelaars aan dit

feit bestaan. Dit noopte mij de gronden mijner overtuiging daaromtrent op 't papier te brengen en u meê te deelen. Welligt, dacht ik, acht de vriendschap, wie altijd ietwat partijdigheid aankleeft, het der moeite waard mijnen brief te doen afdrukken.

Tusschen de schrijvers uit het tijdperk van de Witt heerscht met opzigt tot de plaats, waar de beide broeders begraven zijn, zeldzame overeenstemming. Ik zal kortheidshalve slechts enkelen van deze schrijvers aanhalen De *Hollandtse Mercurius* van 1672 eindigt, op bladz. 140, het verhaal van den moord aldus: „'s Nachts quamen, nadat de hantdadighe en aanschou-„wers vertrocken waren, 5 lackeyen met een karos, en namen „dese mishandelde lichamen af, brengende deselve in 't huys „van Johan de Witt; welke lichamen den anderen nacht, in „'t graf daer Johan de Witts huysvrouwe in was rustende, „wierden begraven; dan 't graeuw hier niet mede te vreden, „hebben de wapenen mede in stucken geslagen, die ten huyse „van de coster in de Nieuwe Kerck gebracht zijnde om daer „op te hangen, door een vrouw ontdekt wierden, hoewel die „met kleederen overdeckt waren: hierop begon 't graeuw te „morren, namen de wapens met gewelt, ende smeten die in „meer als hondert stucken, die overal ten spot wierden „omgedragen." — Valkenier deelt in zijn *Verwerd Europa* (I, 768 van den tweeden druk) nagenoeg hetzelfde mede, doch voegt er bij, dat het Haagsche graauw, vernemende dat de beide lijken in de Nieuwe Kerk begraven waren, er van sprak om het graf weder te openen, en het overschot der ligchamen tot asch te verbranden en in den wind te strooijen, „opdat niet misschien de omkeeringe der tijden en saaken „een graf van eere soude oprichten aan hun gebeente, als „aan martelaars van Staat, gelijk een tijd lang voor heen „gesproken was aan Barneveld te doen." De schennis der grafstede kwam niet tot uitvoering, daar, zoo als Valkenier het uitdrukt, het graauw zich met het stuk slaan der geslachtwapens en het ten spot ronddragen der fragmenten liet „genoegen".

Ook spreekt hij niet van een koster, maar van eene kosterin der Nieuwe Kerk; een op zich zelf nietig, maar in verband met andere getuigenissen niet geheel over 't hoofd te zien verschil. — De auteur van het *Historisch verhael aengaende de bestieringe van Staet- en Oorloghs-zaken, voorgevallen onder de bedieningen van de heeren Cornelis en Johan de Witt*, Amsterdam 1677, heeft op bladz. 630 blootweg nageschreven wat Valkenier omtrent de begrafenis en het stuk slaan der wapens zegt. — Daarentegen verhaalt Sylvius in zijn *Vervolg op Aytzema* (blz. 409) wel hetzelfde met andere woorden, doch met weglating der bijzonderheid omtrent de vrees der Hagenaren, dat te eeniger tijd een praalgraf voor de de Witten zou worden opgerigt; hetzij dan dat deze schrijver, onder den naam van Lambert van den Bosch als een vinnig hater der beide broeders bekend, aan eene onderstelling van dien aard zelfs in de verte geen voet wilde geven, hetzij dat men hier enkel aan eene rhetorische opsiering, die wel in Valkeniers smaak kon vallen, te denken hebbe. Eindelijk zegt ook de eerlijke Balen, wiens *Beschrijvinge van Dordrecht* reeds in 1677 het licht zag en die omtrent al hetgeen het geslacht van de Witt betrof, uitstekend goed was ingelicht, op blz. 1329, dat Mr. Johan de Witt met zijn broeder in zijn graf in de Nieuwe Kerk in den Hage bij zijne huisvrouw begraven is.

Legt men meer lijvige boekdeelen ter zijde, om de vlugschriften te doorbladeren, die in het merkwaardig jaar 1672 onafgebroken het fel geschokte vaderland overstroomden, men vindt, waar van den dood der de Witten sprake is, omtrent hunne laatste rustplaats hetzelfde vermeld. Een dier geschiften, eigenlijk eene soort van plaatwerk, getiteld: *Afbeelding van 't schriklijk omkomen enz.*, behelst omtrent dit punt enkele elders niet geboekte bijzonderheden. Men leest daarin, dat, toen de beide lijken in het huis van Johan de Witt gebragt waren, niemand de doodkisten wilde maken, uit vreeze voor het graauw; dat men die eindelijk door goede beloften en eene tamelijke som gelds bekwam; dat de lijken daarop den anderen

nacht „stillekens en zonder omstandigheid" begraven zijn en geleid in de Nieuwe Kerk in 't graf, daar de huisvrouw van Jan de Witt was rustende; en dat de bloedverwanten na eenige dagen de wapens der gebroeders boven het graf poogden op te hangen, maar dat het graauw, zulks vernemende, deze wegnam en „tegen de geregtsplaats" in kleine stukken smeet. Volgens de *Gedenkwaerdige stukken* heeft de begrafenis plaats gehad „sonder bywesen van iemant van de vrienden, dogh „onder 't geleyde van eenige van 's lands ruyterye."

Op eene merkwaardige wijze worden deze getuigenissen van gelijktijdige schrijvers door bewaard geblevene familiepapieren bevestigd. Ik bezit afschriften van eenige brieven, door de leden van het geslacht van de Witt kort vóór en onmiddelijk na den moord gewisseld. Aan de echtheid dier brieven bestaat bij mij niet de allerminste twijfel, ofschoon ik erkennen moet, ze tot nu toe niet in het oorspronkelijke gezien te hebben Daaronder is er een, die, dunkt mij, het pleit ten volle beslist. Ik laat hem hierachter volgen, na eenige herinneringen, voor u, mijn vriend! waarschijnlijk geheel overbodig, vooraf te hebben laten gaan.

De Raadpensionaris de Witt bewoonde in zijne laatste levensjaren, met zijne kinderen, een deftig huis op den Kneuterdijk, in de onmiddelijke nabijheid van de Gevangenpoort en het groene zoodje, twee plekken, die door het rampzalig uiteinde der beide broeders eene treurige vermaardheid te meer hebben verkregen. Onmiddellijk naast hem woonde Mr. Jacob van Beveren, Heer van Zwijndrecht, die met de Witts oudste zuster Johanna gehuwd was, en in 1672 tot de Gecommitteerde Raden van Holland behoorde. Reeds verscheidene jaren te voren had Johanna haren thans meer dan tachtigjarigen vader, den Rekenmeester Jacob de Witt, bij zich in huis genomen, om voor den altijd kloeken, maar toch hulpbehoevenden grijsaard te beter zorg te kunnen dragen. Er bestaat reden om te onderstellen, dat de beide huizen destijds ineenliepen, zoodat, als in gelijktijdige geschriften van de woning des Raadpensionaris

gesproken wordt, daardoor even goed het huis van Johanna, of gelijk men destijds sprak, van den Heer en Mevrouw van Zwijndrecht kan worden verstaan. De verbeelding huivert, als men zich den angst en de ontsteltenis tracht voor te stellen, waarin de overgeblevene bewoners dier beide huizen in den ochtend van den 20sten Augustus moeten hebben verkeerd, nadat Johan de Witt zich naar de Gevangenpoort had begeven. Men kon er de moordkreten der verbitterde Hagenaars hooren; de ruiterbenden en de burgervendels moeten tot voor de deur hebben gestaan. Toen het oproer in hevigheid toenam, kon het voor de huisgenooten niet verborgen blijven, dat het leven van geheel het geslacht der de Witten gevaar liep. Het werd noodig, dat niet slechts de grijze Jacob de Witt, maar zelfs de kinderen van den Raadpensionaris, bij beproefde vrienden in veiligheid werden gebragt De fiere gade van den Ruwaard, tot dusverre te Dordrecht of te Rotterdam gebleven, kwam in den loop van den dag met haar rijtuig tot in de onmiddelijke nabijheid van 's Gravenhage. Daar vernam zij de vreesselijke gebeurtenis, die zich voorbereidde, en keerde, slechts op lijfsbehoud bedacht, nog dien eigen avond of nacht naar Rotterdam terug [1]). Alleen Johanna de Witt schijnt den moed gehad te hebben, om na den moord in haar huis of in de nabijheid daarvan te blijven. Misschien was zij 's nachts tegenwoordig, toen de beide lijken in hare woning of in die van den Raadpensionaris werden gebragt. Zeker gaat het, dat zij de eerste beschikkingen omtrent de begrafenis harer twee broeders nam. Maar zij kon die niet helpen uitvoeren. Den 21sten Augustus bleef eene onrustige menigte de beide woningen bedreigen. Zelfs de ruiterwacht, door de Staten van Holland tot bescherming dier woningen bestemd, ontzag zich niet daar geweld te plegen. Zoo was zij wel genoodzaakt, op hare beurt de

---

1) Dit laatste blijkt uit eenen brief van hare hand, nog van den 20sten Augustus uit Rotterdam gedagteekend. Men vergelijke voorts Wagenaar, XIV, 176 en 177; en van der Hoeven, *Leven van de Gebroeders de Witt*, II, 377 en 378

wijk te nemen en de zorg voor het ter aarde bestellen harer broeders aan een ander over te laten. Zij koos daartoe haren neef Anthonie de Veer, die niet, als de meeste overige bloedverwanten van de Witt, een staatsambt bekleedde en dus bij het verbitterde volk minder in 't oog liep. De door mij bedoelde brief is van dien neef en luidt, volgens mijn afschrift, woordelijk aldus:

Mevrouwe ende waerde nicht!

Soo aenstondts wierdt mij door mijn swaeger Coenen toegesonden de nevensgaende missive, Zijn Ed. op huyden onder couvert ter handt gecomen ende die hij, als Uw Ed. jegenswoordige logement onbewust, niet heeft connen te recht bestellen. Aengaende de begraefenisse, is dezelve met vele moeijte eindelyck noch desen nacht tot contentement, sonder eenige moeyte voltrokken, waartoe omtrent elff uyren bij mij eerst de gerequireerde orders sijn gestellt, als wanneer het meeste volck vertrocken sijnde, mijn dienaer aen UwEd. huys door my gesonden sijnde heeft gerapporteert, dat de eerste ordres van deselve begraeffenisse dese nacht te doen, door UEd. waere gecontramandeert, ende dat derhalven noch geene kisten waeren, nogh tot de costerinne eenige ordre gestelt. Ick hebbe daerop omme het oogmerck van de vrienden in 't generael te betrachten, de timmerman Jan Willems Swaertveger (dewelke aen de kisten noch niet hadde begonnen) versocht ende gelast deselve noch desen nacht te prepareeren, 't welk hij niettegenstaende in 't eerst onmogelyckheydt allegueerde, echter nogh heeft gedaen. Nopens het behangen van 't huys, hebbe ick op gisteren oock met een begraeffenis-bidder geproocken, doch denselven niet connen disponeeren omme 't selve dese nacht te doen; dan heeft belooft ende aengenoomen sulcx op huyden te sullen effectueeren. Tot de wapens hebbe ick gisteren meede wel de gerequireerde ordre, soo veel mij moogelijk was, gestelt; doch aengesien ick het tweede quartier van 's vaders seyde niet en weet, als alleen dat ick uyt neef van Swijndrecht hebbe verstaen, dat het Colve was, doch sonder dat SijnEd. mij het waepen pertinentlijck heeft weeten af te maelen, soo en weet niet waer 't selve sal connen becoomen, omme nevens d'andere quartieren te doen schilderen. Ick sal derhalve UwEd. orders soo hier omtrent

als in andere voorvallen, waerinne UwEd. mij sal gelieven te emploijeren, affwachten, ende blijve

Mevrouwe ende waerde nichte,

UWEd. onderdaenige ende bedroefde dienaer

den 22 Aug. 1672. ANTHONI DE VEER.

Opschrift: *Aen Mevrouw van Swijndrecht.*

Ieder onbevooroordeelde zal moeten erkennen, dat deze brief zich sluit aan het van elders bekende, en volkomen in de gelijktijdige geschiedverhalen past. Wie het vreemd mogt voorkomen, dat de zorg voor het behoorlijk afmalen der familiewapens en het behangen van het sterfhuis daarin eene voorname plaats inneemt, bedenke, dat de Hollander der zeventiende eeuw, veel meer dan die van onzen tijd, aan het naauwgezet in acht nemen van de bestaande gebruiken bij begrafenissen, huwelijken enz. gehecht was, en dat de de Witten trotsch waren op hunne afkomst uit Dordtsche Patriciërs en op hunne verwantschap aan meer dan één adelijk geslacht. De Colve's of Colviussen, onder welke zich in hunnen tijd twee mannen van uitstekende geleerdheid bevonden, behoorden tot hunne bloedverwanten en trouwste vrienden.

De brief zegt niet, dat de lijken in de Nieuwe Kerk ter aarde zijn besteld, maar noemt toch de kosterin. Het was volstrekt overbodig, bij het schrijven aan eene zuster van de Witt, die kerk te noemen. Zij wist, zoo goed als iemand, dat de Raadpensionaris daar een eigen graf had. Voor eenige jaren heb ik het boek in handen gehad, waarin de eigenaren der grafkelders in de Nieuwe Kerk en de eigendoms-overgangen dier kelders plagten opgeteekend te worden. Daaruit bleek mij, dat de Raadpensionaris Johan de Witt den 19den November 1665, weinige jaren na de voltooijing der kerk, den grafkelder No. 77 voor *f* 400 heeft gekocht; dat dit graf in 1758, en dus nagenoeg eene eeuw lang, op zijnen naam is blijven staan; dat de familie de Witt de daarop vallende onkosten van verhooging en dergelijke heeft betaald tot in 1736; dat het graf echter

eindelijk wegens verzuim van overboeking aan de kerk is vervallen, en dat het dien ten gevolge den 17den April 1758 aan den lakenkooper Jacob van de Kasteele is verkocht voor *f* 100. De zerk, die dezen grafkelder bedekt, heb ik meermalen gezien. Zij ligt nabij den predikstoel, draagt geenerlei opschrift hoegenaamd en is kenbaar aan het nommer 77, met cijfers uit de zeventiende eeuw in den blaauwen steen gehouwen. Mij zijn wel eens, terwijl ik die kale grafzerk betrad, treffende regels uit een gedicht van de Lamartine voor den geest gekomen.

Het kerkboek, waarin de lijken werden opgeteekend, die in de grafkelders der Nieuwe Kerk zijn bijgezet, is over het tijdperk van 1660—1672 niet meer voorhanden. Maar ik bezit een lijstje, in vroegeren tijd blijkbaar uit dat boek afgeschreven. Daaruit ziet men, dat in den grafkelder van Johan de Witt den 20sten November 1665, daags na den aankoop, een zijner vooroverledene kinderen begraven is, dat dit later, in 1667 en 1668, nog met twee andere zijner kinderen, alsmede met een kind van zijnen zwager Bicker van Zwieten, het geval is geweest, en dat het stoffelijk overschot van Wendela Bicker den 6den Julij 1668 in dit graf is nedergelegd. Het lijstje eindigt met de vermelding: „22 Augustus 1672, Kornelis en Johannes de Witt."

En wat staat nu tegen dit alles over? Zoo ver ik weet niets anders dan een vrij romanesk verhaal van een ongenoemd schrijver in een Haagsch nieuwsblad van 1850, *de Toekomst* geheeten, doch dat reeds geene toekomst meer heeft. Die schrijver zegt, dat er te 's Gravenhage iemand is of was, die bewijsstukken bezat, volgens welke de lijken der gebroeders de Witt in der tijd op eene geheime plaats waren verborgen, opdat hunne asch nooit zou kunnen worden verstoord; dat degenen, die deze dienst aan het stof der de Witten hadden bewezen, het ontdekken dier heimelijke plaats schriftelijk hadden verboden; dat de persoon, die deze schrifturen in handen had gehad, in der tijd namens Koning Willem II heimelijk was

aangezocht, om den inhoud daarvan mede te deelen, onder aanbod der oprigting van een standbeeld voor de Witt; doch dat de tijdelijke bezitter der papieren dit aanbod had afgewezen en ten slotte de bewijsstukken, na een ingesteld onderzoek, in bijzijn van getuigen had verbrand.

Het lust mij niet de hooge onwaarschijnlijkheid van dit verhaal in de bijzonderheden aan te toonen. Mij dunkt, zij springt in de oogen. Gesteld echter, er was werkelijk in 1672 van de zijde der familie de Witt iets dergelijks gebeurd; gesteld die familie ware er in geslaagd, het algemeen en de regering omtrent de plaats der begrafenis in eene dwaling te brengen; gesteld de hiervoor medegedeelde brief van Anthonie de Veer ware onecht of vervalscht; van waar dan de ijver dier bloedverwanten, om, in weerwil van gevaar van meer dan eenen aard, familiewapens op te hangen boven een ledig graf? En waarom zouden de nakomelingen van de Witt in lateren tijd, toen van de zijde des volks geenerlei gevaar meer te duchten was, het verzuimde niet hebben hersteld? Men vergete niet, dat de onmiddelijke afstammelingen van de beide broeders gedurende geheel de achttiende eeuw te Dordrecht in hoog aanzien zijn geweest, en dat aldaar nog zeer achtenswaardige telgen van dezen stam bestaan. Daarenboven is geheel het verhaal in lijnregte tegenspraak met hetgeen van der Hoeven omstreeks het jaar 1708 in den tweeden druk van zijn *Leven der Gebroeders* (II, 377) schreef. Ik voer de hier door mij bedoelde plaats van dat werk niet aan, omdat zij mij dwingen zou bijzonderheden omtrent den moord op te halen, die de menschelijkheid onteeren.

Voor ons blijft het wel uitgemaakt, dat de gebroeders de Witt in den grafkelder N°. 77 van de 's Gravenhaagsche Nieuwe Kerk hunne laatste rustplaats hebben gevonden. Liever dan daarover verder uit te weiden, besluit ik met de mededeeling van eenen tweeden brief uit mijne kleine verzameling. Het is de brief, waarmede Diederik Hoeufft, aan de tweede zuster van den Raadpensionaris gehuwd, de kennisgeving van het gebeurde

op 20 Augustus 1672, door hem van Mevrouw van Zwijndrecht ontvangen, beantwoordde. Hij luidt als volgt:

Mevrouw ende waerde Zuster!

Ik hebbe UEd. missive, inhoudende de droevige notificatie van de doot onzer broederen ontfangen, welcke tijdingh wij met soodanigen horreur hebben verstaen, dat ick mij niet bequaem vinde om te exprimeren het ressentiment dat wij gevoelen, niet alleen over het verlies van twee soo waerde en goede broeders, maar ooek wel insonderheydt over het barbarisch woeden des volcks, die het Godt wil vergeven, want sij en weeten niet wat sij gedaen hebben.

Wat sullen wij seggen? Laet ons Godt den Heere bidden om gedult, dat sijnen knecht David hadde, als hij zeijde: Ick ben verstomt; iek en sal mijnen mont niet opendoen, want ghij hebt het gedaan. Want al hebben 't booze menschen uitgevoert, noehtans is Godes wonderbaere bestieringhe nergens uytgesloten. *Ende of God gaeve, deselve tendeerde tot rust ende vreede des Vaderlandts, soo souden die gelucksalige zielen haer verblijden, dat haer ligchamen hadden verstreckt tot een versoeningh.* Immers Hij is de Heere, Hij doe wat goed is in sijne oogen. Iek bevele UWEd. ende ons alle in sijne genade en verblijve naer onse seer gedienstige ende niet min hertelijeke groetenisse insonderheijdt aen onse eerwaerde vader, die God wil verstereken,

Mevrouwe ende waerde Suster,

UWEd. ootmoedige dienaar,

Rotterdam, 21 Aug. 1672. D. Hoeuft.

Zulk een brief, onder zulke omstandigheden geschreven, doet het hart des schrijvers eer aan. Ik besluit daarmede te liever, omdat er gevoelens in worden uitgedrukt, die weerklank moeten vinden in het gemoed van hen, die de geschiedenis der oude Republiek om haar zelve beoefenen, en terwijl zij Johan de Witt een groot staatsman noemen, verre zijn van te miskennen, dat zijn groote tegenstander Willem III, Neêrlands, ja Europa's onafhankelijkheid heeft gered. Ik meen dat wij beide tot de zoodanige behooren.

1853.

(„De Gids", 1853, II, bladz. 272).

IETS OVER HET VROEGERE FRANSCHE TOONEEL TE 'S GRAVENHAGE.

Mr. L. Ph. C. van den Bergh, lid onzer vereeniging, heeft in zijne *'s Gravenhaagsche bijzonderheden* den vroegeren toestand van het nationaal tooneel in de hofplaats geschetst. Hij heeft tevens aangetoond, dat daar, reeds van den aanvang der 17de eeuw af, zoowel door Fransche als door Engelsche tooneelspelers, van tijd tot tijd voorstellingen werden gegeven, en dat Maurits en Frederik Hendrik aan die tooneelisten zoo veel mogelijk de hand boven 't hoofd hielden, als zij door het Hof, den Magistraat of de Staten werden bemoeijelijkt [1]). Sedert voortgezette nasporingen hebben nog een en ander omtrent het vroegere Fransche tooneel te 's Gravenhage aan 't licht gebragt, waardoor het reeds bekende wordt aangevuld. Iets volledigs laat zich echter over dit onderwerp niet leveren. Met het zoo goed mogelijk aaneenrijgen van verspreide berigten en wenken moet men zich vergenoegen. Geen vroeger schrijver, het is reeds aangemerkt, heeft opzettelijk over het Haagsche tooneel gehandeld. De dichters der 17de eeuw, die anders den lof van 's Gravenhage en van 't geen daar te genieten viel, zoo breed uitmeten, zwijgen er over, met ééne enkele, straks te vermelden uitzondering. Het is alsof zij huiveren het onderwerp

---

1) Het aangehaalde werk, I, blz. 19 en volgg.

aan te roeren, zelfs met een enkel woord, ook daar waar het hun voor de voeten lag. Jacob van der Does bijv. wijdt in zijn gedicht *'s Gravenhage*, dat van 1667 dagteekent, een aantal regels aan 's Prinsen pikeurschuur of manège en aan de kaatsbaan, beide toen aan de zuidzijde van het Buitenhof te vinden, zonder van de tooneelvoorstellingen te gewagen, die daar plaats hadden [1]). Te meer moet dit bevreemden, omdat deze van der Does niet slechts tooneeldichter was, maar zelfs weinige jaren te voren het genoegen had gesmaakt, dat zijne tragedie der *ongeluckige liefde van de Koninginne Dido* hier, misschien wel in diezelfde kaatsbaan, door de compagnie van van Fornenburg werd opgevoerd [2]). Constantijn Huygens, die in zijne *Momenta desultoria* ook de nietigste straten en gebouwen van: „het dorp der dorpen geen" bezingt, zwijgt van den Haagschen schouwburg. Men zou hem, al heeft hij de Trijntje Cornelis geschreven, bijna van vijandschap tegen het tooneel verdenken, ware het niet dat in enkele zijner sneldichten het verbod van tooneelvoorstellingen althans zijdelings wordt gelaakt. Men herinnere zich het volgende:

Verbiedt men oud en jongh comedien te sien,
Soo moght mense met een de wereld wel verbien: —
Of soo m' haer 't leven gunt, behoort men last te geven,
Dat elck met d'oogen toe of 's nachts alleen moet leven [3]).

Geheel onverklaarbaar is deze terughouding van Huygens en van der Does niet. Men weet aan welke hevige aanvallen van de zijde der geestelijkheid de schouwburg in hunnen tijd bloot stond Van tijd tot tijd bragten de predikanten of kerkeraden het zoo ver, dat alle tooneelvertooningen, al ware het slechts tijdelijk, werden verboden. Bij elke volksramp was dit onvermijdelijk het geval. Deftige, bedaarde lieden hielden het er voor, gelijk wij straks zien zullen, dat de tooneelvoorstellingen

---

1) Bladz. 121, 122 en 124 van de uitgaaf van 1700.
2) *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 25.
3) *Korenbloemen*, XXI, 18; voorts XIII, 44, XXIII, 64.

streden met 's lands wetten. Een en ander bragt te weeg, dat in veler oog het bezoeken van den schouwburg wel geen doodzonde was, maar toch eene bedenkelijke zaak, waarvoor men liever niet uitkwam. De verregaande dartelheid en ruwheid der toenmalige kluchten droeg tot die ongunstige stemming bij. Bovendien nog bezat 's Gravenhage, gedurende geheel de 17de eeuw, geen schouwburg in den zin dien wij thans aan dit woord hechten. Wij kunnen ons toch niet voorstellen, dat, hetzij in 's Prinsen manège, hetzij in de kaatsbaan, een eigenlijk schouwburggebouw heeft gestaan. Integendeel wijzen later meê te deelen gezegden van tijdgenooten vrij duidelijk op het tijdelijk inrigten dier manège of pikeurschuur voor de daar te geven voorstellingen, terwijl in de kaatsbaan waarschijnlijk voor dat doel eene houten tent of loods werd opgeslagen, die dan met het gezelschap tooneelisten, dat daarvan gebruik had gemaakt, weder verdween. In 1702 werd het Fransche tooneel naar de Casuariestraat verplaatst. Zoo het gebouw, waarin toen de voorstellingen werden gegeven, oorspronkelijk van veel beteekenis geweest ware, zou de Riemer, die omstreeks 1730 schreef, daarvan wel eenige melding hebben gemaakt. Overigens heerschte in de oude republiek ten aanzien van den schouwburg de zonderlingste strijdigheid van begrippen en beginselen. Er waren provincien, zoo als Zeeland en Groningen, waar zelfs niet bij uitzondering tooneelvertooningen werden geduld. In sommige Hollandsche steden, bijv. te Dordrecht, was men weinig minder streng: slechts gedurende enkele kermisdagen, en dan nog niet zonder tegenstand, werden zulke voorstellingen toegelaten. Toch vond men ook daar er niets onbehoorlijks in, dat achtbare staatslieden door hen vervaardigde of vertolkte treurspelen met hunnen naam in 't licht gaven, of dat de Latijnsche schooljeugd de drama's van Seneca of van nieuwere Latijnsche dichters vertoonde. Amsterdam daarentegen was op dit punt uitermate vrijgevig. Sedert 1638 bezat die wereldstad een schouwburg, die onder de hoede der burgervaderen stond en van hunnentwege werd beheerd. Eigenlijk was het de eenige

in geheel de oude republiek. Onder de tegenstrijdigheden, waarvan wij spraken, mag voorts wel geteld worden, dat terwijl de Prinsen van Oranje in de 17de eeuw als beschermheeren bij uitnemendheid der aan het tooneel vijandige Hervormde Kerk werden geëerd, zij het waren, die van tijd tot tijd, om den luister hunner hofhouding te verhoogen, of tot hun vermaak, Fransche tooneelisten naar 's Gravenhage deden komen . . . Doch ter zake.

Uit vroegere nasporingen is reeds gebleken, dat ten tijde van Prins Maurits, enkel om dien Vorst geen aanstoot te geven, Fransche tooneelspelers in de hofplaats werden geduld. Dat hij die begunstigde blijkt uit het volgende stuk, waarvan een afschrift in onze handen is gekomen:

„Son Excellence consente aulx porteurs de ceste, commédiens „françois estans en son service, de se pouvoir transporter d'icy „en France et ailleurs où que bon leur semblera pour y exercer „leurs commédies et tragédies, durant cest esté jusques au „premier d'Octobre prochain venant (pour l'espace de six „mois prochain venant).

„Ordonne pourtant à tous ceux quy sont soubs son obéissance „tant par eau comme par terre, et requiert à tous aultres que „ce pourra toucher de monstrer aux dicts commédiens en passant „comme aussi en l'exercice de leurs commédies et tragédies toute „faveur et adresse.

„Fait à la Haye le 17 d'Avril 1618.

„MAURICE DE NASSAU."

Vooral de dagteekening van dit stuk is merkwaardig.

Gedurende het stadhouderschap van Frederik Hendrik schijnen slechts zeldzaam Fransche tooneelisten te 's Gravenhage te zijn toegelaten. Die toelating zou trouwens zeer stuitend zijn geweest, als het waar is, wat de heer Schotel heeft aangeteekend, dat de Prins in 1642 een troep Hollandsche tooneelspelers uit de hofplaats verdreef; welke troep naar Papendrecht de wijk nam, daar de burgers van het naburige Dordrecht naar zijne

vertooningen lokte; doch al spoedig weder voor de aanvallen van den Dordtschen kerkeraad moest onderdoen [1]). In 1638 intusschen verwijlde een gezelschap Fransche tooneelspelers, onder aanmoediging van den Prins, een geruimen tijd in de hofplaats. Er bestond daarvoor eene bijzondere aanleiding. In Februarij van dat jaar werd het huwelijk gesloten tusschen Johan Wolfaard van Brederode en de Gravin Louise Christine van Solms-Braunsfeld, eene eigene zuster van 's Prinsen gemalin, de schrandere, maar prachtlievende Amalia. Ongetwijfeld was het aan den invloed van deze Vorstin toe te schrijven, dat bij de feesten, die dit huwelijksverbond kenmerkten, een vorstelijke praal werd ten toon gespreid, zoo als men nog nooit te 's Gravenhage had gezien. De zucht om voor het weelderige Fransche hof niet onder te doen, is in de rigting dezer hoffeesten niet te miskennen. Zij werden zoo merkwaardig geacht, dat de een of andere hoveling ze in een folio boekdeel, hetwelk nog in de Koninklijke boekerij wordt bewaard, in tamelijk slecht Fransch beschreef [2]). Het merkwaardigste van alle was een carrousel, dat twee dagen achtereen op het Stadhoudersplein werd gegeven, waarbij de voornaamste edellieden van den lande, prachtig uitgedoscht en van een schitterenden stoet ruiters omgeven of gevolgd, naar den ring staken of de oude tournooispelen nabootsten. Het vorstelijk gezin zag met zijnen stoet het schouwspel aan uit eene loge, die voor het toen pas voltooide huis van Constantijn Huygens was opgeslagen; terwijl aan de overzijde eene zeer uitgestrekte galerij voor andere toeschouwers en toeschouweressen was opgerigt, die, hoewel niet minder dan twee en een halve gulden voor elke plaats werd betaald, ten getale van vele honderden de banken vulden. Bij feesten nu, waaraan zoo veel

[1]) Schotel, *Tilburgsche avondstonden*, blz. 206.

[2]) De titel luidt: „*Rélation de ce qui c'est passé à la Haye, au mois de Fèvrier de l'an* 1638 *les festins, comédies, bals, courses de bague, et autres magnificences faites au mariage de Monsieur de Brederode, et de Mademoiselle de Solms. A la Haye de l'imprimerie de Theodore Maire* 1638."

schats te koste werd gelegd, mogt ook het tooneelspel niet ontbreken. Te Parijs stond wel de schouwburg nog niet op de hoogte, die hij onder Lodewijk XIV bereikte. Ook daar hadden de tooneelspelers soms nog met den tegenstand van het Parlement en van geestelijke broederschappen te kampen. Maar het Fransche hof woonde toch tooneelvoorstellingen bij, die dubbele belangstelling wekten, nu zulk een genie als Corneille daarvoor zijne uitstekende kunstgewrochten ten beste gaf. Inderdaad vinden wij dan ook door den schrijver der *Rélation* van twee voorstellingen gewag gemaakt, bij deze Haagsche feesten door Fransche tooneelisten gegeven. De eerste had plaats bij een souper, dat Brederode zelf den 16den Februarij, vijf dagen na zijn huwelijk, te zijnen huize deed aanrigten. De Prins en Prinses van Oranje, de Koningin van Boheme en hare kinderen, de vreemde gezanten en vele andere aanzienlijken waren tegenwoordig. Onze Fransche schrijver verzuimt niet de rijk gevulde schotels te beschrijven, die bij dit feest aan de doorluchtige gasten werden voorgezet. Naar de gewoonte van dien tijd waren op de hoofdschotels een groot aantal stuks gevogelte opeengetast. Muzijk vervrolijkte den maaltijd en, — als om de spijsvertering te bevorderen — werd alles met eene tooneelvoorstelling besloten. „Et à l'issue du souper" — zegt de Franschman — „la comédie du Cid fut jouée par la troupe des „comediéns du Prince arrivés à propos de France. Puis la „compagnie se retira qu'il estait une heure après minuit." Ongetwijfeld waren het dezelfde Fransche tooneelspelers, die eenige dagen later, den 21sten Februarij, een soortgelijk feest hielpen opluisteren, door Floris van Pallant, Graaf van Culemborg gegeven. De *Rélation* zegt er van: „Le comte de Cullembourg „donna le dimanche au soir le souper et la comédie de l'hospital „des fous de Valence qui fut fort bonne, à toute la compagnie „de la nopce [1])."

Dat men, wat de eerste dezer tooneelvoorstellingen betreft,

---

[1]) Het aangehaalde werk, blz. 5 en 11.

aan den wereldberoemden Cid van Corneille te denken hebbe, behoeft geen herinnering. Dat treurspel was in 1635 voor 't eerst te Parijs ten tooneele gevoerd en dus toen betrekkelijk nog nieuw. Het was echter bij onze letterkundigen bekend, zoo zelfs dat Heemskerk, de schrijver der *Hollandsche Arcadia*, het reeds in Nederduitsche verzen had overgezet; eene vertaling, die, nadat de dichter ze eenige jaren in zijne portefeuille had bewaard, in 1640 het licht zag. De comedie, die ten huize van den Graaf van Culemborg werd vertoond, was ongetwijfeld *l'Hôpital des fous* van Ch. Beys, gevolgd naar het Italiaansche stuk: *Hospitale de' Pazzi*. Het is een blijspel van vijf bedrijven in verzen, dat in 1635 mede voor 't eerst te Parijs werd vertoond.

De door den Franschen schrijver gebezigde uitdrukking: „*la troupe des comédiens du Prince*" wekt bij den eersten opslag het vermoeden, dat Frederik Hendrik een eigen gezelschap Fransche tooneelisten blijvend onderhield. Dit vermoeden komt ons echter ongegrond voor. De schrijver der *Rélation* heeft waarschijnlijk niets meer willen zeggen, dan dat dit gezelschap van wege den Prins was uitgenoodigd, om tot opluistering van de huwelijksfeesten der zuster zijner gemalin herwaarts te komen. Zoo verklaart het zich, dat juist in ditzelfde jaar 1638 Fransche tooneelisten aan den Haagschen magistraat verlof vroegen om hier openbare voorstellingen te geven; een verlof, dat verleend werd onder de kleingeestige voorwaarde van toelating voor niet van de Heeren der Regering [1]). De Fransche tooneelisten zullen na den afloop der huwelijksfeesten nog eenige maanden te 's Gravenhage gebleven zijn, en in hun onderhoud door openbare voorstellingen hebben voorzien. Welligt was van de groote heeren, die de feesten ten huize van Brederode en Culemborg hadden bijgewoond, een groote roep over de buitengewone begaafdheid dezer lieden uitgegaan, en wilde de gewone burger genieten wat tot nu toe aan het hof was voorbehouden. Onze

---

[1]) *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 33.

opvatting wordt versterkt door de volgende aanteekening, die in het ordonnantieboek van het Huis van Nassau over de jaren 1637—1640 gevonden wordt: „Den 13 Mei 1638 is gede-„pescheert ordonnantie op den Tresorier Genl. Volbergen, omme „te tellen aen de Fransche commedianten alhier in den Hage „de somme van duysent gulde, dewelcke Sijne Hoogh haer tot „een gratuiteit is schenkende." Ware er sprake geweest van een eigen tooneelspelerstroep, de aanteekening zou anders gesteld zijn. Onmogelijk ware het niet, dat die „gratuiteit" van ƒ 1000 de eenige schadeloosstelling dezer Fransche comedianten voor hunne overkomst ter gelegenheid der huwelijksfeesten ware geweest. Het loon van den tooneelspeler was destijds, in vergelijking met onze eeuw, uitermate gering. Ook daardoor stond hij op een lagen trap van maatschappelijk aanzien; hetgeen dan weder de vooroordeelen tegen den schouwburg voedde.

Tot nu toe vonden wij geen verder spoor van Fransche tooneelvoorstellingen te 's Hage onder het stadhouderschap van Frederik Hendrik. Het lag niet in het karakter van dien Vorst, de volksvooroordeelen al te zeer te kwetsen. Zijn opvolger Willem II, wiens uitnemende begaafdheden maar al te zeer door hartstogtelijkheid en ontoombare zucht naar genot werden verduisterd, was ook in dit opzigt minder behoedzaam. Reeds kort na de aanvaarding van het stadhouderschap vestigde deze hier een Fransch tooneel van meer blijvenden aard, dat hij onderhield. Dit blijkt o. a. uit een brief, dien Janus Vlitius, een aan het Huis van Oranje verknocht edelman van steile denkwijze, den 19den Maart 1648 aan zijnen uitlandigen vriend N. Heinsius schreef. Vlitius — na geklaagd te hebben, dat de Prins de doorluchtige school te Breda liet vervallen, vermits hij voor zijne uitspattingen te veel geld noodig had, dat hij zijne gemalin voor andere schoonen veronachtzaamde, en dat zijne neiging voor jachtvermaak paal nog perk kende — laat zich in dien brief nagenoeg aldus uit: „Dagelijks is hij in de „renbaan, die hij aan het zeestrand (bij Scheveningen) heeft „doen maken, met paardrijden bezig. Steeds is hij door Fransche

„spelers en pluimstrijkers omringd. Ook heeft hij, naar men „zegt, een openbaar tooneel, ofschoon door het openbaar gezag „verboden, uit eigene middelen opgerigt. Hoe is hij van vader „en grootvader verbasterd! Maar ik wil onze inwendige schande „niet verder openbaren .... In het vaderland teruggekeerd, zult „gij zien hoe zeer wij door den omgang met allerlei Franschen „in het naäpen der Fransche zeden gevorderd zijn" [1]. Die woorden van Vlitius: „ofschoon door het openbaar gezag verboden" schijnen zamen te hangen met de toenmalige opvatting, dat het placaat van Filips II van 26 Januarij 1559 tegen „camerspelen, batementen, comedien" enz. nog altijd hier te lande toepasselijk was. Een zonderling begrip, daar dit placaat blijkbaar alleen de strekking had om zoodanige voorstellingen tegen te gaan of althans aan censuur te onderwerpen, die tegen de R. Katholijke godsdienst waren gerigt.

Niet enkel rigtte Willem II een Fransch tooneel te 's Gravenhage op, hij was aan het tooneelvermaak uitermate verslaafd. Meer dan één tijdgenoot klaagt daarover. De toenmalige Fransche gezant de la Thuylerie schreef, dat als hij met den Prins over staatszaken te handelen had, het bijna onmogelijk was gehoor bij hem te verkrijgen; zoodat hij wel gedwongen was, hem op de jagt, in den schouwburg of in de kaatsbaan te overvallen [2]. Daar alleen was men zeker hem te vinden. Niet enkel het spel, ook de comedianten, voor zoover zij tot het vrouwelijke geslacht behoorden, schijnen hem eene te ver getrokkene belangstelling te hebben ingeboezemd. Wij zeggen dit op grond der getuigenis van eene Fransche tijdgenoote, Madame de la Fayette, die in hare *Mémoires de Hollande* — eene soort van roman met een historischen achtergrond — den togt naar Amsterdam van 1650 ook aan „dépit amoureux" toeschrijft en zich o. a. aldus uitlaat: „Mais outre les raisons générales qu'avoit le prince „Guillaume de n'aimer guère cette ville ingrate (Amsterdam)

---

[1]) Burmanni *Sylloge Epistolarum*, III, p. 724.

[2]) Groen v. Pr., *Archives*, 2e *série*, IV, p. 258, 260. Zie ook hiervoor, blz. 41.

„il s'en disoit tout haut quelques autres qui le regardoient en „particulier, telles que l'insolence qu'on avoit eue à Amsterdam „de jouer publiquement ses amours avec une comédienne Française „nommée la Barre [1])." Wij haasten ons er bij te voegen, dat in geen ons bekend Hollandsch geschrift van dien tijd iets over deze betrekking voorkomt. Alleen blijkt uit de onuitgegevene briefwisseling van Leleu de Willhem met zijn zwager Constantijn Huygens, dat, als er te 's Hage nog lang daarna van eene uitstekende zangeres gesproken wierd, Mademoiselle la Barre in de eerste plaats wierd genoemd (brief van 14 Augustus 1654). Wij zouden de bijzonderheid dan ook onvermeld hebben gelaten, zoo er niet uit af te leiden ware, dat op het Fransche tooneel te 's Hage onder Willem II niet enkel treur- en blijspelen, maar ook zangspelen werden opgevoerd.

Na den dood van Willem II had er eene bij de toenmalige denkwijze niet onnatuurlijke reactie plaats. Het Fransche tooneel te 's Hage werd gesloten niet alleen, maar alle tooneelvoorstellingen werden daar verboden: een verbod dat een zevental jaren in stand bleef. De troep tooneelspelers, dien de Prins had bezoldigd, bleef echter bijeen en onder zijnen naam bekend. Hij zwierf in Belgie rond en gaf 's winters vooral in Brussel voorstellingen. Toen de beide jeugdige Haagsche edellieden de Villers hunne bekende reis naar Parijs deden, zagen zij in December 1656 te Brugge het treurspel: *la mort de Pompée* van Corneille opvoeren, en dat wel, zoo als zij in hun verhaal er uitdrukkelijk bijvoegen: „par la mesme troupe qui avoit „esté à fû monsieur le Prince d'Orange" [2]). Door een gelukkig toeval is nog iets meer van de Fransche tooneelvoorstellingen onder Prins Willem II te 's Hage voor de vergetelheid bewaard gebleven, en wel in Westerbaen's dichterlijke beschrijving van zijn geliefd buitengoed *Ockenburgh.* Dat gedicht werd in 1653

---

[1]) *Mémoires de Hollande par Made la comtesse de la Fayette*, 4e *édition.* Paris, 1856, p. 12, 17, 18.

[2]) *Journal d'un voyage à Paris en* 1657—58, *publié par A. Faugère.* Paris 1862.

geschreven, drie jaren na de uitvaardiging van het straks vermelde verbod. De dichter wordt door den loop zijner gedachten ĕr toe gebragt om de stille winteravonden op *Ockenburgh* met die in het naburige 's Gravenhage te vergelijken, en laat zich daarbij over het leven in de hofplaats gedurende den winter aldus uit:

't Is levend op de straat, de leere wagens draven
Van die besoeck gaen doen aen die het gistren gaven,
En so de preeckstoel zich verstond met Gringalet:
Was den comediant het spelen niet belet:
Mocht Dido, mocht Lucrees in schuyr of kaetsbaen steenen:
So daer Corneelje weer mocht rijmen als voorhenen,
En *Cid* en de *Menteur* sich toonen op 't touneel;
Mocht Sprot, mocht Jean Farijn met backesen vol meel
Den gaper laechen doen om veelerhande kluchten:
Wat sotte kijcker souw zijn schellingen bezuchten?
Wie vondter in den Haegh verdriet in desen tijd?
Wie was nog niet te rasch den langen avond quijt? 1)

Door twee aanteekeningen heldert Westerbaen deze regels op. Bij het woord „*schuyr*" in den 5den regel voegt hij: „De „pykeer-schuyr op het Hof daer de Franse commedianten plegen „te spelen"; terwijl hij van de „*kaetsbaen*" zegt, dat zij was „*toegestelt* om daerin te spelen." Wij doelden op deze aanteekeningen, toen wij van het inrigten van 's Prinsen manège voor een Fransch tooneel en van het oprigten van een tijdelijk gebouw voor hetzelfde doel in de kaatsbaan spraken. De naam Gringalet is ons nergens voorgekomen: welligt heeft men daarbij aan den tooneeldirecteur onder Prins Willem II, die te gelijker tijd eerste acteur kan zijn geweest, te denken. Men ziet verder dat de Cid en de Menteur van Corneille onder de meest geliefde tooneelstukken bleven behooren. Dat laatste blijspel vond een bewonderaar in Constantijn Huygens, die in 't geheel met Corneille zeer hoog liep 2). Wij gelooven dan ook den schrau-

1) Westerbaen, *Gedichten*, 1672, I, blz. 166.
2) *Momenta desultoria*, p. 327.

deren man geen onregt te doen, als wij ons voorstellen, dat hij bij menige vertooning van stukken van Corneille in manège of kaatsbaan te vinden was, misschien wel achter in de loge van Prins Willem II verscholen. Maar waarom heeft hij ons dan niets van zijne gewaarwordingen daarbij medegedeeld? Hij heeft immers wel meer dergelijke zonden, of wat zijne tijdgenooten daarvoor hielden, met genoegelijke opregtheid gebiecht; gelijk dat kaartspelen in het jacht, waarmeê hij met een zestal andere zeer deftige heeren en dames van 's Gravenhage naar Rotterdam voer [1]). Het „steenen" of jammeren van Dido en Lucretia kan niet anders beteekenen, dan dat onder de opgevoerde treurspelen die, waarin deze Vorstinnen de hoofdpersoon waren, den meesten naam hadden gemaakt. In Frankrijk kende men in 1650 reeds een zestal treurspelen, *Didon* getiteld. Welligt moet men hier aan dat van Scudéry, den broeder der befaamde romanschrijfster, 't welk in 1636 voor 't eerst te Parijs werd opgevoerd, denken. Van der Does zal wel uit den opgang, dien dit Fransche treurspel maakte, aanleiding tot het berijmen van zijne Koningin Dido hebben genomen. De door Westerbaen bedoelde Lucretia was ongetwijfeld het treurspel van dien naam van Pierre du Ryer, een mededinger van Corneille. De kluchten, waarop in de aangehaalde regels wordt gedoeld, kunnen wij niet te huis brengen; ofschoon dan toch eene klucht, waarin men elkander met meel werpt en dit in 't aangezigt wrijft, terwijl Jean Farin (eigenlijk Jean Farine, een grappenmaker of *bouffon*, misschien wel de tegenwoordige Pierrot) de hoofdpersoon is, zich zeer goed laat voorstellen. Dat hier van een „Sprot" gewag wordt gemaakt, zou doen denken, dat in de manège of in de kaatsbaan ook Hollandsche kluchten werden gegeven.

Tot niet geringe vreugde der Haagsche aanzienlijken en van de daar gevestigde vreemdelingen verleende het Hof van Holland in het najaar van 1657 aan den troep Fransche tooneelspelers,

---

[1]) *Korenbloemen*, IX, blz. 551.

die zich nog altijd naar Prins Willem II noemde, verlof om gedurende geheel den volgenden winter te 's Gravenhage voorstellingen te geven. Het onvoorwaardelijk verbod van 1650 was opgeheven, zonder dat blijkt wat daartoe aanleiding gaf. Dadelijk werd een schouwburggebouw of naar onze opvatting eene houten loods, waarschijnlijk weder in de kaatsbaan, in gereedheid gebragt. In dien schouwburg was de eerste loge aan de regterhand voor de Koningin van Boheme bestemd, naast welke de Fransche ambassadeur de zijne deed inrigten. Aan de overzijde of linkerhand vond men eerst de loge van de Prinses Royale of weduwe van Willem II, en daarnevens die van den Spaanschen ambassadeur. Wij weten deze bijzonderheden uit een brief, door den toenmaligen vertegenwoordiger van Frankrijk bij de republiek, President de Thou, den 2[den] October 1657 aan den Secretaris van Staat voor de buitenlandsche zaken de Brienne geschreven, met het doel om te doen zien, dat hij ook weder bij deze gelegenheid er in geslaagd was, zijn voorrang boven den vertegenwoordiger van den Koning van Spanje te handhaven. Beide de ambassadeurs stonden geweldig stijf op dit punt. Weinig maanden te voren, toen bij een wandelrid op Zondag in het Voorhout de koets van den een niet voor die van den ander wijken wilde, zou het, zonder de tusschenkomst van eenige aanzienlijke mannen, tot een bloedig gevecht tusschen de wederzijdsche volgelingen en lakkeijen gekomen zijn [1]). Opmerkelijk is het, dat de Fransche ambassadeur wel van eene loge voor de Koningin van Boheme en voor de Prinses Royale gewag maakt, maar van zoodanige loge voor de Prinses Douairière of weduwe van Frederik Hendrik zwijgt. Men zou daaruit kunnen afleiden, dat de laatste Vorstin destijds het tooneelvermaak ongepast vond. Zij huldigde strengere begrippen dan de begaafde, maar lichtvaardige Koningin van Boheme en dan de nietige zuster van Koning Karel II.

Op welke stukken de Haagsche *beau-monde*, die, gelijk de

---

[1]) *Journal d'un voyage à Paris*, p. 295, 478, 485.

jeugdige de Villers in zijn dagboek te kennen geeft, bij uitzondering den Franschen schouwburg bezocht, gedurende den winter van 1657—1658 vergast werd, en of ook gedurende de volgende winters dergelijke voorstellingen plaats hadden, is ons onbekend. Wij achten het laatste niet onwaarschijnlijk, eensdeels omdat omstreeks 1660 het Hollandsche tooneel hier het hoofd weder opbeurde en de overheid dus in schouwburgzaken zich toegevender toonde, anderdeels omdat dan toch in 1663 Fransche tooneelisten te dezer stede vertoefden. Zij gaven gedurende de kermis van dat jaar voorstellingen in de kaatsbaan [1]). Vrij zeker is het, dat gedurende geheel den strijd op leven en dood met Frankrijk van 1662—1678 geen tooneelvertooningen, van welken aard ook, te 's Gravenhage geduld werden. Zelfs te Amsterdam bleef de schouwburg gedurende dat tijdperk onverbiddelijk gesloten. Die strenge maatregel was daar echter, volgens een der regenten van den schouwburg, niet uitsluitend te wijten aan 't begrip, dat in hagchelijke tijden tooneelvoorstellingen niet te pas kwamen, maar ook aan staatkundige redenen. Men had treurspelen te Amsterdam vertoond, die, als te zeer aan nog versche gebeurtenissen, gelijk den dood van Koning Karel I, ontleend, voor de Engelsche en Fransche Vorstenhuizen aanstootelijk waren, en wilde door een krachtigen maatregel aan dergelijke onvoorzigtigheden een einde maken [2]).

Na den vrede van Nijmegen werd het Fransche tooneel te 's Hage niet alleen heropend, maar genoot het regtstreeks de ondersteuning van Prins Willem III. Wij vonden daarvan het bewijs in een ander ordonnantieboek van het Huis van Nassau; dat van 1667—1683. Daaruit blijkt, dat Zijne Hoogh. den 10den April 1683 aan zijnen Tresorier en Rentmeester-Generaal den last verstrekte om te betalen „aan François Dupérier voor „rekeninge van de France commedianten een somme van „1250 gulden, dewelcke Sijn Hoocheit aen de voorscreven

---

1) *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 34.

2) Wagenaar, *Amsterdam*, II, blz. 398. Pels, *Gebruik en misbruik des tooneels*, 1706, blz. 36.

„commedianten voor drye maenden tractement heeft toegevoecht, „verschenen den lesten Martii deses jaars.” Men ziet het, hier is sprake, niet van eene gift in eens als onder Frederik Hendrik, maar van bezoldiging van tooneelspelers, of, zoo als wij dit thans zouden uitdrukken, van een subsidie aan het Fransche tooneel tegen *f* 5000 's jaars Willem III deed dus hetzelfde wat aan zijnen vader Willem II zoo euvel was geduid, met dit gewigtig onderscheid, dat hij zich niet aan het tooneel verslaafde. Zelfs is het de vraag, of de meestal ernstig gestemde Vorst, wiens hoofd steeds van grootsche staatkundige plannen zwanger ging, niet zijns ondanks het Fransche tooneel ondersteunde. Hij verveelde zich in den schouwburg — zegt Macaulay in zijn beroemde karakterschets van Willem III – en wendde altijd gaarne het gelaat van het tooneel af om met de hem omringende personen over staatszaken te spreken; ook dan als Orestes door zijne verwenschingen aller gemoederen schokte of Tartuffe aan Elvire de hand drukte. Maar in een stad als 's Gravenhage, waar weldra, in plaats van een Stadhouder, de Koning van het magtige Groot-Brittannie tijdelijk zijn zetel hield, mogt, nu allengs vroegere vooroordeelen verzwakten, een Fransche schouwburg niet ontbreken, zij het ook op kleinere schaal. Voortaan zien wij dan ook gedurig van Fransche tooneelisten in de hofplaats gewag gemaakt; zelfs van eene Fransche opera, door den muziekmeester Carel Martinelli omstreeks het genoemde jaar 1683 opgerigt, die daarvoor van het Hof van Holland of van den Magistraat een uitsluitend verlof verkreeg, dat van tijd tot tijd werd verlengd. Nog altijd werd voor deze voorstellingen een der beide localen op het Buitenhof gebruikt. Op eene plaat van dat Buitenhof, zoo als het zich gedurende de kermis van 1686 vertoonde, ziet men den ingang afgebeeld tot de *Comédie et Opéra Français* [1]). Nadat echter in 1702 de nieuwe Fransche schouwburg in de Casuariestraat was gesticht, bleven de Nederduitsche tooneelisten meester op het Buitenhof.

---

1) *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 34.

De verdienstelijke acteur Jacob van Rijndorp gaf daar met zijn tooneelgezelschap in de voormalige pikeurschuur voorstellingen, die zich echter meestal tot den kermistijd beperkten, daar verlof voor andere tijden des jaars steeds moeijelijk te verkrijgen was. Na Rijndorps dood zette zijne weduwe de onderneming in hetzelfde locaal voort. Dit bleek ons uit eene lijst van in 1725 te 's Hage verkochte domeingoederen, waaronder het volgende wordt vermeld: „ De geweesene piqueurschuur op het Buytenhof, „nu geappropriëert tot de Duytsche (Nederduitsche) Comedie en „gehuurt bij de weduwe van Jacob van Rhijndorp jaarlycks „om ƒ 400." Of na den verkoop de pikeurschuur als schouwburggebouw behouden bleef, is ons onbekend. De stichting van den Nederduitschen schouwburg in de Assendelftstraat door den beroemden tooneelspeler Marten Corver dagteekent eerst van 1766 [1]).

Omtrent den toestand van het Fransche tooneel in 1710 vinden wij eenig berigt in de reisbeschrijving van den deftigen Frankforter raadsheer Zacharias Conrad von Uffenbach. Hij bezocht in December van dat jaar bij herhaling den schouwburg in de Casuariestraat en ontkent niet, dat hij in eene stad als de onze, waar zooveel aanzienlijke lieden gevestigd waren, iets beters had verwacht. Inzonderheid klaagt hij over de bekrompenheid van het schouwburggebouw. Inderdaad, wanneer wij ons den kleinen omvang van het pleintje tegenover Blijenburg herinneren, waar dit gebouw had gestaan en dat, na een aantal jaren ledig te zijn gebleven, thans door de stallen, nº. 32 gemerkt, wordt gevuld, was er grond voor die klagt. Uffenbach zag in de Casuariestraat o. a. de opera's *Télémaque* en *Phaëton* vertoonen; waarvan de laatste in zijnen tijd grooten naam had. De muziek was van Lully, thans naauwelijks anders dan door een dichtregel van Boileau bekend, maar wien Lodewijk XIV zoo hoog schatte, dat hij hem wegens zijne verdiensten als toondichter in den adelstand wilde verheffen. Onze Frankforter deelt eenigen lof

[1]) Het aangehaalde werk, I, blz. 29.

toe aan de zangers Poussin en Dun, die in den *Télémaque* de rollen van den hoofdpersoon en van Neptunus vervulden, en aan de zangeres Armand, die Epicharis voorstelde; maar vond overigens het orkest slecht bezet, de machinerie en geheel den tooneeltoestel zeer middelmatig. De Fransche tooneel- en blijspelen, die hij zag opvoeren, bevielen hem beter [1]). Zonder iets op dit ongunstig oordeel te willen afdingen, moet wij aanmerken, dat de namen van Dun en Armand in de vroegere Fransche tooneelwereld gunstig bekend zijn.

Weinig jaren later zien wij in de Casuariestraat het tooneelgezelschap van Birochou gevestigd, waartoe ook een zeer bedrijvig persoon, Jean Francisque genaamd, behoorde. Uit stukken van het Hof van Holland blijkt, dat dit gezelschap in 1713 en volgende jaren met lastige mededingers te kampen had. In genoemd jaar wist namelijk een andere Fransche tooneelspelerstroep van het Hof verlof te erlangen om voorstellingen te geven in eene houten tent, die aan 't begin van den Nieuwen Uitleg, op Graaflijkheids grond was opgerigt. Zonderling genoeg, was het niet de een of andere Fransche gelukzoeker, maar een Nederlandsch edelman van deftigen naam, Frederik Willem van Ghent, Heer van Oldersum, die zich als hoofd van dezen troep tot den Hove wendde. Aan de voorstellingen dezer indringers werd door het omverwaaijen der tent gedurende den winter en de weigering tot wederopbouw een einde gemaakt [2]). In de volgende jaren was de mededinging van anderen aard. Bij herhaling verscheen hier gedurende de kermis een troep „koordedansers en springers van Parijs", die tevens eene soort van Italiaansche comedie gaven. Ook als de kermis afgeloopen was, bleef de tent dier koordedansers staan, en dan kwamen er klagten van het gevestigd Fransch tooneel over schroomelijke benadeeling. Naar den geest van dien tijd beriepen zich de tooneelisten op het uitsluitend regt tot het geven van tooneel-

---

[1]) Uffenbachs *Reisen*, III, blz. 362.

[2]) *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 35.

voorstellingen. Of aan die klagten altijd dadelijk gevolg gegeven werd, blijkt niet. In 1722 echter werden zij ernstig opgenomen. De troep koordedansers verstoutte zich weder ook na de kermis in eene tent in 't Voorhout voorstellingen te geven. Naar 't schijnt zag het Hof daarin geen kwaad; maar de Haagsche Magistraat dacht er anders over. Hij verbood de voorstellingen, en toen aan dit verbod niet dadelijk gevolg gegeven wierd, ging de officier of baljuw, Baron van den Boetselaer, tot feitelijkheden over; „tot soo verre" — zegt de Drossaard van den Hove in zeker vertoog, waarin hij te kennen geeft aan de koordedansers zoo lang mogelijk de hand boven 't hoofd te hebben gehouden — „dat denselven officier bij dagh en bij „naght van de gemelde troepe heeft doen aenhouden en „apprehendeeren drie van de eerste directeurs en voornaamste „acteurs, zijnde het den vierde die mede gesoght wierd „ontkomen."

Inmiddels was in het tooneelgezelschap van Birochon eene scheuring ontstaan. Jean Francisque scheidde zich met eenige andere tooneelspelers, waaronder personen, die reeds eene reeks van jaren te 's Hage gevestigd waren geweest, daarvan af, en verkreeg verlof van den Hove om een opera op te rigten. Hij huurde of kocht in 1719 daartoe een huis aan de noordzijde van het Voorhout, laatst bewoond door het lid van Gecommitteerde raden IJsbrand uit Rotterdam, thans n°. 28. Naauwelijks was dit bekend geworden, of verscheidene aanzienlijke bewoners van het Voorhout wendden zich tot het Hof om, zoo mogelijk, eene dergelijke ergerlijke nieuwigheid nog te verhoeden. Zij beweerden in een uitvoerig vertoog, dat „soo een gedistingueerde plaetse „van den Haegh als het Voorhout," noord- zoowel als zuidzijde, niet tot vestiging van schouwspelen behoorde te dienen. Kaatsbanen, biljard-, koffij-, wijn- of molhuizen waren daar nooit getolereerd. Uit het vestigen der opera kon niet anders voortvloeijen dan groot gevaar van brand en andere ongemakken. De waarde der huizen in 't Voorhout moest daardoor dalen, terwijl toch die plaats, even als de Vijverberg, meer bijzonder bestemd was

voor Heeren der Regering, in de eene of andere betrekking te 's Hage residerende, — en wat des meer zij. Deze jammerklagten vonden bij het Hof geen gehoor. Welligt was het te gunstiger voor Francisque gestemd, omdat deze jaarlijks *f* 800 aan de diaconie uitkeerde. De nieuwe opera-directeur had echter geen voorspoed in zijne onderneming. In 1720 beklaagde hij zich op zijne beurt, dat Birochou een troep tooneelspelers uit Rijssel had doen komen, die in de Casuariestraat insgelijks opera-voorstellingen gaven, hetgeen dan regtstreeks aandruischte tegen het gegeven verlof, dat hij natuurlijk als een monopolie opvatte. Op het terrein der Graaflijkheid, zeide hij in een verzoekschrift aan den Hove, behoorden zulke onbetamelijkheden niet geduld te worden. Later verschijnt Jean Francisque in zijne aan het Hof ingediende vertoogen niet meer alleen als directeur der opera in 't Voorhout, maar zijn die stukken tevens door zijne gezamenlijke crediteuren onderteekend; hetgeen genoegzaam bewijst, dat het hem evenmin voorspoedig ging als het gezelschap van Birochou in de Casuariestraat.

Mag men van Effen gelooven, die in zijnen *Spectator* van 5 November 1731 een levendig, misschien te sterk gekleurd tafereel van den toestand van het Haagsche Fransche tooneel in de voorafgaande jaren ophangt en ook over de scheuring tusschen de gezelschappen van Birochou en Francisque uitweidt, dan hadden de toenmalige tooneelspelers hunnen tegenspoed aan zich zelven te wijten. Van den tijd sprekende, toen de bedoelde scheuring nog niet had plaats gehad, zegt hij dat men te 's Hage het eene gezelschap na het andere versleet, zonder dat het tooneel uit zijn kwijnenden toestand werd opgebeurd. Ten laatste bestond het tooneelgezelschap bijkans uitsluitend uit ééne eenige familie; zoodat althans minder tweespalt onder de leden heerschte. „Doch" — gaat van Effen voort — „dewijl er „veel slecht goedje onder liep, oefende zij hare gaven meest „voor ledige logies, en de profijten wierden allengskens zo „gering, dat ze de kaersen kwalijk betalen konden, en zo „veel vorsten en vorstinnen geen brood of klederen verschaften.

„Uit die nare en kwijnende toestand wierden zij eenigzins „gered en opgebeurd door den aanwas van eenige nieuwe „acteurs, die redelijk goed waren en voornamentlijk van eene, „die begaafd met eene algemeene bekwaamheid, gevoegd bij „eene fraaije gestalte en de uiterlijke manieren van een man „van de eerste geboorte, in zommige rollen onberispelijk en „onverbeterlijk was. Dit wakkerde den ijver van inlanders en „vreemde weder op; bijzondere giften van grooten gaven de troep „gelegenheid van zo op straat als op het theater deftig voor „den dag te komen. De logies verblinden de oogen met de „swier van opgepronkte dames, en deden door de verdubbelde „aangenaamheid van 't spectakel 't parterre vol loopen; 't geld „begon onder de troep te swajen; de wijn die uit onmagt van „betaling, en niet uit soberheid daar was gelaten, kreeg nieuwe „klanten, en de vergenoeging en vreugde blonken uit in alle „de wezens van onze verrezene bende, doch het zijn sterke „beenen die de weelde kunnen dragen. 't Scheen in 't kort „of het zommige van dit brooddronken hoopje niet veel „scheelen konde of zij hunne voeders en goeddoenders mis-„haagden of niet; men zou gezworen hebben, dat zij het de „moeite niet waard achten de goedaardige en inschikkende „Hollanders, *die ook weinig verstand van de zaken hebben*, te „voldoen. Eenige kwamen op het tooneel, zonder tien woorden „van hunne rol van buiten te kennen, en maakten eene zeer „bespottelijke conversatie met mijnheer de *soufleur* of inblazer. „'t Geen noch erger is, men zag waggelende helden voor den „dag komen, die de schermen bijkans omver liepen, een „strijkade meenende te maken de grond dreigden te zoenen, „en waren ze in die toestand op de straat verscheenen, van „de jongens zekerlijk zouden hebben moeten horen: *Houd je* „*roer recht!*" [1]) Te eer namen wij deze zinsneden over, omdat zij het vernederend standpunt in 't oog doen vallen, waarop de tooneelspeler zich nog in de eerste helft der achttiende

1) *De Hollandsche Spectator*, I, blz. 91 en volgg.

eeuw veelal geplaatst zag, hetgeen dan het vooroordeel tegen den schouwburg verklaarbaar maakt. In onzen tijd zou immers een acteur van eenigen naam zich niet zoo ver vergeten, dat hij in beschonken toestand op het tooneel verscheen. En hoe zou bij de tegenwoordige hooge eischen der kunst de tooneelspeler giften van aanzienlijken kunnen noodig hebben, om zich behoorlijk gekleed op straat te vertoonen! — Uit de geschetste losbandigheid en de verbittering der beste acteurs over hun gering aandeel in de opbrengst verklaart van Effen de splitsing van het tooneelgezelschap, en de oprigting der mededingende opera in het Voorhout, waar men, zoo het schijnt, meest vrolijke zangspelen gaf, terwijl in de Casuariestraat treurspelen werden opgevoerd. Zeer vermakelijk beschrijft van Effen, hoe de Haagsche groote wereld zich ter zake van den strijd tusschen de beide theaters in twee partijen deelde, en hoe vooral de dames aan dien strijd deel namen. Het was, zegt hij, als in den burgeroorlog tusschen Caesar en Pompejus, niet geoorloofd onzijdig te blijven: men moest zich of onder de *Casuaristen* of onder de *Voorhoutianen* rangschikken. Zelfs de huisgezinnen verdeelden zich, zoodat men den heer des huizes naar 't eene tooneel, mevrouw naar 't andere rijden zag, „gelijk in sommige familien de vrouw naar de Mis, en de man naar de „predicatie zich begeeft." Allerlei middelen werden door de beide tooneelgezelschappen, die van tijd tot tijd versterking van personeel uit Parijs ontvingen, beproefd, om elkander de loef af te steken. In de Casuariestraat werd een stukje opgevoerd, dat tegen de *Voorhoutianen* gerigt was en een tijd lang grooten opgang maakte, totdat het eindelijk bleek een verhanseld blijspel van oudere dagteekening te zijn, 't welk te Parijs schipbreuk geleden had. Van Effen besluit zijn verhaal met te vermelden, dat daar aanzienlijke bemiddelaars pogingen deden om de twee strijdende tooneelgezelschappen te hereenigen, uitzigt bestond, dat aan den tooneel- en burgeroorlog te 's Gravenhage door een vergelijk een einde zou worden gemaakt.

Vóór het tot dit vergelijk kwam, had er onverwachts eene

andere ontknooping plaats. In 1732, weinig maanden na het verschijnen van het aangeduid stukje in den *Spectator*, werden alle tooneelvertooningen te 's Gravenhage verboden en dus aan *Casuaristen* evenzeer als aan *Voorhoutianen* het stilzwijgen opgelegd. Eene door niemand voorziene volksramp gaf daartoe aanleiding. Het bleek namelijk, dat de paalworm, van welken men vroeger nooit had hooren spreken, aan de Hollandsche en Zeeuwsche zeeweringen, toen nog meestal door houten paalwerk tegen den golfslag beschermd, overgroote schade had toegebragt. In 't eerst hield men de ramp voor schier onherstelbaar. De Staten van Holland en Zeeland schreven openbare gebeden uit, en de sluiting van het tooneel in de hofstad werd als een onvermijdelijk gevolg daarvan beschouwd.

In de brieven of liever in het reisverbaal van von Pöllnitz, die kort na het uitvaardigen van dit verbod ons vaderland bezocht, komt een niet onaardig berigt voor omtrent hetgeen destijds met opzigt tot het Fransche tooneel te 's Gravenhage voorviel. Deze von Pöllnitz was een Brandenburgsch edelman, niet van kunde en opmerkingsgave ontbloot, doch die zich geenszins geheel boven de vooroordeelen van zijnen stand wist te verheffen. Overal in zijn lijvig boek straalt het door, dat hij alleen aan vorstelijke hoven of in de huizen van aanzienlijken zich regt te huis gevoelt. Plaatsen en streken, waar hij geen adelijke bekenden ontmoet, hebben voor hem weinig bekoorlijks. In het godsdienstige is hij verdraagzamer dan men van iemand, die, na in de Protestantsche kerkleer te zijn opgevoed, tot de Roomsch-Katholijke Kerk overging, zou wachten. Over den Haag met zijne omstreken, de levenswijze aldaar en de Haagsche schoonen velt hij een gunstig oordeel, gunstiger dan over de Amsterdammers, die in de schatting van dezen Duitscher, in weerwil van hunnen wereldhandel en rijkdommen, te kleingeestig, te burgerlijk zijn. Doch hooren wij hem zelf spreken. In een brief van 2 Februarij 1733 weidt hij uit over de vreemde gezanten en andere aanzienlijken te 's Hage, tot wier huizen hij toegang had, en gaat dan aldus voort:

„Uit de beschrijving der door mij genoemde huizen ziet ge, dat „in den Haag gelegenheid te over bestaat om zijn tijd goed door te „brengen. Geen dag gaat voorbij dat men niet zeker is, hetzij bij „dezen, hetzij bij genen aanlokkelijk gezelschap te vinden. „Ofschoon hier thans geen openbare tooneelvoorstellingen gegeven „worden, daar deze, gelijk ik u reeds gemeld heb, ter zake van den „paalworm door de Heeren Staten-Generaal verboden zijn, „blijven de (Fransche) comedianten altijd nog hier. Intusschen „wordt hier aan de oprigting van een opera gearbeid, waarvoor „zekere Jood, die een vijand van het tooneelspel is, al het „benoodigde uit Parijs heeft doen komen. Hij hoopt daardoor, „als de schouwburg weder geopend wordt, het tooneel ten onder „te brengen. Een wederdooper daarentegen, die zeer veel van „het tooneel houdt en dus niet dulden kan, dat de opera en hare „verdedigers de bovenhand erlangen, ondersteunt de comedianten. „Geheel den Haag heeft aan dezen strijd deel genomen; maar „ik blijf gelooven, dat heeren Staten-Generaal beide de partijen „in 't ongelijk zullen stellen door voortdurend alle openbare „voorstellingen te verbieden. Inmiddels heeft deze twist ruime „aanleiding gegeven tot geschrijf over den aard en het nut van „het tooneel. Het verwondert mij, dat niet de een of andere „schrandere kop den hoofdinhoud dier geschriften aan het groote „(Europesche) publiek doet kennen. Hier heeft men toch niet „te vreezen, dat een directeur van politie een onderzoek over „zulk geschrijf instelt.

„Ongetwijfeld zal het u verwonderen, dat een Jood, en dus „iemand, wien men in Duitschland met eene welligt niet zeer „billijke en niet zeer Christelijke verachting bejegent, zich met de „inrigting van het openbaar tooneel mengt en eene geheele stad „dwingen wil, zich daarin te schikken naar zijnen zin. Gij moet „weten, dat de Joden in dit land op geheel anderen voet staan dan „elders, en dat zij dit, wat de Portugesche Joden betreft, ten „volle verdienen. Inderdaad hebben de Texeyra's, de Schwartzo's „(Suasso's) en Dulis bij verscheidene gelegenheden blijken van „eene zoo roemrijke grootmoedigheid gegeven, dat de deugd-

„zaamste Christen zich daarvoor niet zou behoeven te schamen. „Zij voeren denzelfden staat als voorname heeren en gij zoudt „hen werkelijk daarvoor aanzien. Ook worden zij in alle „gezelschappen toegelaten en zelfs hunne vrouwen verschijnen „daar. Alle voorname personen, die zich hier bevinden, komen „bij hen te gast. Ook doen zij aan onze armen veel goed, „ondersteunen zelfs onze kerken en onderscheiden zich in niets „anders dan dat zij hunne jodenscholen (Synagogen) bezoeken."

In den tweeden druk der brieven van von Pöllnitz van 1734, vult hij zijn verhaal aldus aan:

„De strijd tusschen den Jood en den wederdooper is eindelijk „daarop uitgeloopen, dat de laatste heeft moeten wijken en de „comedianten een goed heenkomen hebben moeten zoeken. De „Jood, wiens zaak zegevierde, heeft daarop middel gevonden „om de opera, die hij wilde oprigten, in een openbaar concert „te herscheppen. Dat concert wordt 's maandags na den middag „gegeven. Alle lieden van den aanzienlijken stand, vrouwen „zoowel als mannen, zijn daarbij aan te treffen. Stukken uit de „een of andere opera, te gelijk met de fraaiste Fransche cantaten, „worden er gezongen [1])."

Er zijn in dit verhaal onnaauwkeurigheden ingeslopen, aan een vreemdeling ligt te vergeven. Het verbod van tooneelvoorstellingen ter zake van den paalworm was niet door de Staten-Generaal uitgevaardigd, maar plaatselijk. Von Pöllnitz zelf spreekt van door hem kort te voren bijgewoonde voorstellingen in den Nederduitschen schouwburg te Amsterdam, die dus niet gesloten was [2]). Bij den eersten opslag klinkt het ongeloofelijk, dat zoo als hij verhaalt, een wederdooper, waardoor dan wel een Mennoniet zal zijn te verstaan, zich met een tooneeltwist inlaat. Van ouds her waren de leden dier vreedzame secte te 's Hage dun gezaaid. Zij volgden daarenboven over 't algemeen te strenge beginselen, dan dat van

---

1) *Briefe des Freiherrn* von Pöllnitz. Frankfurt, 1738, III, blz. 322.

2) Hetzelfde werk, III, blz. 283, 295.

iemand hunner medewerking tot het weder openen van een schouwburg te wachten ware; vooral niet in de eerste helft der achttiende eeuw. Toch wordt de getuigenis van von Pöllnitz op dit punt volkomen bevestigd door een ander tijdgenoot, den Franschen letterkundige de la Barre de Beaumarchais, die eenige jaren te 's Gravenhage woonde en in 1737 zijne bevinding omtrent Holland en de Hollanders in een geestig geschreven werkje wereldkundig maakte. In dat werkje vindt men een afzonderlijken brief over den toestand van het tooneel in Holland [1]). Daarin wordt eerst van het nationaal tooneel te Amsterdam gesproken en met den toestand der daartoe behoorende tooneelspelers de spot gedreven, die bij hunne betrekking nog het beroep van pruik-, kleeder- of schoenmaker vervulden, terwijl de actrices als modemaaksters of naaisters hare te bekrompene inkomsten aanvulden. Daarna spreekt Beaumarchais insgelijks van al de tegenspoeden, waarmede het Fransche tooneel te 's Gravenhage in zijnen tijd te worstelen had gehad en die evenzeer aan de acteurs als aan het publiek te wijten waren. Daarbij vermeldt hij uitdrukkelijk, dat na het dikwijls vermelde verbod van 1732 een schatrijk, maar niet zeer naauwgezet Mennoniet pogingen aanwendde om den Franschen schouwburg te doen herleven, doch na daarvoor veel geld te hebben verspild, de zaak moest opgeven. Dien Mennoniet noemt Beaumarchais niet; maar wel leeren wij van hem, dat degeen, wien von Pöllnitz als zijn tegenstander kenmerkt, Francisco (Manoel?) Lopez de Suasso was, de zoon van dien beroemden Portugeschen Jood, wien de Koning van Spanje tot Baron van Avernas le Gras verhief en die de zeldzame grootmoedigheid had, aan Willem III voor diens togt naar Engeland twee millioen gulden voor te schieten, zonder eenig schriftelijk bewijs daarvoor te vorderen.

De jongere Suasso woonde, even als zijn vader, in het huis van Tromp in het Korte Voorhout, op dezelfde plek, waar

---

[1]) De la Barre de Beaumarchais, *Les Hollandais ou lettres sur la Hollande*, 1737, p. 321.

thans het paleis van Prins Frederik staat, en dat toen met zijne beide vooruitspringende vleugels en ruim voorplein onder de aanzienlijkste huizen der stad werd geteld. Suasso leefde daar op grooten voet, maar in al de berigten van dien tijd wordt hij geroemd als iemand, die zich door mildheid en zucht om anderen te verpligten waardig maakte schatrijk te zijn. Het door hem opgerigte openbaar concert was dan ook alles behalve eene finantiele onderneming. Zie hier wat Beaumarchais er van zegt, die blijkbaar van tijd tot tijd tot de maandagsche concerten was toegelaten: „L'opulent et magnifique juif „François Lopez eut plus de succès dans le dessein qu'il avait „formé d'avoir une espèce d'opéra. Il fit venir des pais étrangers „les plus belles voix et les symphonistes les plus parfaits qu'il „put rencontrer. Il paya les uns et les autres en grand seigneur. Il „attira par sa libéralité tout ce qui passoit d'hommes excellens en „ce genre-là par la Hollande. Ainsi se formèrent les concerts, „dont il a régalé les honnêtes gens et les personnes les plus „illustres de la Haye pendant quelques années de suite. Les „ministres de l'Etat, ceux des puissances étrangères, les „voiageurs du plus haut rang, les princes même s'y rendoient. „On recevoit les principaux dans une salle superbemen illuminée „et meublée. La musique elle même étoit placeé dans une „chambre fort ornée et toute brillante, et c'étoit-là que les „personnes d'une moindre condition étoient admises. Des laquais „faits au tour et habillez du meilleur air présentoient des „rafrachissemens de toutes sortes à l'assemblée. Pour moi je „m'imaginois alors être chez un prince et je ne sais effectivement „aucun particulier dans le monde, qui fasse rien d'aussi digne „d'un prince que ce que je vous raconte."

Tegen dit tafereel van Suasso's vorstelijke huishouding steekt treurig af wat wij nog van Jean Francisque en zijne opera weten. Hij ruimde niet zoo spoedig het veld, als men uit het verhaal van von Pöllnitz zou opmaken. In tegendeel blijkt, dat toen in Mei 1733 de „Heeren van den Haag" zich hadden laten overhalen, om gedurende de kermis voorstellingen in

spellen en zelfs in de Fransche comedie in de Casuariestraat toe te laten, hij het verzoek deed om ook de opera in 't Voorhout te mogen heropenen, en dat dit verzoek werd afgeslagen. Naar 't schijnt was de stad hem vijandig geworden, omdat zijn troep zich niet met dien van Birochon had vereenigd. Het Hof was daarentegen gunstig voor hem gestemd, en verleende hem eene vergunning, die door de stad en haren baljuw van den Boetselaar niet werd geëerbiedigd. Wel verre van daar bedreigde de baljuw hem met geweld, indien hij zijn opera hervatte. Toen Francisque desniettemin het waagde om een klein concert op het verzoek van eenige vreemde gezanten te geven, waarop een destijds beroemd zanger verscheen, werd hij voor Gecommitteerde Raden gedaagd, die voor den Haagschen Magistraat partij kozen, en hem met scherpe woorden aangezegd, dat hij zou hebben te laten zingen, noch dansen, noch op de viool spelen, maar dat hij zijn deur moest gesloten houden. Het Hof hield echter vol en bragt de zaak voor de Staten van Holland; maar te midden van dien twist tusschen de hooge collegien van Staat verdween Jean Francisque en met hem de opera in 't Voorhout.

Omtrent de latere lotgevallen van den Franschen schouwburg in de Casuariestraat hebben wij weinig nieuws gevonden. De tooneeldirectien volgden aldaar elkander spoedig op [1]). Zeker Engelsch schrijver beweerde in 1743, dat het Fransche tooneel te 's Gravenhage voor dat van Brussel en zelfs van Rijssel ver moest onderdoen en te gronde zou gaan, indien er niet vreemde gezanten waren, die daarvoor een duizendtal gulden 's jaars bijdroegen. Men voerde toen van tijd tot tijd in de Casuariestraat opera's op, maar blij- en treurspel bleef de hoofdzaak. Deze schrijver gispt het, dat de toeschouwers in den bak, bij gemis van banken, staande moesten blijven [2]). Dit was echter in de

---

[1]) Zie eene optelling daarvan in de *'s Gravenhaagsche bijzonderheden*, I, blz. 37.

[2]) *A description of Holland*, 1744, p. 26.

vorige eeuw zoo vreemd niet. Te Parijs vond men nog bij het uitbreken der omwenteling van 1789 in de voornaamste schouwburgen geen zitplaatsen in het parterre, en achtte men het eene aanranding der vrijheid van beweging, toen enkele tooneelbesturen banken in den schouwburg deden zetten.

Ten tijde van Willem V schijnt de Fransche schouwburg te 's Gravenhage in bloeijenden toestand te hebben verkeerd, of liever behoorde het voor de groote wereld tot de eischen der mode, zich daar regelmatig te laten vinden. Wij hebben een tooneelaffiche van 21 Januarij 1780 voor ons liggen, waaruit blijkt, dat men toen hier te gelijk comedies van Voltaire en kleine Fransche of uit het Italiaansch vertaalde opera's gaf, zoo als *Orgon dans la lune*, muziek van Paesiello. Eene zitplaats „*aux balcons du premier rang et au théatre*" kostte toen een ducaton of *f* 3,15. Wij halen dit aan, ook om te herinneren, dat te 's Gravenhage in den schouwburg een der misbruiken van den goeden ouden tijd nog lang in stand bleef; het misbruik namelijk om *op het tooneel zelf* eenige plaatsen voor aanzienlijke toeschouwers in te ruimen, die dan daar op fauteuils gezeten waren. Als wij ons niet bedriegen, maakten de leden van het stadhouderlijk hof van deze leuningstoelen gebruik.

1867.

(„Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage", II, bladz. 118).

HERINNERINGEN UIT HET BEGIN DEZER EEUW.

Den 21sten Mei 1800 ben ik te Haarlem geboren, een zoon van Dirk Veegens Jr. en Johanna Wilhelmina Vijgh. Ik behoor dus nog tot de vorige eeuw. Wel zijn er zoowel in 1700 als in 1800 geweest, die, op den klank der hoofdcijfers afgaande, met kracht volhielden, dat reeds met 1 Januarij van beide die jaren de nieuwe eeuw was ingetreden; doch zoolang het vaststaat, dat eene eeuw honderd volle jaren telt, is het, dunkt mij, ongerijmd aan het sluitnommer van het honderdtal zijne plaats in dat getal te ontzeggen.

Mijn overgrootvader, Dirk Vegens (1698—1768), die zich de weelde van het gebruik der dubbele *e* in de eerste lettergreep van zijn naam nog niet veroorloofde, was, volgens Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, 314, de zesde Dirk Vegens in de regte nederdalende lijn. Hij en zijne huisvrouw Hester Spanjaards (in de familie-aanteekeningen Spanjaars) waren, zooals dezelfde schrijver (blz. 312) het uitdrukt, van ouders tot ouders brave ingezetenen van Rotterdam. Daar woonde hij aan de noordzijde van de Hoogstraat, in hetzelfde huis, waar eene eeuw later mijn schoonvader gevestigd was, en vond zijn bestaan in den verkoop van scheepsbehoeften. Of hij zich tot winkeldebiet beperkte, dan wel — wat volgens de gewone opvatting veel eervoller geweest zou zijn — ook handel in die

behoeften dreef, durf ik niet beslissen. Thans is sedert eenige jaren zijn huis spoorloos verdwenen: het werd omstreeks 1870, bij den aanleg van den zoogenaamden luchtspoorweg te Rotterdam, onteigend en afgebroken. In 't bezit van een niet onaanzienlijk vermogen, liet mijn overgrootvader zijn eenigen zoon, den zevenden Dirk Veegens, gelijk toen in zijn stand de zeden meêbragten, tot predikant bij de heerschende Kerk opleiden. Die zoon (1723—1797) werd den 1sten Maart 1746 proponent en den 31sten Maart 1748, onder approbatie van den Heer der Heerlijkheid Ilpendam, in dat dorp beroepen. Van daar werd hij den 16den Januarij 1752 beroepen naar Vlissingen, waar hij tot het einde van 1757 bleef, toen hij een beroep naar Haarlem aannam. Daar eindigde hij zijne loopbaan in het huis, waar ik geboren ben. Hij wordt ergens „een goed dichter" genoemd en behoorde te Vlissingen tot den vriendenkring van Jan Guepin, den bestrijder der Datheensche psalmberijming. Zeker behoorde hij niet tot de streng-regtzinnigen. Zoo schijnt hij er geen bezwaar in te hebben gezien, dat zijn zoon, Dirk Veegens Junior, om van het destijds in kwaden reuk staande diakenschap bevrijd te blijven, tot de Waalsche gemeente overging. Die zoon, mijn vader, werd den 5den October 1762 geboren. Zijne moeder heette Jacoba Radijs, „omtrent wier geslagt" — zegt de reeds aangehaalde Vrolikhert, blz. 313 — „aanmerklijk is, dat het oor- „sprongelijk is van Delvtshaven, daar hare voorvaders magtige „reeders in Groenlandsvaarders en haringbuyzen waren, dog „die bij zekere gelegendheyd goedvonden, met al hunne vrinden „Delvtshaven te verlaten en zig te Rotterdam neêr te zetten, „daar zij, behalve de Groenlandsche schepen, het getal der „buyzen wel met 50 stuks vermeerderden, en door den Magistraat „met open armen ontvangen wierden, verkrijgende van de Stad „eygen erven, om huyzen op te bouwen, aan het eynde der „Leuvenhaven, gelijk zij ook gedaan hebben, en van welke „erven en huyzen nog sommigen door dat geslagt in eygendom „bezeten worden." Mijn grootvader gebruikte een nog in mijn

bezit zijnd cachet, waarop zijn familiewapen vereenigd was met dat zijner gade, dat niets voorstelde dan een lange *radijs.* Mijn vader mogt zijne moeder slechts korten tijd bezitten. Zij overleed den 22sten Augustus 1768 en werd in den grafkelder van burgemeester van Zanen in de Haarlemsche Groote Kerk begraven. Die grafkelder is merkwaardig, omdat hij het stoffelijk overschot bevat van den schilder Marten van Heemskerck, die bij testament bepaalde, dat uit de opbrengst van een deel zijner nagelaten vaste goederen jaarlijks een uitzet aan „twee schamele maegden" zou worden verstrekt, op voorwaarde dat haar huwelijk, in bijzijn van de heeren van het geregt, op zijn graf in de St. Bavo's kerk gesloten werd. Dit huwelijk sluiten op het graf des schilders heeft tot in 1787 voortgeduurd. De bedoelde grafkelder werd door de weduwe van burgemeester van Zanen aan mijn grootvader, van wien zij eene ijverige volgelinge was, vermaakt, onder voorwaarde dat daarin alleen personen, die den naam Veegens droegen, begraven zouden worden. Toen het begraven in de kerken verboden werd, verkreeg de familie Veegens, tot vergoeding voor het gemis van den burgemeesterlijken grafkelder, een eigen graf op het thans in een lusthof herschapen kerkhof buiten de voormalige Haarlemsche Nieuwpoort. In 1861 bragt ik het stoffelijk overschot van mijn innig geliefden broeder, den Amsterdamschen rector, daarheen.

Mijn vader, Dirk Veegens Jr., studeerde te Leiden en werd daar den 30sten October 1784, dus op twee-en-twintigjarigen ouderdom, tot medicinae doctor gepromoveerd. Hij schreef eene dissertatie „*De sympathia inter ventriculum et caput, praecipue in* „*statu praeternaturali.*" De waarde van dit stuk, waarvan een exemplaar in mijne bibliotheek aanwezig is, kan ik niet beoordeelen. Het is door den schrijver, met de gewone betuigingen van liefde en erkentelijkheid, aan zijnen vader opgedragen, die daarin niet enkel een allergetrouwst dienaar van het goddelijk woord en allervruchtbaarst schriftuitlegger, maar ook „scholarum Harlemensium curator" wordt genoemd. Onder de bij de dissertatie gevoegde theses viel mijne aandacht op XII,

luidende: „*Optima medicina saepe in nihil agendo consistit*;" eene stelling, die een leek als ik, op grond van velerlei ondervinding, zou durven verdedigen. Na zijne promotie vestigde mijn vader zich als geneesheer te Haarlem, waar hij allengs eene goede, ja zelfs schitterende practijk verkreeg. In 1793 werd hij, ik weet niet voor welk feit, door de maatschappij tot aanmoediging der redding van drenkelingen met een zilveren gedenkpenning begiftigd, thans nog in mijn bezit. Hij schijnt tot de gematigde patriotten te hebben behoord en trad dan ook na 1795 als schepen der stad Haarlem op. Als zoodanig zegelde hij met het reeds vermelde familiewapen zijns vaders, natuurlijk zonder de radijs.

Gedurende zijn studententijd verkeerde hij veel aan het huis van Daniel Vijgh, die met zijn compagnon P. van der Eyck te Leiden een uitgebreiden boekhandel dreef en o. a. uitgever was van de *Nederlandsche Jaarboeken;* een werk, dat vóór 1795 geacht werd alleen genoegzame winst op te leveren, om de weduwe des uitgevers een behoorlijk bestaan te verzekeren, doch waarvan de waarde door het vervallen van het privilegie met de omwenteling verloren ging. Tot het huisgezin van dien Leidschen boekhandelaar behoorde een drietal aanwassende dochters, die onder de leiding harer beminnelijke moeder, Maria Vriends, eene zorgvuldige opvoeding genoten. Met eene der dochters, Johanna Wilhelmina, in 1770 geboren, trad mijn vader den 12den Junij 1797 in het huwelijk. Het huwelijksfeest werd ongetwijfeld gevierd in de zaal, liever het zaaltje, dat grootvader Vijgh aan zijn huis op het Rapenburg had laten bijbouwen. De behangsels daarvan waren door zijn niet onbekenden neef Dionijs van Nijmegen beschilderd. Zij vertoonden tafereelen uit Zwitserland, waarheen de schilder met de zijnen eene reis had gedaan. Op een der vakken echter was in een hoek het bekende tafereel aangebragt van een zwanennest, door een zwemmenden hond bestookt. Een kenner was over dit tafereel, dat een politieke beteekenis had, zoo opgetogen, dat hij voor het verlof om het tot het maken eener schilderij

te doen uitsnijden, 100 gouden rijders (*f* 1400) bood; zullende dan natuurlijk het geschonden behangselvak op zijne kosten worden hersteld. Het aanbod werd met verontwaardiging afgewezen. Een dertigtal jaren geleden bezocht ik dit huis, toen door den apotheker Jesse bewoond, en vond het schilderwerk in het zaaltje, waarmede de eigenaar veel ophad, ongeschonden. Den schoorsteen vond ik beschilderd met emblemata van het boekverkoopersbedrijf. De voorletters van den naam des stichters en van dien zijner gade waren daarop te lezen.

Na hun huwelijk bewoonden mijne ouders met den predikant Veegens het aanzienlijke huis, dat deze in de Haarlemsche Groote Houtstraat tegenover den hoofdingang der Doopsgezinde kerk bezat. Behalve zijnen eenigen zoon had hij nog eene dochter gehad, Petronella, met den wijnhandelaar Jacob Engelgeer gehuwd, doch zij was den 11den Augustus 1796 overleden, zonder kinderen na te laten. Een dochtertje van haar was op achtjarigen leeftijd gestorven. Ook mijn grootvader betaalde den 13den September 1797 den tol der natuur. Eenige jaren lang was het huwelijksgeluk mijner ouders zoo volkomen, als op deze onvolmaakte aarde mogelijk is. Daar mijn vader een niet onaanzienlijk vermogen had geërfd en allengs als geneesheer rijke inkomsten genoot, heerschte overvloed in de ouderlijke woning. Mijne grootmoeder Vijgh, die, weduwe geworden, met hare ongehuwde dochter Hesther — eene andere, Petronella, was gestorven — naar Haarlem was verhuisd, wist naderhand naauwelijks woorden te vinden om het beminnelijk, zachtaardig karakter van mijnen vader te roemen. Binnen korten tijd verhoogde het bezit van een drietal kinderen zijn huwelijksgeluk: mijn oudste broeder Dirk Jacob, geboren 29 April 1798; mijne zuster Petronella Maria, geboren 9 April 1799; en ik zelf, die in het volgend jaar ter wereld kwam. Mijne moeder was van een vierde kind zwanger, toen de dood storend tusschen beide trad. Mijn vader stierf den 20sten Mei 1801. Hij sneuvelde, gelijk zoo menig nog niet in zijn beroep verstaald geneesheer, op het veld van eer. Van een

zijner patienten, die aan de ziekte leed, welke men thans typhus noemt, had hij die kwaal overgeërfd [1]). Meermalen is mij de rouw beschreven, die bij dit onverwacht overlijden in het ouderlijk huis heerschte en op mijn eersten verjaardag (21 Mei) een sombere schaduw wierp. Terwijl de kist boven aarde stond, sloeg de bliksem in den toren der Groote Kerk. Die toren, van met lood bekleed hout vervaardigd, geraakte in brand. Angstig zagen de Haarlemmers de vlammen aan. Vrees beving hen. dat het brandend gevaarte op de naburige gebouwen zou nederstorten, waardoor ook het deel der stad, waar mijne ouderlijke woning stond, aan verwoesting zou blootgesteld worden. Gelukkig werd door het blusschen van den brand, waarbij sommige spuitgasten met zeldzamen moed het gloeijend lood trotseerden, dat hun langs hoofd en kleederen droop, het gevaar afgewend. Eenige maanden later, den 20sten October, beviel mijne moeder van mijn jongsten broeder, Jacobus.

Ik geloof niet te veel te zeggen, als ik beweer, dat het overlijden van mijnen vader te Haarlem algemeen werd betreurd. Nooit anders dan met den hoogsten lof heb ik van hem hooren spreken. Hij was een liefhebbend zoon, die met kiesche zorgvuldigheid de zwakheden zijns vaders bedekte of omsluijerde; een trouw echtgenoot; in den huisselijken omgang liefderijk en minzaam; voor zijne patienten een toeverlaat en in ernstige gevallen een reddende engel; daarbij niet enkel liefderijk, maar mild en mededeelzaam jegens arme lijders. Nog in lateren leeftijd hoorde ik hem nimmer anders dan „uw braven vader” noemen, en het heugt mij, hoe ik eens, terwijl ik mij in een zoogenaamde Vauxhall met jongelieden van mijne kennis vermaakte, door eene burgervrouw werd aangesproken, die haar genoegen betuigde den zoon van haren vroegeren geneesheer te ontmoeten: hij had in hare woning, twintig jaren geleden, de kiem der ziekte ingeademd, die hem ten grave sleepte!

---

[1]) Zie ook het hierachter geplaatst levensberigt van Dirk Jacob Veegens.

In 1805 hertrouwde mijne moeder met Pieter Hammink Schepel, adjudant van den befaamden generaal Daendels. Dat huwelijk was voor mijne grootmoeder Vijgh eene bittere grief. Zij behoorde tot de Doopsgezinden, en geene leerstelling van dat kerkgenootschap was dieper in haar zacht gemoed gegrift, dan het verbod van het dragen der wapenen. Hoe kon zij in lateren tijd, toen de Fransche overheersching de ellende der gedwongen krijgsdienst voor het eerst over het onderdrukte volk bragt, op weemoedigen toon herinneren, dat jongelieden van hare geloofsbelijdenis in den patriotschen tijd de wapenen hadden opgevat, om onder vrijcorpsen te dienen, en dus door die verloochening van godsdienstige overtuiging de ramp, die thans het vaderland trof, hadden voorbereid! Het bezwaar tegen het huwelijk mijner moeder werd in zoover weggenomen, dat mijn stiefvader aan de krijgsdienst vaarwel zeide. Dat huwelijk zelf ging als eene schaduw voorbij. Mijne moeder stierf den 20sten Junij 1806 in het kraambed. Het dochtertje, dat zij ter wereld had gebragt, Johanna Wilhelmina Christina Schepel, overleefde haar slechts een half jaar. Wanhopig nam mijn stiefvader, de vier ouderlooze weezen, die het gezin hadden helpen uitmaken, achterlatende, den weggeworpen krijgsmansdegen weder op, en zag zich, zij het ook met vermindering van officiersrang, bij het Hollandsche leger van Koning Lodewijk geplaatst. Nog stel ik mij hem voor — een welgevormd, frisch, blozend krijgsman, wien de nette montering van het toenmalig leger goed stond. Het was eene witte naauwsluitende kleedij, afgezet met langwerpige borstkleppen, waarvan de kleur bij ieder bataillon verschilde. Men onderscheidde de bataillons in rood-, blaauw-, groen- en zwartkleppen. De garde droeg gouden lissen op de roode kleppen. Nog heugt mij een brief van mijn stiefvader uit eene Duitsche garnizoensplaats, naar ik meen Straalsund, te hebben hooren voorlezen, waarin hij zich over vervelende werkeloosheid beklaagde. „Als mensch,” schreef hij, „heb ik den vrede lief, maar als militair smacht „ik naar oorlog.” Zijn wensch werd maar al te zeer vervuld.

Als luitenant bij het 33ste regiment ligte infanterie van het Fransche leger, bij welk regiment Hollandsche bataillons waren ingelijfd, nam hij deel aan den veldtogt naar Rusland. Reeds gewaagde geheel de wereld van den rampzaligen afloop van dien veldtogt, zonder dat de mijnen iets hoegenaamd van zijn lot vernamen. Nasporingen, aanvragen daaromtrent bij de militaire autoriteiten bleven onbeantwoord. Ook zijne eigene, in de provincie Groningen gevestigde familie, voor wie zekerheid omtrent zijn leven of dood van geldelijk belang was, slaagde niet in het erlangen dier zekerheid. Eindelijk kwam het berigt, dat de luitenant Schepel bij den terugtogt van het Fransche leger, te Krasnoë of Krasnoi, den 17den November 1812 aan de gevolgen van bekomen wonden overleden was; maar alle bijzonderheden bleven ontbreken en het berigt zelf eischte bevestiging. Wel verschenen, na het herstel des vredes in 1814, enkele soldaten aan onze woning, die, uit de Russische krijgsgevangenschap teruggekeerd, een verhaal omtrent het uiteinde van luitenant Schepel opdischten; doch het bleek spoedig, dat zij weinig meer dan een roman ten beste gaven, uitgedacht om van een belangstellend gezin, dat naar stellige tijding snakte, een goed onthaal en eene geldelijke belooning te verwerven. Hunne verhalen waren onderling zoo tegenstrijdig mogelijk. Eerst vele jaren later, omstreeks 1822, toen ik in Belgie reisde, verkreeg ik op toevallige wijze de lang gemiste zekerheid. Ik was te Yperen in kennis gekomen met zekeren kapitein Hellewich, die lid was van de daar gevestigde schoolcommissie. Hij noodigde mij uit om bij hem een avond door te brengen. Terwijl ik bij hem zat, bukte hij om eene flesch wijn uit een kastje op te delven, en klaagde daarbij over de stramheid zijner ledematen. „Het is," zeide hij, „de „Russische campagne, die mij nog in de knoken zit." Dat gezegde lokte natuurlijk een gesprek uit over dien veldtocht en het regiment, waarbij hij gediend had, en nu bleek het, dat hij niet enkel tot het 33ste regiment ligte infanterie had behoord, maar ook bij het overlijden van mijn stiefvader tegenwoordig was geweest. Zijn verhaal kwam op het volgende neder.

Bij den moeijelijken pas van Krasnoë werden, gelijk men weet, de afdeelingen van het vlugtende Fransche leger, die reeds nameloos hadden geleden, na het verlaten van Smolensko, achtereenvolgens door de Russen onder Kutusow aangetast en geteisterd. Ook het 33ste regiment of wat daarvan overschoot kwam in gevecht. Na zich dapper verweerd te hebben, ontzonk aan het klein aantal manschappen, dat nog staande gebleven was, de moed of de kracht [1]); zij gaven zich stilzwijgend over en legerden zich op de bebloede sneeuw, ingesloten door de Kozakken, die door het toereiken hunner lansen aan elkander eene versperring rondom de ongelukkigen vormden. Tegen den avond werden dezen in eene naburige schuur gedreven, om den volgenden dag als krijgsgevangenen te worden weggevoerd. In den kouden en somberen nacht had Hellewich zijn krijgsmakker Schepel niet uit het oog verloren. Hij herinnerde zich levendig, hoe de Kozakken bij het uitplunderen der officieren zich hadden verheugd, in den gordel van Schepel een meer dan gewoon aantal goudstukken — overschot van hetgeen hij van mijne moeder geërfd had — te hebben gevonden. Gedurende het afgeloopen gevecht had Schepel eene kwetsuur aan het hoofd bekomen, die echter niet doodelijk was. Dientengevolge verkeerde hij, zooals bij hoofdwonden meer het geval is, toen de nacht aanbrak, in een staat van opgewondenheid of halve verstandsverbijstering. Hij sprak onophoudelijk over zijn vroeger leven of verbeeldde zich zelfs, dat hij, in plaats van in eene ellendige schuur, omringd door onafzienbare sneeuwvlakten, den nacht doorbragt te midden der geriefelijkheden van het vreedzame

1) Thiers beschrijft in zijn *Histoire du Consulat et de l'Empire*, Bruxelles 1856, IV, 375, de vernietiging van het 33ste regiment, dat toen tot het corps van den Maarschalk Davoust schijnt behoord te hebben, aldus: „Le „33e léger, régiment Hollandais, dont on avait eu tant à se plaindre sous „le rapport de la discipline, se forma en carré, résista opiniâtrement aux „charges furieuses de la cavalerie Russe, mais finit par être enfoncé et sabré „en partie." Het gevangen nemen van een deel van het Fransche leger bewimpelt hij telkens zooveel mogelijk.

huis in de Haarlemsche Groote Houtstraat. Toen traag en somber de morgen aanbrak, werden de krijgsgevangenen opgeroepen, om verder te worden vervoerd. Zij waggelden naar buiten, maar bij het uittreden der schuur struikelde Schepel, door bloedverlies en een koortsachtigen nacht verzwakt, en viel op den grond. Een der geleidende Kozakken, begrijpende dat zulk een gekwetste toch den togt niet zou kunnen medemaken, schoot hem dood. Zoo eindigde mijn stiefvader, die in zijne laatste levensuren zich aan velerlei grootspraak, volgens Hellewich een kenmerkenden trek van zijn karakter, had overgegeven.

De vier weezen, die den naam Veegens droegen, zouden na den dood hunner moeder en de verwijdering des stiefvaders geheel aan vreemden overgelaten zijn geweest, indien niet hunne grootmoeder Vijgh hen liefderijk tot zich genomen had. Deze huurde daarvoor een ruim huis op de Oude Gracht en wij verlieten de ouderlijke woning. Van die woning en van hetgeen daar voorviel heb ik, destijds een zesjarig jongske, nog eenige herinneringen; maar welke moeite ik daarvoor ook later deed, het gelaat mijner moeder heb ik niet meer in mijn geheugen kunnen terugroepen. Ik zie haar, ook nu nog, zich bewegen in de voorkamer; ik zie haar eene bepaalde bezigheid — het herstellen van eene kleine scheur in het behangsel — verrigten, maar tot mijn bitteren spijt kan ik mij hare trekken niet voorstellen. Volgens haar silhouët had zij een welgevormd gelaat en was zij klein van gestalte. Andere herinneringen uit dien eersten leeftijd — zoo zonderling is de werking van het geheugen — zijn des te levendiger. Ik zie nog een bataillon soldaten de Groote Houtstraat doortrekken, waartoe een soldaat behoorde, die wegens insubordinatie ontwapend was en bloedvlekken op de witte slopkousen vertoonde. Ik zie mij op zekeren zondag in eene Roomsch-Katholieke kerk aan het Spaarne, waarheen eene dienstmaagd mij had medegenomen, en waar ik gedurende geheel de dienst zat te staren op een reusachtig alziend oog, dat op een raam boven het altaar was geschilderd

en aan de kerk in het gewoon spraakgebruik haren naam gaf. Nog een ander, voor het knaapje behagelijk schouwspel staat mij levendig voor den geest. Het is avond en in den slagttijd. Ik sta voor het vensterraam. Aan de overzijde der straat staat de dubbele deur van den met gele klinkers bevloerden gang, die naar de kerk der Vereenigde Doopsgezinde gemeente leidde, wijd open. Die gang is sterk verlicht en daarin hangt een zeker aantal geslagte varkens aan de ladder. Net gekleede burgervrouwen vertoonen zich met mandjes of blikken aan den arm, waarin afgehakte stukken spek liggen, en brengen den buit triumpherend huiswaarts. De Doopsgezinde gemeente te Haarlem namelijk was zoo rijk, dat zij zich de weelde veroorloofde van aan hare armen niet enkel brood en brandstoffen, maar ook spek uit te deelen; hetgeen dan den ijver der Haarlemsche behoeftigen om zich tot het kerkgeloof der Doopsgezinden te laten bekeeren zoo zeer aanmoedigde, dat tegen dien overgang moest worden gewaakt. Ook hier, zoo als elders, hadden verscheidene Doopsgezinde gemeenten bestaan, die zich door nietigheden, zoo als den vorm der vrouwelijke mutsen en keelbandjes, onderscheidden, maar zich ten slotte vereenigd en de opgespaarde schatten bij elkander gevoegd hadden. Later zou in dien rijkdom door de tiercering eene wijde bres worden geschoten. In 1810 woonde ik eene godsdienstoefening in de Doopsgezinde kerk te Haarlem bij en hoorde toen een geliefd predikant, Sybrandi, met ongewonen aandrang het afzonderen van milde giften voor de armen bij het uitgaan der kerk aanbevelen. „Voorheen", zeide hij, „deden wij dit „misschien uit gewoonte; thans dringt de nood ons tot een „beroep op uwe christelijke weldadigheid."

Mijne goede grootmoeder Vijgh heeft op mijne opleiding en die van mijne broeders en zuster grooten invloed gehad. Zij was klein van gestalte. Op haar gelaat, dat met een zacht blosje prijkte, vertoonden zich nog overblijfselen van vroegere schoonheid. Een keurige neepjesmuts of cornetje, dat te naauwernood het grijze, maar nog altijd weelderig groeijend haar

bedwong, bedekte haar hoofd. Wanneer zij bij feestelijke gelegenheden haar zoogenaamde sac, van grijze zijde met ruitjes, droeg, zag zij er deftig uit. Van een gezond ligchaamsgestel, deed zij nog op zeventigjarigen ouderdom met hare vier kleinkinderen verre wandelingen in Haarlems liefelijke omstreken. Hoe kon zij dan, als wij slechts luisteren wilden, vertellen van haar vroeger leven: — van oom Vriends, een ongehuwd houtkooper te Haarlem, aan het Spaarne buiten de Eendjespoort woonachtig, bij wien zij was opgevoed, en van wien ik nog eene reeks almanakken bewaar, waarin hij dag aan dag den stand van wind en weder en de voornaamste gebeurtenissen van zijn weinig belangrijk leven opteekende; — van haren omgang te Leiden met juffrouw van Merken, wier „*Nut der tegenspoeden*" zij uit het hoofd kon opzeggen en die, als zij of haar echtgenoot van Winter een treurspel had afgewerkt, haar bij zich liet noodigen om het te hooren voorlezen en haar oordeel daarover meê te deelen; — van Lefrancq van Berkhey, wien zij in 1774 in de Leidsche gasthuiskerk zijn gedicht op het eeuwfeest van Leidens ontzet had hooren voordragen, waarbij zijn talrijk gehoor door den gloed zijner voordragt en zijne indrukwekkende, welluidende stem op eene wijze werd meêgesleept, die in ons koele land voorbeeldeloos kan worden genoemd. Het verhaal gaat, dat toen Berkhey met bijzonderen nadruk het slot van dit gedicht voordroeg, waarin de regels voorkomen:

En als de nijd dan weêr op Leidens welvaart mikt,
Zij d'eerste kogel voor mijn Leidschen kop geschikt

een achter in de kerk staand wever, door den gloed en de zeggenskracht des dichters meêgesleept, in zijn eigenaardig dialect uitriep: „En voor mij de tweede!"

Ofschoon mijne grootmoeder geene andere dan hare moedertaal kende en deze zelfs niet onberispelijk schreef, zou men haar bijna eene geletterde vrouw hebben kunnen noemen. Hare meest kenmerkende karaktertrekken waren liefde voor de haren, die wel eens in eene voor ons jongens lastige bezorgdheid

ontaardde, en stille, maar daarom niet minder geheel haar wezen doordringende godsvrucht. Zij was doorgaans in de tevredene, dankbare stemming, die uit Camphuyzens lentelied [1]) ons tegenademt. Daarbij had zij niets uitsluitends, niets wat naar sectengeest zweemt. Hoe kon het anders, daar onder hare omgeving zeldzaam verschil van kerkgenootschap heerschte? Zij zelve behoorde tot de Doopsgezinden. Hare pleegkinderen waren in de Waalsche kerk gedoopt en werden tot leden der Waalsche gemeente opgeleid. Haar echtgenoot, wien ik niet heb gekend, was Remonstrantsch, even als zijne kinderen, en dus ook mijne moeder. Dat hij zelf tot de collegianten behoorde, geloof ik niet; maar wel was dit het geval met zijn oom Gerrit de Koker, die minder om zijn karakter dan om zijn rijkdom bij zijne verwanten hoog stond aangeschreven. Die de Koker had van tijd tot tijd te Rijnsburg den doop bij onderdompeling aan vrome jongelieden toegediend, en mijne grootmoeder had die plegtigheid bijgewoond. Levendig kon zij het schouwspel, dat daardoor werd aangeboden, beschrijven. Van de eene zijde kwam de dooper, in een witten hemdrok en korte, witte onderbroek, overigens barrevoets en met bloote beenen, gelijkende naar een bakker te midden van zijnen arbeid. Van de andere de doopelinge in een lang wit gewaad, waarvan de rok van onder van lood voorzien was. Beide stapten in de doopvont, gevuld met verwarmd water [2]). Wanneer na de onderdompeling dooper en doopelinge het hoofd ophieven uit het water, geleken zij met de druipende haren en kleedij naar verdronkenen. Het was weinig stichtelijk, zeide mijne grootmoeder. Overigens was deze Gerrit de Koker een echte,

---

[1]) *Maysche morgenstond. Stichtelijke rijmen*, 692. Dit lied heeft voor mij altijd iets zeer aantrekkelijks gehad. Het is niet enkel stichtelijk, maar bevat vele echt-dichterlijke gezegden of wendingen. Voor mijn gevoel is niets zoo treffend als de regels:

Wat is de Meester wijs en goed . . .
Die 's werelds wijden ommering,
Noyt uitgewaakt, bewaekt.

[2]) Zie ook „*Historie der Rijnsburgsche vergadering*”, bladz. 283 en volgg.

stelselmatige gierigaard. Na den dood zijner vrouw schafte hij het middagmaal geheel af en gebruikte niets anders dan versch brood, dat hij onder zijn japon tegen zijne borst warm hield, en koffij. Wanneer hij eene enkele maal bezoek ontving en eene behoorlijke ontvangst niet meende te kunnen nalaten, leende hij eene flesch wijn van zijnen bakker. Bij zijnen dood bleek, dat hij bij uitersten wil geheel zijn vermogen voor de stichting en het onderhoud van een hofje had bestemd. Dat testament werd echter door mijnen grootvader en de andere bloedverwanten voor den regter bestreden, waarbij de latere Raadpensionaris Schimmelpenninck als advocaat diende. Het testament werd in zoo ver vernietigd, dat drie tonnen gouds aan de erfgenamen kwamen, waarvan mijne grootmoeder, die inmiddels weduwe geworden was en wier echtgenoot, de boekhandelaar, zijn boedel in verwarden toestand had achtergelaten, ¼ of *f* 75000 erlangde [1]). — Met mijne grootmoeder behoorde tot mijne opvoedsters hare eenig overgebleven dochter Hesther Vijgh, eene niet van schranderheid ontbloote vrouw, die ons, jongens, hartelijk lief had, maar tegenover mijne eenige zuster wel eens partijdigheid liet blijken en over 't geheel niet altijd zoo vreedzaam gestemd was als hare moeder. Het was haar niet euvel te duiden: in den bloei van haar leven door de kinderpokken aangetast, droeg zij van die ziekte diepe sporen op het gelaat; zij ging daarenboven mank.

In den namiddag van den 12den Januarij 1807 lag ik, terwijl het reeds begon te schemeren, voor den haard in de binnenkamer van het huis op de Oude Gracht, toen plotseling een schok als van eene aardbeving zich deed gevoelen. Mijne grootmoeder, die in de voorkamer bezig was de vensters te sluiten, hoorde daar de glazen rinkinken en kwam binnen, verschrikt uitroepende: ,,Er is een kruidmagazijn gesprongen!" Den volgenden dag was ieder vervuld van de ramp van Leiden.

---

1) Het door Gerrit de Koker gestichte hofje is, als ik mij niet bedrieg, de rijkste instelling van dien aard te Rotterdam.

De treurige bijzonderheden daarvan — het jammerlijk omkomen van zoo velen, de wonderbare redding van anderen — maakten het onderwerp uit van alle gesprekken. Mijne huisgenooten hadden nog vele betrekkingen te Leiden en stelden dus in het lot van velen der slagtoffers dubbel belang. Dat schellen onder de puinhoopen, waarvan ook Koning Lodewijk in zijne *Documents* spreekt; de redding van een minnaar, die ten gevolge van een kleinen twist met zijne geliefde, ontstemd op eene vensterbank had plaats genomen; de togt der Koninklijke garde uit 's Gravenhage naar Leiden, waarbij sommige officieren, die tot een feest op het Huis in 't Bosch genoodigd waren, hunne gala-kleedij, de korte broek met zijden kousen, droegen; de gissingen over de oorzaak der buskruid-ontvlamming, die door sommigen aan eene poging tot diefstal van het verraderlijke kruid werd toegeschreven: hoe doemen zich al die verhalen, na meer dan zeventig jaren, nog weder op voor mijnen geest! Toen het jaargetijde gunstiger was geworden, deed ik met de mijnen een uitstapje naar Leiden. Daar thans een straatweg gelegd was, ging dit gemakkelijker dan vroeger. Als men goede paarden voor het rijtuig heeft, hoorde ik zeggen, kan men te Leiden gaan thee drinken. Weinig vermoedde men, dat dit eene halve eeuw later, na het leggen van den spoorweg, nog zoo veel gemakkelijker zou gaan. Wij bezochten te Leiden de familie Reesema, met wie de mijnen naauw bevriend waren. Het toenmalig hoofd der familie, de vader van den beroemden advocaat, was directeur van de bank van leening. Van het gebouw dier bank was het dak weggeslagen, maar de muren stonden nog; de tusschenliggende zolderingen daarentegen waren verdwenen. Ik zag een hoogen muur, aan welken eene reeks vrouwelijke kleedingstukken hing, die men, naar het schijnt, nog niet had durven wegnemen. Natuurlijk werd bij ons bezoek over niets anders dan over de ramp en over de zonderlinge uitwerkselen der ontploffing gesproken. Men had bijvoorbeeld lang na den 12den Januarij een theekistje willen gebruiken, en toen men het opende, met verbazing ontwaard, dat de thee met stukjes

glas was vermengd. Het kistje was blijkbaar opengesprongen, had stukjes ronddwarrelend glas van de verbrijzelde vensterruiten opgenomen en zich daarna ten gevolge van de wederwerking der ontploffing weder gesloten.

Willem van Haren heeft ongelijk. Neen, het brengen van den speelzieken knaap onder de heerschappij van „strenge meisters" is niet het einde van den gelukkigen kindertijd. Voor mij althans waren de schooljaren rijk in genot. Na op eene deftige matressenschool lezen te hebben geleerd, werd ik den 1sten Augustus 1807 opgenomen onder de leerlingen der school van het Haarlemsche Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De bekende, ik mag wel zeggen beroemde P. J. Prinsen stond toen aan het hoofd dier school. Hij was in zijne jeugd timmermansknecht of iets dergelijks geweest. Zijn forsche ligchaamsbouw en buitengewone spierkracht getuigden van dat vroeger bedrijf. Omstreeks honderd kinderen, jongens en meisjes, genoten zijn onderwijs en dat van enkele ondermeesters, in een locaal, op de Raaks of Smalle Oude Gracht bij de Zijlstraat, 't welk in twee deelen gescheiden was, die door middel van eene breede, hooge schuifdeur gemeenschap met elkander hadden. In de afdeeling, waarin Prinsen zelf, met zijn streng, eenigzins somber gelaat, tusschen de leerlingen rondwaarde, heerschte gewoonlijk orde en stilte. In de andere, waar een ondermeester hem vervangen moest, verhief zich allengs een gedruisch, dat welhaast oorverdoovend werd, maar waaraan dan ook spoedig een einde werd gemaakt. De tusschendeur werd met donderend geweld opengeschoven, en te midden der opening vertoonde zich Prinsen, met een gefronst gelaat stilte gebiedend. Voor dat magtwoord zweeg alles met eerbiedig ontzag. Was er nog een enkel leerling, die bleef doorbabbelen, hij snelde er heen, en bragt den onverlaat tot zwijgen. Zoo gebeurde het eens dat hij een teer, eenigzins mismaakt meisje, die haar mondje bleef roeren, willende te regt zetten, haar arm zoo stevig aanpakte, dat zij een luid gekrijt hooren deed. Dat schreijen bleef aanhouden, in weerwil van strenge aanmaning, en werd

eindelijk zoo hevig, dat de overtuiging van iets buitengewoons zich opdrong. Het meisje werd uit de schoolbank opgenomen, naar eene aangrenzende kamer gebragt en daar onderzocht. Met ontzetting bemerkte Prinsen, dat zijn al te forsche greep den arm van het zwakke kind gebroken had. Tragische tooneelen volgden: de hoofdonderwijzer, op wiens gelaat bittere smart te lezen was, werd zes weken lang in zijne dienst geschorst en de minder ijverige leerlingen juichten, omdat eene tijdelijke vacantie volgde. Men zou Prinsen intusschen groot onregt doen, wanneer men hem naar dit ongelukkig voorval beoordeelde. Hij was een voortreffelijk onderwijzer; misschien niet rijk in aangeleerde kennis, maar helder van hoofd en met een hart begaafd, dat warm klopte voor al wat goed en edel is. Wanneer hij somtijds zich voor de klasse plaatste, om ons leerlingen op eene vertelling te onthalen, luisterden wij met gespannen aandacht. Nog wemelt in mijn geheugen zijn verhaal van een jongen, die met hem was opgevoed, doch door luiheid en slecht gedrag zich zelven in 't ongeluk had gestort, en de daarop volgende aanmaning om braaf te zijn en God voor oogen te houden, waarbij dan alles door kleine bijzonderheden voor het kinderlijk verstand meer tastbaar werd gemaakt. Want ofschoon op de school geenerlei leerstellig godsdienstbegrip werd aangeraakt, heerschte daar niet de koude onzijdigheid van onzen tijd. Toch was het onderwijs van Prinsen in zoo ver neutraal, dat van het Christendom geen gewag werd gemaakt. Dit gaf aan het ontvangbaar kinderlijk gemoed eene deïstische rigting. Mij ten minste klonk het bij het later ontvangen godsdienstonderwijs vreemd in de ooren, zooveel van Christus te hooren en nu eerst overtuigd te worden, dat zijne lessen en zijn voorbeeld den mensch moeten opleiden tot een godsdienstig leven. Niet algemeen echter heerschte op onze lagere scholen, na de invoering der wet van 1806, die soort van neutraliteit. Veeleer was de daar heerschende geest: Christelijk boven geloofsverdeeldheid. Eerst in mijnen lateren leeftijd heeft de dorre, levenlooze neutraliteit daar veld gewonnen.

Het eigenlijk onderwijs op de school, dat vooral op verstandsontwikkeling was gerigt, liet, geloof ik, weinig te wenschen over. Niet werktuigelijk, maar beredeneerd rekenen heb ik bijvoorbeeld van Prinsen geleerd, en hoewel ons van de meetkunde slechts de eerste beginselen, slechts enkele proposities van Euclides, werden medegedeeld, heb ik mijn leven lang mij verheugd over den heilzamen invloed, dien dit aan mijn denkvermogen gaf. Ik leerde met lust, en ofschoon ik niet zoo gemakkelijk elken mededinger versloeg en mij als eerste der klasse handhaafde als mijn oudere broeder, Dirk, behoorde ik onder de goede leerlingen. Na den afloop van elken schooltijd snelden wij in gestrekten draf huiswaarts. In weerwil van onzen leerlust werd de zaterdag met gejuich begroet. Dan deden wij met een enkelen schoolmakker, vooral met onzen vriend Bohn, genotrijke wandelingen. Hoe verrukten ons vooral de boschjes tusschen Overveen en Bloemendaal, toen nog minder bebouwd en afgesloten dan thans; hoe het ontdekken van een kronkelend beekje of het bestijgen der aangrenzende duinen, waar somtijds duchtig slag werd geleverd en een tegenstander langs het mulle zand naar beneden geworpen! Den 1sten Mei 1812 verliet ik de Nutsschool, na afgelegd examen, en met het houden eener aanspraak in de Doopsgezinde kerk. Gedurende de laatste jaren van mijnen schooltijd bij Prinsen bezocht ik de avondschool van Metman, waar ik Fransch leerde. In lateren leeftijd heb ik mij zonder hulp van onderwijzers het Hoogduitsch en het Engelsch eigen gemaakt en ook iets van het Italiaansch en Spaansch leeren verstaan.

Tot het jaar 1810 leefde ik in gelukkige onwetendheid van hetgeen er op het wereldtooneel voorviel. Mijne opvoedsters lazen geregeld en met belangstelling de *Opregte Haarlemsche Courant*, maar lieten zich slechts zeldzaam over den inhoud uit. Nu en dan evenwel, als de eene of andere overwinning van Napoleon vermeld werd, hoorde ik den uitroep: „Het is toch een knappe kerel!" Zij zouden dien kerel nader leeren kennen. Als op school de vaderlandsche geschiedenis behandeld

werd, klopte ons hart, zoo als dat van alle jongens, sterker bij het ontwikkelen der tafereelen uit den strijd met Spanje; maar ik herinner mij niet dat het ons smartelijk trof te leeren, hoe in 1806 de Nederlandsche republiek ten grave gebragt en ons vaderland — gelijk het in ons schoolboek werd uitgedrukt — tot een Koningrijk *verheven* was. Eene kleine ondervinding bewees, dat niet alle Nederlanders op dat punt zoo laauw waren als wij en onze onderwijzers. De „lamme Koning Lodewijk," zooals men hem noemde, was, het zal in 1809 geweest zijn, te Haarlem gekomen, om op het Huis van Hope, sedert het Paviljoen genoemd, zijn intrek te nemen. Hij was gewoon op een bepaald uur uit te rijden, en mijne grootmoeder voerde ons naar den Hout om den Koning te zien. Ik stelde mij voor iets buitengewoons te aanschouwen, al ware het nu ook niet een Koning, zooals die in de *Honderd ambachten* van den republikein Jan Luyken wordt afgebeeld, met een kroon op het hoofd en een scepter in de hand. Wij plaatsten ons op den weg, dien de Koning volgen zou, nieuwsgierige blikken werpende naar de bovendeur van het Huis van Hope. Reeds vrij lang hadden wij gewacht, toen de Doopsgezinde predikant P. Loosjes ons naderde; een eerwaardig grijsaard, klein van gestalte, van eenigzins nietigen lichaamsbouw, maar die als schrijver voorbeeldelooze werkzaamheid ten toon spreidde. Behalve de lange reeks vervolgen op Wagenaar, leverde hij eene omwerking van Cerisiers *Geschiedenis des vaderlands* in tien deelen, en tallooze andere werken. Hij, tot wiens geloofsgenooten mijne grootmoeder behoorde en die, daar wij elken zondag naar de Doopsgezinde kerk werden gezonden, ook ons kinderen geregeld onder zijn gehoor zag, als hij zijne eenigzins drooge, zedekundige preeken ten beste gaf, trad naar ons toe en vroeg, waarom wij daar stonden te wachten. Mijne goede grootmoeder, die op zijn gelaat afkeuring las, antwoordde eenigzins bedremmeld, dat zij aan hare kleinkinderen den Koning wilde laten zien. Met geveinsde verwondering hernam hij, dat hij zoo iets van juffrouw Vijgh niet had verwacht.

Wat was er aan den Koning te zien? Het was een man, die neus, mond en oogen had als ieder ander. Moest men zich niet schamen daarvoor een wandeling in den Hout te verzuimen? Het einde was, dat mijne grootmoeder de wel gekozene staanplaats verliet en met ons een lommerrijk laantje insloeg. Wij volgden, maar met wrok in het hart, dat de neuswijze predikant ons een voorgespiegeld genot benam. In lateren leeftijd zouden wij het republikeinsch gevoel, dat hem deed handelen, geëerbiedigd hebben. Eenigen tijd later zag ik den goeden, kwistigen, zwakken Lodewijk voor den hoofdingang van zijn lusthuis op zijn paard tillen. Zijn gelaat kan ik mij niet voorstellen. Uit een berijmden gelukwensch, in die dagen zoo het heette door Israëlieten aan hem gerigt, herinner ik mij de regels:

En wordt je dan ook oud, begin je dan te brillen,
Dan willen we, bij God, U in den hemel tillen.

Zoo waart ge hem meteen voor goed kwijt, merkte een spotter aan. Die wensch, voor zoover hij werkelijk door sommigen werd gekoesterd, werd in de eerste dagen van Julij 1810 vervuld. Uit die dagen herinner ik mij, eerst het verbazingwekkend verhaal, dat Koning Lodewijk uit zijn lusthuis was weggeslopen; daarna de ontsteltenis en smart bij het bekend worden van het besluit der inlijving van ons vaderland bij Frankrijk. Een Noordbrabandsch officier der garde van Koning Lodewijk, die als vriend van mijn stiefvader bij ons aan huis verkeerde, nam ons jongens op zijnen schoot, streelde ons de wangen en zeide: „Nu zijt ge Fransche mannekens!" Ik zag tranen rollen langs zijn mannelijk gelaat en hoorde hem spreken van een besluit der garde-officieren om zich niet te onderwerpen, ja zelfs om tegenstand te bieden: kreeten van wanhoop, door het gevoel van magteloosheid spoedig onderdrukt. Den geheelen dag zag ik mijne opvoedsters weenen, minder, geloof ik, omdat zij geen vaderland meer hadden, dan om de bij de inlijving uitgesprokene tiercering der staatsschuld. Het was ook voor haar een vreesselijke, naar het schijnt niet voorziene slag.

Zij hadden geen andere bezitting dan Hollandsche staatspapieren. Wat wij, weezen, bezaten, de opbrengst van het huis onzer ouders, van de daarin aanwezige meubelen, was door onze naauwgezette voogden, den notaris Fröschen en den Waalschen predikant Teissèdre l'Ange, om aan het uitdrukkelijk voorschrift van het wetboek te voldoen, uitsluitend in zoogenaamd „Koningsgoed" — obligatiën der leeningen van Koning Lodewijk — belegd. Voor de nominale waarde waren die effecten verkregen; thans, na een viertal jaren, vertegenwoordigden zij veel minder dan een derde van het oorspronkelijk bedrag. Het was, toen de verpletterende tijding zekerheid werd, kermis te Haarlem. Hoe werd die kermis voor ons, jongens, bedorven; hoe leerden wij toen reeds de Fransche overheersching verwenschen!

Thorbecke heeft beweerd, dat die overheersching, hoe verderfelijk ook, eene zeer nuttige zijde had, omdat zij aan Nederland eenheid van wetgeving schonk en aan menige verkeerdheid uit den ouden tijd een einde maakte. Ik geloof, dat hij zich hier door vooringenomenheid, door minachting voor het oude, echt Hollandsche vervoeren liet. De Bosch Kemper heeft reeds aangemerkt dat, indien het bezit van eigene wetboeken zulk een groot voorregt is, dat voorregt ons reeds onder Koning Lodewijk was te beurt gevallen. Maar ook al geeft men toe, dat de Franschen enkele verbeteringen in onzen maatschappelijken toestand te weeg bragten, ons leerden wat een goed, geregeld, krachtig bestuur is, aan het begraven in de kerken een einde maakten, aan de Israëlieten familienamen gaven en dergelijke, werden die voordeelen toch vreesselijk duur gekocht. Nederland deelde maar al te zeer in de rampen, die de toomelooze eerzucht des geweldenaars over geheel Europa bragt Ook onze landzaten bragten tallooze jongelingen en mannen ten offer, op allerlei slagvelden gesneuveld. Maar ons volk leed nog inzonderheid, omdat daaraan, ten gevolge van het tegenover Engeland gevolgd stelsel van afsluiting, niet slechts de vroeger zoo bloeijende wereldhandel, maar alle

handelsbeweging, de ademtogt ontnomen werd. De onder Lodewijk gedreven sluikhandel met Engeland werd door het toewringen van de keel gestraft. Toen ik in het tijdperk van 1820 tot 1825 Belgie doorreisde, overnachtte ik menigmaal op een dorp, en verwonderde mij in den beginne zeer, daar altijd zulk eene goede herberg te vinden. Het raadsel was spoedig opgelost. In de dorpen aan de groote wegen kwamen dagelijks een aantal wagens met pakgoederen, naar op aanmerkelijken afstand gelegen plaatsen bestemd, aan, en het daartoe behoorend personeel overnachtte in de herbergen. Als ik mijne verwondering over het groot aantal dier wagens — den bloei van de zoogenaamde roulage — aan den dag legde, antwoordde men mij, dat het onder het Fransche bewind, toen Belgie een deel uitmaakte van een onmetelijk Rijk, nog tienmaal zoo groot was geweest. De Hollandsche provincien aan deze zijde van de groote rivieren hadden, indien zij in dit opzigt met Belgie waren gelijk gesteld, eenige vergoeding voor het verlies van den handel over zee kunnen vinden. Maar zij bleven van het overige Frankrijk door eene tollinie afgesloten, en genoten slechts drupsgewijze eenige vrijheid van vervoer. Wel heette het bij het Keizerlijk decreet van 15 Maart 1811, dat de invoer van voortbrengselen van den Hollandschen grond en nijverheid, alsmede van buitenlandsche koopwaren, zonder verhoogde regten, in Frankrijk kon plaats hebben; maar behalve dat tabak en koloniale waren, ook wanneer van deze laatste het regt van 50 percent was betaald, uitgezonderd bleven, was ook die vrijheid niet dan schijn. Zoo was er, om boekweit, waaraan men in Holland gebrek had, uit het departement der Monden van den Rhijn ('s Hertogenbosch) over Maas en Waal te kunnen vervoeren, eene magtiging van den Minister van Binnenlandsche Zaken op den prefect noodig. De magtiging werd 12 Maart 1811 verleend. Zij was beperkt tot 30000 metrische quintalen. Aan den anderen kant treft men in den *Courrier d'Amsterdam* eene aankondiging van den prefect der Monden van de Maas, de

Stassart, van 27 Mei 1811 aan, waarbij, vermits de prijs der boter op de markten van Leiden en Delft 2 francs per kilogram niet te boven gaat, uitvoer daarvan uit het departement werd toegestaan, mits het regt van 20 cents per kilogram werd betaald. Zulk een echt Hollandsch voortbrengsel mogt dus niet worden uitgevoerd, tenzij de prijs tot een laag cijfer was gedaald! Vervoer van koopwaren of van graan over de Zuiderzee kon, volgens eene bekendmaking van den prefect de Celles van 8 Augustus 1811, niet plaats hebben dan nadat de belanghebbende kooplieden daarvoor een verzoekschrift hadden ingediend. Bij dit alles voegde zich het verbeurdverklaren van koloniale waren, die als ter sluiks ingevoerd werden beschouwd. Zij werden door de douane verkocht en mogten, opdat zij verkoopbaar zouden zijn, bij uitzondering uit Holland in Frankrijk worden ingevoerd. Voorts nog het verbeurdverklaren van ingevoerde Engelsche fabriekwaren, die verbrand moesten worden. Want zoo ver ging de waanzin van het continentale stelsel, dat men de voortbrengselen der Britsche nijverheid vernietigde.

Natuurlijk was ik, als jongen, met de beteekenis van al die afsluitingsmaatregelen niet bekend, maar ik hoorde dan toch somtijds van de aanleiding en uitwerkselen spreken. Zoo herinner ik mij verhalen van welgelukte sluikerijen van koffij en suiker, die met behulp van visscherspinken aan het zeestrand plaats hadden. Ook trof mijne verbeelding het tafereel van een groot autodafé van Engelsche manufacturen, dat te Amsterdam had plaats gehad. Er waren, zeide men, kooplieden geweest, die voor de asch der verbrande koopwaren eene vrij aanzienlijke som aan de douane hadden geboden. Ook pendules en dergelijke waren op den brandstapel gebragt en er schuilde dus edel metaal onder de asch! Maar wat mij toen ook nog duister gebleven moge zijn, dat de Fransche overheersching in eene Hollandsche binnenstad als Haarlem, waar de overblijfselen van een eenmaal bloeijend fabriekswezen meer en meer te niet gingen, en in een gezin als het onze, niet dan kommer en ellende te weeg bragt, sprong mij dagelijks in de oogen.

Langzamerhand werd in dat gezin betrekkelijke weelde door inkrimping en aan behoefte grenzende spaarzaamheid vervangen. Het luchtige huis op de Oude Gracht met dat zonnige achterzaaltje, waarin wij zoo vrolijk ontbeten, met die grootere zaal en haar fraai geschilderd behangsel, werd met eene onaanzienlijke woning in den Anegang verwisseld. Alle kinderlijke vermaken, die geld kostten, werden afgeschaft; lekkernijen verdwenen van de spijstafel, en in 't eind zag men daarop geen zilveren vorken en lepels meer. Overal in de stad vertoonden zich sporen van verarming. Terwijl de bronnen van vroegere welvaart stil stonden, gaf slechts één enkel bedrijf goede winst: het afbreken der ten gevolge van het inkrimpen der bevolking overtollig gewordene huizen. Vooral het daarvan afkomstige lood had waarde. Was het omdat de behoefte aan kogels zoo groot was? De in stand gebleven eigendommen daalden voorbeeldeloos in prijs. Een aanzienlijk huis aan het Spaarne werd verkocht voor dezelfde som, die het weinige jaren later aan huur opbragt (*f* 1200). In het laatst bijgebouwde deel van Haarlem, de zoogenaamde nieuwe stad, vond men enkele straten, in 't laatst der zeventiende of het begin der achttiende eeuw uit ééne hand gebouwd, eene reeks van geheel gelijkvormige woningen vertoonende. Daar hadden, toen de fabrieken van zijden stoffen en dergelijke bloeiden, de wevers gewoond, maar liet thans geen enkel weefgetouw zich hooren. Wanneer wij, als jongens, zulk eene straat wilden doorloopen, gebeurde het, dat zij geheel verdwenen was, en wij in plaats daarvan niets anders vonden dan eene steenachtige weide, een kaal grasveld! Sedert is dit deel van Haarlem schitterend uit zijne asch herrezen. Waar ik als knaap straten met weverswoningen zag verdwijnen, strekt zich thans het Kenaupark met zijne bloembedden, fraaije villa's en boschachtigen achtergrond uit. Ik bragt daarin in Augustus 1883 gelukkige oogenblikken door.

Van al de jammeren, waarvan ik dagelijks verhalen hoorde opdisschen, was echter geen grooter dan de conscriptie, ingevoerd onder eene bevolking, die nooit gedwongen krijgsdienst had

gekend, en door toepassing op jongelingen van onderen leeftijd dan den bepaalden niet weinig verzwaard. In die verhalen speelden de mishandeling der lotelingen, die ligchaamsgebreken hadden of voorwendden, en de ontzaggelijke geldsommen, voor plaatsvervangers besteed, eene groote rol. Nog treffender werden de verhalen, toen de ligting der *gardes d'honneur* plaats had. Ik was bekend met de beide zonen van den heer Lentfrinck, een vermogend, zachtaardig man, die, streng orthodox en zeer Oranjegezind, in 1795 zijn stedelijk ambt had nedergelegd en sedert een ambteloos leven leidde. Zijn oudste zoon was min of meer mismaakt; de andere, Leonard, was levenslustig en goedaardig, en werd mijn makker op het notariskantoor, waaraan ik verbonden werd. Deze werd als *garde d'honneur* aangewezen en scheurde zich los van een gezin, voor 't welk krijgsdienst, en dan nog wel krijgsdienst onder een Fransch geweldenaar, een gruwel was. De vader kwam den schok niet te boven; hij verviel in eene kwijnende ziekte, waaraan hij na eenige maanden overleed, eene weduwe achterlatende, die gelukkig in haar onwankelbaar godsdienstig geloof kracht vond om staande te blijven. In den winter van 1813 op 1814 keerde Leonard Lentfrinck plotseling terug en verraste ons op het kantoor. Hij was schamel gekleed en zijn gelaat droeg sporen van doorgestane ellende. Het is ligt te begrijpen, met welke belangstelling wij naar het verhaal zijner avonturen luisterden. Bij een in het oosten van Frankrijk gevormd regiment *gardes d'honneur* ingedeeld, was hij met dat regiment naar Duitschland vertrokken. Het werd bij den slag van Leipzig in de achterhoede geplaatst. Toen de vijandelijke kogels ook dat regiment begonnen te bereiken, overmeesterde zucht naar lijfsbehoud onzen onwilligen krijgsman. Bij het vallen van den avond verliet hij de gelederen, reed naar de stad Leipzig, huurde daar eene woning, schafte zich eene burgerkleeding aan en wachtte, op zijne welgevulde goudbeurs steunende, den loop der gebeurtenissen af. Toen echter de geallieerden zich van Leipzig meester hadden gemaakt, werd hij door zijn huisheer verraden. Kozakken kwamen, plunderden

hem tot het hemd toe uit, maakten zich meester van zijn paard, dat op stal stond, en lieten hem aan ellende ten prooi. Radeloos zwierf hij door de straten der stad, waar de jammeren des krijgs zich in al hunne ijsselijkheid vertoonden. Voorbij een groot hospitaal gaande, zag hij, hoe uit de bovenramen van het hooge gebouw gestorvenen of wie men daarvoor hield op een beneden op de straat staanden wagen werden geworpen, die de lijken naar het kerkhof brengen moest. Een dier ongelukkigen gaf bij het nederkomen op den wagen een luiden gil: hij werd weder naar binnen gebragt. Door al wat wat hij zag verwilderd en door honger gefolterd, was Lentfrinck op weg om zich bij een Russisch werfkantoor als vrijwilliger aan te geven, toen hij door eene dier ontmoetingen, waaraan de ongeloovige aan een hooger wereldbestuur den naam van toeval geeft, gered werd. Hij ontmoette een bekend Haarlemmer. Het was een bloemist, Affourtit geheeten, die, in weerwil van het oorlogsgewoel, gemeend had op de Leipziger mis zaken te kunnen doen. De bloemist, met de vermogensomstandigheden van Lentfrinck's ouders bekend, gaf hem op zijne bede een voorschot, dat natuurlijk beperkt was. De arme jongeling wist zuinig te zijn; hij onderhield zich gedurende eenige weken van een uiterst klein bedrag, en had, toen de tijding van Nederland's bevrijding Leipzig bereikte, nog zoo veel over, dat hij in staat was naar het vaderland terug te keeren. Hij werd weder op het kantoor geplaatst en vergastte ons nog dikwijls op verhalen uit het merkwaardigste jaar van zijn leven.

Een ander mijner bekenden, de Harder, het vertroetelde, eenige kind van eene vermogende weduwe, had geheel andere krijgsmansavonturen. Hij werd vrijwilliger bij het Fransche leger en zwierde eenige dagen lang in zijne schitterende huzaren-uniform door Haarlems straten. In hoe ver hij aan den Russischen veldtogt deel nam, weet ik niet meer, maar wel dat hij, na den rampzaligen afloop, in een hospitaal te Warschau werd opgenomen. Toen de Russen zich van de stad meester gemaakt hadden, lag hij daar hulpeloos, maar geheel of

genoegzaam hersteld. Een aanzienlijk Rus, of liever een in Rusland gevestigd Duitscher, von Freygang, van wien ik de beschrijving van eene reis door den Kaukasus gelezen heb, kwam in het hospitaal en leerde daar de Harder kennen. Deze, die zich aangenaam voordeed en vloeijend Fransch sprak, verzuimde niet zich als een rijk Hollander voor te stellen, thans ongelukkig van alle gemeenschap met zijn vaderland verstoken. Hij wist zijn bezoeker zoo zeer voor zich in te nemen, dat deze hem medenam naar zijn landgoed, met het doel om aan zijne kinderen onderwijs in het Fransch te geven. De Harder gaf niet slechts onderrigt, maar won het hart van eene schoone, volwassene dochter, zoo zelfs, dat de vader in een huwelijk moest toestemmen. Inmiddels was de vrede in Europa hersteld. De Harder zorgde dat zijn vermogen naar Rusland werd overgemaakt, en verbaasde ons na eenigen tijd door het berigt, dat hij een landgoed met eenige duizenden boeren had aangekocht. Nog grooter was onze verbazing, toen wij vernamen dat hij, die teekenen had geleerd, maar geenerlei technische bekwaamheid bezat, zich, geholpen door den invloed van zijn schoonvader, als hoofdingenieur van een uitgestrekt district bij St. Petersburg had weten te doen aanstellen en groote openbare werken hielp tot stand brengen. Na eenige jaren gaf hij ons gelegenheid hem in al zijne grootheid te aanschouwen. Hij kwam te Haarlem met zijne waarlijk schoone vrouw in eene digtbepakte reiskoets, met een paar langgebaarde Russische bedienden op den bok, snoevende op zijnen rijkdom. Weldra vertrok hij weder naar Rusland, waar die rijkdom en dat aanzien echter geen stand schijnen te hebben gehouden.

Niet enkel door de krijgsopschrijving en het stremmen van alle bronnen van welvaart werd de Fransche overheersching een vloek voor den Nederlander: hij werd door die overheersching onophoudelijk in zijne liefste begrippen en gewoonten, in zijne meest ingewortelde vooroordeelen gekwetst. Eene in onze buurt wonende rijke weduwe nam den predikant Vorstman met zijne vrouw in huis, omdat hij wegens de schorsing der uitbetaling

van het landstractement gebrek leed. De belastingen waren, wat het algemeen bedrag betreft, niet zoo hoog als onder de republiek of onder Koning Lodewijk, maar men was aan sommige daarvan niet gewoon en de wijze van invordering wekte ergernis. Men roemde te Haarlem den moed van een visscher, die toen de douanes van een mandje bokking, dat hij de stad wilde inbrengen, een klein octrooiregt vorderden, liever dan te betalen, zijne koopwaar in den Singel wierp. Het continentaal-stelsel gaf niet slechts aan het rampzalig overschot van den vaderlandschen handel den doodsteek; het deed in ieder burgerlijk huisgezin dagelijks op pijnlijke wijze zijne gevolgen ondervinden. Suiker, koffij, thee, specerijen, klommen te zeer in prijs, dan dat daarvan het gewone gebruik kon worden gemaakt. De onvoldoende surrogaten, die men daarvoor uitvond, honig in plaats van stroop, gebrande rogge in plaats van koffijboonen, eereprijs in plaats van geurige thee, wekten spotternij en ergernis. Door de mijnen werd, tot groot genoegen der jeugd, eene proef genomen, om uit gewone wortelen stroop te koken, welke proef tamelijk goed gelukte. Dat eenmaal de beetwortelsuiker de rietsuiker zou verdringen of aanmerkelijk in prijs doen dalen, zou niemand toen geloofd hebben. Zelfs de vaderlandsche pijp moest door de meeste huisvaders ter zijde worden gelegd, want regie-tabak kon of wilde men niet rooken, en slechts enkele vermogenden, zoo als mijn oudoom doctor Tersier, hadden, toen zij de inlijving zagen naderen, een goeden voorraad echt Amerikaanschen tabak opgedaan. Daarbij kwamen allerlei nietige plagerijen van de Fransche ambtenaren, met wie de eerzame burgers, vooral wanneer zij slechts gebrekkig Fransch verstonden, gedurig in botsing geraakten. Ik zelf herinner mij, dat ik als een jeugdig notaris-klerkje door den Franschen ontvanger der registratie te Haarlem op eene wijze behandeld werd, die mij vreesselijk griefde. En dan de geheime politie, eene tot dusver geheel onbekende belemmering van het vrije verkeer, van welker list en vervolgingszucht men treffende staaltjes verhaalde. Mij heugt het, hoe in 1812, toen de loopende geruchten omtrent

Napoleon's togt naar Rusland zekerheid werden, een makelaar, die de Amsterdamsche beurs bezocht, aan mijne huisgenooten influisterde, dat op die beurs een geacht koopman de stoutheid had gehad, om aan een ander te zeggen: „het is zijn (Napoleon's) „laatste *coup.*" Maar toen nu tegen het einde des jaars de eerste geruchten van den ondergang van het Fransche leger in Rusland naar Nederland overwoeijen, vermengd met een leugenachtig berigt omtrent 's Keizers dood, en vrienden des huizes aan de mijnen wilden mededeelen wat zij daarvan wisten, werd het gesprek niet aangevangen dan na de noodige voorzorgen. Het was avond. De dienstmaagd werd uitgezonden om zich te verzekeren, dat niet een verraderlijk verspieder van de duisternis gebruik maakte om voor het raam der huishoudkamer, dat op eene zijstraat uitzag, het gesprek af te luisteren.

Sedert twee of drie eeuwen had in Nederland, althans feitelijk, vrijheid van drukpers geheerscht. Boekencensuur had men daar nooit gekend. Toen in de laatste helft der achttiende eeuw de Staten-Generaal den invoer van Fransche boeken van ongodsdienstige strekking wilden belemmeren, kwam de boekhandelaarsfirma van der Eyck en Vijgh (die van mijn grootvader) in een merkwaardig adres daartegen op. Niet weinig geschriften van de Fransche philosophen, en daaronder van verderfelijken aard, werden trouwens in Holland gedrukt. Thans werd niet slechts de boekencensuur ingevoerd, maar werden de boekhandelaren aan soortgelijke belemmeringen onderworpen als in dezen tijd de verkoopers van sterken drank. Men gelooft zijne oogen naauwelijks als men leest, dat bij Keizerlijk decreet van 2 Februarij 1811 het getal boekdrukkers in de goede stad Parijs tot *zestig* verminderd werd. Deze begunstigden moesten de niet gebreveteerden voor hetgeen zij verloren schadeloos stellen. Bij een ander decreet van 29 April 1811 werd in geheel het Rijk eene belasting van *één* centime gelegd op elk blad druks van ieder exemplaar van alle boekwerken van eenigen omvang, die niet aan een levenden schrijver of zijne erfgenamen toebehoorden. Uit de opbrengst dier belasting moest de directie

van den boekhandel en van de drukkerijen worden bekostigd. Geheel in den geest van het Fransche bestuur, dat o. a. uit eene belasting op de schoolgelden de uitgaven voor openbaar onderwijs bestreed. Toen dien ten gevolge het schoolgeld op de Latijnsche school voor mijn ouderen broeder en mij verdubbelde, wilde mijn toenmalige, voor ons zeer zuinige voogd, J. M. Guepin, dat wij daartegen opkwamen. Wij deden het schoorvoetend, maar werden natuurlijk smadelijk afgewezen. Ik vond om dezen tijd de zusters van mijnen vriend Bohn druk bezig met het afschrijven van een nietigen, vertaalden roman: het afschrift moest aan de censuur worden opgezonden.

Tot nu toe had de Hollander het genot gesmaakt, dagelijks onder het dampen zijner Goudsche pijp de courant te lezen. Wel werden ook onder Koning Lodewijk nu en dan dagbladen van gevaarlijke strekking verboden; maar er bleven er genoeg over om behoorlijk ingelicht te zijn, o. a. de *Gazette de Leyde*, die nog eene Europesche vermaardheid bezat. Met 1 December 1811 kwam daaraan voor goed een einde. Voortaan mogt in ieder departement slechts één enkel nieuwsblad bestaan, dat dan, in twee kolommen, Fransch en Hollandsch, gedrukt, het nieuws overnam uit de officiele gouvernementsbladen, en, behalve enkele eenzijdige oorlogsberigten en de eene of andere redenering van den *Moniteur* tegen Engeland, niets hoegenaamd behelsde wat aandacht verdiende. Daarnevens werd een zeker getal advertentiebladen toegelaten, mede in de twee talen gedrukt, die geenerlei staat- of letterkundig nieuws mogten opnemen. Dat voorregt van het bezit van een advertentieblad werd in Holland aan Alkmaar, Amsterdam, Delft, Dordrecht, Haarlem, Leiden en Rotterdam toegekend. Aan twee wetenschappelijke bladen te Amsterdam en aan één te Haarlem (*de Kunst- en Letterbode*) werd het aanwezen gegund; maar ook aan geen enkel meer in geheel Nederland. (Keizerlijk decreet van 26 September 1811.) Zelfs het formaat, de te gebruiken letter, en het aantal regels op iedere bladzijde werd voor de advertentiebladen voorgeschreven. Zij mogten, zooals de prefect de Celles den

18^{den} November 1811 bepaalde, wel zeeberigten geven, maar zonder vermelding van gevechten, die bij het nemen van koopvaarders mogten hebben plaats gehad. Toch was zelfs het uitgeven van een advertentieblad eene hagchelijke taak; want met arendsoog werd aan de prefecturen nagegaan, of in zulk een blad ook iets voorkwam, wat met de onverbiddelijke, kleingeestige politiek van den wereldd winger in strijd was.

Dit ondervond Arrenberg, die eerst de *Rotterdamsche Courant* geschreven had en naderhand het daarvoor in de plaats gekomen *Rotterdamsch Advertentieblaadje* redigeerde of liever ineenzette. Te vergeefs had deze toen jeugdige man, met wien ik in latere jaren vriendschappelijk omging, in October 1811 een vurig artikel in de courant geplaatst, naar de mode van dien tijd vol verwenschingen tegen Engeland en de leer verkondigende, dat de handel zich tot het vasteland van Europa bepalen moest, welks voortbrengselen de overtollige producten van Azie en Amerika moesten vervangen. Het doodvonnis der courant, als zoodanig, was niet te voorkomen. Maar ook de redacteur van een zuiver advertentieblaadje was niet veilig voor de kleingeestige dwingelandij, waaronder de drukpers zuchtte. Arrenberg verhaalde ons daarvan in lateren tijd merkwaardige staaltjes. Tweemaal was hij voor den prefect der Monden van de Maas, de Stassart, geroepen, en had ernstige bezwaren over de verkeerde strekking van zijn blaadje, met de noodige bedreiging van opheffing, moeten beantwoorden. Eens had het blad zich bezondigd door onder de scheepstijdingen — het eenige daarin voorkomende nieuws — het berigt op te nemen der aankomst in eene Fransche haven van een koopvaarder, die eene *licence*, dat is het verlof om uit Engeland koloniale waren in te voeren, verkregen had. Het mogt niet wereldkundig worden gemaakt, hoe de Fransche dwingeland nu en dan, om zijne schatkist te stijven, het doorbreken toestond van den Chineschen muur, dien hij in zijnen overmoed rondom zijn onmetelijk Rijk had opgerigt. Bij de uitvoering dier *licences* werd de tiran nu en dan op

genoegelijke wijze bedrogen. De waarde der in te voeren koloniale waren moest overeenstemmen met die der uit te voeren voortbrengselen van Fransche nijverheid. Maar nu had men eens, om het cijfer van uitvoer vol te maken, een geheele, onverkoopbare editie van een regtsgeleerd werk, een Pigeaud zoo ik mij niet bedrieg, ingeladen en tegen den boekverkoopersprijs in rekening gebragt. Toen het schip in zee was, werden deze boeken eenvoudig over boord geworpen. Arrenberg's tweede zonde bestond daarin, dat in zijn blaadje eene doodadvertentie was opgenomen, waarin eene Hollandsche weduwe het sneuvelen van haren echtgenoot in den slag bij Lützen of bij Bautzen berigtte, en daarbij enkel van droefheid, niet van de roemrijke overwinning, niet van het sneuvelen op het bed van eer sprak. Op zoodanige wijze werd de drukperswetgeving uitgevoerd door denzelfden de Stassart, die eenige jaren later onder de liberale leden van de Tweede Kamer der Nederlandsche Staten-Generaal behoorde! De zaak is ergerlijk, maar wordt het nog meer, wanneer men in onzen tijd Fransche schrijvers stoutweg hoort verkondigen, dat de legers van Napoleon beschaving en verlichting over Europa hebben verbreid. Er werd althans door hem en zijne trawanten zorgvuldig gewaakt, dat de drukpers geen overmaat van licht verspreidde.

Maar, zeggen de wijze mannen van onzen tijd, de Hollanders hebben dan toch, bij het bezoek dat Napoleon in September en October 1811 aan ons vaderland bragt, den Keizer met geestdrift begroet en met gejuich ontvangen. Zij hebben zich dus òf aan veinzerij schuldig gemaakt, òf wel den druk der overheersching minder gevoeld dan men thans voorgeeft. Het is waar, wanneer men thans de aanspraken leest, waarmede Napoleon hier te lande door burgerlijke en regterlijke ambtenaren ontvangen werd, gevoelt men zich verlegen en beschaamd. Zij vloeijen over van betuigingen van bewondering en liefde voor den onvergelijkelijk grooten Napoleon, die zijne volken zoo gelukkig maakt. Er bestaan echter verzachtende omstandigheden. Bij den aanvang zijner loopbaan had Napoleon niet enkel

schitterende zegepralen behaald, maar, door het herstel van orde en het helen der door de omwenteling geslagen wonden, aan zijn vaderland en aan de menschheid onschatbare diensten bewezen. Hij werd daarvoor vergood, en die taal der vergoding bleef voortduren, toen hij zich allengs deed kennen als een achterdochtig, zelfzuchtig dwingeland, die het geluk van millioenen aan zijne onverzadelijke eerzucht ten offer bragt. De Franschen zijn van oudsher gewoon hunne taal eenige noten hooger te stellen dan die van de nuchtere waarheid en het gezond verstand. Zij gelijken steeds den pruikenmaker bij Sterne, die beweerde, dat de door hem vervaardigde pruik krul zou houden, al dompelde men die, niet in een emmer water, maar in den oceaan. Nog in onzen tijd bewonderen zij Victor Hugo, als deze van Parijs als het middenpunt en het licht der wereld spreekt, of van het verbaasd heelal gewaagt, waar ter naauwernood van eene groep menschen sprake is. Napoleon zelf liet zich gaarne in die opgeschroefde taal uit. Men denke aan de veertig eeuwen, die van den top der piramiden het Fransche legertje in Egypte aanschouwden. Nog in zijne dagorde van 14 Junij 1815 sprak hij o. a. van de 6 millioen Belgen, die de coalitie *verslonden* had; hetgeen in nuchter proza zeggen wil: het verbonden Europa heeft bepaald, dat 3, niet 6 millioen Belgen, door verovering met Frankrijk vereenigd, hunne onafhankelijkheid terug zouden erlangen en met Nederland één Rijk zouden uitmaken. Nadat de Franschen eenmaal begonnen waren Napoleon als een groot man te huldigen, klom de vereering, door hem uitgelokt of aangemoedigd, telkens een trap hooger en overtrof ten laatste zelfs de slaafsche aanbidding van Lodewijk XIV. Toen hem den 20sten Maart 1811 een zoon was geboren, werd van dat kind in den *Moniteur* op eene wijze melding gemaakt, alsof van zijn ademtogt het lot der wereld afhing. Zie hier eenige proefjes:

Paris 22 Mars 1811, onze heures et demie. Sa Maj. l'Imperatrice et le jeune Prince se portent bien. Le Prince a commencé avant-hier à prendre avidement et plusieurs fois le sein de sa nourrice.

Paris 22 Mars 1811, 2 heures et demie. Le Prince a éprouvé cette nuit les tranchées ordinaires à son âge (de gewone buikpijnen!). Ce matin il se portait bien.

Jeudi 27 Juin 1811. S. Exc. M. le Prince Schwartzenberg, ambassadeur de S. M. l'Empereur d'Autriche, a présenté à S. M. le Roi de Rome, à Saint-Cloud, la grande décoration de l'ordre de Saint-Etienne de Hongrie. S. M. était dans son berceau, ayant près d'Elle Mme la Gouvernante, Mme la Sous-gouvernante et les officiers de service près S. M.

Kan de slaafsche vorstenvergoding verder gaan? De gedecoreerde Majesteit was een kind van drie maanden. Geen wonder dat de drek van het kind, onder den naam van *caca du Roi de Rome*, de modekleur werd.

Voegt men dit alles bijeen, dan wordt de taal van de aanspraken der Hollandsche autoriteiten begrijpelijk, en moet men die evenmin naar de letter opvatten als de betuigingen van hoogachting in onzen brievenstijl. De Hamburgsche en Bremer overheden, die dan toch wel niet met de inlijving harer koopsteden in het Fransche Rijk ingenomen konden zijn, lieten zich trouwens jegens den Keizer op soortgelijke wijze uit. Sommige der walgelijkste vleierijen, waarmede men den Keizer bij zijne komst hier te lande overstelpte, waren niet van Hollanders, maar van hierheen overgewaaide Franschen afkomstig. Zoo gaf zekere de Chazet in den *Courrier d'Amsterdam* van 18 October 1811 N°. 292 een verhaal in dichtmaat omtrent een tapijtje, dat Napoleon onder de voeten was gelegd, toen hij door de grachten van Amsterdam voer. Dat tapijtje was, omdat hij er den voet op gezet had, als geheiligd. Er werd eene aanzienlijke som voor geboden; maar de eigenaar wees dat aanbod met verontwaardiging af: hij wilde den schat zelf behouden. Het bedoelde vers luidde aldus:

Un prince, de son siècle et l'exemple et l'amour,
Qui veut tout voir, tout juger par lui-même,
Dans un bateau parcourait l'autre jour
Un des canaux de la ville qu'il aime.
L'air était froid, et le tems était pris;
Un des officiers du Monarque

En un moment, dans cette frêle barque
Fait étendre un vaste tapis,
Non pas de ceux que l'opulente Asie
Fournit au luxe des Crésus,
Ni de ceux dont les beaux tissus
Enorgueillissent la Turquie,
Tapis fort simple et tel qu'en un moment
On pourrait en rencontrer mille.
Le Monarque veut bien en paraître content;
Plus on a droit d'être exigeant,
Moins on se montre difficile.
A son retour on s'empresse aussitôt
De le rendre au propriétaire,
En lui demandant ce qu'il faut
Lui proposer pour salaire.
Vous m'offensez, dit-il; au plus puissant des Rois
J'ai pu me rendre utile, et c'est ma récompense;
Le plaisir m'a payé d'avance
Je ne puis pas l'être deux fois.
Un, deux, trois . . . vingt passans survenus à la file,
Marchandent ce tapis, devenu précieux
J'en donne cent florins — moi deux cent — je fais mieux,
Ajoute un autre, et j'en donnerai mille.
Je ne saurais vous contenter,
Dit le propriétaire, et ne puis vous comprendre:
Vous me parlez tous d'acheter
Et qui donc vous parle de vendre?
Heureux et fier de posséder
Ce meuble qu'un moment a rendu magnifique,
Je ne voudrais pas même le céder
Pour tout l'argent que l'on trouve au Mexique.
Grâce à mes soins, je veux des ans
L'empêcher de sentir l'outrage,
Et le léguer à mes enfans
Comme leur plus bel héritage.
Auprès du vrai bonheur, qu'est ce qu'un peu de bien:
Gardez tous vos trésors, moi je garde le mien.

Wat hiervan zijn moge, wanneer ik mijne herinneringen raadpleeg, dringt zich de overtuiging bij mij op, dat de massa des volks, wel verre van in de bewondering voor den grooten Napoleon te deelen, met toenemenden wrevel het

door hem opgelegde juk droeg. Openbare of liever algemeene illuminatien bij heugelijke gebeurtenissen, zooals de geboorte des Konings van Rome of de overwinningen bij Lützen en Bautzen, werden bevolen; maar het bevel werd zóó uitgevoerd, dat de feestviering eene spotternij werd. De bewoners ook van aanzienlijke huizen te Haarlem begrepen aan hunne verpligting te hebben voldaan door het plaatsen van ééne enkele kaars voor de ramen der benedenverdieping. Den 17den October 1811 verscheen de Keizer te Haarlem, of liever trok hij, van het bezigtigen der forten en scheepsmagt aan den Helder naar Amsterdam terugkeerende, de stad door. Groote toebereidselen waren voor zijne ontvangst gemaakt. Op hoog bevel waren de huizen der straten, die hij zou doorrijden, met vlaggen versierd. Ook daarbij werd groote karigheid aan den dag gelegd. Mijn reeds genoemde oudoom Tersier maakte eene schitterende uitzondering. De zonderlinge man was een ijverig patriot geweest en bleef tot zijn einde toe een der patriotsche grondbeginselen — vereering der Fransche natie — aankleven. Nog jaren daarna bragt hij bij elk bezoek, dat wij bij hem aflegden, het gesprek op een werkje van Chaptal, waaruit van Frankrijks onmetelijke hulpbronnen bleek; eene uitweiding, die wegens de gedurige herhaling ons, jongelieden, niet weinig vermaakte. Voor dezen heugelijken dag had hij aan den voorgevel van zijn huis een groot laken doen ophangen, waarop zich de Keizerlijke adelaar vertoonde, met een alziend oog daarboven. Dat alziend oog hebben zijne stadgenooten hem nooit kunnen vergeven. Toen Willem I, na de omwenteling van 1813, zijne intrede te Haarlem deed, werd hetzelfde laken voor Tersiers woning uitgehangen: het was uitgewasschen en prijkte thans met de nationale vlaggen en tropeeën.

Van de zijde der politie en het stadsbestuur waren alle mogelijke maatregelen genomen, om het den Keizer bij zijne komst aangenaam te maken. De eerste ging daarbij met de gewone belagchelijke overdrijving te werk. Aan ons huis in den Anegang bevond zich voor een bovenraam in eene zijstraat,

die zeer zeker niet door Napoleon zou worden doorgereden, een rek met bloempotten. Er kwam aanzegging van de politie, dat dit bloemenrek dadelijk moest worden weggenomen: zeker omdat een sluipmoordenaar zich daarachter kon verbergen! Het stadsbestuur, bevreesd dat het bij de inkomst des Keizers aan het noodige gejuich zou ontbreken, had ook daarin voorzien. Wie toen aan het hoofd van dat bestuur stond, herinner ik mij niet; misschien was het de rijke Filip Barnaart, die eene maand later tot Maire benoemd werd: maar zeker is het, dat het door zijne handelingen het: „louter huishoudelijkheid, Horatio!" van Shakespeare herinnerde. Haarlem bezat toen nog het houtwerk van den fraaijen tempel, waarin in 1787 het patriotsche regeringsreglement was beëedigd. Dat houtwerk werd tot een reusachtigen eereboog verhanseld, die op de Groote Markt werd opgerigt. Nevens dien eereboog werd in den morgen van den 17den October de bevolking van het diaconiehuis geplaatst. Die bevolking leefde destijds alles behalve weelderig: zij was in verband met de tiercering op een streng diëet gesteld. Onder anderen was het ontbijt afgeschaft; zoodat men 's ochtends de vrouwen, die in het huis werden verpleegd, in hare veelkleurige uniform de straten zag afloopen, zich aanbiedende om tegen het genot van een boterham stoep en straat voor de huizen der gegoede burgers te vegen. Op den heugelijken dag der inkomst van Zijne Majesteit was op dien huishoudelijken regel eene uitzondering gemaakt. De mannen en vrouwen van het diaconiehuis werden dien dag op een goed ontbijt onthaald en daar naar de markt gezonden, waar zij bij de verschijning des Keizers moesten juichen. Ieder had een palmtak in de hand.

Mijne huisgenooten waren, hoe ook toen reeds tegen Napoleon ingenomen, begeerig den grooten man te zien. Zij hadden daartoe eene kamer in de Groote Houtstraat bij de markt gehuurd. Ik had mij van het schouwspel veel voorgesteld, maar herinner mij geen dag, zoo door verveling gekenmerkt als den 17den October. In plaats van 's morgens, zoo als was aangekondigd, kwam de Keizer tegen den avond. Van de

beleefdheid van de grooten der aarde — het verschijnen op den bepaalden tijd — had de opgeblazen gunsteling der fortuin geen begrip. Uren lang zaten wij op de straat te kijken, maar ontwaarden niets buitengewoons. Alleen hielden nu en dan ruiters in prachtige uniform, die tot het gevolg des Keizers behoorden, onze aandacht bezig. Ons geduld was reeds lang uitgeput toen het gewigtige oogenblik kwam. Ofschoon de duisternis reeds gevallen was, was de straat genoeg verlicht om te zien wat zich daarop vertoonde. Ik zag dan eene koets voorbijrijden, waarin een persoon weggedoken zat, wiens gelaat zich te naauwernood liet onderscheiden. Toch verbeeld ik mij, dat de trekken van dat gelaat mij sedert niet vreemd waren. Achter de koets liep eene groote menigte volks, ademloos dooreenwoelénde; maar van vreugdekreten was op het punt, waar ik mij bevond, naauwelijks eenige zweem. Hoe geheel anders was het ruim twee jaren later, toen Willem I ook te Haarlem met oorverdoovend, hart en ziel doordringend gejuich werd ontvangen! In hoe ver het kunstgejuich op de Groote Markt aan de verwachting voldeed, weet ik niet.

Nog eenmaal, in den ochtend van den 24sten October, verscheen Napoleon te Haarlem. Bij die gelegenheid gedroeg zich van Zeebergh, tot in 1787 Pensionaris der stad, tegenover den gevreesden dwingeland op eene waardige wijze. Deze van Zeebergh leefde thans als ambteloos burger, was om buitengewone schranderheid geacht en had, hoewel in der tijd onder de democraten gerangschikt, al de deftige hoogheid van een geboren aristocraat. Als directeur van Teylers stichting begeleidde hij Napoleon bij het bezigtigen van het daartoe behoorend museum. De Keizer, wien men waarschijnlijk een hoog denkbeeld van de door Teyler nagelaten schatten had ingeboezemd, vroeg zijnen geleider, hoe groot wel het vermogen was, thans door directeuren beheerd. Van Zeebergh, vreezende dat aan die vraag eenig ontwerp van berooving ten grondslag lag, gaf een ontwijkend antwoord. Napoleon liet zich daardoor niet afschepen, maar drong op nieuw aan. Eerst nadat hij bij

herhaling, doch altijd te vergeefs, beproefd had het geheim aan van Zeebergh te ontwringen, liet Napoleon af, verweet hem half schertsend zijne achterhoudendheid, en trok daarbij den deftigen ouden Pensionaris bij het oor. Dit laatste was, zoo als wij ook uit de *Mémoires* van Madame de Rémusat leeren, een gewoon handgebaar van den Corsicaan bij een gemeenzaam onderhoud, wel eens, waar dit mogelijk was, door het trekken aan den knevel van den persoon, met wien hij sprak, afgewisseld. Dat van Zeebergh den alvermogenden Napoleon weerstand had durven bieden, werd hem nog jaren daarna door de Haarlemmers als eene bijzondere verdienste aangerekend.

Even als met den last om ter eere des Keizers te illumineren en te vlaggen, ging het met dien, om in de kerken bij elke godsdienstoefening voor den overweldiger te bidden. Wanneer wij, jongens, in de Haarlemsche Doopsgezinde kerk onder het gehoor van Ds. Matthias van Geuns waren, spitsten wij ons op het eigenaardig, weinig stichtelijk genot, dat zijn nagebed onveranderlijk opleverde. Nadat hij, die gewoon was op al zijne woorden een buitengewonen, eenigzins belagchelijken nadruk te leggen, met aandrang de belangen des vaderlands aan Gods albestuur had aanbevolen, daalde zijne stem plotseling verscheidene toonen en zeide hij zoo onhartstogtelijk mogelijk: „Ook heeft men ons bevolen te bidden voor Napoleon, den „Keizer der Franschen, die over ons en andere volken den „schepter (de *sch* zoo scherp mogelijk uitgeproken) zwaait." Daarna werd de meer vurige toon des gebeds dadelijk hervat. Er was iets zoo onbeschrijfelijk koddigs in deze heiligschennende bede, dat het voor ons, jongens, een genot te meer was, die bede naderhand met het eigen stemgeluid des predikers te herhalen of dit zoo goed mogelijk na te bootsen. Andere predikanten bragten kunstiglijk het afgedwongen gebed voor den Keizer in verband met den Christenpligt om ook voor onze vijanden te bidden; maar hunne woorden kunnen zulken indruk niet hebben gemaakt, als de spottende inlassching en de stemverandering van Ds. van Geuns.

Nog ééne herinnering van de Napoleontische dwingelandij of liever van de namelooze ellende, die zijne eeuwigdurende oorlogen over geheel Europa bragten, vinde hier hare plaats. Op zekeren dag zag ik eenige honderden krijgsgevangene Spanjaarden Haarlem doortrekken. Slechts zeer enkelen droegen een uniformrok. Al de overigen waren met lompen bedekt of hadden een wollen deken om de schouders geslagen. Allen zagen er uitgehongerd uit: men kon het hun aanzien wat zij geleden hadden, en hoe het hun ongewone, vochtige en gure luchtsgestel hunne krachten verlamde. De goede Haarlemmers snelden toe om hun brood, drank en eenig geld toe te reiken. Niemand dacht er aan, hoe voor twee en eene halve eeuw het Spanjaarden waren geweest, die de stad of althans hare verdedigers hadden uitgemoord. De ongelukkigen werden naar den Helder geleid, om daar aan vesting- en havenwerken te arbeiden. Niet tegen het wroeten in den moerassigen grond bestand, vonden zij daar bijna zonder uitzondering hun graf. Ongetwijfeld behoorden deze Spanjaarden tot degenen, waarop het Keizerlijk decreet van 23 Februarij 1811 doelt. Volgens dat decreet werden 30 bataillons krijgsgevangenen georganiseerd, waarvan 15 voor den arbeid aan de vestingwerken, 15 voor dien aan de bruggen en wegen.

Indien de Fransche overheersching nog altijd voor mij eene hatelijke herinnering is, moet dit ook aan de veranderde rigting, ten gevolge daarvan aan mijne opleiding gegeven, toegeschreven worden. Ik was, even als mijn oudste broeder Dirk, bestemd om ter studie te worden gezonden, en had mij wel eens uitgelaten, dat ik predikant wilde worden. Ik was ook, na 't verlaten der school van 't Nut, op de Haarlemsche Latijnsche school geplaatst, waar ik mij de lessen van den praeceptor Zweers goed ten nutte maakte, de Latijnsche taalregels vast in mijn hoofd prentte en reeds spoedig Grieksche werkwoorden van buiten leerde. Omstreeks het midden van 1813 werd ik echter van de Latijnsche school genomen en als klerk op het kantoor van den notaris Scholting geplaatst. Geene andere

aanleiding bestond voor dien maatregel, dan dat mijne voogden, die naderhand niet dan met groote moeite de noodige gelden voor het doen studeren van mijn oudsten broeder bijeenbragten en daarvoor eene Rijksbeurs moesten aanvragen, geen kans zagen om ook voor mij de studiekosten bijeen te brengen. Ofschoon de arbeid op het notariskantoor, meestal in het overschrijven van acten bestaande, mij vreesselijk verveelde, bood de nieuwe betrekking toch ook zekere genoegens aan. Zoo herinner ik mij hoe, toen na het verloopen der eerste maand van mijn kantoorleven het zoogenaamde getuigengeld onder de klerken verdeeld was, ik met verdubbelden spoed huiswaarts snelde, daar met een gloeijend gelaat mijn aandeel op de tafel wierp, en met dit voor het eerst verdiende geld — drie gulden en eenige stuivers — de wereld te rijk was. In latere jaren betreurde ik levendig, dat de jaren, op het notariskantoor verbeuzeld, niet besteed waren om mij de klassieke talen geheel te doen magtig worden. Ik heb door eigen oefening het Latijn, dat ik op de school leerde, nog een weinig aangevuld; maar het kost mij steeds moeite en inspanning het in die taal geschrevene goed en spoedig genoeg te verstaan. Vooral bij mijne historische studien heb ik de belemmering pijnlijk gevoeld.

Aan zucht om kennis op te garen ontbrak het mij niet. Even als mijn oudste broeder — de jongste was minder leergierig — verslond ik elk boek, dat mij in handen kwam. De leesbibliotheek van Goteling Vinnis in mijne buurt had geen beteren klant dan mij. Ongelukkig waren het vooral romans, die mij aantrokken. Al de romans van August Lafontaine, in mijne vroege jeugd nog in de mode, doorlas ik met koortsachtige drift. Zij hebben op de vorming van mijn karakter onmiskenbaar invloed gehad. Zij boezemden mij de neiging in om van allerlei idealen te droomen en daarbij te vergeten, dat alles op aarde onvolmaakt is, en dat de mensch niet enkel mijmeren, maar ook kiezen, handelen moet. De verschillende betrekkingen, die ik bekleed heb, zijn mij alle aangeboden, opgedrongen, niet ten gevolge van eigen aandrang door mij verkregen.

Toch waren het niet enkel romans, die ik las. Nog was ik een knaap toen, ik weet niet door welk toeval, eene kist met boeken, die tot den boedel van grootvader Vijgh behoord had, bij ons aan huis kwam. Het was als een gevonden schat. Tot de verzameling behoorde een aantal deelen van de *Vaderlandsche letteroefeningen* uit de tweede helft der achttiende eeuw. Ik heb ze in dien jeugdigen leeftijd, schier zonder iets over te slaan, doorgelezen, zoodat ik nu eens mij in de recensies van boeken, die mij nog nooit onder de oogen waren gekomen, verdiepte, bijvoorbeeld de bekende afkeurende der gedichten van Onno Zwier van Haren; dan weder met groote belangstelling het verhaal der vlugt van den Poolschen Koning Stanislaus uit Danzig volgde; of met niet geringe inspanning een wijsgeerig betoog doorworstelde over de vraag, in hoever de mensch de auteur is van zijn eigen lot. Ongevoelig had zich mijn letterkundige smaak reeds eeniger mate gevormd. Het bijzonder genot, dat mij de vertaling van een fragment uit Wielands Diogenes verschafte, staat mij nog levendig voor den geest. Ik gevoelde, zonder mij daarvan rekenschap te geven, dat daarin een geheel andere toon werd aangeslagen, dan in het geschrijf van de gebroeders Cornelis en Petrus Loosjes, dat meerendeels de vroegere *Letteroefeningen* vult en niet vrij is van zekere kleurlooze langwijligheid.

Bij den fellen haat, dien de Fransche overheersching in mijne omgeving wekte, laat zich de vreugde begrijpen, waarmede daar de omwenteling van 1813 werd begroet. Het waren ook voor mij onvergetelijke dagen. Vóór November van dat jaar had ik den naam van den toenmaligen Prins van Oranje nooit hooren noemen. Geen mijner huisgenooten wist waar hij zich bevond. Op eens werd hij een reddende engel, die als uit eene duistere wolk te voorschijn kwam om aan het arme vaderland een hernieuwd bestaan, de vroegere welvaart te schenken. De juichtoon: Oranje boven! die zich op straat, vooral des avonds, hooren liet, klonk als muziek in onze ooren. Een gewigtig oogenblik was het, toen ook wij voor het eerst een oranjelint

op de pet hechtten: ik heb dat eerste lint nog lang als een kostbaar reliek bewaard. Te midden eener opeengedrongene, opgetogene volksmenigte stond ik voor het stadhuis te Haarlem, toen aan de puije de nieuw opgetreden secretaris van Sijpesteyn verscheen, eerbiedig den met een breed oranjelint versierden steek afnam, en de eerste proclamatie aflas, uit naam van den Prins van Oranje uitgevaardigd [1]). Toen die Prins de stad naderde, gingen wij hem een groot eind weegs te gemoet. Hij zat in een open rijtuig, in een fantaisie-costuum gekleed, dat wel iets had van de latere uniform van een referendaris. Hij was toen magerder en bleeker dan in later tijden. Geenerlei militair geleide omringde zijn rijtuig, en de eerewacht, die aan de poort stond, was slechts gedeeltelijk gewapend. De geweren der nationale garde waren kort voor de vlugt der Franschen door hen opgehaald. Maar het gejuich, waarmede hij begroet werd, was, vooral toen hij zich op den trap van het raadhuis vertoonde, oorverdoovend en kwam uit het hart. De bezorgdheid mijner opvoedsters belette mij ooggetuige van sommige episoden der omwenteling van 1813 te zijn. Gewezen schoolmakkers wisten te vertellen, hoe zij naar het fort op halfweg Amsterdam waren opgewandeld, dat door de Kozakken werd ingenomen, en bragten geweerkogels mede, in de naburige weiden opgeraapt. Wonderen hoorde ik verhalen van het bivouak dierzelfde Kozakken op het plein bij de Haarlemsche Nieuwpoort; van hunne ruwheid, van het zeldzaam mengelmoes van vleesch, visch en groenten, dat zij in de hun verstrekte eetketels kookten. Maar van dat alles mogt ik niets zien. Toch smaakte ik het genot de horde Kozakken te zien voorbijtrekken,

---

[1]) Mr. Wigbold van Sijpesteyn, uit eene sedert eeuwen te Haarlem gevestigde patricische familie gesproten, was van 1778 tot 1795 secretaris dier stad geweest, werd als Oranjegezind in laatstgenoemd jaar uit die betrekking verdrongen en trad bij de omwenteling van 1813 met andere oude regenten weder als zoodanig op. Hij was de grootvader van den beminnelijken schrijver Jan Willem van Sijpesteyn en van diens broeder Cornelis Ascanius van Sijpesteyn. Zie over dit geslacht mijne hierachter geplaatste levensschets van Jhr. J. W. van Sijpesteyn.

op hunne kleine paarden gezeten en op de zonderlingste wijze, meestal met geroofde kleedingstukken, uitgedost. Er waren er onder, die gele manteljassen met vier kragen, zoo als toen de mode voor deftige heeren was, hadden omgeworpen. Een veel beter indruk maakte later op mij eene bende Donsche Kozakken, allen in blaauwe uniform en die iets bijzonder krijgshaftigs hadden. Vooraan reden een paar ruiters, met het geladen geweer in de hand, gereed om vuur te geven, even als in den ouden tijd.

Ofschoon de verlossing van de Fransche dwingelandij niet dadelijk al de vruchten opleverde, die men daarvan had verwacht, gevoelde men zich in 1814 en het begin van 1815 toch regt gelukkig. Men kon weder vrij ademen en zelfs, des verkiezende, met zeldzame overdrijving lucht geven aan het vaderlandsch gevoel. Zoo herinner ik mij eene vergadering van het Haarlemsche Nutsdepartement te hebben bijgewoond, waarin zekere doctor Stierling, een Hollander, maar die in Duitschland tegen de Franschen gestreden had, een gedicht voorlas. Elk couplet van dat gedicht had tot referein: „God spreekt en Frankrijk moet vergaan!" De vurige spreker werd uitbundig toegejuicht. — Daar verspreidde zich op eens de rampzalige tijding: Napoleon is te Cannes geland! Met ongehoorde gretigheid werden ook in mijn gezin de dagbladen verslonden. Dag aan dag steeg de bezorgdheid. De nevel, die te Parijs de verzending van berigten heette te belemmeren, benevelde ook onze rust. Weldra deed zich ook in Nederland een wapenkreet hooren. Sommige mijner bekenden traden in krijgsdienst. Ik heette daarvoor nog te jong. Toen in Junij 1815 de tijding kwam, dat daar ginder in het pas met Noord-Nederland vereenigde Belgie een beslissende veldslag zou worden geleverd en dat er reeds gestreden was, ging ik eenzaam rond, angstig overpeinzende wat de uitkomst zou zijn. Den 19den Junij echter liepen ook te Haarlem al spoedig geruchten van eene zegepraal der goede zaak. Des avonds werd op een veld buiten de Nieuwpoort eene wapenschouwing van schutters of vrijwilligers

gehouden. Aan de gewapende manschappen werd een legerberigt voorgelezen, waarvan ik, op eenigen afstand onder de toehoorders geplaatst, natuurlijk niets verstond, maar dat met het uitbundigste gejuich werd begroet. Rondom mij hoorde ik vertellen, dat de magt des dwingelands den vorigen dag bij Waterloo was vergruisd. Opgetogen keerde ik huiswaarts. Het was alsof een last, die mij de borst beklemde, was weggevallen. Het was een heerlijke zomeravond. De zon ging glansrijk onder en het avondrood wierp zijnen toovergloed op eene opgewondene, dooreenwoelende menigte. Gedurende de volgende dagen werd er in mijn gezin bijna van niets anders gesproken dan van de behaalde overwinning en vooral ook van den Kroonprins en zijne wond. Het was alsof hij en zijne moeder, die naar Brussel snelde, om hem te helpen verzorgen, teêrgeliefde bloedverwanten van ons waren. Ik zou het beleven, dat diezelfde beminnelijke Vorst tijdens den Belgischen opstand als een verrader werd verwenscht!

Omstreeks dezen tijd (1815) werd ik naar de catechisatie van den Waalschen predikant Serrurier gezonden, en kwam ik des Zondags geregeld bij dezen ter kerk. Terwijl ik vroeger, als ik in de Doopsgezinde kerk nederzat, wel eens, met kinderlijke onwetendheid van den loop der wereldsche zaken, zat te droomen over de wenschelijkheid dat geheel de wereld zich schaarde onder Menno's banier, ergerde ik mij thans soms een weinig over de predikatien, die ik moest aanhooren. Serrurier was een vervelend, smakeloos predikant. Hij wist mijn hart nooit te treffen. Daarentegen was hij bij zijne catechisatien onverbeterlijk. Hij sprak dan als een overtuigd Christen, soms met geestvervoering en tranen in de oogen. Indien ik zelf mijn leven lang wel niet vrij van twijfelingen, maar toch aan het Christendom gehecht ben gebleven, heb ik dit ook aan dien braven man — want dat was deze Serrurier werkelijk — te danken.

Maar niet altijd beklom Serrurier in het Waalsche kerkje den kansel. Ik hoorde daar den naar Parijs verplaatsen Marron,

mijnen voogd Teissèdre l'Ange en Coquerel, destijds den lieveling der aanzienlijke Amsterdammers. Marron sprak indrukwekkend, l'Ange sierlijk, maar vooral Coquerel maakte ook op mij een geweldigen indruk. In veel later jaren, na 1848, hoorde ik hem nog eenmaal. Hoe was toen de zilveren toon zijner stem in een schor geluid verkeerd! Hij had die stem bij het spreken tot eene talrijke, woelige volksmenigte gedurende de Parijsche omwentelingsdagen bedorven. Onder mijne meest geliefde herinneringen tel ik ook het hooren van sommige der beroemdste Nederlandsche kanselredenaars in mijnen vroegeren leeftijd. Als ik aan hen denk, dringt zich bij mij de overtuiging op, dat met opzigt tot de waardering van zulke redenaars eene geheele verandering in de zienswijze van ons volk heeft plaats gegrepen, die met de toenemende onverschilligheid voor de Christelijke godsdienst onder de beschaafde standen zamenhangt. Het optreden van van der Palm, Borger, later van Des Amorie van der Hoeven in eene der Haarlemsche kerken was in mijne jeugd eene gebeurtenis van gewigt, die de gemoederen in beweging bragt. Nog zie ik van der Palm voor mij, een rijzig man, met een fijn besneden, zacht blozend gelaat, wiens stemgeluid meer zacht en welluidend dan forsch en doordringend was, maar die aan zijn orgaan door gestadige oefening zoo veel indringende kracht had weten te geven, dat, waar hij ook sprak, geen zijner woorden voor den oplettenden hoorder verloren ging. Ik hoorde hem in 1823 bij het Haarlemsche Kosterfeest, dat daar met zoo veel geestvervoering werd gevierd, zonder dat iemand vermoedde, dat eene halve eeuw later onder de beschaafden van den lande volkomen ongeloof aan de vaderlandsche overlevering omtrent de uitvinding der boekdrukkunst zou heerschen. De Haarlemsche Groote Kerk was tot stikkens toe gevuld. Ik had eene plaats op eene hooge tribune in een der zijgangen, allerongeschiktst om goed te hooren. Van der Palm trad op, en met opgetogenheid volgde ik zijne welsprekende rede, waarvan geen enkel woord voor mij verloren ging en sommige wendingen, bijvoorbeeld die tegen

de twijfelaars aan de geloofwaardigheid van Hadrianus Junius, door de wijze, waarop zij werden uitgesproken, mij door merg en been gingen. Na hem las Tollens zijn gedicht. Hij sprak luide, met groote beweging van de armen en van geheel het ligchaam: behalve de eerste woorden, hoorde ik niets dan een onverstaanbaar galmen. In 1824 was ik te Leiden bij het uitspreken van van der Palms kerkelijke rede ter gelegenheid van het twee-en-een-halve-eeuw-feest van het ontzet dier stad tegenwoordig. Nog klinkt mij in de ooren hoe hij, na van het doorsteken der dijken te hebben gewaagd, met wonderbaren nadruk die daad met het redden van Ruslands onafhankelijkheid door Rostopschin's opoffering van Moskow vergeleek. Een paar jaren later zat ik met hem aan, bij het promotiefeest van mijnen vriend Lagemans, met vele professoren en studenten, aan het huis van D^s. Pluygers te Leiden. Bij het nageregt stond hij op en vroeg verlof om met mij een lijntje te mogen trekken, zoo als hij, gelijk hij er bijvoegde, zoo menigmaal met mijn braven vader, wiens academie-makker hij geweest was, had gedaan. Ik zat ver van hem, onder aan de tafel. Zelden heb ik mij zoo vereerd gevoeld. Kort vóór zijn dood zat ik nog eens met van der Palm aan, bij een diner van de Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen. Ik zie hem nog voor mij bij het nageregt, nog even binnenkomende om afscheid te nemen, daar, zoo als hij met zijnen fijnen glimlach zeide, het voor een grijsaard als hij tijd werd om naar bed te gaan. Hij droeg een nachtblaker in de hand en zijne rijzige gestalte was gebogen.

Borger heb ik slechts eenmaal, en dat wel in de Haarlemsche Groote Kerk bij eene avondbeurt, hooren prediken. Het ruime kerkgebouw was stampvol, de stem des redenaars, die als uit een grafkuil kwam, te zwak om tot allen door te dringen; toch maakte hij een geweldigen indruk. Er was dan ook in zijne leerredenen iets wat men nimmer vergat: zij weken zoo geheel af van den gewonen toon. Alleen een buitengewoon genie kon zoo iets voortbrengen. Men denke aan de leerrede over de

vier beelden, waaronder de dood in het Evangelie wordt voorgesteld. Een geheel ander man als op den predikstoel was Borger in het gewone leven. Ik ontmoette hem op een feest, dat de bloemist Voorhelm Schneevoigt, met wiens zoon Karel ik zeer bevriend was en bij wien ik menigen zondag doorbragt, ter eere van geleerden gaf, die te Haarlem de jaarlijksche vergadering der Maatschappij van Wetenschappen hadden bijgewoond. Het was kort vóór Borgers dood, die in 1820 plaats had. Smartelijke verliezen had hij geleden. Toch was hij vrolijk. Er lag in zijne scherts iets overmoedigs, uit het gevoel zijner meerderheid geboren. Men vermaakte zich, toen wij na het eten in den tuin gezeten waren, met *bouts rimés*. Hoe veel prijs zou ik er thans op stellen die gedichten, zoo als Borger ze invulde, te bezitten! Wel bleef ik op een eerbiedigen afstand van al die geleerde heeren, waartoe de zeer beschaafde Prof. van Goudoever behoorde; maar toch, vooral van hetgeen Borger sprak, verloor ik geen enkel woord.

Des Amorie van der Hoeven bezat het onberispelijk orgaan van van der Palm niet, maar werkte daarom niet minder op het gemoed. Hem hoorde ik in het kleine Remonstrantsche kerkje te Haarlem, waar men zich letterlijk verdrong om den begaafden man te hooren, wiens somber gelaat en uitpuilende oogen den indruk zijner woorden nog verhoogden. In veel later tijd was ik in de Remonstrantsche kerk te 's Gravenhage onder zijne hoorders, toen hij tot tekst had: ,,Tusschen den dood en mij is slechts ééne schrede." Niet lang daarna deed hij den beslissenden stap. Jammer dat een man van zooveel talent te veel voet gaf aan ijdelheid en de grooten der aarde te zeer het hof wilde maken. Ik ontmoette hem te Ems, waar toen ook Guizot vertoefde. Geen andere gedachte had hij, dan met dien toen reeds gevallen staatsman — het was na 1848 — in aanraking te komen.

De promotie van Lagemans, waarvan ik straks gewaagde, was nog in een ander opzigt voor mij merkwaardig. Mij was bij de plegtigheid eene eereplaats in eene zijbank van het

daarvoor bestemde kerkje aangewezen. Naauwelijks was ik daar gezeten, of een vrij bejaard heer plaatste zich nevens mij in de bank. Hij was klein van gestalte, hield een steek met groote oranjelinten in de hand, en zag mij met glinsterende ligtblaauwe oogen aan, die van zeldzame levendigheid van geest getuigden. Blijkbaar volgde hij de redeneringen van Lagemans en zijne opponenten met groote aandacht. Telkens als er iets was wat hem daarin trof, wendde hij zich tot mij, wien hij ongetwijfeld voor een jeugdig regtsgeleerde hield, met een goedkeurend glimlachje, of met een: „lief, niet waar?" Wie kon die bewegelijke, zonderlinge man zijn? Weldra rees het vermoeden, dat ik den beroemden Bilderdijk, wien ik niet persoonlijk kende, naast mij had, en ik bedroog mij niet. Eenige uren later verscheen hij — 't geen als eene buitengewone eer werd beschouwd — op de receptie bij Ds. Pluygers. Een kring van jongelieden vormde zich daar om hem heen, en ook ik drong zoo digt mogelijk naar hem toe, begeerig om elk zijner woorden op te vangen. Hij was bijzonder goed geluimd en had voor ieder, die hem naderde, een vriendelijk woord. Aan gezochte geestigheden liet hij het niet ontbreken. Toen een knecht hem morgenwijn aanbood, hoorde ik hem zeggen: „Ik dank u, vriend! Sedert dat gevalletje met Noach drink ik geen wijn meer". Was ik schilder, ik zou nog den grijnzenden lach kunnen afmalen, waarmede deze en dergelijke gezegden gepaard gingen.

Hoe zou ik thans wenschen, van hetgeen er in mijn vroegeren leeftijd in mijn gemoed omging, en dus ook van mijne afwisselende godsdienstige overtuiging, eenige aanteekeningen te hebben gemaakt! Eéne herinnering blijft bij mij levendig. Ik was veertien of vijftien jaren oud en wandelde op een schoonen, zomerschen avond met mijn vriend Bohn en mijn oudsten broeder op den Leidschen straatweg bij Haarlem. De flikkerende sterren werden het onderwerp van ons gesprek. Ik wist reeds, dat die glinsterende stipjes het middenpunt zijn van zonnestelsels, gelijk aan dat, waarin onze aarde zich beweegt; maar dat

denkbeeld had mij nog niet bijzonder getroffen, geen wortel gevat in mijn jeugdig gemoed. Daar echter overweldigde mij op eens de gedachte aan de onmetelijkheid van het heelal, aan de grootheid des Scheppers. Zwijgend, maar ontroerd en geschokt, zoo als ik nog nooit geweest was, wandelde ik voort. Het was als of mijn geest, van de knellende banden des stofs bevrijd, wieken had aangeschoten en zich verloor in hoogere spheren. Gewaarwordingen van dien aard — helaas te zeldzaam in het menschelijk leven — bewijzen beter dan alle mogelijke vertoogen de onsterfelijkheid der ziel.

Naar mate ik ouder werd, won bij mijne voogden de overtuiging veld, dat ik niet altijd een notaris-klerk kon blijven, die hoogstens *f* 100 's jaars aan emolumenten genoot. Ik moest in de eene of andere ambtsbetrekking worden geplaatst. Eene eerste poging daartoe mislukte. Mijn voogd l'Ange had met zijn vriend Dassevael, toen Secretaris der Algemeene Rekenkamer, over mij gesproken. Hij was niet ongenegen mij onder zijne ambtenaren op te nemen en wilde daartoe, ter gelegenheid dat hij door Haarlem reisde, mij zien en spreken. Ik geloof dat ik den man vrij slecht beviel. De notaris Scholting had voor mij eene soort van verzoekschrift, dat ik hem moest overreiken, opgesteld. Ik had het stuk met zijne stadhuiswoorden letterlijk overgeschreven en zelfs, ofschoon beter wetende, de daarin voorkomende taalfouten overgenomen. Over die afwijkingen geraakte ik met Dassevael — een letterknecht bij uitnemendheid — in eene soort van twist „Ik zal om u denken, schoon ik u niets beloof", zeide hij bij het afscheid. Ofschoon ik toen mij wel een weinig ergerde, dat hij sedert niets van zich liet hooren, heb ik mij naderhand innig verheugd, dat ik niet tot het geestdoodend werk op de Rekenkamer veroordeeld was.

Eene tweede poging van mijnen voogd l'Ange, om mij een anderen, meer voordeeligen werkkring te verschaffen, gelukte beter. In Mei 1820 werd ik klerk op het bureau van Adriaan van den Ende, hoofdinspecteur van het middelbaar en lager

onderwijs. Dat bureau was eigenlijk een onderdeel van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken. Al de zaken tot het lager onderwijs betrekkelijk — middelbaar onderwijs bestond destijds enkel in naam, tenzij men de Fransche scholen enz. daaronder wilde rangschikken — werden daar behandeld. Van den Ende had echter bij zijne aanstelling weten te bedingen, dat hij steeds te Haarlem gevestigd zou mogen blijven. Hij was een man, wien men, als men dagelijks met hem in aanraking kwam, des noods kon hoogachten, maar niet liefhebben. Lang en mager, een blond of liever geel pruikje op het kleine hoofd, met glazige blaauwe oogen, bestudeerd en afgemeten in zijne vormen, langwijlig in zijne redeneringen even als in zijne schrifturen, had hij niets innemends. Als jeugdig predikant had hij aan bloedspuwingen geleden, doch na het nederleggen van zijne bediening door een streng, met zeldzame volharding jaren lang in acht genomen diëet zijne gezondheid hersteld. Eene voor al wat hem omringde zeer lastige prikkelbaarheid was hem bijgebleven. Ontwijfelbaar was hij geleerd; jaren lang gaf hij voor rekening van Teylers stichting natuurkundige lessen, die men gratis kon bijwonen. Ik zelf had die gevolgd en mij, terwijl de droogheid van zijn betoog mij verveelde, wel eens in den verbazenden omslag, waarmede hij dat betoog door proeven opluisterde, verlustigd. Zoo was bijvoorbeeld in de groote zaal, voor zijne voorlezingen bestemd, een looden pijp langs de muren aangebragt, eenige honderden voeten lang, die aan het eene einde met eene soort van luchtpomp in verbinding stond. Die luchtpomp werd in beweging gebragt, voor het andere einde der pijp eene brandende kaars gehouden en deze zonder veel moeite uitgeblazen. De voortstuwende kracht der lucht moest daardoor bewezen worden. Wij meenden, dat het bewijs nagenoeg even goed geleverd kon worden door het uitblazen der kaars met den mond. Overigens verdiende 's mans ijver voor de bevordering van het lager onderwijs allen lof. Hij ging daarbij, vooral ook in de Belgische provincien, waar zoo veel godsdienstige vooroordeelen te ontzien waren, met groote

behoedzaamheid te werk, trachtte de Roomsch-Katholieke geestelijkheid te winnen, en veroordeelde allen dwang. Op de modelscholen, die in de voornaamste Belgische steden werden opgerigt, werden Noord-Nederlandsche onderwijzers geplaatst, maar geene andere dan goede Katholieken. Een maatregel als de vestiging van het Collegium Philosophicum zou nooit van hem zijn uitgegaan.

Het bureauwerk, dat ik bij van den Ende moest verrigten, was niet zeer aanlokkelijk maar toch leerzaam. Onder 's mans leiding gewende ik mij aan een zuiveren, taalkundigen stijl. Ik was thans landsambtenaar, genoot eene jaarwedde van *f* 600 en was dus onafhankelijk. Daarenboven was aan mijne betrekking een gewigtig voordeel verbonden. Vijf jaren achtereen (van 1820 tot 1825) vergezelde ik als secretaris van den Ende op zijne inspectie-reizen door Belgie, die telkens verscheidene zomermaanden duurden. Daar ik volgens het toen zeer ruime tarief van reis- en verblijfkosten voor burgerlijke ambtenaren — ik werd in de achtste klasse gerangschikt — werd schadeloos gesteld, bragten die reizen mij geldelijk voordeel aan. Veel grooter was het genot, dat zij mij opleverden.

Tot 1820 eindigde de kring, waarin ik mij bewoog, aan de eene zijde te Amsterdam, aan de andere te 's Gravenhage. Hoe moest het mij verrukken thans dien kring zoo zeer te zien uitbreiden, zoo veel merkwaardigs te zien, waarvan ik naauwelijks had gedroomd! Onze wijze van reizen was voortreffelijk. Niet, zoo als thans het geval zou zijn, in een bedompt spoorwegrijtuig opgesloten, op een weg, bij voorkeur in dorre, onbeteekenende streken aangelegd, maar in eene opene calèche, onder het genot van Gods vrije lucht en van ruime uitzigten, reden wij van de eene plaats naar de andere. Daar onze roeping meêbragt elk schoolgebouw te bezigtigen, bleef geen dorp onbezocht. Er zijn Belgische provincien, die ik in alle rigtingen heb doorkruist, en waarvan ik mij zoo allengs eene betere, juistere voorstelling leerde maken, dan in onzen tijd voor een gewoon reiziger mogelijk is. Nu eens ging onze weg langs de

Belgische straatwegen, die, met keijen bevloerd, van een veel vroeger tijdperk dagteekenen dan onze klinkerwegen, en niet als deze kronkelend, maar in eene regte lijn zijn aangelegd. Van Mechelen naar Leuven is in die lijn geen enkele afwijking. In Holland eerbiedigde men, misschien bij gebrek aan eene goede onteigeningswet, den bijzonderen eigendom. In Belgie kende men die belemmering niet. Dan weder bereden wij landwegen, die niet altijd even gemakkelijk waren en waarop het diepe spoor in de klei ons soms vrij wat moeite veroorzaakte en ons ligte rijtuig met omvallen bedreigde. Soms ook ging het steile hoogten op, zoodat wij beide achter het rijtuig moesten loopen.

In Vlaanderen trof mij niets zoo zeer als de buitengewoon talrijke bevolking ten platten lande. Wanneer wij des zondags van het eene dorp naar het andere reden, was het als of in elk daarvan iets zeer bijzonders plaats had: zoo groot was de volksmenigte, die op de binnenpleinen dier dorpen dooreenwoelde. Een groot deel der mannen of jongelieden vermaakte zich met volksspelen, waaronder het werpen met schijven wel het meest geliefde scheen te zijn. Maar ook het schieten naar den vogel, 't zij dan met geweer, 't zij met den kruisboog, was nog in vollen gang. Waarom is dit op onze Hollandsche dorpen zoo zeer in onbruik geraakt? Overal in de steden bestonden schietgezelschappen, waarvan de leden zich door zwierigen opschik kenmerkten. Ik zag, te Oudenaarde meen ik, zulk een gezelschap optrekken: al de leden daarvan droegen eene schitterende roode uniform, met gouden generaals-epauletten. De oude voorliefde der Vlamingen voor glansrijke optogten, waarbij alle corporatien zich door eene bijzondere kleedij onderscheidden en die men nog hier en daar op schilderijen uit de XVI^de^ en XVII^de^ eeuw vereeuwigd ziet, was blijkbaar nog niet geheel uitgedoofd.

De digtheid der bevolking in Vlaanderen hangt ongetwijfeld zamen met de versnippering van den grondeigendom in een groot deel van dat gewest. In sommige streken is de omvang

van het land, dat ieder bewoner bebouwt, bijzonder gering. Hij teelt dan, behalve graan en aardappelen, op zijn grond ook het vlas en den tabak, die hij voor zijn persoonlijk gebruik noodig heeft. Dat vlas wordt 's winters door de huisgenooten gesponnen, en daarvan wordt door de landbouwende familie, die meestal een eigen weefgetouw bezit, het beroemde Vlaamsche linnen geweven. Zoo was het althans nog in 1820, maar toen reeds begon daarin verandering te komen. Het vlas der goede Vlaamsche boeren werd door Engelschen opgekocht, die het in hunne reusachtige fabrieken met hulp der nieuw uitgevondene machines verwerkten. Dat de Vlaamsche boeren, die zich door het verwerven van een dadelijk geldelijk voordeel tot het laten varen der voorouderlijke gewoonte lieten verleiden, zich daardoor armoede berokkenden, springt in het oog. De zoogenaamde „*détresse des Flandres*", waarvan men in Belgie vóór twintig of dertig jaren zoo veel sprak, zal wel hoofdzakelijk aan deze oorzaak toe te schrijven zijn. Te St. Nicolaas zag ik op het marktplein, het ruimste van geheel de Nederlanden, onafzienbare rijen boeren, die elk een stuk linnen te koop aanboden; even als bij ons hier of daar op een marktdag de landlieden met een vaatje boter doen. De eigen geteelde tabak, dien de Vlamingen rooken, is voor een Hollander onbruikbaar. Deelde ik somtijds aan een hunner echten Amerikaanschen mede, dien ik bij mij had, dan wees hij dien af, als niet sterk genoeg. In Fransch Vlaanderen waren de landbouwers insgelijks gewoon geweest tabak voor eigen gebruik te telen, maar de invoering der *régie* had daaraan een einde gemaakt. Die teelt was verboden. Toch waagden de boeren het nog somtijds, enkele tabaksplanten bij hunne woningen aan te kweeken. Ik was er getuige van, hoe de gendarmes bij eene boerenwoning de wederregtelijk geteelde tabaksplanten uit den grond rukten en vernielden. Het boerengezin zag met tranen in de oogen of met bitteren wrok de verwoesting aan.

In Zuid-Braband genoot ik den aanblik van de onafzienbare korenvelden, die zich over den heuvelachtigen grond uitstrekten.

Ook den onkundige valt het in het oog, dat hier de grondeigendom minder verdeeld is dan in Vlaanderen. Geen nederige boerenhoeven, maar groote landhoeven of *fermes*, meestal door pachters van adelijke grondbezitters bewoond, en dan weder een dorp, grootendeels door boerenarbeiders in hutten van klei bewoond en dat zeer ongunstig afstak bij onze nette, welvarende dorpen. Dikwijls moest men een aanmerkelijken afstand doorkruisen, eer men zulk een *ferme* in 't gezicht kreeg. Soms wees de koetsier met zijne zweep op een aanzienlijk landhuis, zeggende: „*C'est un nouveau riche!*" Het was de kooper van gedurende den omwentelingstijd verkochte nationale goederen. De wrok tegen de landgenooten, die zich de Fransche dwingelandij ten nutte hadden gemaakt, was toen nog niet uitgewischt. Niets wekte in deze provincie mijne belangstelling meer op dan het gezigt van het slagveld van Waterloo met zijne meestal voor gesneuvelde Engelsche generaals opgerigte monumenten. Het eigenlijke slagveld was reeds in 1820 ten gevolge van het uitgraven van den grond moeijelijk te herkennen; maar het Sonjenbosch met zijne hoog opgaande beukenboomen, tegen hetwelk het leger van Wellington steunde, was nog ongeschonden. Zelfs zag men nog aan de zuidzijde de stronken van afgezaagde boomen, die voor versperringen waren gebruikt. Toen ik ongeveer veertig jaren later dezelfde plek weder bezocht, vond ik dit deel van het Sonjenbosch, dat zich tot digt bij Brussel had uitgestrekt, geheel verdwenen. De Maatschappij van Volksvlijt, aan wie het was toebedeeld, had het bij gedeelten verkocht. De boomen waren omgehakt, en in plaats daarvan vertoonden zich rijke korenvelden en groote landhoeven. „Nu „zult ge een echt bosch zien," had ik tot mijne jeugdige reisgezellen gezegd. Zij vroegen weldra spottend, waar het bosch bleef. Bij datzelfde uitstapje bezigtigde ik de pachthoeve Hougoumont, die in de verhalen van den slag van Waterloo zulk eene groote rol speelde. Dat uitgestrekte gebouw was door den eigenaar, een Belgisch edelman, in denzelfden toestand gelaten, waarin het door den verwoeden aanval en de hard-

nekkige verdediging was gebragt. Overal zag men sporen van verwoesting en brand. De goede Brabander, die ons door de verwoeste gebouwen geleidde, wees ons in de daartoe behoorende kapel een houten Christusbeeld, dat tamelijk ongeschonden was gebleven. Het was, beweerde hij, terwijl de vlammen alom woedden, door een mirakel bewaard.

De provincien Luik en Namen, maar vooral de oevers van de Maas, leverden een toen voor mij geheel nieuw schouwspel op. Daar zag ik voor het eerst steile rotsen, hier en daar met kreupelhout bewassen. Grooten indruk maakte op mij de stad Luik, zooals zij, door hoogten omringd, zich langs de Maas uitstrekt en menig middeneeuwsch gebouw vertoont. De fabrieksnijverheid viel mij hier zeer in 't oog. Men zag vrouwen, half gekleed, met eenige nieuw gegotene geweerloopen op den schouder. Wij bezochten o.a. ook de toen reeds reusachtige fabriek van Coqueril te Seraing, die gelijk zoo vele in Belgie de ondersteuning van Willem I genoot. Met gespannen aandacht zag ik daar pas gegoten kanonnen boren, een zestal te gelijk, door middel van bouten, die eene stoommachine in beweging bragt. Weder anders was het in Luxemburg. Meestal een dorre, steenachtige grond, zoodat wij soms een geruimen tijd over kale rotsen reden, waardoor zich dan wel een beekje kronkelde; bij het doorwaden van zulk een kleinen stroom werden wij eens door de zorg van onzen geleider voor den beet van een zwemmenden adder bewaard. Hoe verkwikte ik mij in den aanblik der stad Luxemburg met hare uitgestrekte, ingewikkelde vestingwerken, toen nog geheel ongeschonden; met hare bovenstad, de woonplaats der aanzienlijken, door eene brug met de benedenstad verbonden. Ten platten lande trof mij, vooral in het Duitsche gedeelte, dat thans nog door Nederland's Koning geregeerd wordt, het trouwhartig karakter der bevolking. Niet zelden zaten wij daar aan met *maréchaussées*, waarvan zich in ieder dorp een paar bevonden: zij onderscheidden zich door beschaafde vormen evenzeer als door tact in het bewaren van orde en rust.

Het onderscheid van volksaard tusschen Waal en Vlaming valt ook aan den onbedrevenste — en daaronder moest ik zeker worden geteld — in het oog. Beide zijn levendiger dan de Hollander. Maar de Waal heeft meer kunstzin, is schranderder; de Vlaming heeft meer naïveteit. Te Thourout toonde ons de onderwijzer Behaeghel zijne Nederduitsche spraakkunst met genoegelijken trots. Als voorbeeld van een regelmatig werkwoord had hij daarin het woord „radbraken" gekozen en dit in al zijne wijzen en tijden uitgewerkt. Dat ging dan toch nog iets verder in belagchelijkheid dan het „tukto", waarmede onze Grieksche taaloefeningen een aanvang namen! Het nasporen der grenzen van het tweeërlei taalgebied behoorde tot onze roeping. Ten platten lande is de afscheidingslijn scherp getrokken. In den omtrek van Enghien verstond men in de eene herberg niets dan Vlaamsch, in de andere, een kwartier uurs verder gelegen, niets dan Waalsch. De taal regelt zich daar naar de plaats, waar de bewoners ter markt gaan. Te Brussel, waar de beide taaltakken elkander ontmoeten, is in de bovenstad alles Waalsch of neemt men ten minste het masker daarvan aan, dat, als beleefdheid of belang dit vorderen, soms onverwacht wordt weggeworpen; in de benedenstad alles Vlaamsch. Daar woonden wij een feest bij ten huize van een notaris, gekruid door het zingen van Vlaamsche liedekens, ruw maar grappig. De Brusselsche bovenstad was, toen ik daar van 1820 tot 1825 vertoefde, het hoofdkwartier der Fransche uitgewekenen, veelal zoogenaamde koningsmoorders, die uit hun vaderland verbannen waren. Willem I hield hun de hand boven 't hoofd. Volgens een Belgisch blad ontmoette hij eens in het Brusselsche park den schilder David, knoopte met hem, die niet wist, met wien hij zich op eene bank had neêrgevleid, een vertrouwelijk gesprek aan, en gaf hem de verzekering, dat de Koning nooit in zijne uitlevering zou toestemmen [1]). Ook de beroemde regts-

[1]) De Bosch Kemper, Aanteekeningen op de geschiedenis van Nederland tot 1830, bladz. 548.

geleerde Merlin de Douai genoot 's Konings bescherming. Ik zelf herinner mij David, van andere Fransche uitgewekenen omringd, in het park gezien te hebben: een zeer rijzig man met onaangename, vertrokkene gelaatstrekken. Dat verleenen van eene veilige wijkplaats aan Fransche uitgewekenen deed Willem I in Frankrijk den roem van een liberalen Vorst bij uitnemendheid verwerven, welken eeretitel hij echter in 1829 en 1830 geheel verloor. Dat hunne tegenwoordigheid, waarmede de Brusselaars zeer waren ingenomen, er toe heeft bijgedragen om dezen ongunstig voor de Regering te stemmen, valt wel niet te betwijfelen. Zij leerden van hen uitsluitend heil te zoeken in eene vereeniging met de Fransche liberalen van dien tijd en met minachting op het eigen bestuur neêr te zien.

Over 't algemeen echter vond ik de Belgen, toen ik in hun midden verkeerde, nog niet vijandig jegens de Hollanders gestemd. Te Antwerpen meende ik nog het meest blijken van zulk eene stemming te bespeuren; de wrok over de twee eeuwen lang, uit eigenbaat, met verkrachting van elk beter beginsel, volgehouden sluiting der Schelde zat daar nog in 't bloed. De stad had zich van de rivier, die haar levensader wezen kon, als afgekeerd; geene koopmanswoning, geen pakhuis vertoonde zich op de kaden. Voor zoo ver in andere deelen des lands de bevolking zich misdeeld, verongelijkt gevoelde, had dat gevoel toch niet den boventoon. Ook zij had grieven. Men klaagde, dat de Belgen in de Wetgevende Kamers niet in evenredigheid met het cijfer der ingezetenen vertegenwoordigd waren, en er waren er, die zich voorstelden, dat de wanverhouding niet enkel feitelijk, maar ook regtens bestond, zoodat ik eens de Grondwet te voorschijn moest halen om te doen zien, dat de beide helften des Rijks in dit opzigt gelijk bedeeld waren. De Brusselsche advocaten ergerden zich, dat zij somtijds in het Hollandsch moesten pleiten. De druk der belastingen deed zich gevoelen. Maar tegenover deze en andere bezwaren stond dan toch, dat de Regering het mogelijke deed om welvaart en bedrijvigheid te

bevorderen. De heillooze inmenging in de belangen der Roomsch-Katholieke Kerk had nog niet plaats gehad. De proef was nog niet gewaagd om door de oprigting van een Collegium Philosophicum en daarmede zamenhangende bepalingen de opleiding der geestelijken van die Kerk in eene bepaalde rigting te dwingen. De verdenking, dat de Regering den toeleg koesterde tot het protestantiseren harer zuidelijke onderdanen, was nog niet gerezen of vond althans naar het oordeel der meerderheid geen genoegzamen grond. Bij de groote behoedzaamheid, waarmede aan de verbetering en algemeenmaking van het lager onderwijs werd gearbeid, kon daardoor zulk eene verdenking niet worden gevoed. Menig geestelijke, met wien wij in aanraking kwamen, werkte volijverig mede met de Regering tot het brengen der natie op een hoogeren trap van beschaving. Hoe gaarne herinner ik mij den beminnelijken pastoor Page te Limbricht bij Sittard, in wiens gastvrije woning wij een paar dagen onzen intrek namen! Daar kon men zien, dat wij op de Duitsche grenzen waren. Een Conversationslexicon lag er op tafel. Toen ik hem vertelde, dat de groote processie, die ik kort te voren te Roermond had gezien, mij eenigermate had geërgerd, omdat zij leidde tot opeenhooping van jongelieden van beiderlei kunne, die in het logement op een grooten zolder op nevens elkander gespreide matrassen sliepen, erkende hij, dat hij tegen het vereeren van heiligenbeelden, althans tegen het ter bedevaart gaan daarheen had gepredikt. Men moest de spreuk gehoorzamen, op sommige dier beelden te lezen: „Christi beeld aanbidt, waar gij 't ziet, niet het beeld „evenwel als wat 't bediedt." Hoe verminderde mijn afkeer van de vrouwenkloosters, toen ik daar, waar meisjesonderwijs gegeven werd, een opgeruimden, vrolijken toon zag heerschen en een schertsend onderhoud van onzen geleider zelfs met de abdis bijwoonde! Het is waar, ik deed ook ondervinding van anderen aard op. Te Brussel werd een eeuwfeest van het mirakel gevierd, daarin bestaande, dat drie of vier eeuwen geleden Joden ontvreemde hostien met een mes doorstoken hadden en

daaruit dadelijk droppels bloed waren gevloeid. Het wonder viel niet te loochenen; gedurende het feest hingen aan de wanden van de Ste. Gudule fraaije tapijten ten toon, naar schilderijen of teekeningen van Rubens vervaardigd, waarop al de bijzonderheden daarvan — de hatelijke trekken der onverlaten, de avondstond van den gruwel en wat niet al meer — waren afgebeeld. Zoo iets moest het volksgeloof levendig houden, volgens hetwelk ook wij, Protestantsche Hollanders, den Christus verwierpen en dus eene soort van Joden waren. Zelfs beschaafde juffers, zooals de dochters der weduwe van den Luxemburgschen professor Féry, bij wie wij gehuisvest waren, waren niet vreemd aan dat geloof. Eerst bij het doorbladeren van een gezangboek van een onzer hadden zij bemerkt, dat het eene dwaling was.

. . . .

1883—1884.

LEVENSBERIGT VAN DIRK JACOB VEEGENS.

Met diepen weemoed vat ik de pen op om te dezer plaatse iets meê te deelen omtrent het leven en werken van mijn' eenigen broeder. Hij was mijn vriend en vertrouweling van mijne vroegste kindschheid af. In hem heb ik als een deel van mij zelven verloren . . . . maar de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde waarschuwt hen, wien zij het opstellen der levensberigten van hare ten grave gedaalde leden toevertrouwt, reeds vooraf tegen elke voor haar doel niet volstrekt noodzakelijke uitweiding. Ik wil dat vertrouwen niet beschamen en zal trachten mijn' overleden broeder te schetsen, als of hij mij vreemd ware geweest. Mogt hij een' meer geleerden, in de algemeene schatting hooger aangeschreven levensbeschrijver hebben verdiend: hij zelf zou mij niet als zoodanig hebben versmaad, mij, die hem beter gekend heeft dan iemand.

In het laatst der vorige eeuw was er te Haarlem geen geneesheer, die de achting en het vertrouwen zijner medeburgers in zoo hooge mate genoot, als Dirk Veegens Junior. Nog jaren na zijnen dood sprak menig trouwhartig Haarlemmer met warmte van 's mans onvermoeid hulpbetoon, van zijnen minzamen omgang en van zijne meewarigheid voor armen en

geringen. Hij bezat een niet onaanzienlijk vermogen, dat door zijne schitterende practijk, waarin hij de voorganger was van dengeen, wien Helmers later, in den hem eigen opgewonden trant, Galenus Bernard noemde, niet anders dan kon aangroeijen. Daarbij was hij schepen der stad en dus op den weg om zijn burgerlijk geslacht tot de zoodanige te verheffen, waaruit in de wegstervende republiek nog altijd bij voorkeur leden der vroedschap gekozen werden.

Uit het huwelijk van dien geneesheer met Johanna Wilhelmina Vijgh werd Dirk Jacob Veegens den 29sten April 1798 geboren. Hij was de oudste van een viertal kinderen, voor wie, naar de welvaart van het ouderlijk huis te oordeelen, de strijd des levens weinig meer scheen te zullen zijn dan een spiegelgevecht zonder noemenswaarde inspanning. God beschikte het anders. De vader stierf toen het jongste dier kinderen nog niet eens geboren was. Hij viel, gelijk zoo menig, nog niet in zijn beroep verstaald geneesheer, als slagtoffer van zijnen ijver. Na eenige jaren van waarachtigen rouw, ging de moeder een tweede huwelijk aan met een gewezen adjudant van den Generaal Daendels, Pieter Hammink Schepel, die uit liefde voor haar der krijgsdienst vaarwel zeide, doch nog vóór het verstrijken van het eerste huwelijksjaar, tot zijne grievende smart, de beminde gade in het kraambed verloor. In zijne wanhoop vatte hij den weggeworpen krijgsmansdegen weder op, streed roemrijk onder Napoleons vanen en vond, met zoo vele duizenden, bij den terugtogt van het Groote Leger uit Rusland, in 1812 het einde zijner loopbaan. Zwaar gewond viel hij nabij Krasnoi met het rampzalig overschot van het 33ste regiment ligte infanterie in handen der Kozakken, die hem afmaakten en juichend de goudstukken verdeelden, in den welgevulden gordel van den forschen Hollandschen krijgsman gevonden.

Na het overlijden der moeder zouden de vier weesjes, die den naam van Veegens droegen, ten eenenmale van de zorg van vreemden afhankelijk zijn geweest, indien hunne grootmoeder hen niet tot zich genomen en met zelfopofferende

liefde verpleegd had. Deze beminnelijke vrouw, die na het overlijden van haren echtgenoot, den Leidschen boekhandelaar Vijgh, zich te Haarlem gevestigd had, heeft op de vorming van den jeugdigen Veegens te grooten invloed gehad, om hier van haar te zwijgen. Zij behoorde tot het kerkgenootschap der Doopsgezinden, en bezat al de deugden, waardoor Menno's volgelingen zich pleegden te onderscheiden, den geest van strenge spaarzaamheid misschien alleen uitgezonderd. Onwankelbaar in haar vertrouwen op hoogere leiding, ging zij stil en bescheiden haren weg; gaf zoo lang zij iets te geven had, en kenmerkte zich vooral door zachtmoedigheid en liefde tot den vrede. Zij verstond geene andere dan hare moedertaal, en toch zou men haar bijna eene geletterde vrouw hebben kunnen noemen. Nog op zeventig-jarigen ouderdom deed zij met hare kleinkinderen verre wandelingen door Haarlems bevallige omstreken en schiep er dan behagen in de gretig luisterende knapen veel te vertellen van Jufvrouw van Merken, met wie zij had omgegaan en wier *Nut der Tegenspoeden* zij nog uit het hoofd kon opzeggen; van de twee, in karakter zoo onderscheiden vriendinnen, aan wie onze letterkunde de *Willem Levend* en de *Sara Burgerhart* verschuldigd is; van Berkheij, wien zij in 1774 het *Verheerlijkt Leiden* had hooren voordragen op eene wijze, die zelfs den stuggen Leidschen wever meêsleepte, — en wat niet al meer. Niet zelden ook vergastte zij hare voedsterlingen op kleine episoden uit haar vroeger leven, die met de burgertwisten en vrijheidsdroomen van het einde der vorige eeuw in verband stonden en waarin dan wel eens eene waarschuwing tegen overdrijving, geweld en het inroepen van vreemde hulp lag opgesloten. Niets van hetgeen zij sprak en deed ging verloren voor een gemoed, zoo vatbaar voor elken indruk, als dat van den jeugdigen Veegens. Indien hij tot den einde toe een geloovig Christen, doch vreemd aan allen uitsluitenden sectengeest, gebleven is, had hij dit inzonderheid aan zijne opvoedster te danken. Hij was levendig van aard en ontstak dus wel eens in onstuimige drift; maar te midden dier

hevigheid bleef de onnavolgbare goedheid zijner grootmoeder de grondtoon van zijn karakter; eene goedaardigheid, die, waar het hart in het spel was, misschien soms in te ver getrokken toegevendheid ontaardde. Alleen zijne liefde voor wetenschap en letteren zou ik niet voor ingeboezemd durven verklaren: dorst naar kennis was hem aangeboren.

In de eerste noodzakelijke kundigheden ontving hij onderrigt op de departementsschool zijner geboortestad, aan welker hoofd destijds de in zijn vak beroemd geworden P. J. Prinsen stond; een man, bij uitnemendheid geschikt om elke jeugdige plant, die weligen groei beloofde, tot ontwikkeling te brengen. Op deze school en op elke andere, die hij vervolgens bezocht, was hij onveranderlijk de eerste zijner klasse en waagde zelfs de vlugste makker niet, zich met hem te meten. Wat anderen moeijelijk viel, was voor zijnen schanderen geest weinig meer dan spel. In zijne tusschenuren verslond hij elk boek, dat hem in handen viel. Als de inhoud hem boeide, was hij daarin zoo ten eenenmale verdiept, dat de buitenwereld als voor hem verdween. Zijne huisgenooten bemerkten dikwijls met verbazing, dat hij van hetgeen in zijne tegenwoordigheid gesproken was niets hoegenaamd wist: hij had zitten lezen. Even merkwaardig als zijne leerlust en schranderheid, was de trouw van zijn geheugen en de gemakkelijkheid, waarmede hij de aangeleerde kundigheden in het jeugdige brein ordende. Toen hij in 1810 onder de leerlingen der Latijnsche school te Haarlem werd opgenomen, waaraan destijds reeds eene inrigting voor het onderwijs in vreemde, levende talen verbonden was, zag ieder, die hem kende, in den jeugdigen Veegens een knaap, van wien zich verwonderlijk veel verwachten liet.

Gelukkig mogt hij zich prijzen, dien naam reeds vroeg te hebben verworven; hij ware anders ontwijfelbaar in den loop zijner studien gestuit. De Fransche overheersching met hare noodlottige gevolgen drukte destijds, vooral ook in onze Hollandsche binnensteden, loodzwaar op de verarmde gemeente. Het erfgoed zijner ouders, het kleine kapitaal zijner groot-

moeder bestond uitsluitend in Hollandsche schuldbrieven. Door een pennestreek des geweldenaars waren de renten daarvan tot op een derde verminderd. Familien als de zijne hadden den slag, die thans trof, niet mogelijk geacht: aan het geld van weduwen en weezen, dat, volgens een voorschrift der wet zelve, den lande moest worden toevertrouwd, zou, waanden zij, niet worden geraakt. Uit den droom ontwaakt, zagen zij de vroegere ruimte en onbezorgdheid door eenen toestand vervangen, die tot inkrimping dwong, ja, allengs aan behoefte begon te grenzen. Waar het volstrekt noodige niet dan met moeite kon worden bijeengebragt, zouden de betrekkingen van den jeugdigen Veegens, zouden zijne trouwe voogden, Joannes Mattheus Guepin en de Waalsche predikant Teissèdre l'Ange, het eene ongehoorde geldverspilling hebben geacht, hem te laten studeren, indien hij een gewoon jongeling geweest ware: thans, nu hij zooveel beloofde, werd alles daarvoor opgezet. Hij doorliep met uitbundigen lof al de klassen der Latijnsche school te Haarlem. Van zijne leermeesters bij die school schatte hij niemand hooger dan den smaakvollen, eerlijken Jan ten Brink en den genialen P. Hofman Peerlkamp. De eerste onderhield zich gaarne met zijn veelbelovenden leerling en mengde dan wel eens in de gesprekken over klassieke auteuren, verhalen omtrent zijne eigene loopbaan gedurende het omwentelingstijdperk van 1795; geen daarvan bleef dieper in het gemoed van den luisterenden jongeling geprent, dan dat, waaruit bleek, hoe ten Brink, te midden van den strijd der partijen, aan schitterende uitzigten vaarwel had gezegd, om een eerlijk man te kunnen blijven. Van Peerlkamp kon hij leeren, zoo hij het niet reeds wist, wat onder ongunstige omstandigheden een helder hoofd door ijzeren vlijt vermag.

In het voorjaar van 1816 vertrok Veegens naar Leiden, om daar in de letteren te studeren. Hij handhaafde aan de Hoogeschool den vroeger verkregen naam van buitengewone schranderheid en leerzucht. Meer dan één hoogleeraar, zoo als Siegenbeek en van de Wijnpersse, telde hem onder zijne liefste

leerlingen. Niet dan met zekeren heiligen eerbied voor zoo veel geleerdheid, schaarde hij zich onder het gehoor van den grijzen Wijttenbach, wiens lessen over de algemeene geschiedenis hij met ingespannen aandacht volgde en bestudeerde. Geen zijner leermeesters trok hem echter meer aan dan Bake, die, in 1815 tot hoogleeraar benoemd, Veegens onder zijne *eerste* akademische kweekelingen tellen kon. Welligt had deze tevens, in den vollen zin des woords, tot 's mans *beste* kweekelingen behoord, zoo zijne akademische loopbaan niet te spoedig afgebroken ware. Reeds in December 1818 legde Veegens met lof het examen voor het candidaatschap in de letteren af. Daar destijds op onze Latijnsche scholen gebrek aan docenten heerschte, ontving hij kort daarna meer dan één aanzoek om zich met zulk eene betrekking te belasten. Tegen de verleiding van eene dier aanbiedingen was de twintigjarige jongeling niet bestand. De praeceptorsplaats te Haarlem was opengevallen en hem werd ingefluisterd, dat, als hij zich daarvoor aanmeldde, de benoeming volgen zou. Naar Haarlem trok hem met magnetische kracht niet slechts de gehechtheid aan zijne geboortestad; niet slechts de loffelijke zucht om voortaan, onafhankelijk van vreemden, wat hij was alleen aan eigen inspanning te danken te hebben; maar ook en bovenal een daar gevestigd, bevallig en begaafd meisje, dat toen reeds zijn jeugdig gemoed geheel vervulde en niet lang daarna zijne levensgezellin werd. Hij ging en aanvaardde den 15^{den} Maart 1819 het Haarlemsche praeceptoraat.

De stap was verklaarbaar, maar voor zijnen toekomstigen naam als geleerde noodlottig. Door zulk eene vroegtijdige intrede in het werkdadig leven scheen hij afstand te doen van alle aanspraak om onder onze philologen eene eervolle plaats te bekleeden. Ik waag echter den twijfel, of in zijnen vroegeren leeftijd de rigting van zijnen geest wel daarheen leidde. De oude talen waren hem destijds meer middel dan doel. Hij wilde op het onafmeetbare veld der menschelijke kennis te veel omvatten en hechtte zich daardoor niet lang en gezet genoeg aan een bepaald onderwerp. Zoo eenig vak gezegd kon worden

het zijne te zijn, het was de geschiedenis in den ruimsten zin. Wie hem in zijne studien stoorde, vond hem meestal met Livius of Thucydides in de hand. Eerst in latere jaren drong hij dieper in den geest zijner geliefde classici door en gevoelde hij zich gelukkig, eene betere lezing van deze of gene moeijelijk verstaanbare plaats te hebben gevonden. Maar wat hij van dien aard wrocht, bleef in zijne Adversaria bewaard, zonder het licht te zien; hetzij omdat hij zelf daaraan zoo veel waarde niet hechtte, hetzij omdat hij zonder sterken aandrang van buiten niet ligt iets openbaar maakte.

Ofschoon het verblijf van Veegens op de Leidsche Hoogeschool nog geen volle drie jaren duurde, was het lang genoeg om hem vriendschapsbanden te doen aanknoopen, die de dood alleen heeft kunnen verbreken. De jongelingen, aan wie hij zich daar verbond, waren niet allen van zijnen stempel. Daaronder waren meer door de fortuin begunstigden, die de levenstaak niet zoo ernstig opvatteden als hij; anderen, niet geheel vreemd gebleven aan den dweependen verbroederingsgeest, die destijds aan de Duitsche Universiteiten heerschte. Zoo hij in den kring zijner mede-studenten soms zijne boeken vergat, droeg de omgang met hen voor de vorming van zijn karakter, voor het verwerven van menschenkennis, goede vruchten. Een jongeling, opgevoed als hij, zou, niet bij tijds gewaarschuwd, een afgetrokken of op zijne verworvene kennis hoovaardig kamergeleerde hebben kunnen worden. Thans werd hij een man, rond, open en zelfstandig, die wel de wetenschap boven alles schatte, maar zich toch vrij en gemakkelijk in elken kring kon bewegen; nooit iemand, op lager standpunt geplaatst, van zich stiet, en aan wien niets menschelijks vreemd bleef.

Ruim twee jaren na de aanvaarding van het Haarlemsche praeceptoraat (1821) trad Veegens in het huwelijk met Anna Elisabeth Clasina Waardenburg, de oudste dochter van een vroeger overleden, zeer bemind rector dierzelfde Latijnsche school, waarbij hij thans werkzaam was. Ik geloof niet, dat hij eene echtgenoote had kunnen kiezen, meer geschikt om

hem het beste wat de wereld geeft, huisselijk geluk, te doen smaken. Zij schonk hem eene reeks van kinderen, die de vreugd waren van zijn leven. Zijne inkomsten waren niet groot; maar wat daaraan ontbrak, wist hij door het geven van privaatlessen aan te vullen. In den omgang met de gebroeders Peerlkamp, toen beide zijne ambtgenooten, vond hij eene aangename verpoozing van zijnen rusteloozen arbeid. Hunne grondige geleerdheid was hem een prikkel te meer tot voortzetting zijner studien. Hoe vermoeijend zijn dagwerk ook ware, voor die studien wist hij tijd te vinden. Niet enkel nu, maar tot het einde zijns levens, zou hij den dag verloren hebben geacht, die hem niet toeliet, bij den schat van vergaderde kennis een penningske meer neder te leggen. Zijn leven heeft zeer zeker naauwelijks een enkelen van die verlorene dagen geteld. Daarbij volgde hij al wat op het wereldtooneel voorviel, met rustelooze belangstelling. Toen de wisselende kansen van den Griekschen onafhankelijkheidsoorlog het beschaafde Europa nog sterker bezig hielden, dan nu onlangs de strijd voor Italie's eenheid, hoorde ik hem met opgetogenheid verhalen, dat het hem niet de minste moeite had gekost, zich het nieuw-Grieksch eigen te maken, en dat ik weet niet welk comité van Griekenvrienden hem de vertolking der geschriften, die zij uit Griekenland ontvingen, had toevertrouwd. Op eenen anderen tijd vond ik hem geheel vervuld van 't berigt, dat de Abt Maï een aanmerkelijk deel van Cicero's verloren werk *de republica* aan 't licht had gebragt. Toen hij het boek magtig geworden was, sprak hij daarover, als of hij een niet te waarderen schat had gevonden. Hij rustte niet voor hij ten behoeve zijner landgenooten eene onkostbare uitgave daarvan verkrijgbaar had gesteld. Die uitgave [1]) heeft wel geene andere verdienste, dan dat zij den tekst van Cicero, zoo als Villemain dien destijds naar Maï bewerkt had, getrouw wedergeeft, maar.

---

1) M. Tullii Ciceronis *de Re Publica Libri Sex.* Harlemi, ex officina haeredum F. Bohn, M. DCCC.XXIII.

zij bewijst toch den prijs, dien de Haarlemsche praeceptor op de kunstgewrochten der klassieke oudheid bleef stellen. Ongetwijfeld had hij zich nog veel gelukkiger gevoeld, zoo het hem gegeven ware geweest, de verlorene boeken van Livius aan 't licht te helpen brengen. Het terugvinden dier boeken behoorde langen tijd tot zijne liefste droomen.

In 1825 werd het praeceptoraat bij de Latijnsche school te Amsterdam aan Veegens opgedragen. Met geestdrift aanvaardde hij die roeping, ofschoon het hem aan 't hart ging, vaarwel te moeten zeggen aan de geliefde geboortestad. Tot zijnen dood bleef hij aan de genoemde belangrijke instelling verbonden. In hare dienst klom hij van trap tot trap op, tot hij ten laatste, in 1846, als rector, aan haar hoofd werd geplaatst en naar zijn vermogen tot hare latere herschepping in een gymnasium medewerkte. Omtrent de wijze, waarop hij het leeraarschap te Amsterdam vijf en dertig jaren lang vervulde, heerscht onder het groot aantal leerlingen, dat hij heeft helpen vormen, slechts ééne stem. Zij getuigen eenparig, dat zij veel van hem hebben geleerd en zich geen beter leermeester konden denken. Inderdaad liep veel zamen, om hem voor onderwijzer aan eene school als het gymnasium der hoofdstad bij uitnemendheid geschikt te maken. Misschien zijn mannen denkbaar, die eene uitgebreide, tweeslachtige instelling als deze met krachtiger hand weten te besturen: in weldadigen invloed op de aan zijne persoonlijke zorg toevertrouwde jongelingen zal niet ligt een opvolger Veegens overtreffen. Door de reinheid zijner zeden en de regtschapenheid van zijn karakter, door zijne strikte regtvaardigheid en afkeer van alle gunstbetoon, boezemde hij ook den onhandelbaarste eerbied en ontzag in. Zonder moeite handhaafde hij zijne meerderheid; want, met het eigenaardig instinct van den schoolknaap, bemerkten zijne leerlingen het spoedig, dat hij, evenzeer als in de oude talen en letteren, op elk ander wetenschappelijk gebied verre hun meester was. Bij zijne uitgebreide kunde voegde hij een zuiveren, kieschen smaak en eene zeldzame gemakkelijkheid om zich sierlijk,

logisch en duidelijk uit te drukken. Te meer nog boeide hij zijne leerlingen aan zijne lippen, omdat hij ver verwijderd was van al wat naar opgeblazenheid of aanmatiging zweemde. Niet als een schoolman uit den ouden tijd, met stuurschen blik en gefronst voorhoofd, maar met zachten ernst gaf hij zijne lessen; een ernst, dien hij door gepaste scherts wist af te wisselen. Er was iets eigenaardigs in den fijnen spot, waarmede hij soms de domheid of de onwaarheid te regt wees. Wie zijn onderwijs had genoten, bleef hem liefhebben. Dit bleek ook daaruit, dat velen zijner leerlingen, nadat zij de school, zelfs sedert langen tijd, verlaten hadden, zich bij voorkeur tot hem begaven, wanneer zij onderrigt of hulp omtrent een of ander wetenschappelijk punt begeerden. Hij toonde zich dan steeds even hulpvaardig en gaf hun gaarne zijn tijd en zijn kennis ten beste. De eens gesloten band tusschen leermeester en leerling werd nimmer verbroken. — Men verdenke mij niet, dat ik bij deze vlugtige schets van de wijze, waarop mijn broeder zijn levenstaak vervulde, aan eene verschoonbare partijdigheid botvierende, in plaats van bloot levensbeschrijver te zijn, lofredenaar worde. Ik geef slechts weder wat gewezene leerlingen van den Amsterdamschen rector, die thans eervolle betrekkingen in de maatschappij vervullen, mij mondeling of schriftelijk hebben medegedeeld. Uit eigen ondervinding kan ik er bijvoegen, dat de naauwgezetheid en blijmoedigheid, waarmede de altijd wakkere man zijne schoolpligten vervulde, bewonderenswaardig was. Wat hem ook boeide of verlustigde — een wegslepend boek, een aangename vriendenkout, een huisselijk feest zelfs — als het schooluur sloeg of de onwelkome tred van een privaatleerling zich in de verte hooren deed, stond hij op en scheurde zich los, zonder een enkel oogenblik te verwijlen. Het lag trouwens in zijn karakter, slaaf te zijn van de klok: hij kwam nooit en nergens te laat, en zat meestal reeds op zijne studeerkamer, als zijne huisgenooten nog sliepen. Zelfs in gevorderden leeftijd spotte hij met hen, die wegens eene ligte ongesteldheid een schooltijd verzuimden. Zoo die

naauwgezetheid hem zelfopoffering kostte, waren de sporen van den inwendigen strijd voor zijne leerlingen niet merkbaar. In hun midden was hij altijd dezelfde opgeruimde man; eene opgeruimdheid, ontwijfelbaar levendig gehouden door het besef dat hij, zoo veel de menschelijke zwakheid dit vermag, deed wat zijne hand vond om te doen, en dat zijn arbeid vruchten droeg. Wanneer in zijne tegenwoordigheid de een of andere begaafde Amsterdammer geroemd werd, deed het hem blijkbaar goed te kunnen zeggen: hij is mijn leerling geweest. Dat onschuldig genoegen viel hem in lateren leeftijd niet zelden ten deel. Het ware onbescheiden, hier namen van levenden te noemen; maar men zal mij de vermelding niet euvel duiden, dat ik hem, als hij van leerlingen sprak, die zich door uitstekenden aanleg onderscheidden, meer dan eens in dit opzigt den voorrang boven allen heb hooren toekennen aan dien Gerrit de Clercq, wien vóór een paar jaren in de *Handelingen* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde door eene bevriende hand eenige merkwaardige bladzijden werden gewijd.

Nog niet lang was Veegens te Amsterdam gevestigd, toen hij den eersten stap deed om een der nadeelige gevolgen van het te vroeg afbreken zijner akademische loopbaan uit te wisschen. Hij wilde naar den graad van doctor in de letteren dingen en liet zich daartoe op nieuw als student te Leiden inschrijven. Toch duurde het nog verscheidene jaren, eer hij dien graad verkreeg. Hij draalde, niet omdat hij tegen het te ondergaan examen opzag, maar omdat hij het met zich zelven over het onderwerp der te schrijven dissertatie niet eens kon worden. Meer dan één grootsch plan van zulk een proefschrift werd gevormd en, na reeds tot zekere hoogte uitgewerkt te zijn, ter zijde geschoven. Ten laatste hing het tijdstip zijner promotie niet meer van zijne vrije keus af. Hij was tot conrector te Amsterdam bevorderd, onder voorwaarde dat hij, zoo spoedig mogelijk, den daarvoor vereischten doctorstitel bij zijnen naam voegen zou. Die titel werd hem in 1839 toegekend, na het verdedigen van eene *Disputatio* over Polycrates den beheerscher

van Samos [1]); een onderwerp, waarvoor de bekende ballade van zijnen geliefden Schiller hem ongetwijfeld belangstelling had ingeboezemd. In de voorrede van dit stuk geeft hij zelf te kennen, dat het van ligter gehalte was, dan hij gewenscht en anderen misschien van hem verwacht hadden. Hij verontschuldigt zich door een beroep op zijnen tijdroovenden schoolarbeid. Hij had er bij kunnen voegen, dat ten slotte een jaren lang gekoesterd voornemen, om de aangeduide reden, nog met eenige overhaasting werd volvoerd. Bovendien moest het denkbeeld van tot het openbaar maken eener vrucht zijner studien gedwongen te worden, voor een karakter als het zijne iets hebben wat de vrije vlugt van den geest verlamde. Welligt had de *regtsgeleerde* dissertatie, die hij eenmaal voor een academievriend schreef, in hare soort hoogere waarde dan de disputatie over Polycrates, den Samiër.

Ofschoon Veegens vroeger en later voor de drukpers arbeidde, heeft hij betrekkelijk zeer weinig met zijnen naam in 't licht gegeven. Die naam komt voor op een *Handwoordenboek der Romeinsche Oudheden*, tot schoolgebruik bestemd en naar het Hoogduitsch van F. J. Brand bewerkt [2]); — op het titelblad van een tijdschrift tot bevordering der kennis van onze Oost-Indische bezittingen, dat hij met zijnen — thans mede reeds overleden — zwager, Professor Blume, wien hij ook in de uitgave zijner groote botanische werken behulpzaam was, begon uit te geven, doch waarvan slechts weinige nommers het licht zagen [3]); — en onder eenige, hier en daar verspreide, tijdschriftartikelen en levensbeschrijvingen [4]). Slechts door één enkel boekske heeft hij zich in een breederen kring doen kennen en

---

[1]) *Disputatio literaria de Polycrate Samio, quam — defendet* Didericus Jacobus Veegens. Amstelodami, apud L. van der Vinne, CIƆIƆCCCXXXIX.

[2]) Amsterdam, bij C. G. Sulpke, 1838.

[3]) *De Indische Bij*, door C. L. Blume en D. J. Veegens. Leiden, bij H. W. Hazenberg en Comp., 1842 en 1843.

[4]) Zie b. v. het Levensberigt van den Admiraal Rijk in de *Handelingen* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voor 1854.

aan zijne landgenooten eenig denkbeeld gegeven van zijnen kieschen smaak, zijne warme vaderlandsliefde en uitgebreide belezenheid. Ik bedoel zijne *Haarlemsche Vertellingen uit den Ouden Tijd*, in 1850 te Amsterdam bij J. F. Schleyer uitgekomen. Het ontstaan van dit boekske hangt zamen met de meer bepaalde rigting, die zijne studien in de laatste helft zijns levens namen; eene rigting, waarop zijn veeljarige omgang en naauwe vriendschapsbetrekking met den rijk begaafden Jacob van Lennep een beslissenden invloed uitoefenden. Was vroeger de geschiedenis in den ruimsten omvang zijn lievelingsvak, in latere jaren had bovenal de beoefening van hetgeen het vaderland en zijne oudheden betrof voor hem onweêrstaanbare bekoorlijkheid, zonder dat hij daarom de oude letteren verzuimde of vreemd wierd aan de merkwaardigste verschijnselen op ander wetenschappelijk gebied. Zijne Adversaria, die thans voor mij liggen, kunnen tot getuige strekken van die veranderde rigting der werkzaamheid van zijnen geest. Reeds uitwendig kenschetsen zij hem, die ze bijeenbragt. Ze zijn, naar 's mans volstandige gewoonte, van het begin tot den einde keurig net geschreven; hier en daar door bijgevoegde teekeningen van zijne ook in dit opzigt geoefende hand opgehelderd, en door een zorgvuldig bijgehouden register bruikbaar gemaakt. Bij het doorbladeren ontmoet men, nevens de vrucht van een tijdroovend onderzoek naar een moeijelijk chronologisch vraagstuk of van eene poging om een Grieksch opschrift te ontcijferen, treffende plaatsen uit oudere en nieuwere schrijvers over de gewigtigste vraagstukken van godsdienst en wijsbegeerte. Toch zijn deze aanteekeningen dáár het meest uitgewerkt, waar zij de oudere geschiedenis des vaderlands, de godsdienst, de zeden, de taal onzer voorouders betreffen. Zoo heeft de verzamelaar zich b.v. ongeloofelijke moeite gegeven, om het zich zelven duidelijk te maken, hoe de Hollandsche schooljeugd in de vijftiende eeuw onderwezen werd en welke kerkgezangen destijds uit vrome gemoederen hemelwaarts stegen. Zelfs hulpwetenschappen, die in ons vaderland weinig beoefenaars meer vinden, gelijk de heraldiek,

versmaadde hij niet. Hij was in die wetenschap zoo bedreven, dat hij, met zijne gewone dienstvaardigheid, voor zekere uitgebreide portrettenverzameling van Nederlanders de geslachtswapens leverde, zonder in de aanwijzing immer te falen.

De *Haarlemsche Vertellingen* zijn in een romantisch kleed getooid, maar dragen bijna in elke zinsnede blijken van het streven des schrijvers om aan de historische waarheid trouw te blijven. Hij wilde de eigenaardigheden van het volksleven onzer voorouders schetsen, nadat het licht des Christendoms voor hen was opgegaan; eene bijdrage leveren tot de kennis der ontwikkeling van den volksgeest in de opkomende Hollandsche steden onder de grafelijke regering. „Het was," zegt hij in de voorrede, „een krachtig volk, die poorters der steden, „aan welke wij, hunne nakomelingen, de vrijheid, als een „dierbaar erfdeel, verschuldigd zijn: een volk, door burgerzin, „onderlinge trouw en opoffering voor het gemeene welzijn, nog „meer dan door moed en volharding, onze bewondering en „navolging waardig. Het was eene harde leerschool, waarin het „werd gevormd, onder krijg naar buiten en beroerte van binnen, „maar ook juist geschikt, om de deugden van dien burgerstand „te ontwikkelen, welke nog altijd de kern onzer natie uit„maakt." — Zoo deze verhalen alle de stad Haarlem tot middelpunt hebben, was het niet enkel omdat de schrijver zijne geboorteplaats lief had, maar ook omdat hij daar beter te huis was dan ergens elders en zich dus vleijen mogt, dat aan de stoffering van elk tafereel het hoofdvereischte, de waarheid, niet geheel ontbreken zou. De bijval, dien zijn boekske verwierf, spoorde hem aan op den ingeslagen weg voort te gaan. Jaren achtereen verzamelde hij bouwstoffen voor soortgelijke verhalen, die Haarlems geschiedenis aanschouwelijk zouden maken tot op onzen tijd. Van een dier verhalen zou de schilder Mr. Marten van Heemskerck de hoofdpersoon zijn geweest: een man, die zich in de zestiende eeuw door de gelukkige beoefening zijner kunst van een boerenzoon tot een aanzienlijk en vermogend Haarlemsch burger verhief en wiens

zonderlinge uiterste wilsbeschikking nog eeuwen na zijnen dood den naam van Heemskerck onder zijne stadgenooten in zegening deed blijven [1]). Ongeloofelijke moeite had Veegens zich gegeven om al wat dezen schilder en zijne kunstgewrochten betreft op te sporen. Zijn verhaal zou te belangwekkender zijn geweest, omdat het zich ook tot de immer gedenkwaardige belegering van Haarlem in 1572 en 1573 zou hebben uitgestrekt; eene gebeurtenis, die de laatste levensjaren van den rijken, aan het geloof zijner vaderen trouw gebleven schilder jammerlijk vergalde. Ik betreur het onvoltooid blijven van dit stuk, doch nog veel meer dat van eene andere Haarlemsche vertelling, waarvan zich insgelijks fragmenten onder de nagelatene papieren van mijnen broeder bevinden. In die vertelling zou hij, op zijne wijze, dat is zonder vooringenomenheid, maar ook zonder voor het ten toon stellen van de dwaasheden der vaderen terug te deinzen, Haarlem in 1787 hebben geschetst, toen de patriotsche twisten aldaar aller gemoederen beroerden en het verschil van godsdienstige geloofsbelijdenis maar al te zeer op de staatkundige partijschap terugwerkte. Het verhaal vangt aan met eene avondgodsdienstoefening in de St. Janskerk op 2 September 1787. Op de Groote Markt prijkt de prachtige tempel, waarin den volgenden dag het nieuwe regerings-reglement plegtig zal worden beëedigd; een tempel, dien de Haarlemmers, een vierde eeuw later, met loffelijke spaarzaamheid, tot eenen reusachtigen eereboog zullen zien verwerken, om op diezelfde Groote Markt aan de intrede van Napoleon I luister bij te zetten. D^s^. Mobachius Quaet, om zijne welluidende, forsche

---

1) Heemskerck bepaalde bij zijn testament, dat uit de opbrengst van een deel zijner nagelatene vaste goederen jaarlijks een uitzet aan „*twee schamele* „*maegden*" zou worden verstrekt, op voorwaarde dat haar huwelijk, in bijzijn der heeren van het geregt, op zijn graf in de Groote of St. Bavo's Kerk te Haarlem gesloten wierd. Dit huwelijk sluiten op het graf des schilders heeft tot in 1787 voortgeduurd. De grafstede zelve werd door vermaking het eigendom mijner familie. Van daar dat mijn broeder in 't bezit kwam van het testament van Heemskerck en dat zijne aandacht reeds vroeg op dezen inderdaad merkwaardigen man gevestigd werd.

stem bij de gemeente geliefd, beklimt voor eene overgroote schare den predikstoel. Op uitdrukkelijke uitnoodiging der stads-regenten houdt hij eene leerrede ter verheerlijking van de nieuwe grondwet der stad. Niet zonder een zweem van heiligschennis vergelijkt hij, naar aanleiding van *Exodus* XXIV : 4, de wetgeving op Sinaï met het regerings-reglement van eene Hollandsche binnenstad, dat volle zes weken van kracht bleef . . . Doch reeds genoeg, misschien te veel, van deze niet tot rijpheid gekomen vruchten van wetenschap en verbeelding, door de onverbiddelijke hand des doods onherroepelijk vernietigd! Ik mogt er niet van zwijgen, omdat zij den man kenschetsen, wiens geest zich in het scheppen daarvan vermeide.

Ofschoon Veegens de studie boven alles lief had, was deze liefde niet zóó uitsluitend, dat hij zich daardoor verleiden liet, aan het gezellig en maatschappelijk leven vreemd te worden. Integendeel vond hij er iets behagelijks in, ook buiten zijne school bedrijvig te zijn en allerlei vergaderingen en bestuursbijeenkomsten bij te wonen. Faalde hij wel eens in 't volbrengen van de kleine pligten der zamenleving, de zonde bepaalde zich tot beleefdheidsbezoeken en dergelijke: aan een oproepingsbriefje werd altijd trouw gehoorzaamd. In elken kring zag men den opgewekten man gaarne verschijnen, die wat men hem opdroeg naauwgezet volbragt, met blanke opregtheid voor zijn gevoelen uitkwam en, ook bij hen, die met hem in meening verschilden, geen twijfel achterliet aan de zuiverheid zijner bedoelingen. De zeldzame gemakkelijkheid, waarmede hij, niet enkel in zijne moedertaal, voor de vuist sprak, maakte hem in sommige kringen spreker bij uitnemendheid. Men hoorde hem gaarne, niet slechts omdat hij zijne overtuiging met warmte gelden deed, maar ook omdat zijne redenen, gekruid met herinneringen en toespelingen uit zijnen rijken schat van kennis, gewoonlijk zich boven het alledaagsche en afgesletene verhieven. Sedert 1832 was hij lid van de orde der Vrijmetselaren. In welk een verheven geest bij de beginselen dier broederschap opvatte; hoeveel moeite hij zich gaf haren geheimen en toch zoo werk-

zamen invloed, ook in vroeger tijdsgewrichten, na te sporen en wat zij in hem verloor, is mij niet geheel onbekend; doch ik acht het onbescheiden daarover uit te weiden. Hij was voorts lid van verscheidene letterkundige of geleerde genootschappen. In vroegere jaren trad hij niet zelden te Amsterdam in *Felix Meritis*, *Doctrina* en elders als redenaar op. Zijne benoeming in 1848 tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was hem uiterst welkom; minder welligt als blijk van onderscheiding, dan om de daardoor geopende gelegenheid van zich eenmaal 's jaars te midden van letterkundigen en vroegere academievrienden te kunnen bewegen. In 1845 werd hij lid van den kerkeraad der Waalsche gemeente te Amsterdam; eene betrekking, die hij, even als elke andere, jaren lang met trouw en ijver waarnam. Meermalen werd hij afgevaardigd naar de zoogenaamde Reunie van het Waalsche kerkgenootschap, die, gelijk men weet, bij afwisseling in aanzienlijke steden des lands gehouden wordt. Zulk eene zending was hem te aangenamer, omdat zij hem de ongezochte aanleiding gaf, gedurende het schoone jaargetijde met een deel van zijn gezin eene andere lucht in te ademen dan die van Amstels stad. Buitenlandsche reizen hadden hem dat genot in hoogere mate kunnen verschaffen; maar daarvoor had hij noch tijd, noch geld. — Na de Grondwetsherziening van 1848 trad hij van tijd tot tijd als secretaris eener Amsterdamsche kiesvereeniging op. Eindelijk, in Januarij 1858, bij de invoering der nieuwe wet op het lager onderwijs, werd hij tot schoolopziener benoemd. Ook deze betrekking sloeg hij niet af, ofschoon zulks bij zijnen reeds gevorderden leeftijd, in 't belang zijner gezondheid wenschelijk geweest ware. Met jeugdigen ijver wijdde hij thans een deel zijner uitgewoekerde uren aan schoolbezoek en wat het nieuwe ambt verder medebragt. Tot zijn schooldistrict behoorden de wijken der hoofdstad, waarin de Israëlieten het talrijkst zijn. Hij verheugde zich daarover, omdat die omstandigheid hem gelegenheid schonk, dieper in de eigenaardigheden van het Israëlietische volksleven door te dringen. Voor zijnen onderzoek-

lievenden geest was zoo iets eene wezenlijke aanwinst. Als of de waarneming van het schoolopzienersambt nog niet genoegzaam ware,. liet hij zich ook het voorzitterschap van het hoofdbestuur van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap opdragen. In die betrekking nam hij de leiding van twee algemeene vergaderingen van dat Genootschap, in 1859 en 1860 te Nijmegen en te Amsterdam gehouden, op zich. Aan de wijze, waarop hij zich ook van dit voorzitterschap kweet, hebben na zijnen dood de overgeblevene leden van het hoofdbestuur met warmte hulde gedaan. „Slechts twee jaren" — zeiden zij — „mogt het Genootschap zich in den invloed zijner „werkzaamheid verheugen. Te Nijmegen hebben zijne woorden „hem aangekondigd als den man, die uit innige overtuiging „den onderwijzersstand hoogschatte, wiens eer en sieraad hij „was, en te Amsterdam vertoonde hij zich nog in zijne volle „kracht. Wie, die zijne begaafde taal, zijne ongedwongene „heuschheid, zijnen opgeruimden toon, zijne geestige en argelooze scherts bewonderde, voelde zich niet tot hem getrokken? „Wie erkende niet, dat de geest, die te Amsterdam heerschte, „juist die was, welke het Genootschap moet bezielen; en wie „ontwaarde niet, dat hij den toon aangaf van die schoone „harmonie? — Niet anders was hij in onzen meer beperkten „kring. Hij was het hoofd en aller vriend; hij kon krachtig „besturen, want het kwam niet in hem op, te willen heerschen; hij bezat aller achting, want zijne kennis, zijn karakter, „zijn tact deden hem meer nog dan deze, deden hem aller „liefde verwerven. IJverig, voortvarend, naauwkeurig, gaf hij „kracht en bezieling aan onze werkzaamheden, en zoo het „tegenwoordig hoofdbestuur reeds iets goeds voor het Genootschap mogt verrigten, een groot deel daarvan is het aan „Veegens verschuldigd" [1]). Ik geloof niet, dat er overdrijving in deze woorden heerscht. Ik geloof tevens, dat Veegens de slotsom van zijn nadenken over de hoogere belangen der mensch-

---

1) Correspondentieblad van het Onderwijzersgenootschap, 1861. N°. 1.

heid uitsprak, toen hij aan het einde zijner te Nijmegen, den 20sten Julij 1859, voor de daar verzamelde onderwijzers uitgesprokene, in menig opzigt merkwaardige redevoering, zeide: „Mogt een zelfde *esprit de corps*, als onder wapenbroeders pleegt „te bestaan, ook ons bezielen, opdat er broederschap tusschen „ons zij en eenheid van streven tot bereiking van het groote „doel van alle opvoeding en onderwijs: — de vestiging van „Gods Koningrijk op aarde."

Hoewel Veegens niet op een sterk ligchaamsgestel kon bogen, had hij, dank zij zijne regelmatige levenswijs, steeds eene goede gezondheid genoten. In den laatsten tijd echter trof het zijne vertrouwde vrienden, dat hij, wel ver van in zijne wijze van zijn de voorteekenen van den stuggen, trageren ouderdom te vertoonen, levendiger, bedrijviger wierd. Hun bekroop somwijlen de vrees, of hier ook aan den fakkel te denken ware, die te helderder opflikkert, als hij het uitgaan nabij is. Die vrees bleek maar al te gegrond te zijn. In den herfst van 1860 wilde hij eene vergadering der Waalsche Reunie te Dordrecht bijwonen, doch zagen zijne huisgenooten, niet zonder ontsteltenis, hem overhaast van daar terugkeeren. Hij was ernstig ongesteld. Eene wijle tijds scheen geen gevaar voor zijn leven te duchten. Zelfs kwam er een tijdperk van aanvankelijk herstel; maar hij bleef kwijnen. Aan kamer en ruststoel geboeid, gevoelde de werkzame man zich als verlamd. Te midden van dien staat van kwijning trof hem een onherstelbare, ofschoon reeds lang gevreesde slag. Zijn oudste zoon, die zich uitstekend had ontwikkeld en te Weesp het beroep van geneesheer vervulde, bezweek onder de vermoeijenis van zijnen werkkring. Hij stierf, als zijn grootvader, op het bed van eer, eene treurende weduwe en twee teedere dochterkens nalatende. Menige schoone droom van den trouwen vader werd door dit overlijden vernietigd; ook die van door zijnen eerstgeborene zijn naam en voornaam op volgende geslachten over te brengen [1]). Met gelatenheid

[1]) De Weesper geneesheer was de tiende Dirk Veegens in de regte lijn.

scheen Veegens het verlies te dragen. Het lag in zijnen aard, het leed, dat hem griefde, zoo veel mogelijk voor zijn gezin te verbergen. Maar er is eene smart, die, zoo als van Haren het uitdrukt, als een worm de nieren doorknaagt, als een gier het hart verscheurt. Na weinig weken reeds deden zich zeer ontrustende verschijnselen op. Zijne gade en kinderen meenden, dat hij, die ook nu nog kalm en opgeruimd bleef, geen besef had van zijnen toestand. Hoe bedrogen zij zich! In den ochtend van den 24sten Januarij 1861 sprak hij zijnen trouwen geneesheer, tegen zijne gewoonte, in 't Latijn aan. Met toespeling op eene plaats uit de brieven van Horatius, vroeg hij, of de *tempus abire* voor hem dáár was. De geneesheer knikte toestemmend. Onmiddelijk daarna riep hij zijne gade en al zijne kinderen aan zijne legerstede, deelde hun bepaald en duidelijk, maar met weinig woorden, mede, wat zij na zijn overlijden te doen hadden, en besteedde de hem overschietende levensuren aan het toespreken van woorden van liefde aan al de zijnen. Zoo vond ik hem op den middag van dien onvergetelijken dag. Zijne huisgenooten lagen weenend neêrgeknield rondom het sterfbed en werden, als hij niet spreken kon, beurtelings met een handdruk vertroost. Zijn gelaat drukte kalmte, neen, blijmoedigheid uit. Zelfs het denkbeeld, dat hij aan zijne kinderen naauwelijks iets anders achterliet, dan zijn onbevlekten naam, scheen hem niet te verontrusten. Tegen den avond legde hij het moede hoofd neder en stierf. Hij ontsliep als de landman, die, na volbragten dagarbeid, insluimert naast zijne spade, wetende, dat de koele avond en de sombere nacht zal opgevolgd worden door een schoonen morgen.

Den 28sten Januarij werd zijn stoffelijk overschot op het kerkhof te Haarlem den schoot der aarde toevertrouwd. Dat stof rust niet ver van den bekoorlijken duinzoom, waar hij als kind het liefst had gespeeld, als jongeling gedroomd van

---

Men zie het leven van zijnen overgrootvader, predikant te Vlissingen, later te Haarlem, in Vrolikhert, *Vlissingsche Kerkhemel*, blz. 312.

liefde en wetenschap of aan zijn gevoel in verzen lucht gegeven. Eenige vrienden en leerlingen stonden zwijgend bij zijn graf. Het zou daar aan geene talrijke schare noch aan hartelijke uitboezemingen hebben ontbroken, had niet de overledene alle uiterlijk vertoon te dier gelegenheid uitdrukkelijk verboden. Die zelfde afkeer van uiterlijk vertoon, die dit laatste gebod, dat hij den zijnen gaf, kenmerkte, had zich bestendig geopenbaard in al de handelingen van zijn welbesteed leven. *Esse quam videri*, liever te zijn dan te schijnen, was de leus, waar hij aan getrouw bleef tot den einde [1]).

Februarij 1862.

(„Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde," 1862.)

---

[1]) De laatste regels zijn overgenomen uit de hulde, aan de nagedachtenis van mijnen broeder, kort na zijn overlijden, in een dagblad der hoofdstad door een vertrouwd vriend gebragt.

LEVENSBERIGT VAN JONKHEER JAN WILLEM VAN SIJPESTEYN.

De adelijke familie van Sijpesteyn kan op een met verwonderlijke zorg bijgehouden, door tal van oirkonden of bewijsstukken gestaafd, geslachtregister bogen, dat opklimt tot de dertiende eeuw. Graaf Floris V van Holland, zoo leest men daarin, schonk in 1288 aan een der mannen uit dit geslacht, tot loon voor gewigtige diensten op het oorlogsveld, „eene campe landts," onder Loosdrecht gelegen, waarop het huis Sijpesteyn werd gesticht. Dat huis was, evenmin als de naburige, veel treffelijker sloten der heeren van Mijnden en van Kroonenburg, in welker schaduw het zich verhief, tegen de verwoestende veeten dier tijden bestand. Reeds onder den zoon en opvolger des stichters werd het, terwijl deze, naar de zeden der eeuw, een pelgrimstogt naar Jeruzalem deed, tot den grond toe vernield. Sedert weder opgebouwd, zonk het in de zestiende eeuw op nieuw in puin. Nauwelijks wijzen enkele steenen de plaats aan, waar het gestaan heeft; maar de Heerlijkheid Sijpesteyn bleef in wezen. Achtereenvolgende, ofschoon niet onafgebroken, werden telgen van het geslacht van dien naam daarmede verlijd, tot dat ook deze Heerlijkheid, niet lang vóór onzen tijd, ophield genoemd te worden. — Oorspronkelijk waren de Sijpesteyns, wier stamgoed op een punt lag, waar de grenzen tusschen Holland en het

Sticht als door elkander loopen, meer in Utrecht te huis. Verscheidene hunner waren burgemeesters, leden der vroedschap of domheeren en kanunniken ten Dom te Utrecht. In de St. Geertruids- en in de Buurkerk dier stad plagt men meer dan één grafzerk te vinden, waarop het familiewapen was uitgehouwen. Ten tijde van Vader Willem en Prins Maurits werden door twee der Sijpesteyns belangrijke betrekkingen bij 's lands krijgsmacht vervuld. In datzelfde tijdperk ontmoeten wij een vrouwelijke telg van het geslacht, Johanna, die twee historische namen aan den haren verbond. Zij huwde eerst met den eenigen zoon van Heraugières, vooral door de verrassing van Breda in 1590 vermaard, later met den eenigen zoon van Gilles van Ledenberg, den Secretaris der Staten van Utrecht, wien wij ons naauwelijks kunnen voorstellen, zonder dat die aan de galg hangende doodkist voor de verbeelding verrijst. — Een der zonen van den reeds aangeduiden Maarten van Sijpesteyn, die onder Prins Willem I diende, werd meesterknaap van Holland, en, ten gevolge van zijn huwelijk met eene rijke erfdochter uit het geslacht Nijenrode, met het huis Hillegom verlijd, 't welk een eeuw lang in zijn geslacht bleef. De vestiging van den hoofdtak van dat geslacht in Holland was daarvan het natuurlijk gevolg. Geen dezer heeren van Hillegom is den geschiedonderzoeker zoo goed bekend als Cornelis van Sijpesteyn (1596—1665), door zijn huwelijk met Geertruid, uit het manhaft geslacht van den Corput, oom van den Raadpensionaris Johan de Witt. Hij teekent zich in zijne bewaard gebleven brieven als een landedelman van den echten stempel: vaderlandslievend, trouwhartig en toch geletterd; even gezet op de handhaving van het jagtregt en de uitroeijing van het konijn in de Hillegomsche duinen, als op klassieke studie. Karakteristiek zijn de brieven, die hij met Johan de Witt wisselde, toen deze, bij zijne optreding als Raadpensionaris, 's mans tusschenkomst had ingeroepen om een span koetspaarden voor hem aan te koopen. De Heer van Hillegom vond het onverantwoordelijk, dat de geliefde neef, uit spaarzaamheid, den te besteden prijs tot weinige honderden

guldens beperkte. De eerste staatsdienaar van Holland kon, meende hij, voegzaam niet anders dan met een paar moedige hengsten voor zijn koets naar de vergaderzaal der Staten of naar de woningen der vreemde gezanten rijden. De zoon van dezen Cornelis van Sijpesteyn, Cornelis Ascanius geheeten, werd, na zijne regtsgeleerde studien te Orleans ten einde te hebben gebragt, door de Witt in diplomatieke zendingen gebruikt. Tot baljuw van Brederode benoemd, zette hij zich te Haarlem neder. Dat ambt belette hem niet, in het jaar 1672, en dus in een uiterst hagchelijk tijdstip, de betrekking van wagenmeester-generaal bij het leger van den Staat te aanvaarden. Terwijl hij in Julij van dat jaar te velde lag, had hij de ergernis te vernemen, dat zijn huis op de Kraaijenhorstergracht te Haarlem door het opgewonden gemeen was geplunderd, op 't ongegrond gerucht, dat de toen zoo gehate Raadpensionaris de Witt daar zijn intrek had genomen. Reeds in 1673 kwam hij te Gorinchem om het leven, waarschijnlijk bij een soldatenoproer. Zijne afstammelingen bleven te Haarlem gevestigd. Tot den val der republiek behoorden zij daar tot de patricische familien, uit welke de mannen, die stad en land regeerden, bij voorkeur of uitsluiting werden gekozen. Naar de toenmalige gewoonte werden zij voor hunne diensten aan den Staat door baljuwschappen of andere winstgevende ambten beloond. Wie in onzen tijd het fraaije museum op het Haarlemsche raadhuis doorwandelt, ontwaart op de schilderijen aan den wand, hier de levenslustige tronie van een schutterkapitein, ginds het meer deftig gelaat van een burgemeester, die, bij het nader treden, blijken tot de verwante familiën Sijpesteyn en Druijvesteyn te hebben behoord. Toen bij de omwenteling van 1813 de nieuwe Magistraat in onze Hollandsche steden zoowel uit mannen van 1787 als van 1795 werd zamengesteld, trad Mr. Wigbold van Sijpesteyn dadelijk weder op in de betrekking van Secretaris der stad Haarlem, waartoe hij in 1778 voor 't eerst was benoemd. De aanvaarding van dat ambt in die dagen van spanning was eene moedige, vaderlandslievende daad. Nog heugt het mij,

als knaapje, onder de digt opeengedrongen menigte verloren, dezen Secretaris, met diep bewogen stem, van de puije van het Haarlemsche raadhuis de proclamatie te hebben hooren voorlezen, die voor 't eerst sedert langen tijd den naam des Prinsen van Oranje aan het hoofd droeg. Hoe boven alle beschrijving liefelijk die reddende naam destijds aan de vertrapte, uitgezogene gemeente in de ooren klonk, weten zij alleen, die meer dan zestig jaren hebben geleefd. Wigbold van Sijpesteyn behoorde in 1814 tot de notabelen, die de Nederlandsche Grondwet van dat jaar hielpen vaststellen. Nog vóór zijn overlijden (November 1815) werd hij met zijne nakomelingen verheven in den Nederlandschen adelstand, dat is: werden aanspraken erkend, die patricische familiën als de zijne, ofschoon nimmer in de ridderschap van Holland beschreven, reeds sedert eeuwen meenden te bezitten. Hij was de grootvader van den man, wien deze regelen gewijd zijn.

Ik zou het ongepast hebben geacht, hier dit weinige over de voorvaders van Jan Willem van Sijpesteyn te zeggen, ware het niet, dat zijn afkomst onmiskenbaar invloed heeft geoefend op zijn leven en werken. Hij vond daarin een prikkel te meer om het vaderland van nut te zijn met al de krachten van zijn geest. Ware dit hem gegund geweest, hij zou, als sommigen zijner voorzaten, volvaardig tot verdediging van dat dierbaar vaderland ten strijde zijn getogen, en dan, even als zij, liefst onder Oranje. Het *noblesse oblige* was diep in zijn gemoed geprent. Het openbaarde zich echter vooral door beleefdheid jegens allen, die met hem in aanraking kwamen; niet de schijnbeleefdheid, die onder hoofsche vormen aanmatiging of belagchelijken adeltrots verbergt, maar die andere, echte, door Goethe ergens als het uitwendige van alle menschelijke deugden aangeduid. Wie aan van Sijpesteyn een dienst vergde, kon zeker zijn, dat aan het geuit verlangen meer dan zou worden voldaan, met een voortvarendheid en ijver, geschikt om den tragere te beschamen. Vroegt gij hem bijv. in den schat zijner genealogische aanteekeningen

het sterfjaar van dezen of genen Nederlander te willen opsporen, na weinige dagen zaagt ge U door het ontvangen van een eigenhandig vervaardigd afschrift van geheel een geslachtslijst verrast. Het is mij een weemoedige herinnering, dat het laatste gesprek, 't welk ik met hem hield, tot een dienst van dergelijken aard betrekking had. Ik verzocht hem mededeeling van een pas ontdekten, hoogst merkwaardigen brief van Constantijn Huygens, dien hij alleen mij verschaffen kon. „Gij zult dien morgen hebben", zeide hij met den hem eigen vriendelijken lach. Tegen zijne volstandige gewoonte hield hij zijne belofte niet. Reeds dien volgenden dag werd hij door de hevige ziekte aangetast, die hem ten grave sleepte. Ik zag hem niet weder.

Ook van Sijpesteyn's vader heeft door leiding en voorbeeld ontwijfelbaar bijgedragen om hem die rigting te geven, waarin hij zich later bij voorkeur bewoog. Die vader, als velen zijner voorzaten Cornelis Ascanius geheeten, was een levendig, schrander, dienstvaardig man, die de meeste nieuwere talen verstond en de beoefening der geschiedenis, waaraan hij zijne ledige uren wijdde, vooral ook dienstbaar maakte aan de wetenschappelijke verzamelingen, welke hij geërfd had of met rusteloozen ijver bijeenbragt. Tot die verzamelingen behoorde een schat van genealogische aanteekeningen, tot aanzienlijke, meerendeels verwante, Nederlandsche familien betrekkelijk, in eene lange reeks folianten vervat. Die geslachtregisters worden door zijne nakomelingen als een kostbaar erfgoed bewaard. Daarentegen was het hem niet gegund, zijne hoogstbelangrijke verzameling handschriften van allerlei aard ongeschonden op zijne kinderen te doen overgaan. Nog bij zijn leven werd een aanmerkelijk deel daarvan in Engeland verkocht.

Uit het huwelijk van dezen Cornelis Ascanius van Sijpesteyn met Cornelia Anna Druijvesteyn werd Jan Willem den 8sten October 1816 te Haarlem geboren. Van zijn vroege jeugd af was hij voor de krijgsdienst bestemd. Na op de school van den heer de Jong te Arnhem voorbereidend onderwijs te hebben genoten, werd hij in 1832 als kadet voor het wapen der genie

op het Koninklijk Instituut te Medemblik geplaatst, waar toen de opleiding voor dat vak met die der toekomstige zeeofficieren vereenigd was. Een viertal jaren bragt hij daar door. Zijne latere loopbaan heeft genoegzaam bewezen, dat hij zich die jaren ten nutte had gemaakt. Nog leven er, die onder de liefste herinneringen van hunnen studietijd te Medemblik de kennismaking met den jeugdigen van Sijpesteyn tellen. Hij behoorde tot de gelukkigen, die, zelfs zonder daarnaar te streven, een makker herscheppen in een vriend. Kort na zijne komst te Medemblik viel hem de destijds voor jongelieden uit aanzienlijke geslachten weggelegde onderscheiding ten deel van door den Koning (Willem I) tot page te worden benoemd.

In 1836 ontving hij de aanstelling als tweede luitenant bij de genie. Als zoodanig was hij achtereenvolgende te Naarden, Nijmegen, Geertruidenberg en Neuzen in garnizoen. Vooral ook te Geertruidenberg, waar toen vrij belangrijke werken werden aangelegd, was hij in de gelegenheid de verkregene kundigheden in praktijk te brengen. Wie weet hoe dikwijls hij, wien vaderlandsche herinneringen van der jeugd af dierbaar waren, als hij op de velden nabij het stille stadje den vestingbouw hielp leiden, zich met zijn gedachten verplaatste in den ouden tijd, toen op diezelfde plek gronds Prins Maurits den roem verwierf van als vestingbedwinger alle voorgangers te overtreffen! — In 1842 werd van Sijpesteyn in zijnen rang bij het Ministerie van Oorlog geplaatst. Voortaan bleef hij te 's Gravenhage gevestigd.

De werkzaamheid van den ambtenaar aan een departement van algemeen bestuur is niet altijd even aanlokkelijk. Voor den jeugdigen, naar roem hakenden krijgsman verdwijnt daarbij menige begoocheling. Dat dagelijksch terugkeeren tot denzelfden arbeid, dat ronddraven in den rosmolen, zooals Huygens het noemde, verliest echter veel van het onbehagelijke, wanneer men het met een hoofddenkbeeld weet te verbinden, dat geheel de ziel beheerscht. Zoo was het bij van Sijpesteyn. Het stelsel van 's lands verdediging, de vergelijking van hetgeen

daarvoor vroeger verrigt was en thans beraamd of gedaan werd, hield hem onophoudelijk bezig. Bij zijne nasporingen daaromtrent in tal van staatsstukken of boekwerken verruimde zich zijn gezigtskring; erlangde al wat het vaderland en zijne groote mannen betreft, toenemend voor hem aantrekkelijkheid. Het werd hem een behoefte half vergeten of verkeerd voorgestelde feiten in 't ware licht te helpen plaatsen; toestanden en personen uit vroegere tijdperken beter te leeren kennen; zelfs bloote data en namen op te sporen, ook opdat hij daarvan voor zijne genealogische verzameling gebruik zou kunnen maken. De omstandigheden begunstigden dat delven in kwalijk ontgonnen mijnen. Wie aan onderzoekingen, tot de historie des vaderlands betrekkelijk, zijn leven wijden wil, vestige zich te 's Gravenhage. Meer dan ergens elders staan hem daar bronnen en hulpmiddelen ten dienste Hoe dikwijls en hoe langen tijd van Sijpesteyn gebogen zat over staatsstukken en brieven, in ons Rijksarchief, in het Huisarchief des Konings, in het archief van het Departement van Oorlog of ook in dat van den Raadpensionaris van der Heim bewaard, kan elk bevroeden, die zijne geschriften gelezen heeft. In weerwil der levendigheid van zijnen aard voegde hij, bij niet af te matten werkzaamheid, taai geduld. Zijne innemende vormen, geheel zijne persoonlijkheid bragten er toe bij, dat ieder gaarne zijn pogen ondersteunde. Toenemend ontwaakte daarbij in zijn gemoed die zucht tot het verzamelen, die in zijn geslacht erfelijk heeten mogt. Allengs bragt hij een groot aantal platen, portretten en handschriften bijeen. Vooral legde hij zich toe op het verwerven eener zoo volledig mogelijke verzameling portretten, zoowel van de Vorsten en Vorstinnen uit de verschillende takken van het huis van Oranje-Nassau, als van de vlootvoogden, zeekapiteins en krijgsoversten, waarop het vaderland roem draagt. Hij telde het onder zijne liefste uitspanningen die portretten te ordenen, te vergelijken, en daaraan door aanteekeningen omtrent het leven en bedrijf van hen, die ze voorstellen, hoogere waarde bij te zetten.

Te zeer gloeide van Sijpesteyn van de zucht om zich te

onderscheiden en tevens nuttig te zijn, dan dat hij de verzoeking had kunnen wederstaan om de vruchten zijner nasporingen wereldkundig te maken. In 1849, meen ik, trad hij voor 't eerst als schrijver op. Nu eenmaal de baan gebroken was, leverde hij in dat en de onmiddelijk volgende jaren zoo verwonderlijk veel, dat men over zijne werkzaamheid verbaasd moest staan. Van het genoemde jaar 1849 dagteekent zijne „Bijdrage voor de geschiedenis van het Nederlandsche artillerie-corps", een arbeid, voor het tijdschrift: „de Militaire Spectator" bestemd en ook afzonderlijk uitgegeven. Dat boeksken, welks zamenstelling hem veel moeite moet hebben gekost, bevat korte levensschetsen der mannen, die van de opkomst der Nederlandsche republiek tot onzen tijd aan het hoofd onzer artillerie hebben gestaan. In hetzelfde jaar 1849 leverde hij zijne „Geschiedenis van het eerst opgerigte regiment Hollandsche hussaren"; een regiment, in 1793 naar van Heeckeren genoemd en in 1814 ontbonden, na zich op menig slagveld te hebben onderscheiden. Van Sijpesteyn opende door dit uitvoerig werk onzen krijgskundigen schrijvers eene nieuwe baan. Hij wilde, op het in Frankrijk, Engeland en Pruissen gegeven voorbeeld, door het schetsen der lotgevallen van een bepaald regiment, toonen wat gehechtheid aan het vaandel vermag en den krijgsmansgeest aanwakkeren. Werken van dien aard boezemen gewoonlijk den niet krijgskundige slechts middelmatige belangstelling in. Toch komen in deze geschiedenis trekken voor, ook voor den gewonen lezer onvergetelijk. Mij althans trof de vermelding, dat hetgeen in dit werk over den veldtogt in Rusland voorkomt ontleend is aan het zakboekje van den ridmeester, later generaal-majoor Geisweit van der Netten, die daarin dag voor dag had aangeteekend wat bij dezen veldtogt met het regiment was voorgevallen; en dat dit zakboekje, toen van Sijpesteyn het gebruikte, nog door watervlekken op elke bladzijde de vreesselijkste episode uit de oorlogen van het begin dezer eeuw herinnerde. De eigenaar droeg het bij zich, toen hij, onder nameloos lijden, ook ten gevolge eener bekomene wonde, zich

ontworstelde aan de met ijsschotsen bedekte wateren der Berezina.

In 1852 gaf van Sijpesteyn, als tegenhanger zijner geschiedenis van het regiment hussaren, eene „Geschiedenis van het regiment Nederlandsche rijdende artillerie" in het licht. Dit werk is nog uitvoeriger dan het vorige. Geen wonder! De rijdende artillerie maakt sedert jaren den roem uit van ons leger; een roem zoo groot, dat hij tot nu toe dit corps voor het dreigend gevaar heeft bewaard, aan bezuinigingsgeest te worden opgeofferd. Van alle zijden had van Sijpesteyn bijdragen voor dezen arbeid ontvangen en dien ten gevolge daaraan zeldzame volledigheid kunnen bijzetten. Ook daardoor gelukte het hem, menigen naam, niet slechts van officieren maar van eenvoudige kanonniers, die in de oorlogen van 1793--1831 blijken van onverschrokkenheid gaven, voor onverdiende vergetelheid te bewaren. Nog dagteekent van 1852 zijn „Leven en karakter van Graaf du Monceau, oud-maarschalk van Holland", een zeer uitvoerig stuk, tot het bewerken waarvan hij zich misschien vooral daardoor aangevuurd gevoelde, omdat bij vriend en vijand de naam van dezen veldoverste als zonder vlek of rimpel vermeld wordt.

Met de uitgave dezer grootere werken niet tevreden, plaatste van Sijpesteyn om dezen tijd meer dan één stukje van zijne hand in „de Militaire Spectator" en in „het Vaandel". Zij hadden o. a. betrekking tot de insluiting der vesting Naarden en tot de verdediging van den Helder in 1813 en 1814. De nagelatene papieren van den Generaal Kraijenhoff waren hem voor het eerstgenoemde stukje van groot nut. Iets later (1854 en 1855) lichtte hij in den „Spectator" den veldtogt in Noordholland nader toe. Hij nam daarbij den handschoen op voor den schrijver van „Neêrlands heldendaden te land", die, omdat hij over het krijgsbeleid van den generaal Daendels bij en na de landing der Engelschen een ongunstig oordeel had geveld, even onverdiend als hevig was aangevallen. Te minder kon van Sijpesteyn dit verduren, omdat hij, zooals uit meer dan één zijner geschriften blijkt, Bosscha's werk op zeer hoogen prijs stelde. Zoo hij den schitterenden, boeijenden stijl van dien

geleerde niet bezat, had hij met hem de zucht gemeen, om, na eenmaal wat hij voor waarheid hield uit gedrukte en ongedrukte geschriften te hebben opgedolven, die met bescheidenheid, doch zonder aanzien des persoons, zonder laffe toegevendheid aan ingeworteld vooroordeel, aan 't licht te brengen.

Van dienzelfden loffelijken geest getuigde het werk, wat ik, zoo het mij paste de vruchten van den ijver en het talent van van Sijpesteyn naar hare waarde te rangschikken, zeer zeker bovenaan op de rij plaatsen zou. Ik bedoel: „De verdediging van Nederland in 1672 en 1673", door hem gezamenlijk met zijnen wapenbroeder J. P. de Bordes bewerkt en in 1850 in 't licht gegeven. Wat de hoofdaanleiding was tot het schrijven van dit boek, laat zich gissen. Sedert de omwenteling van 1848 aan de vreedzame regering van Koning Lodewijk Philips een einde had gemaakt, kwam hier en daar, meer dan vroeger, de angstige vraag op de lippen: is Nederland nog te verdedigen, ook als het door beslissende overmagt wordt aangerand? Wie die vraag ontkennend of met een ongeloovigen glimlach beantwoorden mogt, van Sijpesteyn en de Bordes niet. Hunne overtuiging steunde niet op lossen grond, maar op ernstige studie, vooral op de herinnering aan de middelen, waardoor het in 1672 en 1673 gelukte, het hart van Hollands tuin voor de reuzenmagt van Lodewijk XIV ontoegankelijk te maken. Om die overtuiging ook in anderen over te planten, omheinden zij zich met verbalen, kaarten, opgaven van peilingen en verderen toestel en — schreven hun boek. Het heeft, naar de getuigenis van een bevoegd beoordeelaar, generaal Knoop, de kennis van een der gewigtigste tijdperken onzer geschiedenis een reuzenstap voorwaarts gebragt („de Gids", 1851, II, 132). Ofschoon een geschiedverhaal, geen twistgeschrift, verspreidt het licht over de belangrijkste strijdvragen, die thans nog onze krijgskundigen verdeelen, zoo als: hoe ver de strijdkrachten in vestingen mogen worden versnipperd; wat er zij van de verdedigbaarheid der IJssellinie; wat van

de waardij der Hollandsche waterlinie of van dien anderen, in 1672 nog niet genoeg gewaardeerden watergordel, de Utrechtsche linie en dergelijke. Voor van Sijpesteyn was het eene voldoening, te dezer gelegenheid, op grond van onwraakbare bescheiden, den lieveling van een zijner voorzaten, Johan de Witt, met opzigt tot de zorg voor 's lands verdediging, van onverdiende verwijten te kunnen zuiveren. Wie het boek uit de handen legt, gelooft aan de verdedigbaarheid van Holland, mits de natie onafhankelijk *wil* blijven en een man als Willem III aan haar hoofd hebbe. Slechts ééne bedenking heeft, naar ik meen, noch van Sijpesteyn noch zijn vriend opgelost: wat zal het baten, dat men den vijand in het oosten des lands een ondoordringbaar moeras voor de voeten werpe, als aan de uitgestrekte westerkust de Ruyter met zijn vloot ontbreekt?

Onder de menigvuldige geleerde maatschappijen, waarvan van Sijpesteyn, na als schrijver naam te hebben gemaakt, lid was geworden, behoorde ook het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde. Toen dit genootschap in 1857 een belangwekkend handschrift, het leven van den grooten Coehoorn, door diens zoon beschreven, magtig werd en aan dit stuk openbaarheid wenschte te geven, begreep het, dat niemand beter met de taak der uitgave te belasten ware dan van Sijpesteyn. Hij aanvaardde die taak en beschaamde het in hem gestelde vertrouwen niet. Het bedoelde leven van Coehoorn, dat in 1860 het licht zag, is ruim zoo merkwaardig door de daarbij gevoegde, uitvoerige aanteekeningen, als door den inhoud. Men ziet uit die aanteekeningen, hoe gaarne van Sijpesteyn hulde bragt aan den hoofdman in zijn vak; aan den oprigter van het vaste corps militaire ingenieurs in Nederland; aan den beroemden Fries, met Vauban te vergelijken, maar zelfs door dezen niet overschaduwd. Nergens echter verheft zich zijn schrijven tot den toon der lofrede. Het is hem vooral om eene duidelijke aanwijzing te doen van hetgeen Coehoorn voor den vestingbouw in Nederland heeft verrigt. Zoo hij zich over iets

beklaagt, het is, dat hij, in spijt van naauwgezette nasporing, daarvan geen vollediger overzigt heeft kunnen leveren. Ergens (bladz. 113) laat hij den wensch doorstralen, dat de leemte eenmaal door eene geschiedenis van den Nederlandschen vestingbouw, die aan onze militaire letterkunde ontbreekt, moge worden aangevuld. Opmerkelijk schijnt mij voorts wat in deze aanteekeningen voorkomt over den slag bij Eekeren (1703) of liever over de voorafgegane en gevolgde krijgsverrigtingen, gedeeltelijk ook door Coehoorn geleid. Van Sijpesteyn had een aantal nog door niemand gebruikte bescheiden, tot die krijgsverrigtingen betrekkelijk, opgespoord, en tracht nu, met de kalmte en onpartijdigheid des regters, die op de stukken vonnis velt, het *suum cuique* toe te passen zoowel op Marlborough en Sparre, als op Obdam en Slangenburgh.

In 1863 gaf van Sijpesteyn zijn „Nederland en Brandenburg in 1672 en 1673" in het licht; een werk, almede grootendeels uit vroeger niet geraadpleegde gezantschapsverbalen of brieven zamengesteld. Men zou het als een toevoegsel kunnen beschouwen tot hetgeen hij vroeger met de Bordes over 's lands verdediging in de twee genoemde, bange jaren schreef. Gewigtigen invloed oefende de houding van den Brandenburgschen Keurvorst op die verdediging uit; eerst door zijn bondgenootschap, dat in 1672 eene gewenschte afleiding te weeg bragt; in 't volgend jaar door zijn afval, die de berekeningen van Willem III bitter teleurstelde, zonder echter diens geestkracht te verlammen of hem te doen wanhopen aan de zaak des vaderlands. Ook in deze bijdrage tot onze geschiedenis worden oorzaken en gevolgen met van Sijpesteyns gewone onpartijdigheid blootgelegd. Zij geeft den indruk, alsof, naar mate hij dieper doordrong in de mijnen van 't verledene, zijne bewondering klom voor den Oranjevorst, die, om Heeren's woorden te gebruiken, onvermoeid en met afwisselende kansen streed voor de vrijheid, niet enkel van zijn vaderland, maar van Europa, en haar werkelijk heeft gered.

Nagenoeg gelijktijdig met het uitkomen van dit geschrift

viel aan van Sijpesteyn eene onderscheiding ten deel, streelender dan elke andere, die men voor hem kon uitdenken. Hij werd den 1sten Februarij 1863 onder den Staatsraad Groen van Prinsterer met het toezigt op 's Konings Huisarchief belast. Tevens werd hij uit den band, die hem aan het Departement van Oorlog snoerde, doch reeds sedert zijne bevordering tot kapitein der genie (1856) eenigzins losser was geworden, ontslagen en tot kamerheer in buitengewone dienst benoemd. Ongetwijfeld had hij evenzeer aan het vertrouwen, dat zijn karakter inboezemde, als aan zijne verdiensten als geschiedonderzoeker, de eer te danken van in een werkkring te worden geplaatst, zoo geheel strookende met de rigting van zijnen onderzoeklievenden geest. Voortaan kon hij zich dagelijks vrij en ongestoord bewegen te midden van dien schat van historische bescheiden, tot het geliefd Stamhuis Oranje-Nassau betrekkelijk. Weldra was hij in het Huisarchief geheel te huis. Geen schuilhoek was er, waarin hij niet doordrong. Wie het geluk heeft een blik in deze verzameling te slaan, ontmoet overal sporen zijner werkzaamheid. Het rangschikken en catalogiseren der daartoe behoorende geschriften was hem een te aangenamer bezigheid, omdat het gelegenheid gaf in dezen of genen onopgemerkt gebleven brief eene kleine historische vondst te doen. Het behoorde tot zijne taak, stukken, uit hunnen aard tot het Huisarchief behoorende, doch door de ongunst der tijden of de zorgeloosheid van een vroeger geslacht naar elders verdwaald, daarin terug te doen keeren. In 1865 werd hij door den Koning met eene buitenlandsche zending, waaraan zoodanig doel ten grondslag lag, belast. Het was namelijk sedert lang bekend, dat, ten gevolge van het huwelijk van eene der dochters van Frederik Hendrik met den Vorst van Anhalt-Dessau en het uitsterven van den ouderen tak van Oranje, belangrijke staatsstukken, tot ons Vorstenhuis betrekkelijk, naar Dessau verhuisd waren en daar bewaard bleven. Hem werd opgedragen, op de plaats zelve deswege nasporingen te doen en 't geen hij vond, als welkome buit, althans in afschrift, naar 't vaderland terug te voeren. De

ontdekkingsreis op wetenschappelijk gebied droeg de gewenschte vrucht. In het Huisarchief keerde, om slechts iets te noemen, menig eigenhandig geschrift van Prins Willem II terug, o. a. een, houdende aanteekening, dag voor dag, van het voorgevallene bij den strijd met de Staten van Holland in 1650. Het strekt, zegt men, tot een nieuw bewijs, dat het gevangennemen der zes staatslieden, zoowel als de gewapende togt naar Amsterdam, althans geen maatregelen waren, ingegeven door de onbesuisde drift der jeugd. Niet enkel de historische kennis van van Sijpesteyn, maar ook de behagelijkheid zijner vormen, maakte hem voor eene zending van dezen aard bij uitnemendheid geschikt. Met opgetogenheid plagt hij te verhalen, hoe vriendelijk de grijze Vorst van Anhalt-Dessau hem ontvangen en overal rondgeleid had, tot zelfs in het mausoleum, waar een tal van rijk met zilver beslagen doodkisten het stoffelijk overschot zijner voorzaten bewaart. Weinige maanden later vertoefde hij aan het hof van den Groothertog van Saksen-Weimar-Eisenach, die hem had leeren kennen en achten. Die Vorst toonde hem zijne verzameling geschilderde vorstelijke portretten, en gevoelde zich aangenaam verrast, dat van Sijpesteyn, waar het de beeldtenis van een Prins of Prinses uit ons Vorstenhuis, ook van vroegere geslachten, gold, de gelaatstrekken dadelijk herkende en dus aan deze schilderijen eene waarde hergaf, die zij, omdat de namen der voorgestelde personen in 't vreemde land in vergetelheid waren geraakt, sedert lang verloren hadden.

Voor een man als van Sijpesteyn was de verzoeking, om tot openbaarmaking van in het Huisarchief voorhanden stukken meê te werken, op den duur niet te weêrstaan. Maar welken weg zou hij daarbij inslaan? Zou hij het groote werk van Groen van Prinsterer, de „Archives" vervolgen, een nalezing daarop leveren? Hij deinsde daarvoor terug, naar 't schijnt vooral omdat hij zich niet vermat, nog bij diens leven, in de plaats op te treden van een man, wiens geleerdheid, scherpe historische blik en vaardigheid om zich in eene andere dan

zijne moedertaal sierlijk en juist uit te drukken, ook hem eerbied en ontzag inboezemden. Van daar, dat hij zich tot het leveren van „Geschiedkundige bijdragen" bepaalde, waarin hij zich wel bescheiden uit het Huisarchief ten nutte maakte, maar dan toch zelfstandig de vruchten zijner nasporingen omtrent personen of gebeurtenissen uit onze geschiedenis ten beste gaf. In 1864 en 1865 zagen drie afleveringen van deze „Bijdragen" het licht. Zij betreffen uitsluitend 's lands geschiedenis in de tweede helft der 17e eeuw; meer bepaald de Friesche Stadhouders Willem Frederik en Hendrik Casimir II en den Raadpensionaris Johan de Witt. De opmerking is gemaakt, dat van Sijpesteyn zich in deze laatste geschriften van zijne hand met den grooten staatsman minder ingenomen toont dan vroeger. Naar 't schijnt had allengs de overtuiging bij hem veld gewonnen, dat de Witt verkeerd heeft gehandeld door aan de Nederlanders der zeventiende eeuw den streng aristocratischen regeringsvorm, niet getemperd door een eminent hoofd, te willen opdringen. Toch ademen ook deze zijne geschriften niets wat naar partijzucht zweemt. Wie daaraan twijfelen mogt, leze wat daarin over de bekende acte van seclusie voorkomt. Ofschoon de schijn hier tegen de Witt is, spreekt van Sijpesteyn, na het naauwgezet wikken en wegen van al de bescheiden, die hij omtrent dit punt kon magtig worden, den Raadpensionaris vrij van de blaam, alsof Cromwell's eisch tot uitsluiting van de Prinsen van Oranje door geheime wenken van deze zijde des Kanaals was ingegeven. — Ware den schrijver een langer leven gegund geweest, hij zou zich in eene volgende aflevering der „Bijdragen" in een veel later tijdperk der geschiedenis hebben bewogen. Hem kwam eene rijke verzameling papieren in handen, tot de zoo vroeg afgeloopen loopbaan betrekkelijk van Prins Frederik, den jongeren broeder van Koning Willem I. Hij las die door en gevoelde zich hoog ingenomen met den beminnelijken Vorst, die, toen hij, als bevelhebber van het Oostenrijksche leger in Italie, in de volle kracht des levens, aan eene besmettelijke ziekte

stierf, op den weg was aan den naam van Oranje nieuwen luister, misschien zelfs aan den loop der wereldgebeurtenissen eene andere rigting te geven. Nederland kende en waardeerde, naar de meening van van Sijpesteyn, dezen Frederik niet genoeg. Hij was met het aanvullen der leemte bezig; zijn arbeid was zelfs zoo goed als voltooid, toen een hoogere wil hem dwong de pen voor altijd neder te leggen.

Mogt men uit deze vlugtige schets afleiden, dat van Sijpesteyn tot de klasse van hen behoorde, die, in het boekvertrek afgezonderd, zich niet inlaten met hetgeen daarbuiten omgaat, men zou zich van hem eene verkeerde voorstelling maken. Gezellig van aard, bewoog hij zich gaarne in allerlei maatschappelijke kringen; het liefst echter in zoodanige, die met zijne roeping van officier bij een wetenschappelijk wapen of met zijne overhellende neiging tot historisch onderzoek in betrekking stonden. Voor alles vond hij tijd. Met die aangeboren beleefdheid, waarvan ik vroeger sprak, nam hij elken lastpost zoo gewillig op zich, alsof hem door de opdragt een dienst bewezen werd. Hij was sedert 1852 lid van het Koninklijk Instituut van ingenieurs en van 1855—1860 secretaris dier instelling. Zooveel werkzaamheid is aan dat secretarisschap verbonden, dat men bij zijne aftreding begreep, den arbeid voortaan door eenig geldelijk voordeel te moeten verzoeten. Evenzoo was hij tot zijnen dood secretaris der in 1851 opgerigte Vereeniging ter beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage, en had ook dus deel aan de uitgave der door haar in 't licht gegeven „Mededeelingen". Mijne betrekking tot dien kleinen, behagelijken kring weêrhoudt mij van uitweiding over 't geen de Vereeniging verzameld en verrigt heeft; maar dit mag ik zeggen, dat van Sijpesteyn de beste, ijverigste secretaris was, dien zij zich kon voorstellen. — Toen, slechts korte jaren geleden, te 's Gravenhage eene andere Vereeniging, die ter beoefening der krijgswetenschap, werd opgerigt, zag hij zich tot haren ondervoorzitter benoemd. „Hij opende hare eerste bijeenkomst met eene sierlijke redevoering over de bestemming van het Neder-

landsche leger, die algemeenen bijval mocht inoogsten" [1]).

In het tijdperk van 1856—1858 was van Sijpesteyn nog in eene andere rigting zeer werkzaam. Bij velen hier te lande heerschte destijds de meening, dat ons spoorwegnet het best te voltooijen ware door particuliere maatschappijen, die in het verwaarborgen der rente van benoodigd kapitaal door den Staat een steun vonden. Het denkbeeld lachte hem toe, op die wijze een levensbelang van het vaderland te helpen bevorderen. Als ingenieur was zijne medewerking gewenscht. Met de heeren Bredius en van Reesema erlangde hij concessie voor den aanleg der zoogenaamde zuiderlijnen. Wie eenigzins met zulke zaken bekend is, weet wat overmaat van bemoeijenis, hoe veel arbeid en kosten aan een aanvraag tot concessie van dezen aard verknocht zijn; waarvoor dan alleen de aanvragers schadeloos worden gesteld, als het hun gegeven is, het werk tot stand te brengen. Hier was dit niet het geval. Het wetsontwerp tot goedkeuring der concessie werd, na door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen te zijn, door de Eerste verworpen.

Dat was voor van Sijpesteyn eene grievende teleurstelling. Het zal wel niet de eenige in zijn leven geweest zijn. Nogtans moest ieder, die hem in latere jaren gekend heeft, hem een gelukkig mensch noemen bij uitnemendheid. Hij was den 11den Mei 1853 met Jonkvrouw Adriana Wilhelmina van Vredenburch gehuwd en zag dien echt door kinderen gezegend, die hij lief had als den appel zijner oogen. Gelukkig in zijnen huisselijken kring; daar buiten toenemend geacht en geëerd; zelfs door buitenlandsche geleerden — ik ontmoette den geschiedschrijver Ranke aan zijne gastvrije tafel — op prijs gesteld; ook door zijn huwelijk vermogend en onafhankelijk; bezat hij, bij zoo veel voorregten, dat, 't welk ik geenszins het minst van alle acht. Ik bedoel het voorregt van elk ledig uur op waardige en aan-

---

[1]) De aangehaalde woorden zijn ontleend aan de hulde, die de heer J. Tideman in het Koninklijk Instituut van ingenieurs aan van Sijpesteyn bragt. Zijn arbeid is mij in het schrijven dezer schets van groot nut geweest.

lokkelijke wijze aan onderzoek en studie te kunnen wijden; het voorregt van zich vrij te kunnen bewegen op dat gebied, waar de laatst beklommen berg nimmer de hoogste is, maar altijd andere, hoogere opblaauwen in het eindeloos verschiet. Naar het scheen waren nog jaren werkens voor hem weggelegd. God wilde het anders. In den aanvang van het jaar 1866 werd hij door eene hevige ziekte aangetast. Weken lang bleef nog eenig uitzigt op 't behoud van zijn leven; wisselden bij allen, die hem lief hadden, angst en hoop elkander af. Terwijl hij op het ziekbed lag, werd hem de Adolf-orde van Nassau toegezonden. Noch dit, noch de drie andere, vroeger verworven ridderkruisen zouden zijne borst meer sieren. Den 26sten Februarij 1866 ontsliep hij. Toen eenige dagen later zijn stoffelijk overschot naar Eikenduinen werd vervoerd, wemelde het tusschen het ontbladerd geboomte en op de zerken der begraafplaats van vrienden en vereerders. Tranen glinsterden in veler oog, toen zij zich schaarden rondom den grafkuil en daarin het lijk werd nedergelaten van een man, wien Professor Fruin, na van de onberekenbare schade te hebben gewaagd, door zijn vroegtijdigen dood der wetenschap berokkend, deze uit mijn hart geschreven getuigenis geeft: „Voor allen, die het voorregt hebben gehad „hem te kennen, zal hij onvergetelijk blijven; want hij was „niet slechts een geleerd en bekwaam, hij was een regtschapen „en welwillend man, dien men niet kon kennen zonder hem „te achten" („de Gids" 1866, II, 193).

(„Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden", 1869).

DE BOSCH KEMPER'S GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND NA 1830.

Geschiedenis van Nederland na 1830, door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper. Vde Deel. Amsterdam, Johannes Müller, 1882.

Met weemoedige belangstelling nam ik dit boekdeel in handen. Terwijl ik het las stond mij telkens het beeld voor den geest van den geleerden, achtenswaardigen schrijver, met wien ik in zijne laatste levensjaren, over het verzamelen van bouwstoffen voor zijne geschiedenis van Nederland na de afscheiding van Belgie, meermalen in vertrouwelijke aanraking kwam. De wezenstrekken van de Bosch Kemper herinnerden slechts onvolkomen „het rond, het open, het forsch gespierd gelaat" van zijnen onvergetelijken vader. Hij bezat niet, als deze, de gaaf van door wegslepende welsprekendheid eene luisterende schare te boeijen. Maar de welwillende glimlach, die om zijne lippen zweefde, nam voor hem in; de warmte en levendigheid, waarmede hij zijne overtuiging verdedigde, of voor het aanvullen van zijn geschiedverhaal ijverde, sleepten mede; de eerbied voor waarheid en regt, die uit elk zijner woorden sprak, wekten hoogachting en vertrouwen. Daarbij was hij erkentelijk ook

voor de geringste, hem bewezen dienst en streed niets zoozeer met zijn karakter, als het doen gelden van zijne meerderheid in verkregen kennis of in maatschappelijke stelling. Toen ik hem het laatst sprak, begon hij het doel, dat hij zich aanvankelijk had voorgesteld — het voltooijen der geschiedenis van Nederland tot aan den dood van Koning Willem II — nabij te komen. Rusteloos streefde hij naar dat doel. De zorg voor het verzamelen van bouwstoffen voor zijn geschiedverhaal volgde hem overal, ook als hij de zomermaanden op zijn landgoedje te Ellecom doorbracht en de lagchende heuvelen der Veluwe beklom. Hij had nog zoo veel te doen en het leven is zoo kort. Na toch eenmaal het voorloopig bepaalde rustpunt bereikt te hebben, wilde hij nog een beknopt overzigt leveren van de wisselingen op het Nederlandsche staatstooneel in de vijf en twintig jaren na 1849. Het zou in één boekdeel vervat zijn, terwijl een ander en laatste bijvoegsels en registers op zijn geheele werk zou behelzen, dat alzoo, de geschiedenis tot 1830 medegerekend, uit negen lijvige boekdeelen zou bestaan. Die bijvoegsels mogten echter niet uitgegeven worden dan na zijn dood. De beschikking teekent zijne naauwgezette waarheidsliefde. De gelegenheid, zeide hij, om door aanmerkingen en verbeteringen zijne geschiedenis aan te vullen, moest zoo lang openblijven totdat dit voor hem niet meer mogelijk zou zijn (Voorrede van deel IV). Maar ijdel zijn de menschelijke berekeningen en ontwerpen. Nog vóór de Bosch Kemper het eerste rustpunt op zijnen weg had bereikt, werd hij, die zich zelven, met toespeling op zijn krijgsmansleven van 1830, een oud-soldaat noemde, onverhoeds afgelost van zijnen post. De voornaamste gebeurtenissen van het omwentelingsjaar 1848 had hij beschreven, maar te midden van het overzigt der gedachtenwisseling in de Tweede Kamer over de Grondwetsherziening van dat jaar ontviel de pen aan zijne stervende hand. Wat zijn oudste zoon over dat onderwerp in de schriftelijke nalatenschap zijns vaders vond, heeft hij tot een belangwekkend geheel gebragt, en daarmede het vijfde deel der geschiedenis van Nederland na 1830,

waarvan de meeste bladen reeds bij het leven des oorspronkelijken schrijvers waren afgedrukt, besloten. Dankbaar moet men hem zijn voor dien arbeid, en nog meer daarvoor, dat hij de aarzeling om het laatste werk zijns vaders in 't licht te zenden — eene aarzeling, waarvoor, naar het mij voorkomt, geen genoegzame reden bestond — heeft overwonnen. Toch gevoelt men, tot het einde van het boekdeel genaderd, eene pijnlijke gewaarwording. De inhoudsopgave van het twaalfde of laatste hoofdstuk van dat boekdeel (blz. 220) belooft meer dan het werk zelf geeft. Hoe gaarne hadden wij het gevoelen des vaders vernomen omtrent den strijd, bij Tweede, Eerste en Dubbele Kamer over de Grondwetsherziening gevoerd; omtrent het Ministerie, dat „definitief" heette en toch, na eene moeijelijke worsteling, betrekkelijk spoedig bezwijken zou; omtrent de eerste regtstreeksche verkiezingen, die aan de Volksvertegenwoordiging de kracht en het vuur der jeugd schonken! Welk een prijs zouden wij er op hebben gesteld, hem te kunnen volgen, als hij bij het einde der regering van Willem II een terugblik wierp op de veelzijds roemrijke, maar toch door verdriet en teleurstelling gekenmerkte loopbaan van dien Vorst; als hij diens ridderlijken aard en hartenveroverende minzaamheid afmaalde, zonder de daartegenover staande gebreken en zwakheden, dat gemis aan zelfstandigheid, reeds lang te voren door Wellington in den toen jeugdigen strijder opgemerkt, te ontveinzen!

Te meer is het te betreuren, dat de Bosch Kemper de taak, die hij zich zelven had opgelegd, niet ten einde heeft kunnen brengen, omdat zich veel in hem vereenigde wat hem tot geschiedschrijver van zijnen leeftijd stempelde en als voorbeschikte. De naam, dien hij droeg, zijne vrijwilligersloopbaan, geheel de rigting zijner studien moesten in zijn gemoed meer dan gewone belangstelling in de zaken des vaderlands wekken. Zijn merkwaardig geschrift: „De staatkundige partijen in Noord-Nederland", dat van 1837 dagteekent, getuigde van eene ernstige poging om zich op het staatstooneel der oude republiek goed te huis te gevoelen en dus ook dat van onzen tijd te beter

te overzien. Drie jaren later begon hij zijn „Tijdgenoot" uit te geven en moest hij dus wel al zijne aandacht wijden aan de staatkundige of maatschappelijke vraagstukken van den dag. De bezadigde, echt-vrijzinnige toon van dat weekblad, de daarin doorstralende ijver voor waarheid en regt verzekerden hem niet slechts eene eereplaats onder onze publicisten, maar ook waardering en invloed. Met vele onzer staatslieden kwam hij in persoonlijke aanraking; met sommige werd eene vertrouwelijke briefwisseling aangeknoopt. Na het staken der uitgave van „De Tijdgenoot" toonde hij door zijn „Volksblad" en velerlei andere geschriften, dat zijne belangstelling in de publieke zaak niet verflaauwde. Zulk eene verflaauwing ware trouwens ondenkbaar geweest bij een man als hij, die het hoogleeraarschap in de staatswetenschappen met eere bekleedde en verscheidene jaren zijns levens wijdde aan het schrijven der „Handleiding tot de kennis van het Nederlandsch staatsregt en staatsbestuur". Eindelijk droeg welligt het lidmaatschap der Dubbele Kamer in 1848 en dat der Tweede Kamer, waartoe hij in 1868 geroepen werd, er toe bij om zijnen blik te verruimen en hem nog een weinig meer achter de schermen te doen zien.

De geschiedschrijver van ons kleine land heeft, men weet het, als hij aan zijne roeping beantwoorden wil, met een eigenaardig bezwaar te kampen. Gedenkschriften, brieven van staatslieden, persoonlijke herinneringen, door hen opgeteekend, zien bij ons slechts hoogst zeldzaam het licht. Wij zijn in dat opzigt oneindig armer dan Engeland en Frankrijk of zelfs dan Duitschland, waar thans reeds brieven worden uitgegeven, door Bismarck bij den aanvang zijner veelbeteekenende loopbaan geschreven. De brievenverzameling van den genialen Falck maakt eene schitterende uitzondering op den regel. Ook de openbaarmaking van staatsstukken, die oorspronkelijk geheim moesten blijven, maar later alleen historisch belang hebben, werd wel eens hier te lande als eene soort van heiligschennis beschouwd. Het is eene hoofdverdienste van de Bosch Kemper, dat hij de leemten, die door een en ander in eene geschiedenis van onzen

leeftijd moesten ontstaan, zooveel in hem was heeft trachten aan te vullen. Waar hij vermoedde dat schrifturen, voor zijn doel van gewigt, verborgen waren, klopte hij aan en meestal vond hij gehoor. Wat aan een ander, die minder hoog stond aangeschreven, geweigerd zou zijn, werd hem toevertrouwd. Zoo gelukte het hem belangrijke aanteekeningen van van Maanen, Roëll, van Ghert, Graaf Schimmelpenninck en anderen magtig te worden. Het doordringen in de nagelaten papieren van Verstolk van Soelen zou voor hem een genot zijn geweest; met weemoed vermeldt hij, dat voor die papieren eerst eene halve eeuw na 's mans dood het geheim mogt worden opgeheven. Alverder bragt hij, vooral ook uit Luzac's schriftelijke nalatenschap, een aantal vertrouwelijke brieven bijeen, door volksvertegenwoordigers of andere mannen van invloed in het tijdperk van Willem I en Willem II geschreven. Daarmede nog niet tevreden, doorsnuffelde hij onze staatsarchieven en wist ook daaruit menig belangrijk, tot dusver onbekend gebleven stuk — rapporten van commissien over Grondwetsherziening van 1830 en 1831, het advies van den Raad van State over de bekende 27 ontwerpen van wet — op te delven. Aan hetgeen hij magtig werd gaf hij, zoo dit in 't belang der volledigheid van zijn geschiedverhaal noodig was, de meest onbekrompen openbaarheid. Kleingeestige geheimhouding van iets wat tot het gebied der historie behoort, overdreven vrees voor het kwetsen van ligtgevoeligheid waren hem vreemd; hoe kon hij, als hij zich door zulk eene kleingeestigheid in zijn onderzoek belemmerd vond, daarmede den spot drijven, daarover uitbarsten in uitbundig gelach!

Ook ten gevolge van dat streven naar volledigheid en waarheid heeft het werk van de Bosch Kemper voor hem, die in het tijdperk van 1830 tot 1848 reeds tot de volwassenen behoorde en, zij het ook van verre, de wisselingen op staatsgebied gade sloeg, iets bijzonder aantrekkelijks. Hij leeft nog eenmaal aan zijne hand lang vervlogene dagen door. De aanteekeningen, die voor een goed deel bijlagen konden heeten, boeien hem

nog meer dan het werk zelf. Onder de daarin medegedeelde, vertrouwelijke brieven vindt hij er, die hem de persoonlijkheid der schrijvers voor den geest tooveren, als of zij nog leefden en spraken. Zoo is het, om een paar voorbeelden te noemen, met dien brief van van Dam van Isselt (Aant. IV. 55), waarin zekere ligtvaardigheid en tevens gevoel van eigenwaarde tegenover politieke tegenstanders doorstraalt; met dien van van Nes, den strengen, bijna norschen opposant (Aant. IV. 110); met meer dan één brief van Schimmelpenninck van der Oije (Aant. V. 203, 284, 296), welwillend, goedaardig, ja grootmoedig zoo als weinigen. Dat men Thorbecke dadelijk herkent in al de brieven en briefjes van zijne hand, die in het werk voorkomen, spreekt van zelf: op al wat van den grooten staatsman uitging drukte hij den stempel van zijnen buitengewonen geest. Zijn eigenaardige stijl verloochent zich niet wanneer meer het hart dan het verstand spreekt, gelijk in dien merkwaardigen brief aan Luzac van 19 Mei 1848, waarbij hij zich verdedigt tegen het verwijt van niet vreemd te zijn aan aanvallen in de dagbladen tegen dezen zijn ouden bondgenoot. (Aant. V. 253.) Van geheel anderen aard, maar niet minder treffend is de korte, aandoenlijke brief, door de in 1840 zoo onverdiend verguisde Gravin d'Oultremont, na het overlijden van haren gemaal geschreven. (Aant. IV. 141.) Men zou dat schrijven eene onwillekeurige lofrede op het persoonlijk karakter van Koning Willem I kunnen noemen.

Waar de Bosch Kemper de gebeurtenissen van het tijdperk van 1848 vermeldt, door Groen van Prinsterer dat der Maartsche buijen genoemd, wordt zijne geschiedenis te regt dagverhaal. De geweldige indruk, dien de omverwerping van den troon van Koning Lodewijk Philips hier te lande maakte en de gedurige wisseling in de openbare meening, door de daarop volgende beroeringen in Europa te weeg gebragt, worden, wel niet zoo levendig als in het dagboek van Gerrit de Clercq, maar toch op boeijende wijze geschetst. Misschien had de Bosch Kemper meer kunnen doen uitkomen, hoe jammerlijk de

wijsheid te schande werd gemaakt dergenen, die wel donkere wolken aan den gezigtseinder bespeurden, maar nog in de eerste weken van het omwentelingsjaar luide verkondigden, dat het onweder niet zou losbarsten zoo lang het leven van den schranderen grijsaard in de Tuilerien gespaard bleef. Hoe dit zij, aan zijne hand doorleven wij nog eens de verschillende phasen der van allerlei verrassing en pijnlijke gewaarwording zwangere maand: — de indiening van het voorstel der Ministers van het behoud tot eene, zoo het heette, gematigde Grondwetsherziening; de ommekeer in het geschokte gemoed van Koning Willem II; de openbaring van de wenschen der Tweede Kamer; de optreding van Luzac en Dirk Donker Curtius als raadslieden der Kroon; het volksrumoer te 's Gravenhage in den avond van 15 Maart; de benoeming, twee dagen later, van eene commissie tot meer afdoende Grondwetsherziening, met Thorbecke als haar natuurlijk hoofd; de onverwachte verschijning op het tooneel van Graaf Schimmelpenninck, met het programma tot overplanting der Engelsche staatsinrigting op Nederlandschen bodem, behoudens noodige wijziging; de oproerige beweging te Amsterdam van 24 Maart, die de overtuiging opdrong, dat tot elken prijs aan de heerschende regeringloosheid een einde moest worden gemaakt. Bij dit alles de tijding van het overlijden van Prins Alexander, de daardoor over de hofstad verspreide somberheid en rouw, die althans in zoover weldadig werkten, als de herhaling onmogelijk werd van een schouwspel als dat van den avond van 15 Maart, toen het koningschap zich verbroederde met een volkshoop, door een schotschrijver als van Bevervoorde aangevoerd. Welke herinneringen! — Nieuw en opmerkelijk is het door de Bosch Kemper medegedeelde omtrent de wording van 's Konings besluit van 17 Maart, waarvan hij het oorspronkelijke, de minuut, in handen heeft gehad, en wel geen fac simile, maar toch iets wat er naar zweemt levert. (Aant. V. 218.) De in dat stuk door den Koning eigenhandig gemaakte veranderingen teekenen wat er omging in zijn gemoed. Of hij, zooals Bosscha beweert, de commissie tot Grondwets-

herziening nog op 17 Maart gebonden wilde hebben aan de wenschen der Tweede Kamer, blijft onzeker; maar wel blijkt, dat hij zijn regt tot benoeming van Ministers niet prijs wilde gegeven hebben, die benoeming niet commissoriaal wilde hebben gemaakt. Karakteristiek vooral is de verwijdering van het woord: *ministerie*, waarvoor hij: *hoofden van departementen van algemeen bestuur* in de plaats stelde. Willem II geloofde evenals zijn vader, dat als de constitutionele Koning een aaneengesloten Ministerie, met een President aan het hoofd, tegenover zich had, hem slechts eene schaduw van gezag zou overblijven. Hij verkeerde, meen ik, in dwaling. Wie de werking der Britsche staatsinrigting nagaat, wie, om niets anders te noemen, *the live of the Prince consort* van Martin gelezen heeft, overtuigt zich, dat de constitutionele Monarch op de handelingen van het Ministerie een gewigtigen, beslissenden invloed kan uitoefenen, zelfs wanneer tot dat Ministerie een Palmerston behoort. Er is ééne voorwaarde. De Monarch moet aan 's lands zaken onafgebroken aandacht wijden of een raadsman achter zich hebben zoo arbeidzaam, schrander en met die zaken vertrouwd als de te vroeg gestorven gemaal van Koningin Victoria.

Hoe belangrijk het werk van de Bosch Kemper zij, het vindt, vrees ik, minder lezers dan het verdient. Ik heb althans mannen, met staatszaken vertrouwd, hooren klagen, dat zij met moeite die lijvige boekdeelen hadden doorgeworsteld en bij het lezen der breedvoerige overzigten van de beraadslagingen in de Tweede Kamer hun ongeduld naauwelijks hadden kunnen bedwingen. Waarom, vroegen zij, die lang vergeten redenaars van den tweeden en derden rang nog eens sprekende opgevoerd en ons zelfs het telkens terugkeerende: Edel Mogende Heeren! niet kwijtgescholden? Mag de geschiedschrijver zich zulk eene breedsprakigheid, zulke lange aanhalingen veroorloven? — Wie zóó spreken vergeten, dat de Bosch Kemper geen geschiedenis heeft willen schrijven, die zich even behagelijk lezen laat als een roman. Oorspronkelijk was die geschiedenis niet anders dan een onderdeel van, een bijlage tot de Handleiding voor de kennis van het

Nederlandsche staatsleven en staatsregt. Wat niet volstrekt noodig was om dat staatsregt, de grondslagen, waarop het rust, de daarin plaats gegrepen veranderingen, te doen kennen, meende hij ter zijde te moeten laten. Daarom weidde hij niet uit over de verbreiding van den Belgischen opstand, gaf van den tiendaagschen veldtogt niet dan persoonlijke herinneringen en beschouwde hij de bijzonderheden der belegering van de Antwerpsche citadel als buiten zijn bestek. Het staats-, niet het volksleven wilde hij schetsen, allerminst eene histoire-bataille leveren. Te ontkennen valt het echter niet, dat hij, door de belangrijkheid der hem voorkomende zaken getroffen en weggesleept, het bepaald karakter, dat hij aan zijn werk geven wilde, toenemend uit het oog verloor. Zoo deed hij uitstappen op het gebied van wetenschap en letteren, welk gebied dan toch eigenlijk aan een zuiver staatkundige geschiedenis vreemd is, of vergunde ons een blik in zijne godsdienstige en wijsgeerige begrippen, waarin het niet altijd gemakkelijk is zich te huis te gevoelen. Aan den anderen kant schijnt het onbetwistbaar, dat het werk in waarde zou hebben gewonnen, als de schrijver de parlementaire beraadslagingen meer had zaamgedrongen, meer op hoofdpunten het volle licht had doen vallen, en zich slechts bij uitzondering, bijv. bij het ontmoeten van trekken van echte staatsmanswelsprekendheid, aanhalingen veroorloofd had.

Maar wat ook aan den vorm ontbreken moge, de Bosch Kemper zal steeds voor den toekomstigen geschiedschrijver, die het tijdperk van 1813 tot 1848 behandelen wil, eene hoofdbron, een onmisbare gids blijven. Door dien gids voorgelicht, zal zulk een schrijver de berigten en oordeelvellingen van minder naauwgezette tijdgenooten, zooals een Sirtema van Grovestins, op de regte waarde kunnen schatten. Hij zal de hoofdpersonen, die zich op het staatstooneel bewogen, leeren kennen in al hunne eigenaardigheid en dus in staat zijn hen in 't leven terug te roepen en als met vleesch en gebeente te bekleeden. Een toekomstige Macaulay zal in dit werk al de gegevens vinden voor een karakterschets van Koning Willem I, even

treffend als de beroemde beeldtenis van den Stadhouder-Koning Willem III in de „History of England", maar tevens beter gelijkend, niet door te vleijende tinten ontsierd; want hier inzonderheid toont de Bosch Kemper zich vrij van vooringenomenheid of onbillijkheid. Op grond van onverdachte getuigenissen doet hij hulde aan den ernst, waarmede Willem I zijne regeertaak opvatte, aan zijn rusteloozen ijver voor de bevordering van de welvaart des vaderlands; maar daarom stelt hij niet minder de verkeerdheden, die 's Konings regering kenmerkten, in 't licht; het finantieel wanbestuur, dat, toen de treurige gevolgen daarvan niet langer verborgen konden blijven, de liefde der natie deed verkeeren in wrevel en overschilligheid. Eén enkelen trek, die mij steeds getroffen heeft, heb ik bij hem gemist. Hij zegt ergens, dat Willem I hartstogtelijk was en zijne aandoeningen niet altijd genoegzaam wist te bedwingen. Ten bewijze had hij eene plaats uit de „Mémoires de Madame de Campan" (I. Notice XXXII) kunnen bijbrengen. In 1802 was Willem I, toen nog Erfprins van Oranje, door bedriegelijke beloften omtrent de aan zijn Stamhuis te verleenen schadeloosstelling naar Parijs gelokt. Terwijl hij daar in onderhandelingen met den listigen Talleyrand gewikkeld was, woonde hij eene tooneelvoorstelling bij, die in het opvoedingsgesticht van aanzienlijke jonkvrouwen te St. Germain, aan welks hoofd Mevrouw de Campan stond, door hare jeugdige kweekelingen gegeven werd. De Esther van Racine werd opgevoerd. De toen reeds alvermogende Consul Napoleon, op wiens last de voorstelling plaats had, was met een talrijken stoet tegenwoordig. Toen aan het einde van het derde bedrijf van het treurspel de reijen van jonge Israëlieten het beurtgezang deden hooren, dat het weemoedig genot afschildert, waarmede ongelukkige ballingen zich het wederzien van den geliefden geboortegrond voorstellen, de herkregene vrijheid om op de graven hunner vaderen te weenen, deed zich op eenmaal in de zaal een zoo luid snikken hooren, dat aller oog zich wendde naar het punt, van waar het geluid kwam, en de voorstelling afgebroken werd. Napoleon,

door die stoornis ontstemd, vroeg wat er gaande was. Toen men hem te kennen gaf, dat de Erfprins van Oranje bij de herinnering van het ongeluk der ballingschap zijne aandoeningen niet had kunnen bedwingen, zeide hij met de hem eigene, gevoellooze minachting van het zuiver menschelijke, dat het der moeite niet waard was zich daardoor te laten ophouden, en — de beurtzang werd voortgezet. — Dat luide snikken van Willem I te St. Germain is even karakteristiek als het kinderlijk verlangen, dat Willem III, toen hij op den Britschen troon gezeten was, naar het bijwonen van de Haagsche kermis deed blijken. Beide hadden hun vaderland lief als den appel hunner oogen. Wat moet er dan ook niet in het gemoed van Koning Willem I zijn omgegaan toen hij, na jaren lang in en voor dat vaderland te hebben gewerkt en gesloofd, in zijne laatste levensjaren, niet zonder eigen schuld, op nieuw een balling werd! Er is toch geen twijfel aan, dat hij, na zijn troonsafstand, in het verblijf op den vaderlandschen bodem zoo veel mogelijk belemmerd werd. De toenmalige Ministers zagen in dat verblijf, vooral als de oude Koning door zijne gemalin vergezeld werd, allerlei gevaar. De Bosch Kemper heeft een advies van den Ministerraad van 26 Mei 1842 aan het licht gebragt, waarin op die bedenkelijke gevolgen gewezen werd. (Aant. IV. 81.) Met eenige bevreemding ziet men, dat dit staatsstuk de onderteekening draagt van zulk een achtenswaardig staatsman als Jean Chrétien Baud.

Maar is de Bosch Kemper omtrent andere hoofdpersonen wel even onpartijdig als met opzigt tot Koning Willem I? Voor zoover hij het niet is, mag men hem daarvan geen ernstig verwijt maken. Met zekere fierheid laat hij zich omtrent dit punt in de voorrede van het eerste deel der Geschiedenis van Nederland na 1830 aldus uit: „Verre is van mij de waan, „alsof ik dit overzigt geheel onpartijdig zou hebben opgesteld. „Ik heb er zelfs niet naar getracht. Ik ben ten volle overtuigd, „dat het onmogelijk zou zijn geweest mij van alle voorin„genomenheid te ontdoen. De gemaaktheid, waarmede een

„schrijver zijne persoonlijkheid bij het schrijven van een geschied-
„verhaal van zijnen leeftijd wil trachten te bedekken, is
„inderdaad een gebrek aan opregtheid. Ik heb mijn persoonlijk
„gevoelen en mijne persoonlijke deelneming aan de gebeur-
„tenissen niet verzwegen en plaats naar mijne overtuiging
„hetgeen mij voorkomt goed of verkeerd te zijn in het licht;
„het kan strekken ter verdediging of ter veroordeeling van de
„staatkundige en godsdienstige rigting, die ik ben toegedaan.
„Alleen in dit opzigt heb ik gestreefd naar onpartijdigheid,
„dat ik de gevoelens, die ik niet ben toegedaan, niet verzwegen
„of in een valsch daglicht geplaatst heb, en de geschiedkundige
„mededeelingen niet met mijne critiek heb beladen". In den aangeduiden zin is de Bosch Kemper zeer zeker onpartijdig, of blijkt althans van zijn ernstig streven naar waarheid. Toch geloof ik, dat hij, eenmaal de geschiedpen opvattende, verder had moeten gaan; dat hij zijne persoonlijke sympathien of antipathien meer had moeten bedwingen. Opzettelijk verzwijgt hij niets; hij vermeldt zoowel het voor als tegen; maar door de wijze, waarop hij het een tegenover het ander stelt, door de keuze der uitdrukkingen, door het uitweiden over bepaalde punten geeft hij indrukken, die den lezer tot onbillijke waardering van bepaalde staatslieden kunnen nopen. Gelukkig is hij te opregt om de hoofdaanleiding tot zijne vooringenomenheid te verzwijgen en zorgt hij dus zelf, dat men op zijne hoede zij.

Zoo springt in het oog, dat hij van zekeren wrevel vervuld is tegen den Minister van Hall. De aanleiding tot dien wrevel is niet ver te zoeken. In een tijdperk toen „de Tijdgenoot" vrij wat invloed uitoefende, had van Hall door bedreiging of door het uitzigt op een ridderlint den schrijver willen verleiden om zich tot een gewillig regeringsorgaan te verlagen. (Aant. IV. 80, 161.) Het eerlijk gemoed van de Bosch Kemper kon dit niet vergeven. Daaraan schrijf ik het telkens herhalen der beschuldiging toe. dat de Minister zich niet door verstandig staatsbeleid, maar door slim overleg, door kleingeestige staats-

manskunstjes onderscheidde. De beschuldiging is, naar mijne bescheidene meening, niet geheel ongegrond. Zoo iemand was van Hall doordrongen van de uitspraak van Guizot: „la politique „n'est pas une oeuvre de saints." Maar het telkens herhalen wekt het denkbeeld van overdrijving. Misschien ook zouden zonder deze vooringenomenheid in eene overigens niet ongunstige karakterteekening van den Minister zinsneden als de volgende eenigszins anders gekleurd zijn geweest: „Ofschoon geen vriend „van arbeid, maar veeleer van praten, paardrijden, jagen en „uitgaan, verstond hij (van Hall) bij uitnemendheid de kunst „om anderen onder zijn invloed te doen werken en waar het „noodig was, nam hij zelf de pen in handen en schreef in „weinig uren stukken, waartoe anderen dagen noodig zouden „gehad hebben". (V. 217.) In Engeland zou niet ligt iemand het aan een Minister ten kwade duiden, dat hij — te paard reed. Allermeest zou van Hall, die zich zoo gaarne als redder van 's lands finantien voordeed, als hij dit werk had kunnen lezen, zich geërgerd hebben over daarin voorkomende gezegden, waarin op de verdienste van het tot stand brengen der wet van 6 Maart 1844 wegens de gedwongen geldleening vrij wat wordt afgedongen. (IV. 289.) Die wet heet daar veeleer het werk van de meerderheid der Tweede Kamer dan van hem; even als of, dit aangenomen, hier het zamenstellen der wet hoofdzaak ware, niet het trotseren van al den haat, van al de verbolgenheid, die het doordrijven van zulk een krassen maatregel moest uitlokken.

Niet minder komt de vooringenomenheid van de Bosch Kemper tegen Thorbecke uit. Wel doet hij hulde aan de geleerdheid, de scherpzinnigheid en de parlementaire welsprekendheid van den grooten staatsman; maar waar hij handelt over diens karakter of over de bedoelingen, waarmede hij sommige zijner geschriften in de wereld zond, straalt, althans voor mijn gevoel, de neiging door om bij voorkeur aan ongunstige opvattingen voet te geven. Bij herhaling wordt gewezen op de veranderingen, die in de staatkundige overtuiging van Thorbecke

hebben plaats gegrepen. In 't breede en niet zonder zweem van afkeuring wordt ontvouwd, langs welken weg hij, sedert de eerste uitgave van de „Aanteekening op de Grondwet" in 1839, van een verdediger der keuze van de leden der Tweede Kamer door de Provinciale Staten een voorstander van regtstreeksche verkiezingen is geworden. In een vroeger gedeelte van zijn werk is de Bosch Kemper tegenover Gijsbert Karel van Hogendorp niet zoo gestreng. Daar wordt het als de eenvoudigste zaak der wereld voorgesteld, dat deze „opregte vaderlandsche staatsman", die in 1813 en 1814 zeer oligarchische en reactionaire beginselen omtrent de regering in Staat en Kerk koesterde, in November 1830 geijverd heeft voor „ministeriele verantwoordelijkheid, finantiele publiciteit en „regelregte verkiezingen." (I. 20.) Soms komt onze schrijver, als hij van Thorbecke gewag maakt, eenigermate met zich zelven in tegenspraak. Op de eene plaats leest men, dat aan dezen „*niet zonder eenigen grond*" in Maart 1848 revolutionaire en democratische gezindheid werd toegeschreven; op de andere, dat hij in de meeste zijner geschriften het vertegenwoordigend stelsel onder een krachtig erfelijk koningschap verdedigd heeft en tegen parlementaire, in plaats van koninklijke ministers gestemd was. (V. 268, 227, 365.) Mijne hoofdgrieve is echter dat de Bosch Kemper nergens aan de uitstekende wijze regt doet wedervaren, waarop Thorbecke, na in 1849 als Minister van Binnenlandsche Zaken te zijn opgetreden, zijne moeijelijke taak heeft vervuld. Wel loopt het geschiedverhaal niet tot dat tijdstip; maar het gebeurde in Maart 1848, toen Thorbecke, althans gedurende een enkelen dag, als Minister werd beschouwd, gaf aanleiding te over om dat punt aan te roeren. Voor een man, zoo ingewijd in den loop der staatsaangelegenheden hier te lande als de Bosch Kemper, had het onbetwistbaar moeten zijn, dat het een grove misslag is geweest, destijds de voorloopige aanwijzing niet door eene werkelijke benoeming te doen opvolgen, en dat al wat men over gemis aan practische ervaring en onvermijdelijke botsing heeft gebeuzeld, later op

schitterende wijze is gelogenstraft. Thorbecke heeft, naar mijne innige overtuiging, getoond, dat in hem die harmonische vereeniging van begaafdheden en karakter plaats greep, die bij uitnemendheid bevoegd maakt onder den constitutionelen regeringsvorm als een Minister des Konings op te treden. Hij wist te regeren en heeft door de gewigtige hervorming, die hij in wetgeving en staatsbestuur tot stand heeft gebragt, het voor hem in de hoofdstad des Rijks opgerigte standbeeld dubbel verdiend.

Tusschen Thorbecke en de Bosch Kemper bestond reeds vroeg verwijdering, zelfs iets wat zweemde naar eene erfelijke veete. Joan Melchior was den eersten behulpzaam geweest in het verkrijgen van eene rijkstoelage voor het bezoeken van Duitsche hoogescholen en bibliotheken, doch deze toonde zich daarvoor weinig erkentelijk. Toen in 1841 „de Tijdgenoot" in 't licht verscheen, wees Thorbecke op koelen, zelfs eenigzins schamperen toon de uitnoodiging tot medewerking af. (Aant. IV. 28.) Blijkbaar beschouwde hij de Bosch Kemper niet als zijn evenknie. Eene beoordeeling van de „Aanteekening op de Grondwet" in het genoemde weekblad zette kwaad bloed. Vooral echter kwam ter gelegenheid van het voorstel der negen leden tot Grondwetsherziening van 1844 het antagonisme aan het licht. De Bosch Kemper wilde met die leden eene afdoende herziening, doch was het omtrent de daarbij te volgen rigting niet met hen eens, inzonderheid wat het kiesstelsel betreft. Volgens hem moesten de verkiezingen plaats hebben door kiescollegies, te benoemen door stemgeregtigden, en dus met één trap. Dat stelsel, beweerde hij, strookte het meest met Nederlandsche beginselen, met den Nederlandschen volksaard. Het bood het groote voordeel aan, dat het stemregt aan niemand, die het tot dusverre bezat, behoefde te worden ontnomen, maar integendeel nog aanmerkelijk kon worden uitgebreid. Toen in 1848, niettegenstaande de meerderheid der Tweede Kamer zich aanvankelijk voor zijn gevoelen had verklaard, het stelsel der regtstreeksche verkiezingen met een census zegevierde, griefde hem dit zeer en

nam zijne vooringenomenheid toe tegen Thorbecke, wien hij dit voornamelijk weet. In het thans uitgekomen deel der geschiedenis toont hij zich aan zijne vroegere overtuiging getrouw; het bij de Grondwet van 1848 aangenomen kiesstelsel wordt daarin verkeerd, in beginsel gevaarlijk, een uitvloeisel van eenzijdig liberalisme genoemd. In de voorrede van dat boekdeel omhelst de zoon des geachten schrijvers de partij zijns vaders. Hij noemt het kenmerkend voor den geest des tijds in 1848, dat toen het stelsel, waarbij uitsluitend aan den gegoeden burgerstand politieke invloed werd toegekend en die aan de kleine burgerij werd ontnomen, de meeste sympathie vond. „Afkeerig", zegt hij, „van de tegenstelling van armen en rijken, keurde mijn „vader den census af, als de strekking hebbende om die tegen- „stelling op den voorgrond te plaatsen, terwijl hij den census „als teeken eener vermoedelijke bekwaamheid eene onware fictie „noemde, waarop geen kiesstelsel mogt rusten.... Aan een „groot aantal burgers, die toen stemgeregtigd waren, werd alle „invloed op de verkiezingen ontnomen en bij grondwettig voor- „schrift werd betaling in de belastingen eene stellige voorwaarde „van kiesbevoegdheid. Gelijk meer en meer erkend wordt, is „hiermede een der grootste gebreken in onze Grondwet gebragt". Die laatste woorden zou ik niet gaarne onderschrijven. Hoe dit zij, jongeren dan ik zullen waarschijnlijk een anderen maatstaf voor kiesbevoegdheid dan het verschuldigde bedrag aan directe belasting zien aannemen en eene aanmerkelijke uitbreiding dier bevoegdheid beleven; maar terugkeer tot het stelsel der *getrapte* verkiezingen — het woord in den goeden, door den uitvinder Prof. Tydeman bedoelden zin genomen — komt mij niet wel mogelijk voor.

De Bosch Kemper zegt ergens, dat het verschil in staatkundige gevoelens tusschen hem en Luzac geenerlei verkoeling te weeg bragt in hunne wederzijdsche vriendschappelijke gevoelens. Met warme sympathie spreekt hij dan ook overal van dien edelen vaderlander, twintig jaren lang een sieraad der Volksvertegenwoordiging en wegens zijn regtschapen, beminnelijk karakter door

allen, die hem gekend hebben, hoog gewaardeerd. Geen andere zwakheid legt hij hem ten laste dan dat Luzac te veel hechtte aan het behoud der te regt verworvene populariteit, zich te veel om het oordeel eener wispelturige dagbladpers bekreunde. Na vroeger elk aangeboden staatsambt volstandig te hebben afgewezen, aanvaardde hij in Maart 1848, onder hoogst moeijelijke omstandigheden, een dubbele ministeriele portefeuille. Hij deed dit zijns ondanks, uit pligtbesef, uit vaderlandsliefde. Maar, zegt de Bosch Kemper „bij een ligtbewogen zenuwgestel miste „hij het zelfvertrouwen, den moed en de kalmte, die een staats- „man in hagchelijke oogenblikken moeten eigen zijn." De taak ging „boven zijne *physieke krachten*". Weldra zag hij zich tot aftreding van het staatstooneel gedwongen en moest hij, onder de leiding van Prof. Schröder van der Kolk, genezing zoeken van de zenuwvlagen, waaraan hij bij tusschenpoozen leed, doch waarbij hij zijn gezond verstand bleef behouden. (V. 386, 387.) Ik geloof, dat als men de volle waarheid wil zeggen, deze gezegden, die echter misschien niet op rekening van de Bosch Kemper, maar op die van den uitgever van zijn werk moeten worden gesteld, eenige aanvulling behoeven.

Toen Luzac in zijne jeugd bij zijn oom Valckenaer te Parijs vertoefde, beklaagde hij zich in een brief van 27 Maart 1811 over de haastigheid en het zacht despotisme van dien oom. „Dit maakt", voegde hij er bij, „dat ik moeijelijk iets van „hem leeren kan, daar hij het geduld niet heeft om *aan mijn* „*traag verstand den noodigen tijd van bedenken te laten*; hij „wordt driftig en dan is alles verloren." Dwaas ware het die woorden naar de letter op te vatten: Luzac heeft later als spreker in de Tweede Kamer de zelfbeschuldiging schitterend gelogenschraft. Toch was zij, meen ik, niet geheel ongegrond. Luzac, hoe schrander en kundig ook, miste die snelheid van blik, die vlugheid van opvatting, zonder welke het in onze schrijflustige eeuw onmogelijk is een goed Minister te zijn. Daarbij was hij zoo naauwgezet, dat hij alles door eigen oogen wilde zien, niets aan anderen durfde toevertrouwen. Dadelijk

bij zijn optreden bleek, dat hij, ook onder gewone omstandigheden, voor het beheer van zulk een veelomvattend Departement, als dat van Binnenlandsche Zaken, ten eenenmale ongeschikt was. Alle ingekomen stukken, ook de onbeduidendste, las hij tot den einde toe door of — wat vooral ongehoord was — liet hij zich voorlezen. Over nietige zaken raadpleegde hij de retroacta. Van daar noodelooze afmatting en het benaauwend gevoel van te bezwijken onder de opgelegde taak; een gevoel, dat tot eene catastrophe moest leiden. Eene ontmoeting, die ik in dien tijd (April 1848) met den Minister Luzac had, behoort tot mijne pijnlijkste herinneringen. Ik vond hem in zijne woning, bezorgd en opgewonden over een misslag, die, zoo hij meende, in een aangenomen wetsontwerp van ondergeschikten aard was ingeslopen. Op luchthartigen toon trachtte ik het bezwaar, dat in geen geval aan mij te wijten was, weg te redeneren, doch wekte daardoor niet anders dan hooggestemde verontwaardiging over zulk eene ligtzinnigheid. Toen echter te midden van ons gesprek een bode binnentrad, die onder de noodige buigingen een achttal dikke portefeuilles met af te doene stukken op de tafel nederlegde, steeg de opgewondenheid des Ministers tot verstandsverbijstering. Vreesselijk voer hij uit over de onmogelijkheid om zich door zoo veel werk heen te worstelen. Eindelijk vond ik gelegenheid om mij te verwijderen, maar nu volgde mij zijne trouwe gade, die het gesprek had aangehoord en voor wie ik even veel achting koesterde als voor hem. Zij deed mij angstige vragen over den zielstoestand van den geliefden echtgenoot, die haar veel moesten kosten en mij door 't hart sneden. — Maar waartoe, kan men mij toevoegen, zoo iets opgehaald, op het gevaar af van de vereerders van Luzac, waaronder gij u zelven rangschikt, te ergeren? Het antwoord is, dat, ook niet met de beste bedoelingen, de geschiedschrijver het beeld van een staatsman mag omsluijeren en dat het einde van Luzac's staatkundige loopbaan een wel harden eisch van het constitutioneel leven in 't geheugen roept. Wie zich in de rijen der tegenpartij op den voorgrond plaatst, moet zich sterk genoeg gevoelen

om ten allen tijde den zetel in te nemen van hem, wien hij bestrijdt.

Doch reeds meer dan genoeg. Liever dan mij verder in zulke beschouwingen te verdiepen, eindig ik met een blik op den algemeenen toestand des vaderlands in het tijdperk 1845—1848, zoo als het voor mij liggend boekdeel dien schetst. In menig opzigt bestond aanleiding tot bezorgdheid. Ook in verband met den mislukten oogst van 1845, heerschte er in den lande toenemende ontevredenheid over den druk der belastingen en den hoogen prijs der levensmiddelen. Dagbladen en schotschriften, waarin de Ministers en zelfs de persoon des Konings op het schandelijkst werden verguisd, vuurden de ontevredenheid aan. Drukpersvervolgingen verhoogden, als gewoonlijk, het kwaad. Het schromelijk verminken der in omloop zijnde muntspeciën veroorzaakte tijdelijk eene bedenkelijke stremming in het dagelijksch verkeer. In September 1845 moest, zelfs in de hofstad, vertoon van militaire magt plaats hebben om het plunderen van bakkerswinkels te beletten. Veel erger was het in den zomer van 1847. Toen hadden in de noordelijke provincien ernstige volksbewegingen plaats, o. a. te Groningen van dien aard, dat de oproerige menigte door het geweervuur van toegeschotene krijgsbenden moest worden uiteengedreven, en er verscheidene dooden en gekwetsten vielen. Niets treft echter meer in het geschiedverhaal dan de telkens terugkeerende klagt over toenemende armoede. Bij de beraadslaging over het adres van antwoord op de troonrede van 1847 stelde van Heemstra voor, om in dat staatsstuk te vermelden „dat de armoede op „eene schrikbarende wijze toenam en dat de Regering bedacht „moet zijn om dreigende en onrustbarende onheilen af te wenden". Het amendement werd verworpen, omdat men de strekking daarvan gevaarlijk achtte, maar de toenemende armoede werd door niemand ontkend (V. 208). In een brief van Schimmelpenninck van der Oije, toen Gouverneur van Gelderland, leest men, onder dagteekening van 1 Februari 1848: „De grootste „zorg is de toenemende armoede. Verleden jaar stierven er $^1/_3$ meer

„menschen in Gelderland dan er geboren werden. Een paar „duizend togen naar Amerika. Velen hebben door gebrek „uitgeputte ligchamen". (Aant. V. 204.)

Wanneer wij dit tafereel vergelijken met den tegenwoordigen toestand des vaderlands, met hetgeen wij rondom ons waarnemen, verwarmt een gevoel van erkentelijkheid ons gemoed. Ook thans moge in sommige kringen ontevredenheid heerschen, van ernstige stoornis der openbare orde en rust is sedert jaren geen sprake. Overal vertoonen zich kenteekenen van eene toenemende welvaart, die zich ook in den sterken aanwas der bevolking, in het gestadig klimmen van de opbrengst der belastingen openbaart. Onze steden, inwendig verfraaid, worden door nieuwe wijken en parken omringd, die, als het getal gegoede of vermogende ingezetenen niet sterk aangroeide, geen bewoners zouden vinden. Hoewel de buitengewone bloei, waarin de landbouw zich tot voor weinige jaren verheugde, in den laatsten tijd is afgenomen, ontwaart men ook ten platten lande menig bewijs, dat het der bevolking wel gaat. Daar vooral schijnt de verbetering der middelen van gemeenschap, de aanleg van spoorwegen, gunstigen invloed te oefenen. Maar wat inzonderheid opmerking verdient, de klagt over het toenemen der armoede is verstomd; de statistiek wijst vermindering van het getal hulpbehoevenden aan en nog zeer onlangs getuigden de magistraatspersonen, die uit de rijkste stad der wereld tot ons kwamen, dat zij in het gelukkig Nederland geen sporen van armoede hadden ontwaard. Zeer zeker zouden de Londensche burgervaders anders hebben gesproken, als zij tot lager kring dan dien, waarin zij zich bewogen, waren afgedaald; maar even onbetwistbaar is het, dat hier minder armoede heerscht dan in een vroeger tijdperk. Waaraan is dat gelukkig verschijnsel te danken? Daalt het toenemend vermogen der gegoede burgerij althans eenigermate op de minder begunstigden af, en ziet men dus hier het tegenovergestelde van hetgeen te Londen in 't oog springt, waar nevens den grootsten rijkdom de afzigtelijkste ellende voortwoekert? Zijn allengs hier te lande, over

't algemeen, de werkloonen meer in evenredigheid gebragt met de behoefte der huisgezinnen? Heeft de nieuwere wetgeving op het armwezen en op het lager onderwijs, heeft de afschaffing der belasting op de voornaamste voedingsmiddelen gunstig gewerkt? Is de prijs dier voedingsmiddelen minder afhankelijk geworden van den mislukten oogst in een bepaalde landstreek, nu geheel de wereld ééne groote graanmarkt geworden is? Worden de pogingen der philanthropie tot het voorkomen van armoede, tot leniging van menschelijke ellende, meer dan vroeger, met gunstigen uitslag bekroond? Doen de spaarbanken haren heilrijken invloed toenemend krachtig gevoelen? — Nog met vele andere waren deze vragen te vermeerderen. Zoo iemand, dan zou de Bosch Kemper, die zoo veel dagen van zijn onbegrijpelijk werkzaam leven aan onderzoekingen nopens het vraagstuk der armoede in ons vaderland heeft gewijd, in staat zijn geweest daarop een voldoend antwoord te geven.

30 September 1882.

(„De Gids", 1882, IV, bladz. 305).

LEVENSSCHETS VAN Mr. J. HEEMSKERK Bz.

Het spraakgebruik noemt den zeventig- of tachtigjarigen leeftijd een *gezegenden* ouderdom. En inderdaad het is een zegen van God, met een nog tamelijk helder hoofd en niet al te zeer gesloopte ligchaamskracht, den eindpaal te bereiken, die, reeds volgens den psalmdichter, door weinige menschen overschreden wordt. Toch welft zich boven het levenspad, ook van den gelukkigsten grijsaard, niet zelden een sombere wolk. Allengs ontvallen hem, de een na den ander, zijne meest geliefde schoolmakkers, de vrienden zijner jeugd, de mannen, met wie hij in zijne krachtigste levensjaren heeft verkeerd en gearbeid; totdat hij ten laatste, al wordt hij ook door liefderijke betrekkingen van jeugdiger leeftijd omringd, zich eenzaam en verlaten gevoelt: een half ontbladerde boom, gespaard gebleven te midden van een uitgerooid vak van het woud.

Deze gedachten overmannen mij nu ik mij neêrzet om het leven van Heemskerk te schetsen. Meer dan dertig jaren lang heb ik het voorregt van zijnen vriendschappelijken omgang genoten. Gedurende het grootste deel van dat tijdperk zocht hij mij dagelijks op in de kamer, waar ik in mijne ambtsbetrekking werkzaam was, en koutten wij dan, vrolijk en vertrouwelijk, over de gebeurtenissen van den dag en over al

wat ons verder belang inboezemde. In zijne geschriften liet hij zich meermalen over mijn persoon op de vleijendste wijze uit en opende hij wel eens uitzigten op van mij te verwachten historischen arbeid, die ik niet heb kunnen verwezenlijken; want het lag in zijn karakter bij zijne vrienden de alomvattende kennis te onderstellen, die hem versierde. Thans is ook hij heengegaan, hij die, verscheidene jaren jonger dan ik en althans uiterlijk van een krachtig ligchaamsgestel, voorbeschikt scheen om mij geruimen tijd te overleven. Maar ik mag aan mijn gevoel van smart over zijn verscheiden niet verder lucht geven. Gedachtig aan hetgeen de Maatschappij van Letterkunde omtrent de levensberigten van hare afgestorvene leden verlangt, zal ik de partijdigheid der vriendschap trachten ter zijde te stellen en van Heemskerk zeggen wat ik door eigene ervaring weet. Gelukkig acht ik mij, mijne vlugtige, uit den aard der zaak onvolledige schets te kunnen aanvullen door hetgeen mij met groote welwillendheid door anderen is medegedeeld, die den merkwaardigen man in zijne vroegere loopbaan hebben gekend.

Jan Heemskerk Bijsteruszoon werd den 16den Februarij 1811 te Amsterdam geboren uit een geslacht, waartoe waarschijnlijk, twee eeuwen vroeger, de beroemde vlootvoogd behoorde „die „dwers door 't ijs en 't ijzer derfde streeven." Zijn vader, een vermogend man, stond aan 't hoofd van een handelshuis, welks naam op de Amsterdamsche beurs een goeden klank had. De moeder, die op de vorming van zijn karakter zeker grooten invloed heeft uitgeoefend, heette Geertruid ten Cate. Reeds als kind gaf hij blijken van buitengewone gaven: wat anderen inspanning kostte leerde hij al spelende en het eens geleerde bleef onuitwischbaar in zijn geheugen geprent; daarbij was hij levendig en geestig, soms wel een weinig spotziek. Zijne opleiding werd met zorg behartigd; maar de levenswijze zijner ouders gaf daaraan eene bepaalde rigting. Die ouders bragten een goed deel van den zomer op hun buitengoed te Nigtevecht door. Hoe gaarne zij zich daar door hunne kinderen omringd zagen, was dit, zoo deze behoorlijk onderwijs zouden genieten, niet wel mogelijk.

Hen de eene of andere dagschool te Amsterdam te doen bezoeken en dan verder aan de hoede van dienstboden over te laten, kon niet in aanmerking komen. Er schoot niets anders over dan het zenden der zonen naar eene kostschool. Zoo werd onze Heemskerk reeds vroeg in de bloeijende inrigting van dien aard opgenomen, aan welker hoofd G. Byrde stond, van geboorte een Zwitser, doch die zich naar Utrecht had verplaatst en wiens school aldaar destijds grooten naam had. Zij werd door een aantal jongelieden van goeden huize bezocht en muntte uit door de zorg, waarmede het hoofd der school voor ieder vak geschikte leermeesters koos. Heemskerk leerde er de moderne talen en bleef er, toen voor hem, die bestemd was om in de regten te studeren, het tijdstip van voorbereiding tot het academisch onderwijs was aangebroken. Hij genoot privaatles in het Latijn en Grieksch van den kundigen custos der academische bibliotheek Adèr, die naderhand zich wel op zulk een leerling mogt verhoovaardigen.

Enkele overgeblevene tijdgenooten, die zich Heemskerk als leerling op de school van Byrde nog goed herinneren, zijn uitbundig in zijnen lof. Inzonderheid is dit het geval met den heer Riet, die in 1825 als secondant op de genoemde school werd geplaatst en thans te Utrecht in stille rust leeft. Als bij het geven der lessen de eene of andere vraag werd gedaan, waarop al de leerlingen het antwoord schuldig bleven, wendde de onderwijzer zich tot den jeugdigen Heemskerk, overtuigd van hem te zullen hooren wat hij verlangde. Vooral toen hij eenmaal de oude talen had beginnen te beoefenen, was zijn ijver om zich daarin te bekwamen grenzeloos. De meesterstukken der Latijnsche en Grieksche letterkunde hadden weldra voor hem eene onweêrstaanbare aantrekkingskracht, die hare werking gedurende geheel zijn volgend leven gevoelen deed. Als op de school het speeluur daar was, bleef hij somtijds in zijne studien verdiept en volhardde hij daarin, niettegenstaande de onderwijzers hem aanmaanden tot deelneming aan de uitspanning. Hij sliep met den heer Riet op dezelfde kamer, en als hij wist

dat deze in den vroegen morgen zou opstaan om zich voor het geven zijner lessen voor te bereiden, verzocht Heemskerk zoo vriendelijk en dringend, om hem te wekken, dat de ander geen weêrstand kon bieden, en de jeugdige leerling dus, tegen de regels der school aan, met het krieken van den dag aan den arbeid was. Niet zelden gaf hij in de winteravonden, als na den afloop der schooluren de leerlingen gezellig bijeen waren, blijken van zijn stalen geheugen en liefde voor de letteren. Hij droeg dan fragmenten voor uit „de Hollandsche natie" van Helmers, uit de treurspelen van Corneille en Racine of uit Boileau's hekeldichten. In een later tijdsgewricht verbaasde hij zijne schoolmakkers door de gemakkelijkheid, waarmede hij treffende plaatsen uit de redevoeringen van Demosthenes opzegde. Door een en ander, gevoegd bij zijne minzaamheid en de hem als aangeboren beschaafde vormen, verwierf hij een zedelijk overwigt op zijne medeleerlingen, dat op geheel de school gunstig terugwerkte, doch waarvan hij nimmer misbruik maakte. Slechts in één bepaald opzigt deed zich dat overwigt gevoelen. Bij de groote wandelingen, die de kostleerlingen, door hunne onderwijzers geleid, in Utrechts omstreken deden, wist hij meestal te bewerken, dat de wandeling langs de kronkelende Vecht plaats had en het dorp Zuylen daarvan het eindpunt was. Die anders weinig beteekenende bijzonderheid getuigt voor zijn gevoelig hart: in de soort van ballingschap, waarin hij verkeerde, was het hem een genot zijne geliefde ouders en zijne geboortestad naderbij te komen. — Het voorafgaande wordt in hoofdzaak bevestigd door den heer Mr. A. C. van Heusde, die, na met grooten lof in 't beheer van de binnenlandsche zaken des Rijks werkzaam te zijn geweest, thans insgelijks eene welverdiende rust geniet. Deze, verscheidene jaren jonger dan Heemskerk, bezocht in zijne vroege jeugd insgelijks de school van Byrde en herinnert zich nog levendig, hoe de Amsterdammer al de leerlingen der school door kennis en gevatheid overschaduwde. Hij stelt zich hem voor, te midden van het schoolvertrek aan een afzonderlijken lessenaar gezeten en zich in de studie

der oude talen verdiepende, terwijl om hem heen zijne jongere schoolmakkers, onder het onvermijdelijk gedruisch, een onderwijs ontvingen, dat hij reeds lang te boven was.

In 1829 verliet Heemskerk de school van Byrde, die trouwens omstreeks dien tijd werd opgeheven, en werd hij, na het vereischte examen te hebben afgelegd, als student op de Utrechtsche Hoogeschool ingeschreven. Daar zijne ouders er bezwaar in zagen den achttienjarigen jongeling aan de gevaren van het geheel vrij studentenleven bloot te stellen, zorgden zij, dat hij onder de hoede kwam van een man, die hun volkomen vertrouwen bezat en verdiende. Hij werd in het huis van den Remonstrantschen predikant F. van Teutem, tot wiens gezindte de familie Heemskerk behoorde, opgenomen en bleef daar gedurende geheel zijn studententijd, dus verscheidene jaren achtereen, inwonen. Er heerschte aan dat huis een zeer beschaafde toon; een aangenaam gezellig verkeer. Ongetwijfeld heeft het langdurig verblijf in dien kring er toe bijgedragen, de voorliefde van Heemskerk voor fijne beschaving en beleefde vormen, die hem levenslang onderscheidde, te versterken. Aan den anderen kant bleef daardoor de omgang met zijne mede-studenten beperkt. Toch verwierf hij onder dezen allengs enkele vertrouwde vrienden, met name den lateren Groningschen Hoogleeraar Cornelis Star Numan, van wiens leven en karakter zijn ambtgenoot Philipse in der tijd zulk een behagelijk beeld heeft geschetst (Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1858), en wiens deugden thans in zijnen zoon, den voor mij ook weder ter zake van dit vlugtig opstel zoo dienstvaardigen Griffier der Eerste Kamer, voortleven. Star Numan was, toen Heemskerk met hem in kennis kwam, reeds een oud-student, die zich door het loffelijk beantwoorden van prijsvragen naam gemaakt en voor het met talent en vernuft geschreven Utrechtsche studenten-blad *De gekortwiekte faam* bijdragen geleverd had. Hij huldigde op het gebied van het staatsregt de behoudende of liever de anti-revolutionaire beginselen, doch was daarbij wars van eenzijdigheid en overdrijving. Toen in 1829 de

ergernis der Noord-Nederlanders over het gewoel der Belgen tot eenige vertoogen aanleiding gaf, waarin de beruchte, met duizenden handteekeningen prijkende adressen aan de Tweede Kamer over de zoogenaamde grieven als ongrondwettig werden gebrandmerkt, kwam zijn gevoel van regt daartegen op. Hij zond een werkje in het licht, waarvan de titel: *Het petitieregt van ingezetenen aan de Staten-Generaal gehandhaafd*, de strekking doet kennen. De omgang met zulk een ontwikkeld, zelfstandig student moest wel op het bewegelijk, voor elken indruk zoo vatbaar gemoed van Heemskerk invloed uitoefenen. Hij dweepte, schrijft men mij, in zijnen eersten studententijd met de „Nederlandsche gedachten" van Groen van Prinsterer.

Men heeft wel eens verhaald, dat Heemskerk, om hem tot ijver in de studie aan te moedigen, soms door zijne betrekkingen gewezen werd op het voorbeeld van zijnen neef en naamgenoot, den bekenden staatsman, die verscheidene jaren jonger was, maar wiens buitengewoon snelle ontwikkeling, reeds als kind, bij allen, die daarvan getuigen waren, bewondering wekte. Indien ooit zulk eene aanmaning is gedaan, was zij ten eenenmale overbodig. Heemskerk was het toonbeeld van een ijverig, weetgierig student. Hij volgde de lessen der hoogleeraren met groote naauwgezetheid, althans voor zoover die lessen hem genoegzaam belang inboezemden. In het gevoel van onafhankelijkheid, dat de vermogensomstandigheden zijner ouders hem inboezemde, beschouwde hij de beoefening der wetenschappen als doel, geenszins als middel om in de maatschappij voorwaarts te streven. Hij bezocht het huis van zijnen oom, den Hoogleeraar Schröder, slechts hoogst zeldzaam, en dat wel, zoo hij zeide, omdat hij den schijn wilde ontgaan van door de gunst van een bloedverwant onderscheiding te verwerven. Of hij die vrees voor den schijn zoo ver dreef van zelfs de lessen van den scherpzinnigen, ernstigen man te verzuimen, is mij onbekend. Terwijl hij in zijne geschriften, vooral ook in zijn levensberigt van Holtius — in mijn oog een meesterstuk van karakterschildering en, voor zoover ik

daarover kan oordeelen, van waardering der werkzaamheid van een uitstekend geleerde — aan verscheidene hoogleeraren hulde doet, tot wier getrouwe volgelingen hij behoorde, wordt daarin van Schröder niet gewaagd. Volgens dat levensberigt (Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1862) woonde hij reeds in 1830 de collegien van Professor Arntzenius over de Romeinsche geschiedenis bij. Hij kenschetst dezen als een onvermoeid voortwerkend grijsaard, noemt het een voorregt zijne grondige nasporingen en de Socratische inrigting zijner responsien te hebben leeren kennen; doch laat doorblinken, dat de Hoogleeraar moeite had, de betere inzigten omtrent de geschiedenis van het Romeinsche regt, ten gevolge van het ontdekken van nieuwe bronnen in Duitschland geldig geworden, in zijn onderwijs op te nemen. Met groote ingenomenheid spreekt hij van Holtius zelven, die, in 1831 van Leuven naar Utrecht verplaatst, daar de tolk werd der aangeduide nieuwere begrippen. Hij woonde met weinige studenten al dadelijk diens collegie over de Romeinsche regtsgeschiedenis bij; later dat over de uitlegkunde en behandeling der regtsbronnen, en eindelijk, in 1834, dat over het handelsregt. Hij ontveinst niet dat de lessen van Holtius aanvankelijk voor een nieuweling als hij minder geschikt waren; maar wijst tevens aan, hoe hij door onvermoeide inspanning de moeijelijkheid te boven kwam. Zijne ingenomenheid met 's mans onderwijs werd verhoogd, omdat hij daardoor tot de beoefening genoopt werd van eenige tot nu toe verwaarloosde klassieke schrijvers en van toen nieuw ontdekte fragmenten van Cicero's redevoeringen. Daartoe door een gezegde van Holtius opgewekt, beproefde hij zijne krachten aan een „Specimen Jurisprudentiae Ciceronianae." Dit stukje is echter niet bewaard gebleven. „Gelukkig" — schrijft hij — „is mijn onrijpe arbeid, sedert door Kellers Semestria geheel „nutteloos geworden, nooit in 't licht verschenen, en sinds lang „in vlammen opgegaan; doch aan Holtius' opwekking ben ik „vele mijner gelukkigste levensuren verschuldigd, daar zij een „geheel nieuw veld van onderzoek voor mij geopend, en den

„zin voor klassieke studien voor altoos bevestigd heeft." (Aangehaalde Handelingen, blz. 261).

Voorzeker behoefde die zin voor klassieke studien bij hem naauwelijks bevestiging: de liefde voor de oude letteren was, gelijk wij gezien hebben, reeds vroeg bij hem ontwaakt, en zoo als hij zelf ergens zegt, in de school van van Heusde en van Goudoever tot wasdom gekomen. Wat hij voor den eerstgenoemde dier hoogleeraren gevoelde, heeft hij in treffende bewoordingen uitgedrukt. „Geen discipel van den eenigen van Heusde", schrijft hij, „kan zonder weemoedige erkentelijkheid herdenken, „hoe aantrekkelijk en innemend diens opleiding was. De gansche „persoonlijkheid, het waas van humaniteit, de bevalligste „manieren en toch iets achtbaars en deftigs, boezemden eerbied „in en vertrouwen te gelijk. Hoe heugt mij de dag, waarop ik „zelf schroomvallig en verlegen tot hem kwam, om de proef „door te staan, die over de toelating tot de academie beslissen „zou, en het welwillend woord, dat mij opbeurde!" (Aangehaalde Handelingen, blz. 241). Was het wonder, dat Heemskerk, als hij de collegien van van Heusde over de Grieksche treurspeldichters, de Grieksche wijsbegeerte of de algemeene geschiedenis bijwoonde, aan de lippen van den begaafden leermeester hing en van diens geest van humaniteit als doortrokken werd? De hoogleeraar zelf telde hem weldra onder de studenten van uitstekenden aanleg en ijver, voor wie hij elke week een avond afzonderde om hen te zijnen huize te ontvangen en met hen een Grieksch auteur, bij voorkeur Plato, te lezen. Op dit zoogenaamde Platonicum muntte Heemskerk uit door de juistheid, waarmede hij het Grieksch in onze taal overbragt, door de gepastheid zijner opmerkingen en vragen. De indruk, dien het onderwijs van van Heusde op hem had gemaakt, bleef gedurende geheel zijn volgend leven onuitwischbaar. Indien zijn stijl, als zijn schrift zelf altijd keurig en net, steeds een klassieke tint had, zal dit wel voor een deel aan dat onderwijs toe te schrijven zijn. Nog een ander hoogleeraar telde Heemskerk onder zijne hooggeschatte leermeesters, namelijk Ackersdijk. De lessen,

die deze, na in 1831 van Luik naar Utrecht verplaatst te zijn, zij het ook aanvankelijk als zoogenaamd liefhebberij-collegie, in de staathuishoudkunde gaf, werden door hem bijgewoond. Onder zijne leiding werd hij, voor zoo ver de zoon van een Amsterdamsch koopman dit niet reeds van zelf was, een beslist voorstander van het beginsel van vrijen handel. Misschien ook droeg geheel de persoonlijkheid van Ackersdijk, die zoo gaarne in vreemde landen vertoefde, er toe bij om hem meer dan gewone belangstelling in de gebeurtenissen op het wereldtooneel in te boezemen.

Het noodlottig jaar 1830 bragt in de studie van Heemskerk, even als in die van zoo vele Nederlandsche jongelingen, eene tijdelijke stremming. Ook in zijn gemoed vond de roepstem des Konings aan de natie om voor de eer en veiligheid van den oud-vaderlandschen bodem de wapenen aan te gorden, weerklank. Hij nam dienst bij de jagercompagnie der Utrechtsche studenten en werd, zeker tot zijn groot genoegen, bij het peloton, waarover zijn vriend Star Numan als sergeant bevel voerde, ingedeeld. Met de compagnie den 11den November 1830 naar de grenzen getrokken, deelde hij verscheidene maanden achtereen met zijne makkers in de vermoeijenissen van het krijgsmansleven, in de voor velen zoo behagelijke afwisseling van tooneel, die het aanbiedt. Ik geloof niet, dat hij zich in het soldatenpak gelukkig heeft gevoeld: hij was te zeer aan het stille studeervertrek gehecht, koesterde te diepen afschuw van al wat naar ruwheid zweemt, om in het krijgsgewoel behagen te scheppen. Nooit heb ik hem, ook niet met een enkel woord, van zijnen veldtogt hooren spreken. Van elders werd mij medegedeeld, dat hij gedurende dien tijd, ook buiten de gelederen, steeds zijnen vriend Star Numan ter zijde bleef. Hij volgde dezen als zijne schim, zoo zelfs, dat de spotzucht der levenslustige studenten daardoor werd opgewekt. — Terwijl de bloem der Nederlandsche jongelingschap in de Noordbrabandsche dorpen smachtte naar het sein om voorwaarts te rukken of huiswaarts te keeren, schijnt, welligt in verband met dat ongeduld, eene

kentering in Heemskerks staatkundige denkwijze te hebben plaats gevonden. Hij had zich geabonneerd op „de Standaard"; het blad van Mr. Dirk Donker Curtius, 't welk den geest der Fransche liberalen van dien tijd ademde en openlijk verkondigde, dat Koning Willem I, door bij tijds aan de voornaamste grieven der Belgen toe te geven, den opstand had kunnen voorkomen en nu door regtstreeksche onderhandeling met de hoofden van dien opstand een eind moest maken aan den strijd. Reeds het steunen van zulk een blad was in het oog van den kring, waarin Heemskerk zich bewoog, eene ergernis; maar nog meer, dat hij toonde niet zoo geheel afkeerig van de daarin gepredikte gevoelens te zijn. Menige levendige redetwist had daarover plaats. Hoe heet het daarbij toeging, kunnen zij zich voorstellen, die er in 1830 en 1831 getuigen van geweest zijn, hoe toen door de meeste Noord-Nederlanders elke aanval op den geliefden Koning als heiligschennis, elke vergoelijking van het gedrag der verfoeide Belgen als eene soort van landverraad werd beschouwd. Toch oefende die strijd geenerlei nadeeligen invloed op de vriendschapsbetrekking tusschen Star Numan en Heemskerk uit. Zij bleven vrienden, ook in veel later tijdsgewricht, toen Heemskerk openlijk onder de voorstanders der vrijzinnige begrippen was opgetreden.

Reeds waren er sedert den afloop van den Belgischen veldtogt verscheidene jaren verloopen, toen Heemskerk door het afleggen van het candidaatsexamen in de regten een bewijs zou geven, dat zijne onvermoeid voortgezette studie vruchten droeg. Op dat examen was de algemeene aandacht te Utrecht meer dan gewoon gevestigd. De hoogleeraren moedigden de studenten aan om daarbij tegenwoordig te zijn: zij zouden getuigen zijn van een triumf, zoo als slechts zelden een student behaalde, een verkregen goeden naam schitterend zien handhaven! De uitkomst beantwoordde geenszins aan de verwachting. Bij de eerste hem gedane vragen geraakte Heemskerk in verwarring. Zelfs op die van gemakkelijken aard gaf hij geen of een onvoldoend antwoord. Te vergeefs beproefde een der examinatoren, Professor

Brueys, hem meer moed, meer zelfvertrouwen in te boezemen. De studenten verlieten de senaatskamer, niet anders vermoedende, dan dat hij zou worden afgewezen. Dit was echter niet het geval: de graad werd verleend, maar zonder eenigen lof. In de aanteekeningen, die bij de regtsgeleerde faculteit te Utrecht van de studenten-examens gehouden werden, schreef Professor Ackersdijk: „Janus Heemskerk d. 3 m. Junii 1835 cand. „examen simpliciter."

Waaraan was deze nederlaag toe te schrijven? Reeds de tijdgenooten waren het daarover niet eens. Had men aan zekere aangeboren bedeesdheid te denken, ook later nu en dan onder overmoed verborgen? Was het, dat bij Heemskerks voorliefde voor de oude letteren de wetenschap van het stellige regt eenigermate geleden had? Of hadden de examinatoren, om zijne schitterende bekwaamheid beter te doen uitkomen, hem vragen gedaan, door den meest geoefenden student niet wel te beantwoorden? Hij zelf schijnt niet vreemd te zijn geweest van het denkbeeld, dat men hem door de wijze, waarop hij was ondervraagd, onregt had aangedaan. In het aangehaalde levensberigt van Holtius gewaagt hij van een heilloos antagonisme, na diens komst te Utrecht tusschen hem en de andere hoogleeraren in de regtsgeleerdheid ontstaan. „Vlijtige stu-„denten," vervolgt hij, „zijn van dien onderlingen naijver „de slagtoffers geworden, wanneer, bij het afnemen van een „examen, de plaats van den bejaarden Arntzenius door zijnen „opvolger moest worden waargenomen." (Handelingen Maatsch. der N. L. 1862, bladz. 260). Indien hij hier, zooals ik vermoed, op zijne eigene ondervinding het oog had, is er iets grootmoedigs in den lof, dien hij in alle andere opzigten aan Holtius toedeelt. Zeer vele jaren later, in 1872, schreef hij in een verslag over den toestand der scholen van middelbaar onderwijs te 's Gravenhage: „De grillige fortuin speelt dikwerf eene hoofdrol „bij de examens, beschaamt de verwachting der leeraars, stelt „de hoop van ouders te leur, en bespot de inspanning der „ondervraagden. Wie weet niet bij ervaring, of uit opmerking

„bij anderen, dat de beste voorbereiding geene zekerheid geeft „tegen verstrooijing van gedachten, tegen falen van het geheugen, „tegen misvatting van eene voorgestelde vraag, — allerminst „waarborgt tegen dwaze voorkeur van een of ander examinator „voor zijne stokpaardjes, zijne eigene geliefkoosde theorie, zijne „beoefening van de deelen der wetenschap, zijne uitlegging van „eene duistere plaats, zijne ontwikkeling van een karakter, „zijne verklaring van een historisch tijdperk, zijne oplossing van „een ingewikkeld probleem: — van onedeler beweegredenen tot „afkeuring, van nijd en naijver spreken wij niet.”

Welke ook de hoofdoorzaak van de ondervonden vernedering moge geweest zijn, Heemskerk gevoelde ze diep en kwam de gevolgen daarvan misschien levenslang niet geheel te boven. Luide verklaarde hij zich nimmer weder aan eenig examen te zullen onderwerpen. Had hij vroeger met zijn geliefden leermeester van Heusde over de stof voor eene dissertatie onderhandeld, en was hij na rijp beraad overeengekomen, dat hij over Plutarchus schrijven zou; thans was aan al dergelijke plannen de bodem ingeslagen. Op de aanmaning van een zijner vrienden, om door het leveren van een degelijk proefschrift, waartoe hij zoo wel in staat was, zijn goeden naam te herstellen, antwoordde hij met bitteren spot. Wat heil zou het hem aanbrengen een dissertatie zaam te flansen of met den doctoralen titel te kunnen prijken? Zou hij daardoor geleerder worden of even dom geacht worden als te voren? — Hij bleef intusschen te Utrecht, maar, ontmoedigd, bezocht hij slechts enkele collegien en vond alleen troost en afleiding in zijne boeken. Nog in 1838 vindt men hem in de lijst der Utrechtsche studenten. Destijds echter verplaatste hij zich voor goed naar Amsterdam, en voortaan woonde hij bij zijne ouders. In Julij 1841 trof hem door het overlijden zijns vaders een gevoelige slag; maar zijne moeder, die hem lief had als haar oogappel, bleef hem over. Hij omringde haar met de teederste zorg en was, naar aller getuigenis, een voorbeeldig zoon.

Allengs werd hij te Amsterdam, als een hoog beschaafd,

geleerd man, meer gewaardeerd. Tot lid der plaatselijke schoolcommissie benoemd, wekte de wijze, waarop hij de examens van aankomende onderwijzers hielp afnemen, de bewondering zijner medeleden op; hij wist daarbij de klippen te vermijden, waarop hij zelf was gestrand In letterkundige kringen was hij zeer gezien. Met sommige der schrijvers van „de Gids", sedert 1837 onder de hoofdredactie van Potgieter en Bakhuizen van den Brink uitgegeven, ging hij vertrouwelijk om. Hun pogen om aan de vaderlandsche letterkunde eene hoogere vlugt te doen nemen en tevens op staatkundig gebied de liberale beginselen, waarvan hij een beslist voorstander was geworden, te doen zegevieren, juichte hij toe. In 1840 leverde hij zijne eerste bijdrage tot dit tijdschrift. Zij bestond in eene uitgewerkte, naamlooze beoordeeling van de dissertatie over Montesquieu, waarmede zijn vroeger vermelde neef en naamgenoot met grooten lof den dubbelen graad van doctor in de regten en in de letteren had verworven. Die recensie moge, wat den vorm betreft, misschien achterstaan bij hetgeen hij later van dien aard leverde, zij getuigt van grondige geleerdheid. Men gevoelt, het stuk lezende, dat hij tegen den beoordeelde opgewassen is, en in de geschriften van Macchiavelli, Ancillon, Hallam en wien al niet meer, nog beter te huis is dan deze. Opmerkelijk voor de rigting van zijnen geest is de voorkeur, die hij voor de Britsche staatsinstellingen en het Britsche staatsleven laat doorblinken. Hij verdedigt het daarin heerschend aristocratisch element en vooral de neiging om bij het toegeven aan de vorderingen des tijds het verband niet te verbreken met het bestaande, met de overleveringen van het voorgeslacht, ook opdat gevaarlijke nieuwigheden worden gekeerd. Steeds wendde hij in lateren tijd, als hij een geliefden klassieken schrijver ter zijde had gelegd, bij voorkeur het oog naar het vaderland van den constitutionelen regeringsvorm. De Britsche parlementaire geschiedenis, het Britsche staatsregt was voor hem eene lievelingsstudie. — Nog ééne bijzonderheid trekt in deze recensie de aandacht. Onwillekeurig moest het schrijven daarvan Heemskerk

tot eene weemoedige vergelijking nopen tusschen zijne eigene ondervinding en de eer, aan zijn neef te beurt gevallen. Hij kon den wensch niet geheel onderdrukken, dat hij, als deze, te Amsterdam, in plaats van te Utrecht, mogt hebben gestudeerd. Na den schrijver der dissertatie den lof van meer dan gewone vertrouwdheid met de verschillende onderdeelen der regtswetenschap te hebben toegezwaaid, laat hij volgen: „Mag men den „boom uit de vrucht beoordeelen, dan verkrijgt men een „zeer gunstig denkbeeld van het onderwijs der school, waarin „de heer H. zijne opleiding en vorming genoot." („de Gids", 1840, bladz. 337.)

Het in den aanvang van 1847 te Amsterdam opgerigte Vrijdagsche gezelschap — de eerste debating-club van eenigen naam in ons vaderland — telde Heemskerk onder zijne leden. Ongetwijfeld hing de stichting van dit gezelschap zamen met de toegenomen belangstelling in de openbare zaak, die zich in ons vaderland openbaarde; met den steeds levendiger geworden wensch, dat aan dat vaderland door hervorming der staatsinstellingen vernieuwde kracht, hoogere bloei mogt worden geschonken. Heemskerk vond in dien kring mannen als Martinus des Amorie van der Hoeven, Mr. S Vissering en Dr. Heije, met wie het der moeite waard was op staatkundig of ander gebied een lans te breken. Geen der leden echter boezemde hem meer sympathie in dan Mr. G. de Clercq, de waardige zoon eens genialen vaders, wiens nagedachtenis later door hem op treffende wijze werd gehuldigd. (Levensberigt in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1858.) Indien de Clercq, naar Heemskerks oordeel, in zijne liberale begrippen te ver ging, indien hij zelfs eenige overhelling tot de gevoelens der Fransche socialisten liet doorblinken, kon de ander dit aan zijnen tien jaren jongeren, vurigen vriend ligt vergeven. De Clercq had destijds een zeer lezenswaardig overzigt van de Belgische omwenteling van 1830, hare oorzaken en gevolgen, in „de Gids" doen opnemen. Dat stuk trok de algemeene aandacht, en wordt ook door Heemskerk in het zoo even aangeduide

levensberigt hoogelijk geroemd, ofschoon hij tevens te kennen geeft, *op enkele voorname punten* een ander gevoelen dan dat des schrijvers te omhelzen. Welke die punten waren, duidt hij niet aan. Waarschijnlijk meende hij, die steeds naar billijkheid in het beoordeelen streefde, dat de Clercq in het gispen van Koning Willem I, wien eene niet-volvoerbare taak was opgedragen, te ver was gegaan. Wat daarvan zij, de bijval, dien dit stuk had ontmoet, bewoog de redactie van „de Gids" meer regtstreeks in haar tijdschrift op de gebeurtenissen van den dag de aandacht te vestigen en daarvan, op het voorbeeld van het buitenland, een maandelijksch overzigt te leveren. Heemskerk belastte zich met die taak. Van Januarij 1848 af vond men in elk nommer van „de Gids" een staatkundig overzigt van zijne hand, doch niet door hem onderteekend.

Al deze stukken munten uit door een keurigen stijl. Als van zelf vloeijen allerlei klassieke herinneringen uit de pen des schrijvers en telkens toont hij ook in de nieuwere geschiedenis der volken van ons werelddeel geen vreemdeling te zijn. Ook nu weder slaat hij het eerst een blik op Engeland, waar een handelscrisis heerschte en de toestand van Ierland dezelfde bezorgdheid wekte als in onzen tijd. Hij bleef niet blind voor de voorteekenen van een naderenden storm, die zich in Frankrijk openbaarden; maar geloofde nog in Januarij 1848, met geheel het beschaafd Europa, dat, zoo lang Koning Lodewijk Philips leefde, deze de uitbarsting van het onweder zou kunnen bezweren. Den 27sten dier maand schreef hij, na de mededeeling van eenige bijzonderheden uit het huisselijk leven van dien Koning: „Zoo iemand wanen mogt, dat dergelijke bijzonderheden te „naauwernood melding verdienen, — hij bedenke, dat het leven, „de gezondheid van Lodewijk Philips, naar de erkentenis van „vriend en vijand, eene Europesche aangelegenheid is" („de Gids", 1848, I, 240). Nog geen maand later moest hij de verpletterende tijding vermelden, dat eene opgeruide volksmenigte den troon van dienzelfden Lodewijk Philips omvergeworpen, hem tot eene smadelijke vlugt gedwongen, zijn geslacht met verguizing

bejegend had. Bijna onafzienbaar werd thans, nu geheel Europa den weerstuit van de Fransche omwenteling gevoelde, zijne taak. Duitschland, Italie het tooneel van allerlei volksberoering en strijd; in de stad, waar Frederik de Groote geregeerd had, Pruissische regimenten genoodzaakt om voor het geschreeuw van opstandelingen te wijken; Metternich gedwongen om Weenen, zoo lang als het bolwerk van het behoud van al het bestaande beschouwd, te ontvlugten; Polen in opstand; te Parijs zelf in de sombere Junij-dagen de straten met stroomen bloed bevlekt, door wapengeweld de woede der communisten beteugeld; van al de groote Staten Engeland alleen rustig en in eene Parlements-hervorming afleiding zoekende voor den daar opgewekten volksgeest. Welke gebeurtenissen en lotwisselingen! Heemskerk wist ze met onpartijdigheid en gematigdheid te schetsen. Karakteristiek is de voorliefde voor staatmans-welsprekendheid, die in zijne overzigten doorblinkt. Even als hij vroeger den ernst, waarmede Guizot zijne beginselen in de Fransche Kamers verdedigde, met kennelijk welbehagen aan de echt-Fransche welbespraaktheid van Thiers had overgesteld, stond hij thans het liefst stil bij de redevoeringen, door welker welluidenden klank de Lamartine eene wijle tijds de Parijsche volksmenigte in toom hield, totdat die menigte, van 's mans welsprekendheid verzadigd, zich met spot van hem afwendde. Overigens bleef hij bij dezen zijnen arbeid aan de reeds in 1840 geopenbaarde overtuiging getrouw en kon hij, een paar jaren later, te regt schrijven: „De gulden uitspraak van Burke, bij wien eene „neiging tot behouden, gepaard met eene geschiktheid tot „verbeteren, de standaard van den echten staatsman was, — „is ook vóór „d'orkaan van Februarij" ons ideaal geweest" („de Gids", 1850, I, 303).

Ook het geliefde vaderland moest wel in Heemskerks overzigten van 1848 eene gewigtige plaats innemen. Hij juichte daarin het besluit van Koning Willem II, om aan de voorgenomen Grondwetsherziening ruimeren omvang te geven, van harte toe, en maakte op den voortgang van dat veelomvattend werk

opmerkzaam, zonder echter deswege in veel bijzonderheden te treden. Ofschoon hij veel heils, uit de hervorming voort te spruiten, te gemoet zag, waarschuwde hij tegen overdreven verwachtingen. „Wordt het ontwerp onveranderd, of met kleine „wijzigingen aangenomen," schreef hij, „zoo wacht de gewone „wetgeving eene hoogst gewigtige taak. Tot Minister hebben „wij dan eenen man noodig van onvermoeide werkzaamheid, „een organiserend hoofd, gelijk wij er in Nederland slechts „één kennen. Mogt men zich dan ook boven alle kleingeestige „bedenkingen verheffen, en den éénigen man niet langer uit „'s Konings raad weren, door karakter en studie voor die „regelingsperiode boven allen geschikt" („de Gids", 1848, I, 677). Zoo schaarde hij zich onbewimpeld onder Thorbecke's banier.

Waarschijnlijk heeft deze zijne bekende staatkundige rigting er toe bijgedragen, dat hij, na den gelukkigen afloop der Grondwetsherziening, in een der toenmalige Amsterdamsche districten tot lid der Tweede Kamer verkozen werd. Bij de opening van de zitting der Staten-Generaal van Februarij 1849 en evenzoo bij de plegtige inhuldiging van Koning Willem III op den 12den Mei van dat jaar was hij tegenwoordig. Ik maak van die inhuldiging te liever melding, omdat zij mij de gelegenheid heeft verschaft tot eenige aanraking met Heemskerks moeder. Zij was in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, waar de plegtigheid plaats had, te midden eener groote schaar aanzienlijke vrouwen, op het tegenover den troon opgeslagen amphitheater gezeten. Tot eene van deze zeide zij, op een der Volksvertegenwoordigers wijzende, die zich in hun plegtgewaad voor den troon bewogen: „dat is mijn zoon!" Wat op dat oogenblik in haar gemoed omging viel niet moeijelijk te raden: nu was de vernedering uitgewischt, waaronder die zoon, naar hare overtuiging zeker onverdiend, had gebukt gegaan. Aan herstel van eer zou het ook in den volgenden tijd niet ontbreken. In September 1850 werden, bij de feestelijke inwijding van het academiegebouw te Groningen, twaalf geletterden tot doctores honoris causa bevorderd, waarvan twee in de regten, namelijk

de bekende geschiedvorscher D. A. Nijhoff en hij, wien deze regelen gewijd zijn. Over die aan den laatsten geschonken onderscheiding liet Professor Hofstede de Groot, in zijne den 26sten September in de groote gehoorzaal der academie gehouden Latijnsche rede, zich aldus uit: „Alter qui Juris Doctor renunciatur, „est Janus Heemskerk, Bysteri filius, Amstelaedamensis, Lite-„rarum ac Juris candidatus, Ordinum Generalium socius, qui „ei literarum antiquarum et recentiorum, imprimis Anglicarum, „eique rerum politicarum peritiae internae jungit modestiam „ac pudorem, ut latere quam prodire, nomine non addito, „quam nomen professus scribere plerumque maluerit. Nec tamen „latere potuit. Quum interdum scriptionibus nomen addidisset, „mox censurarum et commentationum vere eruditarum scriptor „apparuit his, qui e stilo eleganti, doctrina ampla, sensuumque „sublimitate ac puritate odorati sunt virum talem tantumque, „qui dignissimus esset, ut honore Doctoris ei tribuendo palam „ipse coram populo toto laudaretur" [1]). In 1851 volgde de benoeming van Heemskerk tot lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde.

Van Februarij 1849 tot October 1872 is hij, nagenoeg onafgebroken, lid der Tweede Kamer geweest. Na de ontbinding, in 1853 op de Aprilbeweging gevolgd, werd hij te Amsterdam niet herkozen; maar reeds in November van dat jaar deden de kiezers in het district Haarlem hem regt wedervaren. Tot September 1862 had hij voor dat district zitting in de Kamer, doch werd nu op nieuw afgevaardigde van zijne geboortestad, waar hij sedert bij herhaling herkozen werd. — Van den aanvang af deed hij zich als een kundig, ijverig Volksvertegenwoordiger kennen en werd de beschaafde, altijd opgewekte man, die nu en dan „de vonken van vernuft als stofgoud om zich strooide", door zijne medeleden op prijs gesteld. Nooit verscheen hij in de afdeelingen der Kamer dan nadat hij, voor

---

[1]) Gedenkschrift der inwijding van het nieuwe academiegebouw te Groningen, in September 1850. Groningen, 1851, blz. 84.

eene wijle tijds zijne geliefde studien afbrekende, van de te behandelen onderwerpen naauwgezet kennis had genomen. Tallooze malen ontving hij door de benoeming tot rapporteur of tot voorzitter zijner afdeeling een bewijs van het in hem gestelde vertrouwen. Enkele Kamerverslagen, bij voorbeeld dat over de gemeentewet, werden geheel of grootendeels door hem opgesteld. In de openbare vergadering miste men hem nooit op zijne gewone zitplaats. Met aandacht volgde hij de beraadslaging, en als een talentvol redenaar zich hooren deed; als Thorbecke, wien hij met Thucydides vergeleek, door zijn streng, altijd op het doel gerigt betoog, tegenstanders versloeg, of als Groen van Prinsterer door zijne van geestige toespelingen en bijtende ironie doorzulte redevoeringen ook den onwilligste tot luisteren dwong, zag men aan zijn gelaat en zijne bewegingen, hoe gevoelig hij was voor elken tooverslag der redenaarskunst. Werd daarentegen door een minder begaafd spreker een verkeerde toon aangeslagen, een onhandige uitval, eene onjuiste aanhaling gedaan, dan kon hij zijn ongeduld, zijn aangeboren spotlust naauwelijks bedwingen en was het hem een behoefte een gispend of lachwekkend woord aan degenen, die hem omringden, toe te fluisteren. Zelf evenwel mengde hij zich bijna nooit in de openbare beraadslaging. In den eersten tijd van zijne parlementaire loopbaan sprak hij enkele malen een korte rede uit, bij voorbeeld wanneer hij als lid eener commissie daartoe gedwongen was; maar later nam hij een stelselmatig stilzwijgen in acht. In December 1854 dankte hij in eene korte, maar keurige rede den Minister van Reenen voor hetgeen deze ten behoeve van het archiefwezen had gedaan, daarbij te kennen gevende, dat hij zich tot die betuiging gedrongen gevoelde ondanks zijn weerzin om in de vergadering het woord te voeren. Na dien tijd vindt men in de lijvige boekdeelen, die de Handelingen der Kamer bevatten, van hem geen enkele rede meer.

Dat hardnekkig stilzwijgen van een man als hij baarde in en buiten de Kamer opzien, bij sommigen ergernis. Wie nooit openlijk bewijs van redenaarstalent gaf, moest, meenden dezen,

een weinig minder streng zijn in het gispen van anderen. Meer dan eens werd zijne herkiezing als lid der Kamer bestreden op grond dat de kiezers geen genoegzaam vertrouwen konden stellen in een Volksvertegenwoordiger, die nooit in 't openbaar voor zijn gevoelen uitkwam. Reeds in Augustus 1850 zag hij zich tot eenige zelfverdediging op dit punt gedwongen. In een destijds door hem in het „Handelsblad" geplaatsten brief schreef hij zijn stilzwijgen toe aan de bescheidenheid, passende aan een van de jongste leden der Kamer — zoo als hij toen nog was — die zich plotseling uit de stilte van het studeervertrek te midden van een aantal der bekwaamsten zijner landgenooten verplaatst zag. Als eene aanleiding te meer tot dat stilzwijgen deed hij gelden, dat hij aan den vorm, waarin het gesproken woord openbaar werd gemaakt, veel hechtte, en moeijelijk zou kunnen dulden, dat dit woord verminkt, dat het kleed, waarmeê niet zeer belangrijke opmerkingen omhangen waren, verscheurd werd. Veel later (Mei 1869) liet hij zich in de Amsterdamsche kiesvereeniging „Burgerpligt" over hetzelfde tegen zijne herkiezing geopperd bezwaar uit. Hij beweerde toen, dat voor het beoordeelen der aanspraak op het lidmaatschap der Kamer niet al te zeer aan het spreken in de openbare vergadering moest worden gehecht, vermits dan toch het zwaartepunt der parlementaire werkzaamheid in den arbeid der afdeelingen lag. Moeijelijk laat zich aannemen, dat niet nog andere, krachtiger werkende beweegredenen hem, zijns ondanks, tot zijn twintigjarig stilzwijgen in 's lands vergaderzaal dwongen, hem, die in kleinere kringen zich zoo gelukkig wist uit te drukken, wiens geheugen hem nooit in den steek liet en die, had hij dit gewild, door allerlei klassieke aanhalingen en zinspelingen, evenals hij dit onwillekeurig zelfs in vertrouwelijke brieven aan vrienden deed, gloed en leven aan zijne redevoeringen had kunnen bijzetten. Was hier niet vooral zekere schroomvalligheid, met gepast zelfgevoel gepaard, in het spel? Werkte de vrees niet, dat hij, over eenige zaak van gewigt het woord opvattende, beneden de hooggestemde verwachting zou blijven,

te zijnen aanzien gekoesterd? In elk geval bleef hij, die in het gesprokene door Britsche Parlementsleden zoo innig belang toonde te stellen, zich zelven niet gelijk door het verhandelde in de vergaderzaal der Nederlandsche Volksvertegenwoordigers schier als een nutteloos vertoon voor te stellen. Behoort het dan niet tot het wezen van den constitutionelen regeringsvorm, dat de gang van het bestuur, de geest van voorgedragene wetten, als ten aanhooren der natie, door de daarvoor uitverkorenen getoetst, bestreden en verdedigd worden? Hoe wenschelijk zou het, om slechts één voorbeeld te noemen, geweest zijn Heemskerk te hooren over de wet op het lager onderwijs van 1857, hem, die zoo zeer als iemand doordrongen was van de overtuiging, dat reeds vroeg in het kinderlijk gemoed de zaden van godsvrucht moesten worden gestrooid, maar toch de mogelijkheid niet inzag om aan de volksschool een ander dan het onzijdig karakter te geven! Thans kan van 's mans langdurige parlementaire loopbaan niets anders gezegd worden dan dat hij in den regel *stemde* in den geest der liberale partij en te midden van velerlei wisseling van Ministerie, ook toen het roer van Staat aan zijn neef was toevertrouwd, getrouw bleef aan de banier, waaronder hij zich van den aanvang af geschaard had.

Gedurende de beide eerste jaren van zijn lidmaatschap der Kamer kwam Heemskerk aan zijn stilzwijgen in 's lands vergaderzaal te gemoet door hetgeen hij over het daar verhandelde in „de Gids" schreef. Wel wendt hij ook nu nog in zijne maandelijksche overzigten, die thans het opschrift van „Staatkundige beschouwingen" droegen, met blijkbare voorliefde den blik naar Groot-Brittannie; maar de loop der politieke zaken op vaderlandschen bodem neemt daarin toch weldra de voornaamste plaats in. Voor dengeen, wien het gegeven was dien loop van nabij, doch van een onzijdig standpunt, gade te slaan, is het herlezen dezer beschouwingen een waar genot: hij ziet zich daardoor geheel in het tijdperk van 1849 en 1850 verplaatst. Hoe levendig schilderen zij het toen bij de jeugdige Volksvertegenwoordigers heerschend ongeduld, omdat

de nieuwe staatsinstellingen niet zoo spoedig in volle werking komen, als men verwacht had; den wrevel, dat Thorbecke, wien Heemskerk een miskend, onverdiend verguisd staatsman noemde, niet dadelijk na de Grondwetsherziening de eerste plaats onder de raadslieden des Konings heeft ingenomen! De schrijver deelde in dat ongeduld en in dien wrevel; maar het gevoel van billijkheid en regtvaardigheid was in hem te levendig, dan dat hij niet hulde zou brengen aan de deugden der toen heerschende Ministers, aan de rustelooze werkzaamheid van de Kempenaer, aan de cordaatheid van Dirk Donker Curtius. De val van het bewind, dat hun naam droeg, en de daardoor voor Thorbecke geopende gelegenheid om zijne ongeëvenaarde regeerkracht ten toon te spreiden, kon niet anders dan toejuiching bij hem vinden. Van nu af zijn de „Staatkundige beschouwingen" schier uitsluitend aan het bestrijden van Groen van Prinsterer gewijd. Heemskerk gevoelde zich door dien merkwaardigen man beurtelings even sterk aangetrokken als teruggestooten. Hij waardeerde zijn godsdienstigen zin, zijn rusteloos, zelfopofferend streven om aan zijne beginselen ingang te doen vinden. Vurig bewonderde hij zijn arbeid op het gebied van 's lands historie en niet minder, zooals wij reeds deden gevoelen, zijn redenaarstalent. Dat Groen daarbij telkens blijken gaf van zijne klassieke vorming; dat ook hij in zijnen academietijd zich in den „goddelijken" Plato verdiept, ja dezen zelfs tot onderwerp zijner dissertatie gekozen had, was genoegzaam om hem eene eereplaats in Heemskerks gemoed te verzekeren. Daarbij muntte Groen in den dagelijkschen omgang niet enkel uit door beschaafde vormen, maar spreidde hij eene innemende zachtmoedigheid ten toon, zonderling afstekende bij den scherp verwijtenden toon, dien hij meestal in zijne talrijke geschriften aansloeg. Maar nu deed diezelfde beminnelijke man, dadelijk na de optreding van het Ministerie Thorbecke, zich zoo niet als den gevaarlijksten, dan toch als den lastigsten tegenstander van dat bewind kennen. Nu eens scheen hij het te willen ondermijnen door het in 't licht stellen der ongelijksoortige bestanddeelen, daarin

opgenomen; dan weder het hoofd des bewinds in de engte te willen drijven door het vorderen van bepaalde verklaringen wegens teedere vraagpunten: den aard van de aan het Huis van Oranje opgedragen Koninklijke magt; het begrip van staatsburgerschap, waarover Thorbecke zich eenmaal op eene wijze had uitgelaten, die aan overhelling naar het gevaarlijk beginsel van volkssouvereiniteit denken deed. Deze en dergelijke regtstreeksche of zijdelingsche aanvallen ergerden de vurige bewonderaars van den rijkbegaafden Minister ten hoogste. Zij zagen daarin een afkeuringswaardig pogen om de werkzaamheid van een staatsman te verlammen, die nog zoo veel tot stand te brengen had. Heemskerk werd in zijne „Staatkundige beschouwingen" de tolk dier ergernis. Soms kwam bij hem de Remonstrant boven en brandmerkte hij eene rigting, die, op andersdenkenden laag neêrziende, Oldenbarnevelt op het schavot gebragt, tot den moord der de Witten door de Haagsche burgers bijgedragen had. Groen liet de aanvallen niet onbeantwoord, en gebruikte tot zijne verdediging ook het toen door hem uitgegeven dagblad „de Nederlander," waarin, nadat Heemskerk eene nadere verklaring zijner gevoelens in 't licht had gezonden, zelfs eene geheele reeks artikelen tot wederlegging dier verklaring werd opgenomen. Over 't geheel echter werd deze strijd, waarover ik hier niet verder mag uitweiden, met zeldzame verschooning, met wederzijdsche betuigingen van hoogachting gevoerd. Hij herinnerde den veldslag van Fontenoy, waarbij de Britsche bevelhebber, alvorens vuur te geven, eene beleefde uitnoodiging aan zijnen Franschen tegenstander rigtte, om daarmede vóór te gaan. Dat de lang voortgezette schermutseling geen zaden van bitterheid in Heemskerks gemoed achterliet, zal straks blijken; bij Groen kon dit niet het geval zijn: strijd voor zijne beginselen was voor hem behoefte, was het element, waarin hij zich bij voorkeur bewoog.

Waaraan het toe te schrijven zij, dat Heemskerk reeds in 1850, tot groote schade voor onze parlementaire geschiedenis, aan het mededeelen zijner staatkundige beschouwingen voor

goed een einde maakte, is mij onbekend. Hij bleef intusschen naauw aan „de Gids" verbonden, werd in de redactie van dat tijdschrift opgenomen en verrijkte het drie jaren achtereen met merkwaardige bijdragen. Zoo treft men daarin, naar aanleiding van eenige omtrent Sir Robert Peel uitgekomen geschriften, eene doorwrochte kenschetsing van dien Britschen staatsman aan („de Gids", 1850, II, 444). Heemskerk moest wel warme sympathie koesteren voor een staatsman, die aan de uitsluiting der Katholijken een einde hielp maken, beslissende stappen op den weg naar het stelsel van vrijen handel gezet en zijn volk van de noodlottige werking der graanwetten verlost had. Hem trof het, dat Peel niet geschroomd had, liever met de staatspartij, welker hoogstbekwame leider hij jaren lang geweest was, voor goed te breken, dan zijn vaderland langer verstoken te laten van hervormingen, die voor het wezenlijk belang daarvan niet langer mogten worden uitgesteld. Met geestdrift verdedigt hij den Brit, meestal in diens eigene woorden, tegen de bittere aanvallen, waaraan zijne verzaking van vroeger gehuldigde beginselen hem blootstelde. „Anderen", zegt hij ten slotte, „mogen de feilen en dwalingen in den levensloop van dezen „merkwaardigen man met welgevallen nagaan, of betreuren „dat zijn verstand zoo traag in het aannemen van nieuwe „waarheden en zoo weinig vindingrijk was; — wij hebben van „zijne woorden en handelingen genoeg vermeld om onze lezers „te doen beseffen, op welke gronden hij den roem van een „„veilig Minister" bij zijne landgenooten verwierf, en waarom „wij gelooven, dat nog een later nageslacht met eerbied den naam „zal noemen van Sir Robert Peel" („de Gids", 1850, II, 722).

Als een waardig tegenhanger van deze bijdrage mag eene andere over de hervorming der Engelsche scheepvaartwetten worden genoemd („de Gids", 1850, I, 301). G. de Clercq had een geschiedkundig overzigt van die hervorming in 't licht gezonden. Heemskerk gevoelde zich gedrongen de verdiensten van dit geschrift van zijnen geliefden vriend in 't licht te stellen; maar vulde het daarbij half onwillekeurig aan. Even

als altijd, wanneer hij zich met een bepaald onderwerp bezig hield, deinsde hij voor geen vermoeijenden arbeid terug, om elke bijzonderheid in 't ware licht te stellen. Hij doorkroop de afmattend wijdloopige verslagen der parlementaire enquête, die aan de hervorming vooraf was gegaan, en leverde daarvan eene bloemlezing. Op sommige punten toonde hij eenigermate met zijn vriend in gevoelen te verschillen, bijv. met opzigt tot de beslissende gevolgen, die Cromwell's door onze voorvaderen zoo bitter verwenschte navigatie-acte voor Engelands onbetwistbare meerderheid ter zee heeft gehad. De Clercq kon in zijnen vurigen ijver voor vrijheid van scheepvaart en handel naauwelijks aan zulk een vruchtdragenden invloed van eenen in zijn oog dwazen maatregel gelooven. Maar ook zulke bedenkingen worden alleen in den vorm van zedige twijfelingen geopperd. Niets was verder van Heemskerk verwijderd dan, vooral tegenover een vriend, een toon van gezag aan te slaan.

Eene volgende bijdrage is aan Macaulay en de vroegere geschiedenis van Engeland gewijd („de Gids'', 1851, I, 137). Heemskerk geeft daarin tallooze bewijzen van zijne vertrouwdheid met die geschiedenis, en ontveinst zijne bewondering niet voor den grooten historieschrijver, wiens schitterende stijl alleen reeds hem onweêrstaanbaar moest boeijen, en die niet te vergeefs zooveel jaren van zijn voorbeeldeloos werkzaam leven aan het bestuderen der bronnen, waaruit hij putten moest, had besteed. Macaulay vatte dat begrip van bronnen op in den ruimsten zin: duizenden pamfletten, tooneelspelen, straatliedjes zelfs, werden door hem opgespoord en geraadpleegd. Maar daardoor juist gelukte het hem het ideaal, dat hem voor den geest zweefde, te naderen; eene soort van poezy over zijn geschiedverhaal te verspreiden; de hoofdpersonen voor te stellen, niet als afgetrokken wezens, maar als levende menschen, met vleesch en been bekleed; het voorgeslacht, zoo als het eenmaal was in taal en zeden en gebruiken, voor de verbeelding terug te tooveren. Heemskerk doet aan die onmiskenbare verdienste van Macaulay regt wedervaren. Hij staat aan de hand van dezen stil bij

sommige hoofdmomenten der Engelsche geschiedenis; bij den invloed van de verovering der Noormannen op het volkskarakter en de staatsinstellingen; bij den opgewekten vrijheidsgeest onder de regering van den eigenzinnigen, heerschzuchtigen Koning Karel I; bij de zegepraal der Puriteinen en hunne bittere vernedering na het herstel der Monarchie; bij het wanbestuur van Karel II, die zich, om aan zijne lusten bot te vieren, tot een vazal van den Franschen Koning vernederde en den weg baande tot den onherroepelijken val der Stuarts. Ongelukkig legt hij de pen neder juist dan als wij hem het liefst wilden hooren. Hij breidt zijne beschouwing niet uit tot den Stadhouder-Koning Willem III, wiens sombere gestalte dan toch verre het grootste deel van Macaulay's geschiedverhaal beheerscht; hij onderzoekt niet of het beeld van dien kampvechter voor Europa's onafhankelijkheid niet met al te vleijende tinten is wedergegeven; hij tracht niet door hetgeen wij, Hollanders, van dien Vorst en zijne regering weten, aan te vullen wat aan den Brit ontsnapte en ontsnappen moest. Uitstekend zou hij voor zulk eene taak berekend zijn geweest; want ook in kennis der vaderlandsche geschiedenis werd hij door weinigen geëvenaard en tot het volmaken daarvan schroomde hij geen tijdroovend onderzoek.

Dit bleek o. a. uit zijne recensie van het werk van den heer H. A. van Dijk: „Bijdrage tot de geschiedenis der Neder-„landsche diplomatie. Handelingen met Frankrijk en Spanje in „de jaren 1668—1672." („de Gids", 1852, II, 352). Reeds uit deze jaartallen blijkt, dat men hier te doen heeft met de onderhandelingen over de uitvoering van het Drievoudig Verbond, dat de veiligheid van ons gemeenebest voor langen tijd scheen te verzekeren; eene verwachting, die ten gevolge van Spanje's altijddurend geldgebrek en van de karigheid onzer vaderen uitliep op bittere teleurstelling. Twee onzer meest begaafde diplomaten, Pieter de Groot en Beverningk, in hun bedrijf te Stockholm, Parijs en Madrid, treden daarbij op den voorgrond. Heemskerk roemt den arbeid en de zorg, door van Dijk aan

de „Bijdrage" besteed. Maar aan zijn scherpen blik ontsnapte het niet, dat de schrijver veelal, in plaats van de oorspronkelijke brieven onzer gezanten, onvolledige afschriften had gebruikt en met een aantal andere van zeer wezenlijk belang onbekend was gebleven. Hij, die destijds een deel van zijn vrijen tijd aan nasporingen in ons Rijksarchief wijdde en zich bij voorkeur in de daar aanwezige, onwaardeerbare verzameling brieven van en aan de Witt verdiepte, vulde de leemte aan en bragt menige treffende bijzonderheid uit het tijdperk, aan het noodlottig jaar 1672 voorafgegaan, aan het licht. Aanlokkelijk vooral is de wijze, waarop hij den schranderen, levendigen Pieter de Groot en den bedachtzamen Beverningk kenschetst. Dat de laatste zich aan den wijn zou hebben te buiten gegaan, kon een zoo matig, zoo zeer tegen al wat ruw en onvoegzaam is gestemd man als Heemskerk niet gelooven. — Het doorsnuffelen der Wittiaansche papieren leverde nog eene andere vrucht op. Zij bestond in het stukje over Pieter de la Court en diens betrekking tot den Raadpensionaris („de Gids", 1853, II, 510). Het vraagstuk, in hoe ver de Witt persoonlijk tot het zamenstellen der „Heilsame politieke gronden en maximen" heeft meêgewerkt, wordt daarin een stap nader tot de oplossing gebragt. Niet zonder diepen weemoed herlas ik deze bijdrage, waarin van mijn persoon op vleijende wijze wordt gewag gemaakt. Levendige gesprekken, dertig jaren geleden in het Griffiers-kamertje gevoerd, doemden daarbij voor mijne herinnering op.

Nog verdient hier vermelding de beoordeeling van Bosscha's „Leven van Koning Willem II" („de Gids", 1853, I, 190); een met warmte geschreven stuk, waarin aan des Hoogleeraars zuiveren, gekuischten stijl, „die zich somwijlen verheft tot „het stoutst en krachtigst proza, dat onze taal heeft aan te „wijzen", verdiende lof wordt toegezwaaid en op boeijende wijze de hoofdtrekken van het door Bosscha geschetste beeld in 't geheugen worden teruggeroepen; „het beeld", zegt Heemskerk, „van een opregt, edelaardig, heldhaftig, mensch-

„lievend Vorst, die de harten won van allen, die tot hem „mogten naderen, omtrent wien de volksstem getuigde: hij „heeft niets van het hof dan de beschaafde manieren; wiens „Koningsweg een doornenpad was, maar om wiens dood de „tranen der behoeftigen vloeiden; en op wiens graf het „zinnebeeld der overwinning voegde, omdat hij zijn Stamhuis „tot roem en het Nederlandsche volk ten zegen was.”

Hoe volkomen Heemskerk ook op een ander gebied te huis was, bewees hij door zijne recensie van de Rooy's „Geschiedenis „der staathuishoudkunde in Europa.” („de Gids”, 1853, I, 95). Die recensie geeft den indruk, dat, hoeveel vlijt en zorg aan het zamenstellen dezer geschiedenis was besteed, Heemskerk den schrijver in vertrouwdheid met het behandelde onderwerp verre overtrof en dat zijne vrienden niet ten onregte hem reeds vroeg een hoogleeraarsambt hadden waardig gekeurd. Voor de behandeling van het eerste tijdvak zijner geschiedenis, tot de oeconomische denkbeelden van Grieken en Romeinen betrekkelijk, had de Rooy voornamelijk Blanqui tot wegwijzer gekozen: onwederlegbaar toont Heemskerk aan, dat de schrijver zijn gids niet altijd goed had verstaan of bij gemis van genoegzame kennis der klassieke oudheid in dezelfde dwalingen als deze was vervallen. Ook met opzigt tot latere tijdperken deelt hij een schat van belangrijke opmerkingen mede. Kenschetsend is de warmte, waarmede hij ook in dit stuk de zegenrijke gevolgen van de Britsche hervorming in de toltarieven en de scheepvaartwetgeving roemt of tegen de beschuldiging opkomt, dat de Engelsche natie niet uit menschlievendheid, maar omdat dit met haar belang, hare staatkunde strookte, de eerste en sterkste pogingen tot afschaffing van den slavenhandel heeft aangewend. „Wij spreken niet van „Wilberforce,” zegt hij, „dien heiligen onder de staatslieden; „wij durven volhouden, dat zelfs het Britsch Gouvernement, „onder leiding van welke partij ook, gedurende de laatste „tachtig jaren, dit verwijt logenstraft; maar zeker heeft de „Engelsche natie zoodanig onbillijk oordeel geheel niet verdiend.

„Was ooit bij eene volkszaak de zuiverheid van bedoeling „onmiskenbaar, ze was dit bij de sympathie der Engelschen „voor de afschaffing van den verfoeijelijken slavenhandel; goed „en bloed had de natie daartoe veil."

In de beide laatste nommers van den jaargang 1853 van „de Gids" komt een opstel van Heemskerk voor over het antirevolutionaire staatsregt in Nederland, geschreven naar aanleiding van het werk van Dr. R. Fruin, waarin dat staatsregt ontwikkeld en beoordeeld werd. Onder groote opgewondenheid der gemoederen zag dat stuk het licht. De Aprilbeweging had het Ministerie Thorbecke doen vallen. De antirevolutionaire partij en haar hoofdleider hadden tot de beweging medegewerkt en onmiskenbaar zeker overwigt erlangd. Heemskerk zelf was een der slagtoffers geworden en, althans tijdelijk, uit zijnen parlementairen zetel gestooten. Geheel onnatuurlijk zou het niet geweest zijn, indien hij zich thans met bitterheid tegen de antirevolutionairen had uitgelaten. Dit is echter niet of slechts op zeer enkele plaatsen het geval. Wel komt hij op tegen de hooghartige taal en toon, aan het stelsel eigen; tegen het stoutmoedig ontzeggen van den Christennaam aan tegenstanders en de liefelijke karakterisering van dezen als revolutionairen en beroerders der maatschappij. Wel geeft hij aan Dr. Fruin toe, dat eene stelselmatige wederlegging der partij niet wel mogelijk is, omdat ze wel gedachten en algemeene begrippen, of een kort overzigt harer beginsels, maar nooit een eigenlijk stelsel voordroeg. Doch overigens springt niets meer in het oog, dan de neiging om ook ten aanzien van tegenstanders billijk en regtvaardig te zijn. Aan Groen wordt als redenaar en schrijver op nieuw hulde gebragt; zijne „Beschouwingen over „staats- en volkenregt" worden, uit een letterkundig oogpunt, in bescherming genomen. Het regt der antirevolutionaire partij om zich dien naam te geven, wordt verdedigd door een beroep op Heeren, die het sedert 1789 verloopen tijdperk der geschiedenis als het revolutionaire heeft gekenschetst. Vooral echter tracht de schrijver door aanhalingen uit de geschriften

van Groen en Stahl het door hen gekozen standpunt in het ware licht te stellen. Dat standpunt is niet het zijne. Hij geeft niet toe, dat bij herleving van het Christelijk geloof de magt der overheden, als op de erkentenis van Gods oppermagt berustende, op een vasten grondslag gevestigd zal zijn en voldoende waarborgen voor ware vrijheid, echte nationaliteit, wezenlijke volksverlichting zullen bestaan. De Bijbel moet niet tot een wetenschappelijk of staatsregtelijk handboek worden verlaagd. De grootsche bestemming der Christelijke godsdienst, om eenmaal de gansche wereld te omvatten, blijkt allermeest daaruit, dat zij zich met regeringsvormen noch landaard inlaat. Maar toch erkent Heemskerk, dat uit de verbetering der menschen de wedergeboorte van Staat en Maatschappij te verwachten is. „Voor zooveel," zegt hij, „het pogen der „antirevolutionairen deze bekeering onzer tijdgenooten bedoelt, „zullen velen met ons hun gaarne de hand reiken. Ook wij „gelooven, dat de toekomst der wereld aan het aannemen der „blijde boodschap is verknocht, al schromen wij ons een „oordeel aan te matigen over den alleen veiligen en mogelijken „weg der behoudenis" (II, 499).

Men heeft beweerd, dat dit opstel tot moeijelijkheden tusschen de redacteuren van „de Gids" aanleiding heeft gegeven. Zeker is het, dat Heemskerk zich kort na het in het licht verschijnen daarvan aan de redactie van het tijdschrift onttrok en aan zijne medewerking zoo goed als voor altijd een einde maakte. Die stap was zeer te betreuren. Een prikkel was noodig om hem tot het wereldkundig maken der vruchten zijner studien te bewegen. Nu die prikkel ontbrak, leverde hij bijna niets meer voor de pers. Slechts twee opstellen van zijne hand, na 1853 in 't licht gezonden, zijn, behalve de vroeger vermelde levensberigten, mij bekend. In de „Themis" van 1863, derde stuk, plaatste hij eene aankondiging van de academische proefschriften der heeren Tak en van Geuns over het regt van amendement, waaruit op nieuw bleek, hoe zeer hij zich de literatuur, de theorie en de practijk van het Engelsche staatsregt had eigen

gemaakt. Een vervolg van dit stuk werd toegezegd, doch schijnt in de pen gebleven te zijn. In 1867 leverde hij nog eenmaal eene bijdrage aan „de Gids". Zij bestond in eene recensie van het werkje van den Hoogleeraar, toen ook oud-Minister Bosscha, getiteld „Pruissen en Nederland", en geschreven onder den eersten indruk van den gevoeligen slag, in 1866 door Pruissen aan de Oostenrijksche Monarchie toegebragt en van het dien ten gevolge door de eerstgenoemde Mogendheid verkregen overwigt in Duitschland. Heemskerk roemt de gloeijende vaderlandsliefde en den edelen burgerzin, die dit geschrift doortintelen. Hij juicht de poging toe om den volksgeest tot voorzorgmaatregelen tegen mogelijke gevaren op te wekken; maar verklaart zich toch met levendigheid tegen den al te militairen geest van den schrijver van „Neêrlands heldendaden te land". Hij kan het aan dezen niet vergeven, dat hij zoo zeer tegen de plaatsvervanging ijvert en de daardoor gevormde militie een zamenraapsel uit de heffe des volks noemt („de Gids", 1867, I, 346). Hij ontkent, dat volgens de Grondwet aan alle ingezetenen persoonlijke dienstpligt kan worden opgelegd en zegt, blijkbaar met een terugblik op den eigen veldtogt van 1830 en 1831, dat het idealiseren van het leven onder de wapenen een glimlach moet afpersen aan ieder, die het krijgsmans- en kazerneleven bij ondervinding leerde kennen. Op onze beurt konden wij een glimlach niet bedwingen, toen wij in dit artikel de volgende uit een geschrift van den bekwamen krijgskundige de Roo van Alderwerelt overgenomen zinsnede wedervonden: „Een leger als het Pruissische, met zulk een lijdelijken geest „bezield, moet tegenover een leger, waar de individualiteit „sterk ontwikkeld is, zooals met name het Fransche leger, „onder overigens gelijke omstandigheden, bijna zeker het „onderspit delven."

Behalve het lidmaatschap der Tweede Kamer vervulde Heemskerk vroeger en later meer dan ééne belangrijke openbare betrekking. Hij was lid der Staatscommissie, in 1853 benoemd om voorstellen te doen tot verbetering van het lot der slaven in

Suriname. Dat hij aan de werkzaamheid dier commissie met ijver deelnam, spreekt bij zijnen gloeijenden afkeer van slavenhandel en slavernij van zelf. Uit het in 1855 door de commissie uitgebragt verslag blijkt, dat hij zich bij de enquête, die zij meende te moeten instellen, gelden liet. Dat hij te dezer gelegenheid met J. C. Baud, den voorzitter der commissie, in naauwere aanraking was gekomen, beschouwde hij als een voorregt. Hoog stond bij hem deze staatsman aangeschreven, die zijne verheffing alleen aan eigen geestkracht en voorbeeldelooze werkzaamheid te danken had en, moge hij ook misgrepen hebben begaan, tot den einde toe warme belangstelling in het lot van overheerde menschenrassen koesterde. — In een volgend tijdperk was Heemskerk verscheidene jaren achtereen lid en voorzitter der commissie, met het examineren van aanstaande diplomaten belast. Zijne bekendheid met het staatsregt in 't algemeen en met het internationale in 't bijzonder maakte hem voor zulk eene betrekking de aangewezen man.

Omstreeks 1862 werd hij door den Gemeenteraad van 's Gravenhage tot lid der commissie van toezigt op het middelbaar onderwijs en van het curatorium van het gymnasium in zijne woonplaats benoemd. Nog roemt men de uitstekende wijze, waarop hij een tiental jaren deze betrekking vervulde. Met raad en daad kwam hij de leeraren, die zijne tusschenkomst inriepen, te hulp, ook met opzigt tot door hen ondernomen letterkundigen arbeid. Waar het pas gaf sprak hij de leerlingen toe op eene wijze, die de vraag op de lippen bragt, hoe het mogelijk kon zijn dat een man, die in de school zoo welsprekend was, op een ander terrein een hardnekkig stilzwijgen bewaarde. Als secretaris der commissie en van curatoren werden de jaarlijksche verslagen wegens den staat der scholen door hem opgesteld. Het behoeft dus naauwelijks vermelding, dat die stukken zich door kenrigheid van vorm onderscheidden. Soms echter verleidde zijn levendige geest hem, om zich daarin uitweidingen te veroorloven, die liever achterwege hadden moeten blijven. Eene dier uitweidingen, in het verslag over het middelbaar

onderwijs voor 1871 voorkomende, berokkende hem vrij wat onaangenaamheid. De uitslag van een voorafgaand eindexamen was voor de leerlingen der Haagsche hoogere burgerschool ongunstig geweest. Men schreef dit o. a. toe aan den nadeeligen invloed, dien het toenemend aantal van in Oost-Indie geboren en gedeeltelijk opgevoede leerlingen op het onderwijs uitoefende. In het verslag werd niet enkel dit bezwaar vermeld, maar de gelegenheid te baat genomen om van het zedelijk gehalte der oostersche leerlingen een sterk gekleurd, ongunstig tafereel op te hangen. „Voor deze zonen van het oosten", las men daarin, „bezit al wat op de fantaisie werkt, de zinnen streelt, „schittert en schel klinkt, eene eigenaardige aantrekkelijkheid: „levendig, woelziek, rusteloos, verre boven het gewone peil van „hunnen leeftijd, deelen zij ongemerkt aan hunne medemakkers iets „van die eigenschap mede; een geest van tegenstribbelen steekt „geheel de klasse aan. Doorgaans met beperkte vermogens en „middelmatig van aanleg, toonen zij weinig vatbaarheid tot „het volgen van een streng-logisch betoog, of voor kalme, „bedaarde redenering." Zoo ging het voort en ofschoon ook van loffelijke uitzonderingen gesproken werd, moest de uitval de daarbij betrokkene ouders of voogden in 't harnas jagen, te meer nog misschien omdat daarin zoo veel waarheid lag. Zelfs de Amsterdamsche courant bemoeide zich met de zaak en gispte in haar nommer van 17 April 1872 het Haagsche verslag.

Onder dagteekening van den 25sten April 1848, toen de Grondwetsherziening in vollen gang was, schreef Heemskerk in „de Gids": „Wij juichen het voorgesteld behoud van den „Raad van State toe: alles hangt evenwel ook hier van de „*wettelijke* regeling af, terwijl wij verwachten, dat de keuze der „leden meer dan vroeger blijken zal dragen, dat men meent „*raad* noodig te hebben" (I, 667). Weinig kon hij bij deze uitlating vermoeden, dat hij zelf, een vierde eeuw later, onder de bevoegden tot het geven van raad aan de Regering zou worden opgenomen. In October 1872 tot lid van den Raad van

State benoemd, bleef hij die betrekking vervullen tot aan zijn dood. Hoe hij ze waarnam laat zich, daar de werkzaamheid van dit staatsligchaam niet tot het publiek domein behoort, in bijzonderheden niet aanwijzen. In de afdeelingen, waarvan hij lid was, vonden zijne ambtgenooten dikwijls gelegenheid om zijne veelzijdige kunde te bewonderen. Bij de algemeene vergaderingen van den Raad daarentegen schijnt hij zich zelden met eenigen nadruk of uitvoerigheid in de beraadslaging te hebben gemengd.

Het huisselijk of bijzonder leven van Heemskerk was en werd, naar mate zijne jaren klommen, toenemend dat van een ongehuwd, in zijne studien verdiept geleerde. Er was iets in hem van den geest, die de Benedictijner monniken van den echten, beschaafden stempel bezielde. Die studien schonken hem verademing en kalmte bij wederwaardigheden of grievende teleurstelling: zóó was het in 1862, toen hij zijne teeder geliefde moeder verloor; zóó later, toen onverwacht eene familieramp hem trof door den val van het handelshuis, dat den naam, den onbesproken naam zijns vaders gedragen had. Toch was, al liet hij daarvan uiterlijk niets blijken, het gewenschte evenwigt geenszins dadelijk in zijn binnenste hersteld. Nu en dan gaf hij onwillekeurig tegenover een vertrouwd vriend door eene of andere toespeling of door een hem ontsnapten uitroep lucht aan zijne verborgene smart of openbaarde hij althans wat er omging in zijn gemoed.

Zijne belangstelling in al wat er op het groote wereldtooneel of op wetenschappelijk en letterkundig gebied voorviel verflaauwde niet. Hij was geen boekverzamelaar, maar zou zich toch het liefst bewogen hebben in eene inrigting als het Britsch museum, waar alle boekwerken zamenvloeijen, die in beschaafde landen het licht zien. Als lid der Tweede Kamer was hij een tiental jaren (1862—1872) met het toezigt op hare boekerij belast. Hij droeg tot verrijking daarvan veel bij; maar het verdroot

hem zeer, dat hij die niet in veelzijdige rigting kon doen plaats hebben; dat de bepaalde bestemming van zoodanige bibliotheek hem de handen bond. Gelukkig achtte hij zich als bijzonder persoon dergelijke belemmering niet te gevoelen. Voor zich zelven kocht hij elk nieuw uitkomend boek, welks bezit hem begeerlijk toescheen, en legde het niet uit de handen dan na zich den inhoud eigen te hebben gemaakt. Ook werken over de klassieke oudheid, ook verbeterde editien van een Grieksch of Latijnsch auteur behoorden daaronder; want tot den einde toe zou hij den dag verloren hebben gerekend, waarop hij niet, althans een enkel uur, aan zulk een auteur had gewijd. Allengs groeide zijn boekenschat zoo zeer aan, dat de beperkte woning, waarmede hij zich te 's Gravenhage behielp, dien slechts gedeeltelijk bevatten kon. Zijne overige boeken werden te Amsterdam bewaard; eene zonderlinge schikking, die bij zijn toenemenden weerzin van elke verplaatsing hem vrij wat ongerief baren moest.

Vooral in zijne laatste levensjaren werd de kring, waarin hij zich bewoog, uitermate beperkt. Als zijn pligt hem naar het Haagsche Binnenhof riep; als zijn hart hem drong aan een geliefd vriend in diens woning deelneming in huisselijk lief of leed te gaan betuigen, begaf hij zich daarheen; maar verder zag men hem nergens dan in het hôtel Paulez, waar hij gewoon was het middagmaal te gebruiken. Zelfs in de bekoorlijke omstreken van 's Gravenhage was hij ten eenenmale een vreemdeling. Opmerkelijk was het, dat hij bij zulk eene eenzelvige levenswijze geen zweem van afgetrokkenheid deed blijken. Hij was even levendig als te voren, even geneigd om een beleefd of schertsend woord te plaatsen; even belangstellend in de staatkundige gebeurtenissen, ook op vreemden bodem. Hoe kon hij bijv. uitvaren tegen Lord Beaconsfield, die aan zijn ideaal van een Britsch staatsman volstrekt niet beantwoordde! — Tijdens zijne laatste ziekte is het vermoeden ontstaan, dat zijne neiging tot afzondering en zijn afkeer van beweging zamenhing met de beginselen eener hartkwaal, die zich bij hem openbaarden. Zoo dit vermoeden

grond heeft, is het zeker, dat hij zich over het bestaan van zoodanige kwaal nooit tegen iemand uitgelaten, nooit een geneesheer geraadpleegd heeft. Naar den uiterlijken schijn was hij even gezond, even krachtig als te voren.

In de onlangs uitgekomen levensbeschrijving van den Lord-kanselier Campbell leest men, dat deze, die nog in zijn hoogen ouderdom eene krachtige gezondheid genoot, zich eenmaal beklaagde, dat de Engelsche litanie wel de bede behelsde om bewaring voor een plotselingen dood zonder eenige voorbereiding, niet tevens die om behoed te blijven voor een langdurig, smartelijk sterfbed. Dienzelfden dag vond men hem dood in zijnen leuningstoel. Indien Heemskerk dit boek nog in handen gekregen had, zou hij hoogstwaarschijnlijk met Campbell's gedachtengang hebben ingestemd. Hem was echter niet zulk een uiteinde beschoren. Den 23sten November 1880 wandelde hij, als naar gewoonte, naar het hotel Paulez om het middagmaal te gebruiken. Naauwelijks de eetzaal binnengetreden, stortte hij, door een toeval of beroerte getroffen, op den grond neder en bleef bewusteloos liggen. Men bragt hem naar een ander vertrek en bemerkte weldra, dat hij het gebruik van de spraak verloren had. Na eenige dagen van zorgvuldige verpleging kwam er een schijn van verbetering in zijnen toestand. Hij sprak weder en gaf blijken, dat zijn hoofd op nieuw helder was. In dien tijd van verademing zag men hem soms zich opheffen in zijne legerstede en na lange overpeinzing de handen vouwen tot een stil gebed. Daarover konden alleen zij zich verwonderen, die niet wisten, hoe zeer hij, ofschoon vrij van allen sectengeest, levenslang aan het godsdienstig geloof zijner kindsheid getrouw gebleven was. Weldra echter volgde een nieuw toeval. Dagen lang was hij aan vreesselijke benaauwdheden ten prooi. Hij stierf den 17^den December 1880.

Indien het tot 's menschen hoogere bestemming behoort, met alle kracht en onafgebroken naar vermeerdering van kennis te streven, mag Heemskerks leven een welbesteed leven worden genoemd. Te betreuren is het echter, dat hij zich zijne veel-

omvattende kundigheden en zijne uitstekende voorstellingsgave niet ten nutte heeft gemaakt, om een of ander werk in de rigting zijner lievelingsstudien van blijvende waarde te leveren. Hij zou daardoor zijn naam beter voor de vergetelheid hebben bewaard, dan door hier en daar verspreide bijdragen tot tijdschriften, en voorzeker den roem des vaderlands op letterkundig gebied hebben verhoogd. Misschien zou hij dan zijne neiging, om spoedig van het eene onderwerp tot het andere over te springen, ten offer hebben moeten brengen, maar het offer zou den prijs waard zijn geweest.

Januarij 1882.

(„Levensberigten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden," 1881—1882).

AANTEEKENINGEN EN BIJLAGEN.

DE WITTS OPTREDEN ALS ADVOCAAT.

(Behoort bij „*De woning van Johan de Witt.*" Zie bladz. 144, 145.)

Ten tijde van de Witt wemelde het te 's Gravenhage van advocaten. In het quohier van den 1000sten penning van 1654 tel ik er 73, behalve de procureurs, die toen reeds het sacramenteel getal van 20 (16 bij het Hof en den Hoogen Raad, 4 alleen bij dien Raad) hadden bereikt. Het quohier beperkt zich tot de personen, die in de provincie Holland een vermogen van meer dan *f* 1000 bezaten. Hoogstwaarschijnlijk laat het dus eenige arme Haagsche advocaten onvermeld. Toen in 1659 de Haagsche balie in verzet kwam tegen ordonnantien van den Hoogen Raad en van den Hove Provinciaal omtrent het te berekenen salaris, werd eene daartoe betrekkelijke verklaring door 103 advocaten onderteekend [1]).

Johan de Witt had derhalve, toen hij in 1647 als advocaat optrad, met vrij wat meer mededingers te kampen, dan zijn groote voorganger, Johan van Oldenbarnevelt, zeventig jaren vroeger. Van dezen leest men, dat hij in de jaren 1573—1576 eene zeer goede practijk als advocaat

---

1) Mr. W. Wintgens, *Weekblad van het Regt*, 20 Maart 1840, nº 81.

voor den Hove van Holland had, daar in 't genoemde tijdperk het getal advocaten voor dat Hof slechts 3 bedroeg en langzamerhand tot niet meer dan 9 klom [1]). Dat gering getal in 1573—1576 hing echter zamen met den rampzaligen toestand des lands in die benaauwde jaren. Zoodra er verademing kwam, stroomden de pleitbezorgers weder naar 's Gravenhage. In 1579, dus nog vóór de oprigting van den Hoogen Raad, werd op last van den Hove van Holland door 41 bij dat Hof ingeschreven advocaten en 16 procureurs tot de kosten van een beschilderd glas in de Haagsche Groote Kerk bijgedragen [2]). Vóór den aanvang der Spaansche beroerten was de Haagsche balie reeds goed bezet. Van den Bergh noemt in zijne *Aanteekeningen over de advocatuur van Holland* [3]) geen cijfer, maar zegt toch, dat reeds in 1566 te 's Hage overvloedige keus van advocaten was.

Wanneer men zich herinnert, dat, nu 's Gravenhage viermaal zoo veel inwoners telt als ten tijde van de Witt en welligt achtmaal zoo veel als in 1579, daar naauwelijks een zestigtal advocaten is ingeschreven, moeten bij den eersten opslag de aangehaalde cijfers van 41, 73 en 103 verbazen. Ik geloof echter, dat de zaak zich uit den toenmaligen toestand van het regtswezen, uit den zwevenden, onzekeren staat van het regt, genoegzaam laat verklaren. Men denke voorts aan den langen duur der processen, waarover Heemskerk zoo weemoedig klaagt [4]); aan de gruwelijke omslagtigheid der toenmalige processtukken, met hunne tallooze aanhalingen; aan de behoefte tot het inwinnen van regtsgeleerden raad, waarin baljuwen, schouten, leden van schepensbanken of van vierscharen ten platten lande zich dikwijls bevonden, enz. Bovendien nog was men ook in Holland in de zeventiende eeuw proceslievender dan thans. Er kwamen moeijelijke geschillen over handelsregt voor, die thans hoogst zeldzaam zijn. Bij het doorbladeren der *Hollandsche consultatien* ontmoet men er niet weinige, tot genomen of verbeurd verklaarde koopvaarders betrekkelijk: een gevolg van de toenmalige onveiligheid der zee, ook in vredestijd. Ofschoon het regtsgebied van den Hoogen Raad onder de republiek beperkter was dan thans, vond met opzigt tot het Hof het tegendeel plaats. Het omvatte

---

1) *Historie van Oldenbarnevelt*, 1648, blz. 7.
2) De Riemer, *'s Gravenhage*, I, 282.
3) Van Hall, *Nieuwe Bijdragen*, V, 494.
4) *Batavische Arcadia*, 486 en volgg.

de regtsbedeeling in geheel Holland — toen uitgestrekter dan het tegenwoordige Zuid- en Noordholland — alsmede in Zeeland. Eindelijk was ook in 's Gravenhage het geregtshof voor al de generaliteitslanden — de Raad en Leenhove van Brabant en het land van Overmaze — gevestigd.

Tot nu toe bleef de vraag onbeslist, of de Witt aan de Leidsche, dan wel aan eene Fransche hoogeschool den graad van doctor in de regten verkregen heeft. Ik kan die vraag niet beantwoorden, maar acht de promotie te Leiden waarschijnlijk. De oude de Witt kende de kaart des lands. Hij zal zijne beide zonen niet aan 't gevaar hebben blootgesteld, om zich de toelating door het Hof van Holland te zien weigeren, omdat zij aan eene vreemde hoogeschool superstitieuse gevoelens hadden ingezogen of eene te zwakke proef hadden ondergaan. Dat dit gevaar niet geheel denkbeeldig was, blijkt uit de *Aanteekeningen* van van den Bergh en de daar aangehaalde plakkaten [1]).

Met welk doel zond Jacob de Witt zijne beide zonen naar 's Gravenhage? Ongetwijfeld niet om zich daar voortdurend aan de regtspractijk te wijden; wat met de familie-overleveringen ten eenenmale strijdig zou zijn geweest. Hunne advocatenloopbaan moest eene oefenschool; een middel om zich bekend te maken; een eerste trap tot het verwerven van de eene of andere stedelijke waardigheid, liefst te Dordrecht zijn. De oude de Witt zelf had daarvoor een anderen weg ingeslagen. Hij begon (1618) met te Dordrecht tot de goede luiden van den achten (de vertegenwoordigers der gilden) te behooren. Na 't zetten van den voet op die eerste sport, klom hij den ladder hooger op. Voor zijne zonen was die weg wel wat langwijlig, alles behalve winstgevend, waarschijnlijk niet eens gebaand. De oude de Witt was in zijne jeugd houtkooper en behoorde dus oorspronkelijk tot de gildemannen. Met zijne zonen was dit niet het geval. Daarin lag echter geen overwegend bezwaar. Reeds in de zeventiende eeuw bestond een deel der *Achten* uit aanzienlijken, vreemd aan de gilden [2]). Maar de regentenfamilien, tot wier partij Jacob de Witt behoorde, lagen reeds in 1647 zóó zeer met de gilden overhoop, dat van dien kant geen steun te wachten was.

---

1) Van Hall, *Nieuwe bijdragen*, V, 495.

2) Smits en Schotel, *Beschrijving van Dordrecht*, II, 44.

Het stadium van Cornelis de Witt te 's Gravenhage duurde kort. Reeds den 29sten September 1648 (Michaëlisdag) trad hij als schepen van Dordrecht op. Johan de Witt bleef een paar jaar langer de advocatenpractijk uitoefenen. Ik ben niet vreemd aan 't gevoelen, dat hij van den beginne af voorbestemd was, om, even als zijn grootvader, Pensionaris van Dordrecht te worden. Daarvoor moest hij — de twee-en-twintigjarige jongeling — in 't oog vallende bewijzen van kunde en welsprekendheid geven, en wat gaf daartoe beter gelegenheid dan eene meer langdurige practijk als advocaat? In elk geval moest hij Dordtenaar blijven, opdat niet bij het dingen naar eene betrekking in zijne geboortestad hem 't verwijt voor de voeten kon worden geworpen, dat hij haar vreemd geworden was. Daarom wist men den gestrengen, maar gemoedelijken Dordtschen predikant Wassenburg [1]) over te halen tot het afgeven eener kerkelijke attestatie, zonder de gewone afkondiging van den predikstoel en het roijeren in het lidmatenboek te Dordrecht. (Brief van de Witts zuster Johanna van 30 September 1649). De trek kenschetst de diplomaticke bekwaamheid der familie. Eigenlijk was het toch ongerijmd, dat Johan de Witt, die zijne attestatie te 's Gravenhage moest inleveren, om daar tot het nachtmaal te worden toegelaten, te gelijk lid van twee kerkelijke gemeenten was.

Ook in het tijdperk van de Witt bestaan een aantal voorbeelden van Haagsche advocaten, voor wie, als voor hem, de regtspractijk meer middel dan doel was. Ik vind onder hen bijv. in 1654 zoowel den aanvoerder van het geboefte, dat in 1672 de gebroeders de Witt vermoordde, als den opvolger van Johan in het Raadpensionaris-ambt, en geloof, dat van beide zoo iets kan worden gezegd. De eerste, Johan van Banchem (Bankhem), werd van advocaat burgemeester en schepen van 's Gravenhage en klom tot baljuw op, om met een welverdiend doodvonnis boven het hoofd te eindigen. De tweede, Gaspar Fagel, had wel eene dergelijke loopbaan als de Witt, doch bleef langer advocaat en schepte, volgens zijne levensbeschrijvers, in de practijk buitengewoon genoegen. Eerst in 1663 werd Fagel Pensionaris van Haarlem. Of van Banchem en Fagel nog te gelijk

---

[1]) Zie over hem Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I, 375.

met de Witt tot de Haagsche balie hebben behoord, durf ik niet beslissen. Fagel was vier jaren jonger dan de Witt. Wel vermoed ik, dat Govert van Slingelandt, die in 1653 de Witt als Pensionaris van Dordrecht opvolgde, nog te gelijk met hem te 's Gravenhage heeft gepractiseerd.

Johan van Andel of van den Andel behoorde tot die reeks beroemde Haagsche advocaten, die in de zeventiende eeuw steunpilaren der Remonstrantsche gemeente waren en zelfs voor het ouderlingschap dier gemeente niet terugdeinsden [1]). Hij stond ongetwijfeld in naauwe betrekking tot zijne ambtgenooten en mede-onderlingen Willem de Groot en Willem van Velden, den broeder en den leerling van den grooten Hugo. Zeer zeker waren al deze mannen vurige voorstanders der anti-stadhouderlijke partij. Niet slechts hun kerkgeloof, maar al hunne andere herinneringen moesten hen daarheen leiden. Van Velden bewees in een door hem in 1659 uitgegeven gedicht (*Hoftapiit tot cieraed van de nieuwe gewelfde staetzael van 't vriie Batavia*) hoe zeer hij het regeringstelsel van de Witt was toegedaan. Van Andel zelf werd, toen in 1651 de weduwe van Hugo de Groot de stad Rotterdam in regten vervolgde, tot het erlangen van hetgeen de stad aan haar overleden echtgenoot schuldig was gebleven, uitgekozen om hare zaak voor den Hove van Holland te bepleiten [2]). Dat deze Remonstrantsche advocaten nogtans zekere gematigdheid in acht namen, en als 't pas gaf ook de tegenpartij dienden, laat zich ligt verklaren. Het testament van Frederik Hendrik van 1644 werd door twee hunner, den beroemden Quirijn van Strijen en den reeds genoemden Willem van Velden, mede onderteekend.

Wat bewoog Jacob de Witt, om van Andel tot leidsman van zijn zoon te kiezen en hem aan diens huis te doen wonen? Zeer zeker alleen de staatkundige partijzucht van den halsstarrigen, hevigen man. Aan overhelling tot Remonstrantsche gevoelens laat zich niet denken. Jacob de Witt gedroeg zich steeds als een opregt voorstander der heerschende Kerk. Al ware hij de streng calvinistische gevoelens niet

---

1) Vollenhoven, *Broeders gevangenisse*, 73.

2) Brandt, *Leven van de Groot*, aanhangsel, 9.

toegedaan geweest, hij zou, om in eene stad als Dordrecht regent te kunnen blijven, ze hebben moeten huichelen. Maar hij was zuiver in de leer. Zijne nagelatene gedichten dragen daarvan blijken. De Dordtsche predikanten, ook Jacobus Borstius, verkeerden gemeenzaam te zijnen huize [1]; ofschoon, naar ik meen, op behoorlijken afstand gehouden, tot onderwerping aan den Magistraat genoopt en bij het minste blijk van overhelling tot Prinsgezindheid teruggestooten. „Borstius," schreef Jacob de Witt den 1sten October 1653 aan zijn zoon Johan, „con„tinueert noch gestaedich met seditieus te praeten." Toen diezelfde Borstius in 1654 naar Rotterdam beroepen was en een Nederlandsch predikant te Londen als opvolger in aanmerking kwam, verzocht Jacob de Witt, bij eenen brief van 27 Junij 1654, zijn zoon den Raadpensionaris, om door tusschenkomst van onze gezanten te Londen naar „het humeur" en „de maximes" van dien leeraar onderzoek te doen; „alsoo verstae dat sijne saecken, geleertheit en leven goed sijn; maer „aen de maximes ende *respectueusheit* is zeer veel gelegen." Dat woord *respectueusheit* is karakteristiek.

Bij zoodanige denkwijze van Jacob de Witt moet men tot de slotsom komen, dat hij zijnen veelbelovenden zoon Johan aan van Andel toevertrouwde, opdat hij, voor zoo ver dit noodig was, in zijne anti-stadhouderlijke gevoelens zou worden versterkt. Hij moest leeren, gelijk ik het in een brief van dien tijd vind uitgedrukt, dat de Groots Verantwoording het testament, de bijbel is van den waren patriot. Ik ben er ver af van de handelwijze van Jacob de Witt in dit opzigt te gispen. Hij en de zijnen zagen in het anti-stadhouderlijk stelsel het heil des lands. Maar was die handelwijs staatkundig? Was het raadzaam op een jongeling als den aanstaanden Raadpensionaris, zonder volstrekte noodzakelijkheid, den stempel van het toen door de massa des volks gehate Arminianisme te drukken? Hij was toch bestemd om dat volk te regeren. Zeker is het, dat de partijhaat de zaak niet vergat. In een der schotschriften van 1672 wordt nog herinnerd, dat de advocaat van Andel, de navolger van Arminius, de paedagoog van Johan de Witt was geweest [2].

---

[1] Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, I, 460.

[2] *Catalogus van boeken in de Bybliotheque van Mr. Jan de Witt, door zijn discipel, den Pensionaris Vivien*, n° 11.

Kenschetsend voor het advocaten-leven van Johan de Witt is de volgende brief van zijn oom van moederszijde Anthonie Vivien aan hem van 7 Maart 1648.

Beminde neef,

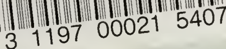
UEd. aangename van 4 dezer is mij wel geworden, zijnde mij lief daaruit met de daad te vernemen, dat alhoewel UE. voornaamste studie tegenwoordig strekt tot oefening in de kennisse van 't patrocineren, de edele mathematica niet teenemaal achter de bank ligt. Daarvan zelve getuigenis geven de 4 problemata, die mij zijt zendende, geometrice opgelost naar de maniere van Descartes, die ik eens heb overloopen en nog nader hope te overwegen, enz.

1866.

INHOUD

VAN HET TWEEDE DEEL.

Bladz.

3 1197 00021 5407

